

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

ÚSTAV SPECIÁLNĚPEDAGOGICKÝCH STUDIÍ

Vliv exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru při realizaci socializačních procesů u jedince se sluchovým postižením.

Disertační práce

Olomouc 2012

PaedDr. Petr Havelka

Doktorský studijní program, Speciální pedagogika

Školitel: Mgr. Jiří Langer, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně a použil jen
uvedených pramenů literatury.

V Olomouci 30. června 2012

.....

Upřímně děkuji Mgr. Jiřímu Langerovi, Ph.D. za vedení předkládané disertační práce, jakož i všem ostatním, kteří mi poskytli cenné podněty. Rovněž děkuji řídícím pracovníkům, učitelům a žákům základních a středních škol pro sluchově postižené za vstřícnost a spolupráci při provádění výzkumného šetření.

AUTOR: PaedDr. Petr Havelka

NÁZEV: VLIV EXOGENNÍCH NEGATIVNÍCH FAKTORŮ
KRIMINÁLNÍHO CHARAKTERU PŘI
REALIZACI SOCIALIZAČNÍCH PROCESŮ U
JEDINCE SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM.

OBOR: Speciální pedagogika

ŠKOLITEL: Mgr. Jiří Langer, Ph.D.

OBSAH DISERTAČNÍ PRÁCE

Úvod	7
------------	---

TEORETICKÁ ČÁST

1 Problematika sluchového postižení	9
1.1 Význam sluchu	10
1.1.1 Pro rozvoj řeči	10
1.1.2 Pro prostorovou orientaci	22
1.1.3 Pro rozvoj abstraktního myšlení.....	25
1.1.4 Pro chápání slovně logických pojmů.....	31
1.1.5 Pro porozumění sociálních vztahů	34
2 Charakteristika osob se sluchovým postižením.....	38
2.1 Kultura N/neslyšících	39
2.2 Osobnost jedince se sluchovým postižením	45
3 Sociálně-patologické jevy mládeže.....	59
3.1 Obecná charakteristika, terminologický aparát	59
3.2 Rizikové chování	61
3.3 Exogenní faktory ovlivňující proces socializace osoby se sluchovým postižením.....	62
3.3.1 Pozitivně formující faktory.....	64
3.3.2 Negativně formující faktory	65
3.3.3 Faktory kriminálního charakteru	66
4 Právní analýza exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru..	69
4.1 Vyšší právní normy.....	71
4.1.1 Závazné pokyny a nařízení v českém školství	74
4.2 Etopedický náhled.....	75
5 Výzkumná část	84
5.1 Cíl výzkumného šetření	81
5.1.1 Charakteristika výzkumu.....	86
5.1.2 Stanovení problému, formulace výzkumných otázek a hypotéz	87
5.1.3 Použité metody a formy výzkumu.....	89
5.1.4 Výběr účastníků výzkumu, charakteristika souboru	94

5.2	Proces tvorby dat, fáze, struktura a průběh výzkumu, zpracování výzkumného materiálu.....	96
5.3	Výsledky, analýza a interpretace	98
5.3.1	Diskuse.....	168
5.4	Závěr	174
	Seznam literatury.....	176
	Zákony a normy	185
	Internetové zdroje.....	186
	Seznam příloh.....	187

Což není horší zhýralosti než prázdné slovo?

Evangelium podle Marie z Magdaly, Hlava I. verš 16

Úvod

Téma disertační práce je věnováno problematice negativních vlivů prostředí, které svou obsahovou náplní překračují běžné konvence chování mezi lidmi a můžeme je považovat za vlivy mající kriminální charakter. Pokud tyto vnější vlivy dopadají na intaktní osobu, pak záleží na odolnosti jeho osobnosti, znalostech obranných mechanismů a vypracovaných strategiích, jak se bránit těmto vlivům a také jak se s nimi vypořádat. Nejtěžší je pro člověka, který se stane cílem těchto vnějších vlivů, vyrovnat se s myšlenkou, proč se to stalo právě mně? Jedná se o primární kontakt s nespravedlností, zlem, kdy mnohdy nenásleduje žádné vysvětlení prožité události. Pokud je tento pocit zvnitřněn do té míry, že se stane naší ústřední myšlenkou, stali jsme se viktimou, tedy obětí.

Proces viktimizace je závislý na mnoha okolnostech, které jsou jednak osobnostního charakteru, jednak jsou ovlivněny sociálním prostředím. S násilím, nespravedlností a bezmocí se setkává každý z nás ve svém životě, ale jsou mezi námi osoby, které jsou zranitelnější než ostatní. Osoby, které vzhledem ke svým jazykovým a komunikačním kompetencím, mají v běžném sociálním kontaktu v majoritní společnosti ztížené postavení, osoby se sluchovým postižením. Právě menšiny-minority, k nimž osoby s nedostatečnou auditivní percepcí patří, jsou významně více vulnerabilní vůči negativním postojům sociálního okolí. Nedostatek obranných reakcí nebo mechanismů, jejich absence či nedostatečná manifestace nebo jen simplexní neschopnost obrany, fixují v agresorovi nebo agresorech asociální až antisociální postoje. Ty se nejen fixují, ale mnohdy profilují a graduují.

Mnoho osob se sluchovým postižením vyrůstalo v kolektivních zařízeních již od útlého věku, tedy v prostředí, které zcela přesně neodráží problémy běžného života, ale působí poněkud protektivně. Při kontaktu se sluchově postiženými lze pozorovat jistou bezelstnost, otevřenost a důvěřivost vůči sociálnímu okolí. O to větší zklamání a bezradnost, pokud je pak osoba se sluchovým postižením vystavena

antisociálnímu chování ze strany pachatele, mnohdy anetika, který využije hendikepu druhého ve svůj prospěch. Specificky utvářený pohled na intaktní společnost pak u osob se sluchovým postižením vyvolává klamný dojem, že vnější okolí je nepřátelské, nelze mu důvěřovat. Vznikají pocity podezřívavosti, rodí se předsudky, vzniká nedůvěra a sklon k obranným postavením. Výsledkem bývá nečíslná vyladění takto zasažené osoby do stavu zvýšené bdělosti a vztahovačnosti vůči jakýmkoliv projevům ze strany intaktní majority. Takto mylně zpracovaný signál z okolí může být nesprávně asociován a může se podílet na budování neadekvátního vztahu a postoje k okolí. Tak se mohou snadno smísit vážné vnější negativní faktory s banálními sociálními neobratnostmi a mohou ovlivnit celý proces utváření osobnosti jedince se sluchovým postižením.

Cílem práce je identifikovat tyto zátěžové faktory, jasně je pojmenovat a definovat ty, které se nejvíce negativně odrážejí na utváření komplexní osobnosti jedince se sluchovým postižením. Pokud se nám podaří nalézt klíčové vnější negativní faktory kriminálního charakteru, tak existuje velká šance na snížení viktimnosti skupiny spoluobčanů se sluchovým postižením – disponovanosti člověka stát se obětí trestného činu pro svůj osobnostní soubor předpokladů a vnějších okolností ohrožujících osobu, která se pak snadno stává obětí trestných činů. Proces viktimizace, ve kterém se člověk stává obětí trestného činu, spočívá především v tom, že oběť neumí charakterizovat a pojmenovat negativní události, které se jí přihodily, neumí je zpracovat, poučit se z nich a vytvořit si určitou obrannou strategii. Sekundárním cílem práce je potvrzení nebo vyvrácení premisy, že obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením jsou utvářeny dle podobných schémat, která by charakterizovala tuto minoritu.

Získané a potvrzené informace a údaje z výzkumné části naší práce mohou po vhodném zpracování a vyhodnocení sloužit jako podklad pro možné vypracování metodiky prevence a osvětových materiálů ve školách pro sluchově postižené.

1 Problematika sluchového postižení

Co rozumíme souslovím problematika sluchového postižení? Použijeme-li termín problematika, vyvstává ihned prvotní myšlenka, že se jedná o nějaký problém. Ke sluchovému postižení můžeme přistupovat hned z několika možných úhlů pohledu, a to subjektivního a objektivního. Subjektivní pohled na sluchové postižení chápeme jako problém, který je osobou dlouhodobě vnitřně prožíván jako nějaký hendikep, jenž omezuje nebo brání osobě se sluchovým postižením naplno emocionálně kladně prožívat svou vlastní existenci a pozitivně vnímat i své okolí.

Objektivní pohled na sluchové postižení nám říká, že došlo k funkčnímu poškození sluchového ústrojí, že v rámci systému není vše plně funkční nebo anatomicky v normě. Přesto ne každá nedokonalá funkčnost způsobuje postižení – to je až sociálním důsledkem nějaké zdravotní poruchy nebo vady. Obecně dochází k postižení tehdy, když je zdravotní porucha nebo vada takového charakteru nebo stupně, že ji není možné plně kompenzovat, a tím je snížena kvalita života daného jedince ve většinové společnosti. Objektivní úhel pohledu na sluchové postižení však naštěstí nezakládá axiomatický normativ subjektivního introspekčního negativismu. I s objektivně detekovaným sluchovým postižením se dá prožívat plnohodnotný život bez jakéhokoliv resentimentu nebo redukce vitálních incentív. Oba výše uvedené úhly pohledu jsou prezentovány z pohledu osoby se sluchovým postižením, který není, v akademické rovině „zatížen“, pohledem okolní společnosti v určité historické etapě nebo stavu poznání a vědeckotechnického rozvoje. Interpersonálně se pohled na sluchové postižení může orientovat dle jiného úhlu pohledu. Společensky nastavené normy mohou pohlížet na sluchové postižení jako na problém medicínský (Vágnerová, 1998), tedy hledí na sluchové postižení jako na těžkosti vycházející z biologicko-organických nebo funkčních příčin, což vede k lékařsky orientované péči, jejímž cílem je překonání a léčba postižení.

Určitá část osob se sluchovým postižením, hlavně těch, jejichž porucha či vada vznikla na podkladě hereditárním, bývá vnímána a také vnímá sama sebe, jako etnickou menšinu se všemi atributy (Šedivá, 2006), to znamená s vlastním jazykem, společnou kulturou, historií a tradicí. Tento přístup k osobám se sluchovým postižením nazýváme etnický přístup. Minorita takto percipovaných osob se pak

označuje termínem Neslyšící¹. Tento pohled na faktum sluchového postižení nemá v naší zemi dlouhodobou tradici, ale svou sociálně-kulturní axiologickou podstatou se jeví pluralitní, etický a funkčně logický.

1.1 Význam sluchu

Sluch patří do skupiny tzv. distančních smyslů, které mají primárně fylogenetický predestinovaný reflexně-poplachový význam. Teprve s rozvojem druhoznámné soustavy nabývá také svůj význam při rozvoji funkcí sociálně-komunikativních. Z hlediska psychologického znamená porucha nebo vada sluchu senzorickou deprivaci (Šedivá, 2006). Lidský jedinec se rodí se smyslovou výbavou, kterou se učí vnímat vnitřní i vnější podněty svého mikrosvěta a postupně si osvojuje a chápe jejich význam. Omezení nebo úplná ztráta zvukových podnětů vede ke snížení variability zkušeností, respektive narušení rozvoje některých kompetencí (Vágnerová, 2008).

1.1.1 Význam sluchu pro rozvoj řeči

Při narušení či absenci sluchu dochází ke ztížení podmínek pro osvojení si artikulované řeči a tím také schopnosti komunikovat orálním způsobem. Chybí totiž schopnost vnímání verbálního sdělení z okolí i akustické kontroly vlastní verbální exprese. Přitom míra odlišnosti osvojení si artikulované řeči, této jedinečné lidské schopnosti, je určena stupněm sluchového postižení, druhem sluchového postižení a dobou vzniku sluchového postižení. Dalším faktorem ovlivňujícím edukaci řeči je i stav a kvalita nervové soustavy v přímé souvislosti s funkční inteligencí jedince² (Gardner, 1999). Ve světě, kde jsou významy nesené zvukem, se komunikace vytváří na systému audio-orálním. Určitý zvuk je spojován s určitou složkou akusticko-významovou nebo lidskou řečí. Po mnoha opakováních je vybudován vztah denotace, jako souhrn předmětů nebo jevů označených pojmenovací jednotkou a vymezující její významový rozsah, tedy vztah výrazu k předmětu (Kraus, 2007),

¹ Neslyšící s počátečním písmenem N chápeme jako jazykovou a kulturní minoritu.

² Dle teorie mnohonásobné inteligence viz Gardner, existuje více druhů inteligence: *verbální inteligence, matematicko-logická inteligence, prostorová inteligence, tělesně-kinestetická inteligence, hudební inteligence, interpersonální a intrapersonální inteligence.*

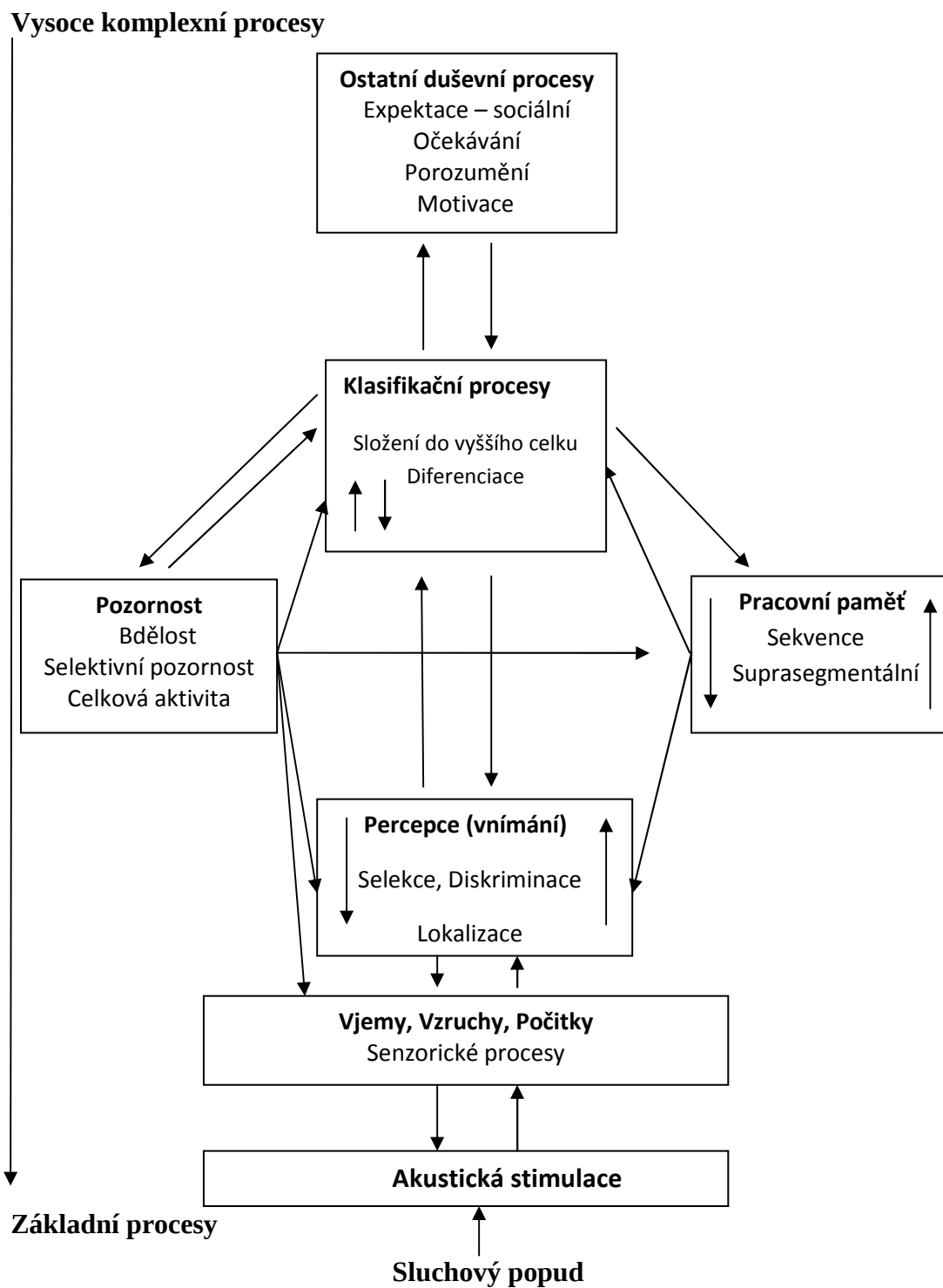
nebo jak se také uvádí (Černý, 1998), slova dostávají význam, který se skládá ze dvou neoddělitelných složek: **signifiant** – složka označující, forma, tvar, sled hlásek, např. český výraz „strom“ a **signifié** – složka označovaná, obsah či význam tohoto výrazu.

Potud co se týká gnostické stránky akusticky vnímaných zvuků, tedy celého významového spektra tónů a šumů³. Proces výstavby řeči je založen na učení, tj. klasickém způsobu podmiňování mezi vnímaným akustickým podnětem, účelovou prezentací věci, osoby nebo události, které je dále doprovázeno situačním emocionálním pozadím. Pro harmonický rozvoj orální komunikace jsou také podstatné okolní sluchové vjemy, které sice nejsou nositeli obsahově významových struktur, ale dokreslují akustický prostorový vjem. Zvukové pozadí má značný psychologický význam a pokud chybí, dostávají se depresivní až úzkostné pocity. Neobvyklá absence vnějších akustických vjemů – tedy ticho – může evokovat anxiózní pocity podobně jako pobyt v naprosté tmě. K adekvátní konstrukci řečových kompetencí je také zapotřebí přiměřeně funkční úroveň nervové soustavy. Zvuk⁴ zachycený sluchovým analyzátozem je přitom podrobován vstupním diskriminačním tendencím na neurální bázi, jejichž úkolem je diferenciací těchto akustických vjemů (obr. č. 1). Má-li být zvukům, které jsou percipovány, přiřazen význam, je nutné, aby klasifikační a diskriminační procesy probíhaly v intencích psychických procesů na operačních postupech analýzy, syntézy, dekodování a dalšího zpracování uvnitř centrální nervové soustavy. Takto je možno detekovat komplexní vzájemné vztahy na nejvyšší úrovni psychických procesů.

³ Jako akustický projev periodických i neperiodických kmitů pružných těles, jejichž zvuková charakteristika může obsahovat a nabývat významově specifické hodnoty.

⁴ Pojmem *zvuk* se rozumí každý podnět, který můžeme zachytit sluchem. Přitom se rozlišuje *vlastní zvuk* (objektivní existence) od jeho následného *vjemu* (subjektivní existence). Vjem zvuku je vyvoláván *změnami tlaku vzduchu*. Samotná změna tlaku vzduchu ale nestačí, musí se odehrávat *periodicky s určitou frekvencí* – vlny tlakových změn musí následovat rychle za sebou.

**Obr. č. 1 Model funkčních vzájemných vztahů vývoje sluchové funkce
z angličtiny podle Laurea, 1999**

Z výše uvedené strukturované cesty akustické stimulace vyplývá, že vývoj slyšení není automatický proces, potřebujeme se naučit slyšet. To platí pro každého člověka, nejen pro člověka se sluchovým postižením. Tento operační systém nervové činnosti umožňuje příjem, selekci, vyhodnocení a vytvoření paměťové stopy⁵. Pokud je akustický podnět na základě funkčnosti, obsahové významnosti nebo předcházející zkušenosti ve sluchových centrech⁶ vyhodnocen jako pro organismus důležitý, dochází k podmíněnému posilování, tedy vytvoření reflexní podmíněně stimulované vazby mezi akustickým vjemem a jeho významovým zpracováním. K tomu, aby akustická stimulace dosáhla významového statutu s informační hodnotou, na úrovni cerebrálního zpracování, musí být nositelem tří procesních módů: výšky tónu, hlasitosti (intenzity) a počtu impulsů v určité časové periodě (tzn. časové rozlišení nebo pravidelnosti). Sluchový vjem zahrnuje tři součásti – pohyb, energii a čas. Je tedy určován množstvím kinetické energie, bioelektrickou energií uvolňovanou chemickými procesy, počtem pohybových sekvencí (četností nebo pravidelností) a tím, jak často jednotlivá energie a pohybové sekvence jsou rozděleny do jejich oddělených součástí a spojovány dohromady (Diller, 2006). Tyto aferentní nervové dráhy mají své zakončení v cerebrální oblasti Brodmannovy arei⁷, kde je lokalizováno Wernickeovo řečové centrum⁸. Wernickeovo centrum souvisí také s asociačními oblastmi, které jsou charakterizovány tím, že k nim míří aferentní vlákna z několika smyslových modalit (čich, sluch, zrak, hmat, chuť, propriocepce, interocepce) a tvorbou vzájemných spojení s podkorovými, zejména thalamickými centry (Chlebus, 2003). Wernickeovo⁹ senzorické centrum slouží k ukládání řečových obrazů. Rozlišování jednotlivých fonémů umožňuje Henschenovo sluchové

⁵ Akustický vjem je zachycen a prochází všemi typy paměti – krátkodobé, střednědobé, dlouhodobé i operační.

⁶ Nejen ve sluchových centrech, ale i v jiných oblastech mozkové kůry, jako proprioceptivní i kinesteticko-lokomoční alternativa reakcí organismu na podnět. Z funkčního hlediska viz dále obr. č. 2.

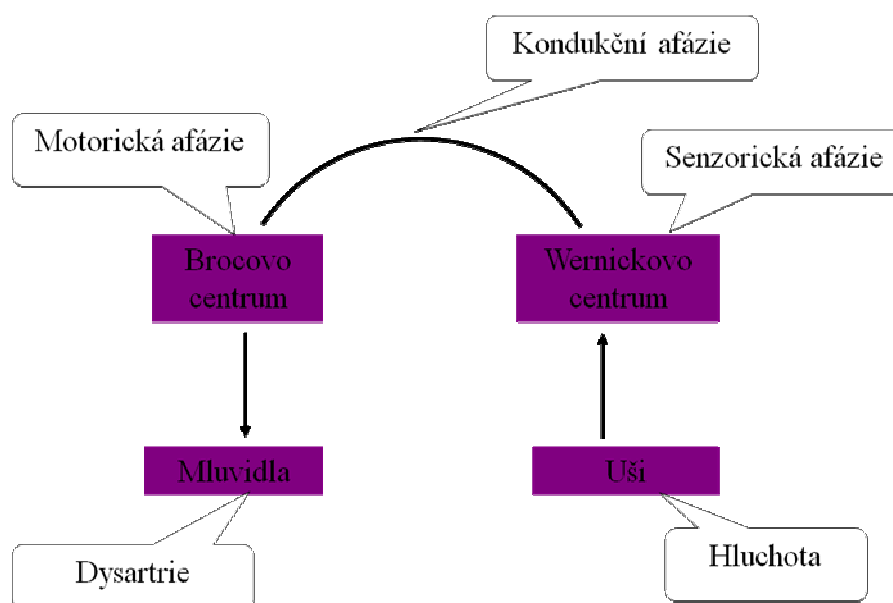
⁷ Podle Brodmanna je mozková kůra členěna na 11 okrsků (*regio*) a 52 oblastí (*area*), které jsou morfoloogicky i funkčně odlišné.

⁸ Wernickeovo centrum – „auditivní asociační kortex, situovaný do okolí zadní třetiny Sylviovy rýhy (Brodmanovy oblasti č. 40) a zadní dvě třetiny girus temporalis superior (Brodmanovy oblasti č. 22, 42)

⁹ Karl Wernicke zveřejnil v roce 1874 případ pacienta, který měl zejména poruchy porozumění mluvené řeči. Definoval tak další klasický typ – senzorickou (percepční) fatickou poruchu. Konduktivní (převodovou) afázií označoval Wernicke poruchu řeči, která vzniká lézí mezi motorickým a senzorickým centrem řeči. Potíže se objevují při opakování slov a vět, zatímco spontánní řečový projev je intaktní.

centrum. Henschenovo centrum rozpoznává akustické zvuky řeči. Pro řeč má klíčový význam Brockovo¹⁰ motorické (řečové) centrum, které ovlivňuje ovládání mluvidel. Při stimulaci bývá aktivováno vždy společně s dalšími částmi laterálního prefrontálního cortexu, jako součást většího komplexu. Samotné Brockovo centrum se přímo podílí na expresivní části řečové produkce. Podkladem pro produkci řeči, stejně jako dalších kognitivních procesů (paměti, učení, pozornosti), se zdá být složité propojení různých anatomických struktur do tzv. neurokognitivních sítí velkého rozsahu. Jejich poškozením vzniká expresivní afázie, neschopnost mluvit při zachování funkčního rozumění lidské řeči. Pro názornost uvádíme schematické propojení jednotlivých řečových center a jejich vzájemné funkční ovlivňování viz obr. č. 2.

Obrázek č. 2 znázorňující schematické propojení jednotlivých řečových center v mozku¹¹

¹⁰ Brocovo centrum leží před dolní částí premotorické kůry v oblasti levé neboli dominantní mozkové hemisféry. Řídí tvorbu řeči, kontroluje pohyby nutné pro mluvení. Odpovídající oblast v pravé neboli nedominantní (emoční) hemisféře kontroluje emotivní zabarvení mluveného slova. Lidé s poškozenou Brocovou oblastí nemohou mluvit, ale rozumí ostatním lidem. Motorický výkon řeči je vázán na dominantní hemisféru, ale lidská komunikace jako celek není lateralizována. Bylo zjištěno, že Brocova oblast spolu s blízko uloženou premotorickou kůrou spolupracují na uchování pracovní (tzv. krátkodobé) paměti slov a řeči (Marieb-Mallat 2005).

¹¹ Schéma vytvořeno dle prezentace přednášky Pometlové, M.

Proto se například žvatlání dětí, jako prvotnímu projevu orální řeči, v dnešní době věnuje velká pozornost, a to jak u dětí slyšících, tak u dětí, které jsou neslyšící. Někteří lingvisté považují obecně žvatlání za záležitost motorickou, při níž si dítě procvičuje a chystá svoje mluvní orgány k pozdější jazykové produkci. Tento přístup spadá pod tzv. motorickou hypotézu. Jiní lingvisté již však v tomto jevu spatřují mnohem více, žvatlání a zvuky, které jej provázejí, podle nich zapadají do jazykového vývoje dítěte, mají svůj systém a logiku a jedná se o jakýsi předstupeň jazykového vývoje dítěte. V tomto případě se tedy jedná o hypotézu lingvistickou (Awadová, 2006).

Vytvoření vlastní aktivní řeči je založeno na předpokladu, že se vyvine regulace mluvidel zúčastněných na artikulaci hlásek. K takové regulaci dochází za normálních okolností na akustický podnět, na slovo, ale také na základě intuitivně vnímaných pohybů mluvidel mluvící osoby. Když chce dítě vyslovit slyšené slovo, nikdo mu neřekne, jak toho má dosáhnout. K porozumění jedince slovům pomáhá i jeho sociální prostředí, situační kontext, jako přirozené edukační prostředí, nejrůznější posušky, celkové chování, prostě vše, co dané slovo doprovází (Krahulcová, 2001). Kromě zrakových a sluchových podnětů jsou důležitou součástí řeči kinestetické podněty. Tyto podněty vznikají při aktivním pohybu mluvidel. Kinestetické vjemy vznikají bez nutnosti existence sluchových kompetencí, tedy i při absenci zvukových podnětů u neslyšících. Slyšící osoba má motoriku mluvidel natolik zautomatizovanou, že si tyto kinestetické vjemy mluvidel ani neuvědomuje. Tyto kinestetické vjemy se nekumulují v motorickém cortexu izolovaně, ale sdružují se do dynamických stereotypů, viz níže - maturační procesy sluchové kůry.

Funkčnost slyšení a s ním spojená expresivní funkčnost řečových center by nebyla úplná bez korekce eferentního systému sluchových drah. Descendentní systém, který začíná již ve sluchovém cortexu, je také zdrojem descendentního (eferentního) systému. Mezi cílové oblasti eferentní projekce z mozkové kůry patří corpus geniculatum mediale (CGM), colliculus inferior, nucleus sagulum, nucleus ventralis corporis trapezoidei, oliva superior, nucleus cochlearis. Eferentní korovou projekci představují kortikothalamická vlákna pyramidových buněk páté vrstvy (s tzv. „large terminals“, širokými synaptickými zakončeními) inervující corpus geniculatum mediale (CGM). Lamina quadrigemina (čtverhrbolí) je významným

centrem tzv. strážného, pohotovostního reflexu (*startle reflex*), což je soubor složitých nepodmíněných reflexů, které se vybavují náhlými podněty působícími především na zrak a sluch. Je aktivní ve spánku (strážní funkce) a při nadprahovém sluchovém podnětu aktivuje komplex činností, které vedou k probuzení (Groh, 2010).

Eferentní projekce neuronů páte korové vrstvy rovněž směřuje do Colliculus inferior (CI) a kochleárního jádra. Colliculi inferiores jsou centrem nepodmíněných sluchových reflexů, pohybů uší, hlavy nebo celého těla. Reflexy jsou vyvolány stimulací sluchového čidla. Podílejí se také na určení místa vzniku zvuku (lokalizaci zdroje).

Existuje teorie, že tato vlákna umožňují přenos informací z primární sluchové kůry do vyšších oblastí senzorické kůry – nikoli přímo, ale zpětně přes struktury thalamu (Groh, 2010).

Eferentní systém sluchové dráhy má svou nezastupitelnou roli v dekódování a modulaci nervových vzruchů z ascendentního systému, který je kódován bioelektrickými signály, na jejichž zpracování se podílí jak primární, tak i sekundární sluchová centra na úrovni cortexu. Takto zpracované informace jsou distribuovány pyramidovými dráhami do nižších etáží sluchových drah, které vedou k motoneuronům předních rohů míšních vzruchů, působících na stimulaci myofibril výkonných svalových skupin, které produkují přesné a cílené pohyby např. končetin, ale i koordinaci mluvidel a hlasivek. Kromě drah pyramidových působí cerebrální cortex na činnost myofibril také prostřednictvím drah extrapyramidových. Tyto dráhy začínají ve frontálních lalocích cerebrálního cortexu, parietální oblasti, temporální oblasti a oblasti okcipitální. Na rozdíl od drah pyramidových jsou extrapyramidové dráhy, než dospějí do páteřní míchy, mnohokrát přepojeny v řadě podkorových jader (Groh, 2010). Tyto dráhy se podílejí především na hrubých pohybech těla a na udržování vzpřímeného postoje (Jílek, 1979). Pro orientaci ve funkcích eferentního systému pro efektivní výkon slyšení a řeči považujeme za potřebné se seznámit, alespoň orientačně, s anomií eferentního systému sluchové dráhy. Pro přehlednost lze rozdělit eferentní (descendentní) nervové dráhy do tří anatomických celků. Jsou to: *Olivokochleární svazek* (OCB), který je nejlépe funkčně i anatomicky prozkoumán. V oblasti nukleus olivaris superior tvoří tento svazek dvě skupiny – skupinu mediální (střední) označovanou jako MOC s large

cells, která vede své výběžky převážně zkříženě a končí na zevních vláskových buňkách, kdežto druhá skupina olivaris cochleár lateralis, označovaná LOC se small cells, vede svá vlákna převážně ipsilaterálně k dendritické oblasti vnitřních vláskových buněk. Spoje k zevním vláskovým buňkám jsou výlučně inhibiční, nikoliv facilitační. Inervace těchto lokací může mít projekci jednak inhibiční (překážka, útlum, zastavení, zadržování, zákaz), jednak facilitační (zesílení reflexu nebo jiné nervové aktivity součtem několika podnětů).

Tonoskopické uspořádání eferentních spojů v této oblasti vykazuje jistou rozbíhavost. Původně ascendentní signál s určitou ústřední frekvencí působí nejen na neurotransmisi v konkrétní tonotopické oblasti, ale afektuje i tonotopie periferního okolí. Působení zpětnovazební regulace dráhy cochlea - cochleární jádra a horní olivární komplex spočívá ve složitém procesu útlumu a excitace. Časový posun tohoto zpětnovazebního efektu je měřitelný a pohybuje se rozmezí 10-30 ms (Rottenberg, 2006). Právě z oblasti corpus olivaris mediale je tlumen kontrolní a regulační mechanismus ovládající rychlost a polohu zevních vláskových buněk, který je předpokladem pro jev kontralaterálního útlumu otoakustických emisí. Z funkčního hlediska zde můžeme nalézt dva druhy buněk tzv. EE buňky (excited – excited cels), které dávají excitační odpověď na aferentaci z vnitřního ucha diverzifikovaně, tedy na obě strany a buňky tzv. EI (excited – inhibited), jenž na podráždění kochlei vytváří echogenitu stejnosměrně (Rottenberg, 2006).

Druhý funkční kompartment je tvořen eferentními spoji v oblasti mozkového kmene mezi kochleárními jádry a přední oblastí collikulus inferior. Eferentní spoje vedoucí do kochleárních jader jsou převážně zrcadlovou projekcí aferentních drah a jejich anatomická lokace je tatáž. Jestliže ventrální kochleární jádro inervuje oblast corpora olivaris superior a vlastně kopíruje elektroaktivitu z oblasti sluchového nervu, tak zadní část tohoto kochleárního jádra vykazuje komplexnější aktivitu a především je obohacena o spektrální analýzu vzruchů. Cílem těchto vzájemných zpětnovazebních vztahů je regulace neurální aktivity sluchové dráhy na podkladě diferencované intenzity externího podráždění. Preferenčně se jedná o zřejmou optimalizaci jednotlivých etází sluchové dráhy a cortiho orgánu. V případě dlouhotrvající a intenzivní excitace sluchového orgánu chrání jednotlivé inhibiční aktivity jednotlivé struktury před metabolickým vyčerpáním. Dokladem této

inhibiční aktivity jsou kontralaterální potlačení (suprese) OAE nebo adaptace sluchového orgánu na trvalé dráždění. Další eferentní spoje vystupující z kochleárních jader jsou do nich primárně přiváděny přes retikulární formaci. Retikulární formace (RF) je fylogeneticky stará síť vzájemně propojených neuronů. Prostupuje mozkovým kmenem, pokračuje do thalamu a hypothalamu, kaudálně navazuje na propriospinální míšní síť (Rottenberg, 2006).

Třetí oblastí eferentních drah jsou spoje ze sluchové kůry. Tyto descendentní spoje jsou funkčně ortodoxně tonotopické, bez zvláštních divergencí. Nejdůležitější je spoj po ose primární sluchová kůra, tedy corpus geniculatum mediale a primární sluchová kůra colliculus inferior. Tyto dráhy v sobě opět zahrnují vlákna facilitační i inhibiční. Kromě inervace jednotlivých etází sluchové dráhy jsou významné také difuzní spoje do jednotlivých oblastí centrálního nervového systému. Hlavní funkční smysl všech těchto etází sluchové dráhy je zpětnovazebná inhibice/facilitace a frekvenčně – spaciální analýza signálu. Specifický význam této frekvenční analýzy spočívá v zesílení poměru signál – šum. Nejznámějším mechanismem je laterální suprese, která je možná díky diverzifikaci spojů do okolních tonotopických lokací. Excitací v oblasti maximální amplitudy vede k útlumu okolních tonotopií a ke zvýraznění ústřední tonotopie, tedy ke zlepšení tónové diskriminaci a potlačení šumů (Rottenberg, 2006). Sluchové funkce na bázi suprese/facilitace jsou ve všech etážích řízeny v adaptační kauzalitě na zevních podmínkách a cirkadiálních rytmech. Tyto rytmy souvisí s regulací spánku a bdělosti. Proto regulaci řídí za ascendentní část systému retikulární formace a autonomní nervový systém. Existuje předpoklad, že neurotransmisi ve sluchové dráze řídí externí spoje i v souvislosti se stavem úrovně psychického stresu, kdy emocionální stres zlepšuje tenacitativitu v oblasti sluchové dráhy. Vliv na plasticitu sluchové dráhy deklaruje i vliv eferentního systému na reorganizaci metabolických transmisí, kterou obstarává pomocí metabotropních receptorů. Tyto mechanismy mohou v konečném důsledku vést až k přestavbě neurálních spojů do té míry, že se projeví dlouhodobými změnami v anatomicko – funkční oblasti (Rottenberg, 2006).

Z hlediska ontogenetického podléhají veškeré sluchové funkce fyziologickým a funkčním procesům zrání, maturačním procesům, při kterých se centrální nervový systém rozpíná a vyvíjí se. Pro porozumění vývoje slyšení musíme rozlišit maturaci

fyzilogickou a funkční maturaci, tedy rozdíl mezi zráním systému a mezi jeho vývojovým procesem.

U intaktní populace je nejlepší efektivita sluchové dráhy dosaženo na konci druhého roku života. Arbitrární procesy pro normální sluchové vnímání se formují již prenatálním obdobím a v prvních měsících života. Lidský mozek začíná fungovat asi v 7. týdnu gravidity. Střední a vnitřní ucho se vytváří v 12. týdnu prenatálního vývoje. Temporální oblast sluchové kůry akceleruje v polovině druhého trimestru, kolem 5. prenatálního měsíce. Nervus cochlearis a nukleus cochlearis jsou plně vyvinuty od 6. týdne postnatálního vývoje. Olivová jádra zrají do konce 2. roku života. Čtverohrbolí¹² dozrává kolem 28. měsíce života. Vývoj sluchové kůry pokračuje až do 5. roku života, ale centrálního sluchového zpracování na úrovni dospělého mozku dosáhne až kolem 10. roku života (Rottenberg, 2006).

I samotné sluchové vnímání se vyvíjí. Společně s tímto vývojem je i nervová soustava ve stavu toku. Nervové spoje jsou zpočátku nepevné, proměnné a dynamicky se rozvíjející. Nelze stanovit pevné časové období, kdy dochází k přepnutí z dynamického na pevné spojení. Lidé se rodí s určitou vrozenou schopností slyšet a určovat jistá pravidla, z toho co slyší, za účelem systemizace a impregnace vjemů z jejich akustického prostředí. Tato schopnost se nazývá pomocné sluchové vzory HAD (hearing acquisition device). Tyto schopnosti jsou genetické povahy a lze je aplikovat na všechny sluchové funkce. Mají je i lidé se sluchovým postižením pro téměř celý rozsah slyšitelného spektra (Rottenberg, 2006). Můžeme ji nazvat druhovou výbavou. Z etiologického hlediska u 98 % sluchově postižených osob je příčinou poruchy sluchu poškození vnitřního ucha, přičemž ostatní části sluchového analyzátoru jsou nepoškozeny. Sluchového zpracování se účastní 10 % aktivní mozkové činnosti. Sluchové funkce jsou závislé na nitroušní funkci, sluchové dráze z kochleárních jader a funkční úrovně mozkové kůry (Netter, 2003).

Zvukové podněty jsou zpracovávány na úrovni sluchové kůry. Zde se nachází specializované buňky reagující na jisté akustické podněty. K těmto podnětům patří analogové vibrační vzory, intervaly mezi akustickými popudy,

¹² Čtverohrbolí (*Corpora quadrigemina*) je rudimentární struktura v středním mozku savců, která vznikla redukcí oblasti zvané (u ostatních obratlovců) tectum. Čtverohrbolí obsahuje dva páry hrbolů, přední pár (colliculi superiores) a pár zadních hrbolů (colliculi inferiores). Do předního páru u nižších obratlovců vedl zrakový nerv, ale u savců sem zabíhá již jen malá část nervových vláken a sídlí zde pouze některé zrakové reflexy. V colliculi inferiores sídlí převodní centrum sluchových drah, které je u mnohých savců poměrně výrazně vyvinuté a směřuje informace ze zrakových orgánů směrem do hemisfér koncového mozku.

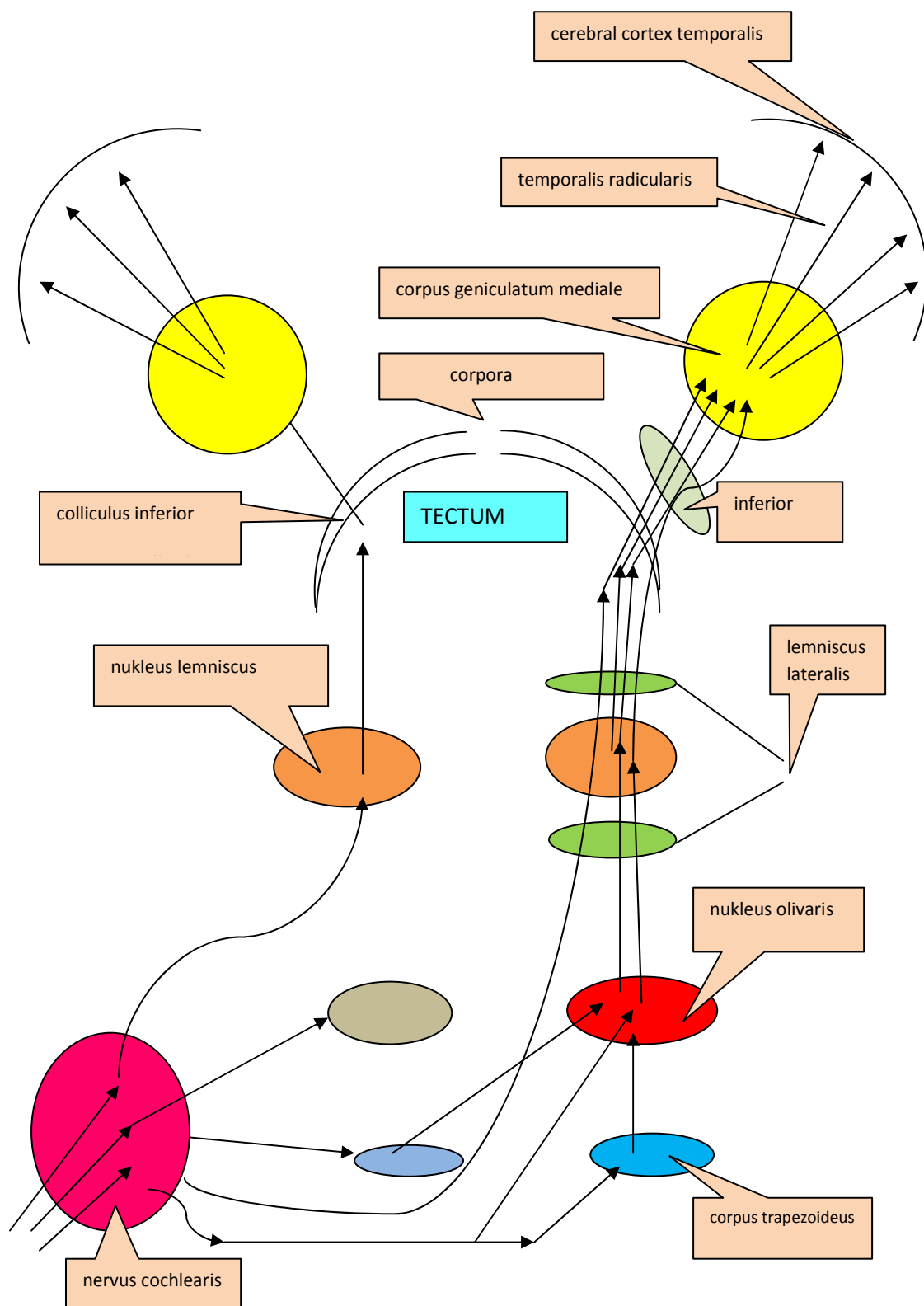
vibrační sekvence, podněty dlouhotrvající nebo přerušované. U některých těchto buněk byla doložena geneticky vzniklá specializace. To znamená, že jsou vždy schopny reagovat jen na určité, konkrétní popudy, například frekvenci zvuku, hlasitost nebo kmitočtové modulace rychlosti. Tato geneticky predestinovaná kompetence centrální nervové soustavy je apriorní pro nabytí schopnost slyšet. Z kognitivního hlediska se jedná o proces učení, při kterém se genetická výbava člověka podílí na procesu recepcce zvuku, diskriminace, filtrace a pochopení významu z vnímaného zvuku. Hovoří se o tom, že je až 70-75 % takto geneticky naprogramovaných přenosových buněk. Jejich optimální vývoj je podmíněn funkčnímu tlaku nebo aktivitě nervového systému. Zbývající přenosové buňky se rozvíjí jen když jsou vystaveny vhodným podnětům a zřejmě jsou odpovědné za špičkové výkony v dané oblasti (Netter, 2003).

Potenciál mozkové kapacity je geneticky naprogramován, ale rozsah, do jakého se tento potenciál vyvine, je ovlivněn prostředím a environmentálními vlivy. Podněty a popudy pro rozvoj sluchových funkcí je nutné poskytovat včas a v určité kvalitě a druhu. Chybí-li vhodná stimulace, dojde k přeprogramování a neuronové struktury neinvertibilně ztrácejí svou funkci nebo se vyvíjejí nedostatečně, neboť neaktivní sluchový systém degeneruje. Slyšení se nevyvine automaticky. Je to proces učení, proto je funkční slyšení závislé na zkušenostech a zážitcích povzbuzujících vytváření a upevňování neuronové sítě. Tyto stimulující účinky vedou až k dlouhodobým změnám v neuronových synapsích¹³.

Již v prvních týdnech života se dítě učí analyzovat zvuky z prostředí v rámci fyzikálních parametrů, což je rozhodující pro rozvoj centrální nervové soustavy. S jistou dávkou reciprocity platí, že již vzniklá synaptická spojení při nepoužívání lidské řeči zdegenerují. Existence nitroděložního slyšení fonologických faktorů řeči je dokázána faktem, že dítě po narození preferuje matčin hlas před jinými. S tímto faktem zřejmě souvisí i fonetická diskriminace prozodických faktorů pro ten který mateřský jazyk, a to bez sémantické diferenciacce. Postupně se kulturně významové zvuky v centrálním nervovém systému stabilizují. Poměrně značná plasticita dětského mozku umožňuje i dětem se sluchovým postižením, které jsou vybaveny kvalitní sluchovou protetikou, že budou v procesu učení slyšení úspěšní (Diller, 2006).

¹³ Synapse je spojení dvou neuronů (nebo smyslové buňky a neuronu) sloužící k předávání vzruchů.

Obr. č. 3 Centrální sluchový systém (sluchové dráhy volně dle Gottfried Diller)

1.1.2 Význam sluchu pro prostorovou orientaci

K velkým analytickým přednostem lidského sluchu patří i schopnost recipace informací z okolního prostoru, a to především zdvojením sluchového orgánu, slyšením oběma ušima tzv. binaurálním slyšením. Stejně jako zdvojený zrakový vjem je využíván pro prostorové vnímání, tedy i pro prostorovou orientaci. Ve spojení se zrakem získává binaurální slyšení pro organismus velkou funkční hodnotu. Možnost binaurálního slyšení umožňuje další analytické možnosti. Jsou to především zvýšení sluchové ostroty, zvýšení hlasitosti zvuku, kvalitativní zlepšení výběru signálů ze šumu a z dozvuku, lateralizace sluchového vjemu, směrové a prostorové slyšení.

Zvýšení sluchové ostroty a zvýšení hlasitosti zvuku je způsobeno simplexním zdvojením nervového podráždění, které se v rámci binaurálního slyšení počítá. Ostatní jevy vznikají analýzou a syntézou binaurální diferenciace zvuků. Přestože jsou tyto diferenciace velmi malé, jsou postačující pro citlivé zpracování pomocí nervového systému. Binaurální rozdíly vznikají přirozeně šířením zvuku, vlastnostmi vnějšího ucha a z prostorových akustických poměrů. K tomu, abychom byli schopni identifikovat umístění zdroje zvuku, musíme ještě k základním faktorům, jako je čas a intenzita, zahrnout další faktory – směrové a prostorové slyšení (Čandík, Chudý, 2005). Směrové slyšení nám umožňuje určit lokaci (umístění) zdroje zvuku v prostoru. Je to umožněno zaměřením směru a odhadu vzdálenosti. Pokud je zdroj zvuku umístěn laterálně od posluchače, přichází k jednomu uchu zvukové vlny dříve než ke druhému. Čím více je zdroj zvuku lateralizován, tím je časová diskriminace dopadu zvukových vln na sluchové orgány větší. To je také příčinou toho, že člověk je schopen lépe lokalizovat pravolevou orientaci zdroje zvuku než určit, zda je umístěn zdroj nad ním nebo pod ním.

Pokud je zvukový vjem pouze krátkodobý, je schopen člověk rozpoznat při krátkých časových impulzech velmi malý časový rozdíl číselně vyjádřený kolem 50ms. Pokud je časový rozdíl nulový, pak zdroj zvuku leží v oblasti rostrálního prostoru (Čandík, Chudý, 2005). Pokud je člověk vystaven dlouhotrvajícím zvukovým signálům, musí se časové diferenciály v momentech, kdy zvuk dorazí do obou uší, nacházet ve stejné fázi. Tím se časový rozdíl převádí na fázový. Citlivost

lidského sluchu dokáže určit směr pomocí fázových diferenciálů pro hluboké zvuky až do 800 Hz. Pro vysoké zvuky se blíží polovina jejich vlnové délky vzdálenosti obou uší, čímž vzniká fázový rozdíl 180° a zvuk dopadá na druhé ucho. Důležitým parametrem pro směrové vnímání je i rozdíl intenzity zvuku. Pokud se zdroj zvuku nachází v rostrální rovině, tedy na střední spojnici obou uší, energie zvuku dopadá na obě uši se stejnou intenzitou. Dojde-li k vychýlení zdroje zvuku (zvětšení lateralizace), bude zdroj zvuku lokalizován ve směru větší intenzity. Vnímání rozdílných intenzit zvuků je pro blízké akustické zdroje následkem většího přiblížení zdroje k jedné uchu a pro vzdálené zdroje akustickým stínem hlavy. Akustický stín se uplatňuje pouze pro vysoké tóny, pro které je hlava dostatečnou překážkou, tedy v případech, kdy je vlnová délka stejná nebo menší než velikost hlavy. U hlubokých tónů kolem 200 Hz se tento jev nevyskytuje. Při této frekvenci přicházejí tóny do obou uší se stejnou intenzitou. V rozmezí mezi 500 Hz a 3000 Hz je rozdíl intenzity okolo 7 dB. S přibývajícím frekvencí má intenzita zvuku tendenci nárůstu geometrickou řadou. Nelze tedy úspěšně použít aritmetickou škálu pro charakteristiku nárůstu intenzity zvuku s přibývajícím frekvencí. Pro ilustraci kolem 5000 Hz dosahuje rozdíl intenzity 25 dB, u 10000 Hz je to 30 dB.

Pro charakteristiku rozpoznávání zvuku přicházejícího ze směru ve střední rovině, tedy jestli zvuk přichází zepředu, zezadu nebo shora jsou časové diferenciace nedostatečné. Lokalizaci zvuku ve střední rovině umožňuje také pohyb hlavy vykonávaný člověkem jako mimovolný pohyb. Každé takové pootočení hlavy je dalším zdrojem posloupností měnících se časových diferenciací mezi jednotlivými ušima, které vymezují přesně lokaci akustického zdroje (Čandík, Chudý, 2005).

Mnohem náročnější je odhad vzdálenosti akustického zdroje. Tento odhad je také méně přesný než určení směru zvukového podnětu. Je závislý na dalších proměnných, jako je bezúrazové prostředí nebo prostor s odrazem. V prostoru (prostředí) bezodrazovém je nezbytná znalost intenzity akustického zdroje. Je ovlivňována frekvencí a vlhkostí vzduchu tak, že s nárůstem těchto dvou vlivů narůstá i útlum zvuku na jednotku délky. V prostoru s odrazem se zlepšuje odhad vzdálenosti zdroje zvuku díky složité analýze sluchových vjemů a vyhodnocení prvních zvukových odrazů, které jsou také následně sekvenčně vyhodnocovány nervovým systémem.

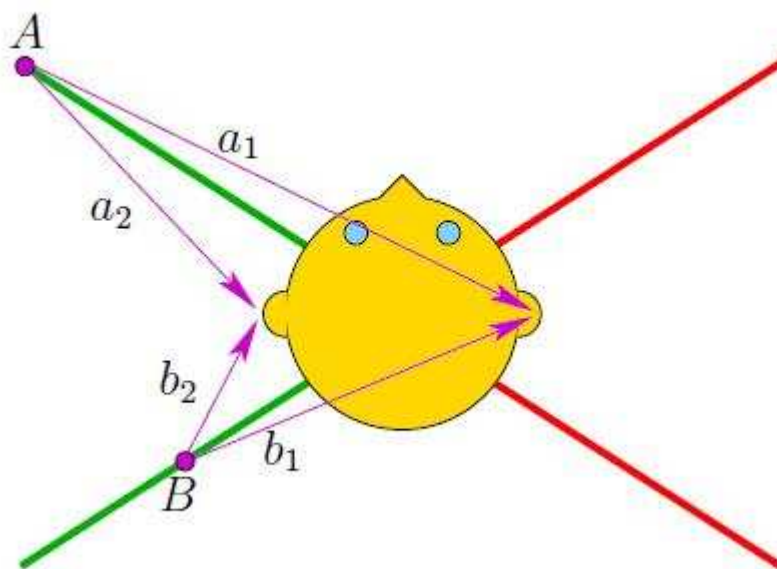
Prostorový zvukový vjem je tvořený jednak odrazy zvuku od akustického okolí a prostředí (stěny, nábytek, stavby, klenby) a dozvukem, který je v nervovém

systému zpracováván jako diferencovaný útlum. Dozvuk je parametr, udávající čas (dobu) za který se stane zvuk neslyšitelným. Je určován rychlostí, za kterou se akustická energie vytratí z určitého prostoru. Tento děj se nazývá dozívání a závisí přímo na charakteru prostoru, v němž dozvuk pozorujeme. Doba dozvuku udává čas, za který poklesne amplituda dozívajícího zvuku o 60 dB.

Následkem je jeho potlačení. Proto vystupuje jen jako součást zvukového pozadí. Dá se charakterizovat jako zvuková kulisa užitečného signálu. Tato zvuková kulisa je důležitým doplňkem zvukového vjemu. Tím se také odstraňují velmi nepříjemné dojmy z tísnivé uzavřenosti nebo naopak z prázdné rozlehlosti. Tento efekt je zvláště cenný při uměleckém vnímání hudebního díla (Čandík, Chudý, 2005).

Z fyzikálního hlediska můžeme pro charakteristiku lokalizace zdroje zvuku použít analýzu založenou na posunu mezi signálem levého a pravého ucha (ITD – Interaural Time Difference). Ke zjištění posunu použijeme korelaci.

Obrázek č. 4 Model prostorové neurčitosti ve dvojrozměrném prostoru (Drápal, 2006).

Pro matematické vyjádření vztahu vektorových korelací lokalizace zdroje zvuku použijeme vzorec

$$a_1 - a_2 = b_1 - b_2$$

Pokud budeme považovat směrovou charakteristiku ušního boltce za nepodstatnou a nebude-li záviset na směru, v němž budeme fyzikální jevy měřit, zjistíme, že časovému posunu odpovídá nekonečně mnoho poloh zdroje zvuku. Tyto zdroje mohou ležet na osově souměrných větvích hyperboly. Za osu souměrnosti budeme uvažovat osu uší při interaurální vzdálenosti zhruba 17 cm. V úvahu musíme také vzít možnost psychologického zkreslení prostorového slyšení. Jako příklad uvádíme sledování televize, kdy využíváme jak zrakového tak sluchového analyzátoru. Pokud vyloučíme zrakový doprovod vnímání televize (zavřením očí), může lokalizovat zdroj zvuku do prostoru reproduktorů. Pokud sledujeme televizi oběma smysly zároveň, zdá se nám, že zvuk vychází z úst herce nebo interpreta na obrazovce. Bude se jednat o sluchový klam.

Bilaterální diferenciace v intenzitě a čase slyšení mají rozhodující význam pro apercepci a porozumění lidské řeči v hlučném prostředí. Tento fakt je dalším argumentem pro používání sluchové protetiky pro obě uši.

1.1.3 Význam sluchu pro rozvoj abstraktního myšlení

Pro adekvátní vystižení pojmového sousloví abstraktní myšlení musíme nejdříve správně vydefinovat jednotlivé pojmy abstrakce a myšlení.

Abstrakce je proces nebo výsledek procesu zevšeobecnování, který redukcí množství informací nebo pozorovatelných jevů, vyhodnotí prvky typické pro daný jev nebo skutečnost, aby selektoval takové informace, které jsou významné pro daný sledovaný účel. Abstrakce označuje na jedné straně důležitý moment poznání při transformaci od smyslového k racionálnímu poznání a na straně druhé označuje výsledek tohoto transformačního procesu poznání. Obecně princip procesu abstrakce spočívá v řadě analytických myšlenkových úkonů, které zpracovávají konkrétní smyslově získaný materiál. Při zpracování těchto smyslových vjemů dochází k eliminaci nepodstatných vlastností, znaků a vztahů u určitého konkrétního předmětu či jevu. Naopak některé ze sledovaných vlastností, znaků a vztahů jsou preferovány, vyhodnoceny jako podstatné a pro danou skutečnost charakteristické, tedy signifikantní. Takto vzniklé charakteristiky nabývají variabilní charakter právě prostřednictvím znaků nepodstatných (Gellner, 1999). Finálním produktem abstrakce, jenž je spjat se zobecněním, vznikají pojmy odrážející podstatné

charakteristiky předmětů. Antonymem abstraktního je konkrétní. Z výše uvedeného vyplývá, že abstrakce je možná pouze prostřednictvím smyslových představ v našem vědomí. V průběhu této činnosti vznikají obecné ideje, pro jejichž označení slouží obecná slova, která vznikají oddělením podmínek, času a místa od ostatních idejí. Tím se stávají obecnými reprezentanty všech věcí toho samého druhu a věci pak lze zařazovat do různých kategorií (Locke, 1984).

Abstrakce, jako logická metoda spočívá na těchto myšlenkových operacích: *generalizující abstrakce* – kdy se vydělují nepodstatné vlastnosti věci a vyhledávají se vlastnosti podstatné. *Izolující abstrakce* – kdy se vyčleňují určité vlastnosti a vztahy z jejich souvislostí a je jim propůjčena samostatná existence a *idealizující abstrakce* – kdy je tvorba pojmů vytvářena tak, že se konstruují nejdříve ideální objekty, jimž tyto pojmy odpovídají (Hume, 1996). Abstrakci pak budeme považovat za arbitrární krok pro zobecnění, tedy krok k logickým vazbám mezi jevy, bez kterých bychom nemohli zevšeobecnit získané podněty v celek mající informační hodnotu.

Myšlení představuje v rámci širšího úhlu pohledu souhrn všech psychických (mentálních) činností, z užšího úhlu pohledu vysoce specializovanou činnost vyšší nervové soustavy, která zpracovává, vyhodnocuje a využívá získané informace. Tato činnost je zřejmě charakteristická pouze pro člověka. Proces myšlení je postupem od jednotlivých vjemů a zkušeností k obecným pojmům, jejichž prostřednictvím člověk teoreticky a prakticky zvládá svou existenci. Tento proces navazuje organicky na smyslové vnímání, využívání paměti a tvořivosti. S obsahovou stránkou tohoto procesu se zachází s pravidelným a soustavným způsobem. Tento specifický způsob konjugace, diverzifikace a diskriminace podstatně souvisí s řečí, která je prostředkem a zároveň určujícím prostředím pro myšlení. Myšlení je v mnoha teoriích chápáno jako proces vnitřní řeči. Existuje více kategorizací řeči. První z nich odpovídá proudu vět, které slyšíme v mysli a nazývá se propozicionální myšlení. Další kategorie této řeči odpovídá představám zvláště zrakovým, tomu, co ve své mysli vidíme, a nazývá se imaginativní myšlení. Nakonec hovoříme o motorickém myšlení, které má vztah k posloupnosti představ a pohybu mysli (Berson, 2003). Bohatost myšlení je charakterizována množstvím odvozených slov, které svědčí o šíři a varietách myšlení, které se projevují v jeho modifikacích, kdy můžeme přemýšlet, rozmyšlet, vymýšlet a zamýšlet. Myšlení může, v rámci propozicionality myšlení, představovat

domněnku, tedy myslel jsem, že..., *intenci* – úmysl nebo *ambici* – snahu. Součástí myšlenkových operací je i rozvržení možností a příprava jednání a vyhledávání optimálních řešení. Zvláště posledně jmenované operace vyžadují určitou časovou prodlevu, odstup, soustavnost a horizont cíle. Zobecnění, odstup a zkušenost reprezentují znaky v myšlení člověka tvořící platformu celkové úspěšnosti v kontrastu s ostatními živočichy (Thagard, 2001).

Na simplexní formy myšlení lze nazírat jako na prostředek k řešení problémů a dosažení cíle. Jedinec si nejdříve zformuluje problém a cíl. Tím si ho upřesnění a představí takovým způsobem, že začne volit postupy, metody, prostředky a strategie, které jsou nejefektivnější. Kontinuálně na tento proces navazuje posouzení a verifikace, jež vyhodnotí dosažený stav s vytčeným cílem.

Specifickou formou myšlení je reflexe a sebereflexe, kde se samo myšlení stává svým vlastním předmětem myšlení. Myšlení, které z jednotlivých zkušeností je schopno odvozovat validní soudy, je základem logiky (Thagard, 2001). U myšlení rozeznáváme několik vlastností, například:

- *sbíhavost (konvergence)* – schopnost držet se určitého tématu a jít po linii logických souvislostí
- *rozbíhavost (divergence)* – nazývané také umělecké, tvořivé myšlení vyznačující se velkou šířkou záběru
- *šířka (rozhled)* – jakou šíří poznatků a problémů jsme schopni pomocí myšlení úspěšně řešit
- *hloubka* – nakolik jsme schopni proniknout do detailu problému (např. pomocí analýzy)
- *přesnost (spolehlivost)* – nakolik jsou naše myšlenky logicky a prakticky správné
- *samostatnost* – schopnost řešení problémů může být více či méně podmíněna pomocí dalších myšlenkových operací
- *pružnost (flexibilita)* – schopnost odpoutat se od zažitých stylů myšlení a najít ten, který je pro daný problém nejefektivnější (např. překonání funkční fixace)
- *kritičnost* – schopnost podrobit kritické analýze jednotlivé poznatky ale i postupy řešení problému (Thagard, 2001)

Z hlediska fyziologie je lidský mozek diferencován na oblasti, které jsou funkčně specializované na určité druhy činností. Už samotné mozkové hemisféry jsou specificky zaměřeny na odlišný způsob myšlení. Obecně platí, že pokud má osoba dominantní pravou ruku, jeho levá mozková hemisféra produkuje pojmové myšlení, matematické myšlení a je zde lokalizováno řečové centrum. Pravá mozková

hemisféra se podílí na zpracování vnímaného prostoru, komplexního zpracování vizuálních vjemů a hudebního vnímání. Výsledná efektivita funkčnosti mozkové činnosti je vázána na kongruenční spolupráci mezi jednotlivými oblastmi mozkové činnosti. Na operační funkčnosti myšlení se ovšem nepodílí jen korové oblasti mozkových hemisfér. Významnou úlohu při vytváření myšlenkových procesů mají také emocionální prožitky při smyslovém vnímání okolní reality. Za emocionální filtraci vjemů a následné řešení problémové situace s emotivním kontextem je zodpovědný tzv. limbický systém¹⁴. Limbický systém, dříve označovaný jako rhinencephalon (čichový mozek) je název části telencephala (velkého mozku). Název limbický systém (limbická kůra) je odvozen od límce (limbus) mozkové tkáně, který se v embryonálním vývoji vytváří kolem mozkového kmene. Z histologického hlediska se jedná o neuroektodermální tkáň.

Funkčně významnou částí limbického systému je především *amygdala*, která má bohaté spojení s hypothalamem a limbickou kůrou. Koordinuje somatické funkce zvláště při emocích (např. reakci zdánlivé zuřivosti - sham rage). Po její extirpaci (vynětí) se změnil chování jedince ve smyslu převahy útlumových dějů. Naopak její elektrická stimulace, označovaná jako rozněcování, vyvolá v mozkové kůře sérii opakujících se elektrických odpovědí (Trojan, 2003). Emoce máme ve velké míře díky evolučnímu vývoji. V tomto smyslu jsou to jakési kódy, které nám pomáhají přežít v daném prostředí. Externí stimul se k nám dostává pomocí našich smyslů a stává se podnětem vnitřním. Limbický systém, tento primitivní mozek, který nemůže číst ani psát, nám poskytuje cítění toho, co je reálné, pravdivé a důležité. Kromě toho limbický systém také umožňuje zprostředkování hudby, intonaci řeči a metaforu. Součástí, nebo spíše jakýmsi centrem limbického systému, je tzv. amygdala. Amygdala dostává informace od cortexu, sjednocuje senzorické informace jak z vnějšího, tak i vnitřního subjektivního světa, což má za následek pocit „reality“. Neumí rozlišit mezi tím, co je reálné a tím, co je pouhá představa. Na obojí reaguje stejně jako na věc reálnou (Trojan, 2003).

Spojením všech výše popsaných atributů vzniká abstraktní myšlení. Je jakýmsi funkčním souborem zobecnění, generalizace, analýzy a syntézy podstatných

¹⁴ Limbický systém, dříve označovaný jako rhinencephalon (čichový mozek), je název části telencephala (velkého mozku). Název limbický systém (limbická kůra) je odvozen od límce (limbus) mozkové tkáně, který se v embryonálním vývoji vytváří kolem mozkového kmene. Z histologického hlediska se jedná o neuroektodermální tkáň.

prvků získaných pomocí smyslového vnímání z okolí jedince, které navíc prošlo emocionálním filtrem a komparací s již fixovanými zkušenostmi. Hlavním výsledkem abstrakce, jak již bylo uvedeno, jsou pojmy odrážející podstatu předmětů, jevy skutečnosti. Pojem reprezentuje celou skupinu objektů - je představován souborem vlastností, které jsou spojeny s touto skupinou, například pojem židle zahrnuje - má čtyři nohy, slouží k sezení, má opěradlo atd. Pojmy podporují kognitivní ekonomii, protože rozdělují svět na zvládnutelné jednotky a sdružují různé objekty - je více reprezentantů pro pojem hruška, strom. Kategorizace - proces přiřazování objektu k pojmu, pokud objekt kategorizujeme, bereme ho, jako by měl mnoho vlastností, které jsou spojeny s pojmem, včetně vlastností, které nelze vnímat přímo (např. jablko - přímo vnímatelné vlastnosti - má různé barvy, roste na stromech, je oblé, nepřímo vnímatelné - je sladké, je jedlé, má jádra). Další důležitou funkcí pojmů je, že nám umožňují předpovídat informace, které nelze bezprostředně vnímat - existují pojmy pro činnosti - práce, jedení; pro abstraktní pojmy - spravedlnost, tolerance; pro čísla - jedna, pět to jsou jednoslovné pojmy; pojmem je ovšem třeba i "věci, které si sbalím na dovolenou" - tzv. pojem řízený cílem, taktéž poskytují kognitivní ekonomiku a mají prediktivní sílu (Atkinsonová, 1995). Prototypy - jsou tvořeny sadou vlastností, které popisují nejlepší příklady toho pojmu (např. starý mládenec, tedy starší 35 let, žije sám, jablko - červené, pravidelné, dobré).

V souvislosti s výše uvedeným textem si pokládáme otázku, zda u osob se sluchovým postižením, u kterých nedochází k adekvátnímu stimulu sluchových receptorů, existují funkční procesy vyšší nervové soustavy, jež by odpovídaly přiřazování adekvátního zvuku k pojmům a k jejich následné kategorizaci. Vzhledem ke sníženým kompetencím v oblasti akustického vnímání bude tento proces oslaben a s ohledem na hloubku a typ poruchy sluchu znemožněn. Jestliže tedy nedochází ke spojení zvuku s předmětem nebo jevem u osob se sluchovým postižením, je možné, aby se u nich vytvořilo abstraktní myšlení? Pokud v raném věku chybí dostatek podnětů - materiálu k myšlení a vytváření vztahů - nelze plně rozvinout funkci vnitřní řeči (Potměšil, 1999). Funkční vznik řeči však nemusí být rozvíjen pouze na audio-orálním komunikačním systému. Tento náhled podporují i neurolingvistické studie vycházející z výzkumu neslyšících osob užívajících různé znakové jazyky. Bylo prokázáno, že při používání znakového jazyka se aktivují oblasti levé hemisféry, tedy hemisféry, do níž je běžně lokalizován jazyk, přestože znakový jazyk

má jiný, tedy prostorově-vizuální charakter (Sacks, 1989). Při mluvení a poslechu řeči aktivují jak slyšící tak neslyšící lidé stejné řečové oblasti, z čehož plyne, že klasické řečové (zvukové) cortexy mají obecnější jazykovou funkci, která není závislá na modalitě, v níž se jazyk zpracovává (Koukolík, 2002). Prostorově-vizuální funkce jsou zpracovávány především v pravé hemisféře, a tak bychom mohli považovat právě tuto hemisféru za dominantní co se znakového jazyka týče. Jak již bylo zmíněno výše, není tomu tak. Moderní zobrazovací metody ukázaly, že pravá hemisféra je u znakových osob využívána pro zpracovávání porozumění diskurzu a prozodických funkcí. Pokud mají neslyšící poškození této hemisféry, nedojde k afázii (porucha řeči), ale k poruchám ne-lingvistických, převážně vizuálně-prostorových schopností. Pokud je však poškozena levá hemisféra, dochází u neslyšících osob užívajících znakový jazyk k podobným potížím jako u osob slyšících, kteří užívají jazyk mluvený. Chyby postižující znakový jazyk jsou tak srovnávány s klasickými projevy poškození jakéhokoliv jiného jazyka. Postižena je struktura znaku, což opět podporuje fakt, že afatické symptomy nejsou závislé na modalitě, ale jsou spojené s jakýmkoliv procesy týkajícími se lidských jazyků obecně a znakového jazyka nevyjímaje, jak uvádí Gordon, 2004. Tuto skutečnost podporuje i fakt, že děti neslyšící při snění ve spánku místo mluvené řeči užívají znaky a gestikulaci (Potměšil, 1999). Přesto existuje v této oblasti nahlížení na osoby se sluchovým postižením mnoho mýtů. Například, že lidé se sluchovým postižením přemýšlí jen na úrovni konkrétního myšlení, abstraktního nedosáhnou, protože znakový jazyk je jen omezený a zjednodušující komunikační prostředek. Jejich myšlení je nepohotové, statické, založené na konkrétních pojmech, vzniká nezávisle na lidské řeči (Procházková, Vysuček, 2007). Není arbitrární, jakým kognitivním systémem vznikne pojmová síť nebo mentální slovník (Nebeská, 1992), rozhodujícím činitelem je nabytí takových kompetencí, aby byl tento mentální slovník, tedy soubor znalostí osoby o slovních významech, vztazích mezi nimi a pravidlech pro jejich užívání, adekvátně a vztahově relevantně používán k vytváření abstrakce společně s myšlením.

Jestliže nebudou substituovány sluchové vjemy lidské řeči jinými smyslovými prostředky například vizualizací, může dojít k smyslové deprivaci. Pokud tato deprivace není včas kompenzována, například znakovým jazykem, může dojít k nezvratným změnám v oblasti abstraktního myšlení, viz Lennebergovo

kritické období. Toto je období, po jehož uplynutí, se jakémukoliv jazyku učíme mnohem obtížněji (Sacks, 1989).

1.1.4 Význam sluchu pro chápání slovně logických pojmů

Vlastní obsahové pochopení pojmu je základním instrumentem pro tvorbu slovně logických vztahů mezi jednotlivými pojmy. Spojování pojmů do souvislostí se děje podle obecných pravidel. Příkladem jsou např. podmět a přísudek. Z tohoto spojení vzniká základní tvrzení, dále se spojují jednotlivá tvrzení mezi sebou; podmětem pak je celé výchozí tvrzení. Takto vzniká prostor pro pojmová spojení v případech, kdy dítě vnímá konkrétní předmět vizuálně s akustickým doprovodem lidské řeči (Atkinsonová, 1995). Poznávací slyšení je možné jen prostřednictvím analýzy, syntézy a kódování sluchových percepčních systémů a diferenční systémy používají parametry jako výška, síla, trvání, melodie, rytmus, hluky, zvuky, formátové přechody a další suprasegmentální systémy. Tyto procesy jsou podporované a upevněné pomocí sluchové pozornosti a sluchové paměti (Diller, 2006). Toto umožňuje rozpoznávat komplexní vzájemné vztahy, které jsou ve vztahu k dalším duševním procesům na nejvyšší úrovni. Tento proces můžeme nazvat *učení se ze zkušenosti*. Dospělý nebo dítě se pomocí strategie s pomocí příkladů dozví, že daná věc náleží k danému pojmu, pak se setká s jiným objektem a na základě podobnosti s prvním ho přiřadí pod tentýž pojem. Tato strategie je dále rozvíjena a zpětnovazebně ověřována tzv. *testováním hypotézy* – prohlížením známých příslušníků pojmu a hledáním jejich společných vlastností; tato strategie je založena na abstrakci a vede k nalezení hlavních vlastností pojmu. Obě tyto strategie jsou řízeny pouze vstupními informacemi a známými položkami a tedy kladou malý důraz na již dříve přítomné znalosti osoby. Existuje – li již v paměti osoby nějaká předešlá zkušenost, využije *strategie postupující shora dolů* pracující s využitím minulých zkušeností a očekávání (Atkinsonová, 1995).

Tyto strategie jsou založeny na existenci funkční sluchové paměti, kde velmi významnou roli hrají právě suprasegmentální prvky lidské řeči. Tyto prvky podporují fixaci akustických vzorů pro jednotlivé pojmy. Zvukové prostředky jsou vázány k obsahové stránce pojmu, tvrzení nebo promluvy a dokreslují postoj produktora

k obsahu sděleného a tím zvýrazňují jeho význam. Toto zesílení umožňuje fixaci paměťových stop i mimo oblast sluchového cortexu viz limbický systém. Poněkud odlišná je situace u osob se sluchovým postižením. Zde je situace komplikována tím, že u nich nejsou položeny základy struktury jazyka, protože pro mluvený jazyk, ať již v podobě akustické či grafické, nejsou náležitě senzory disponováni. Jako jedna z největších překážek při vytváření této formy jazyka se zde jeví absence zpětné akustické vazby (Souralová, 1999). U vizuálně motorických jazyků lze velmi efektivně využít místo suprasegmentálních jazykových jevů výrazového doprovodu obličeje (mimiky) při produkci např. znakového jazyka. Mimika zde plní tutéž funkci jako intonace nebo melodie v mluveném jazyce ale také funkci gramatickou. Ve znakových jazycích patří mimika k nemanuálním projevům produkce tohoto jazyka. Bez mimiky bychom nevěděli, zda to, co člověk říká, myslí vážně, nebo si dělá legraci. Dokonce bychom nerozlišili, zda se jedná o otázku nebo promluvu. Ve znakových jazycích má mimika zcela zásadní roli. Převážná část neslyšících při vnímání sdělení ve znakovém jazyce sleduje a soustřeďuje se daleko více na výraz obličeje produktora než na jeho ruce. Z výrazu tváře jsou schopni vyčíst nejen pocity mluvčího, ale také kontextový doprovod výpovědi. Mezi prvky mimického projevu u znakového jazyka patří oči, ústa, tváře, obočí, brada, chřípí nosu, předklon nebo záklon hlavy a podobně. Z uvedeného vyplývá, že mimika není ve znakovém jazyce používána nahodile, ale podle existujících pravidel (Šebková, 2005). Svou významnou roli při osvojování jednotlivých pojmů hrají i kinémy – pohyby mluvidel, které při artikulaci přebírají funkci signálů zvukové řeči.

U slyšící populace je samotné cílené vnímání ztotožňováno s obdobím vstupu do školy, tedy kolem šestého roku dítěte. V tomto období je všeobecně predikován určitý stupeň vyzrálosti centrální nervové soustavy, kdy dítě má již vytvořen základní vzor vztahů, možných kombinací a asociačních struktur, které prošly ultra krátkodobou a krátkodobou formou paměti. Finálně jsou pak uloženy v dlouhodobé paměti. Ta je nezbytná jak pro zpracování informací, tak pro jejich účelovou selekci. V dlouhodobé paměti jsou informace zakódovány ve formě ikonické a verbální, ale zatím není přesně popsán vztah mezi oběma formami kódování a uchování informací. Není tedy zcela jasné, jak jsou kódována slova a jak pohyby, protože nejjednodušší pamětní fenomén, reprodukční zraková představa, je kvalitativně něco zcela jiného než představa sluchová.

Jak uvádí Suralová, podíl verbální, ikonické či motorické paměti na zapamatování znakového jazyka nelze zatím přesně vymezit, ale organizace sémantického materiálu v paměti prostřednictvím elementů zvaných chunks postupuje při recepci psaného textu u neslyšících s největší pravděpodobností stejně jako u slyšících (Suralová, 2002).

Pokud použijeme *hypotézu lingvistické reality*, jejímž základem je tvrzení, že spíše než myšlení určuje strukturu jazyka, určuje jazyk strukturu myšlení, vyplne z ní, že lidé užívající odlišný jazyk vnímají svět odlišným způsobem. Podporu této hypotézy hledají její zastánci v rozdílech ve slovní zásobě jednotlivých skupin lidí, ať již demograficky, etnicky nebo kulturně odlišných. Angličan má jen jedno pojmenování pro sníh, zatímco Eskymák má čtyři. Eskymák dovede rozlišovat mezi druhy sněhu, což Angličan neumí; podle kritiků této hypotézy může jazyk obsahovat rozdíly důležité pro danou kulturu, ale nemění se tím vnímání osoby. I Angličan pozná různé druhy sněhu, ale protože to nepotřebuje, nemá je pojmenované (Atkinsonová, 1995).

Pokud budeme stejný problém aplikovat na populaci osob se sluchovým postižením, je nutno položit si otázku, zda je pro vznik slovně logických pojmů arbitrární sluchový podnět. Jestliže jsou všechny potřebné prvky pro vznik utváření slovně logických pojmových struktur dostatečně a včas substituovány náhradními mechanismy, pak není dostatečně zdůvodněna premisa, že osoby se sluchovým postižením nemohly slovně logické pojmy utvářet. Rozhodujícím bodem pro toto tvrzení bude otázka, zda jsou dostatečně a správně rozvíjeny funkce vyšší nervové soustavy u osob se sluchovou poruchou, především deduktivní a induktivní schopnosti podle pravidel logiky, ale také charakteristických společenských konvencí. Použití logických pravidel při deduktivním usuzování je spouštěno pouze logickou formou tvrzení, ale schopnost vyhodnocovat deduktivní úsudky závisí také na obsahu tvrzení, proto jsou uplatňována i *pragmatická pravidla*, která jsou sice méně abstraktní, za to se více vztahují k praktickému životu (Atkinsonová, 1995).

Pokud však dojde k narušení vnímání reality pomocí akustické cesty a není-li tato auditivní percepce kompenzována například znakovým jazykem nebo jiným vizuálně motorickým kódem, může se stát, že dojde ke vzniku informační díry, která narušuje kontinuitu komplexnosti získávané informace. Takto deformovaná informace značně komplikuje její obsahovou stránku a podporuje aberantní

dekódování, zvláště pak v oblasti logické a sociální, neboť obě oblasti jsou značně symbolické (Volek, 2006).

1.1.5 Význam sluchu pro porozumění sociálních vztahů

Z obecně platného hlediska je potřebná pro porozumění sociálních vztahů existence určité úrovně sociální percepce. Sociální percepci chápeme jako způsob, jakým se lidé vzájemně vnímají a jaké dojmy si o sobě vytvářejí. Obecně platí, že pokud nedojde k vědomé intrapersonální korekci toho, jaký dojem si člověk o druhém člověku vytvoří, pak nedojde ani ke korekci chování vůči němu. Takto vnímaný obraz toho druhého lze označit termínem sociální percepce. V užším smyslu se termín sociální percepce týká vnímání a posuzování druhých osob a sebe sama. Tentýž sociální objekt (osoba nebo situace) je různými lidmi různě vnímán, posuzován a rozdílně akceptován. Tyto informace zpracovávají lidé ve finální soudy a úsudky. Při zpracovávání sociální informace se uplatňuje nevědomá snaha člověka dospět k premisám, které mu vyhovují. Jinou podstatnou tendencí je „kauzální vysvětlování“ sociálních situací, kdy hovoříme o attributech. Touto subjektivní snahou z nedostatku informací může dojít k nesprávnému a zkreslenému obrazu o člověku. Pro veškeré vnímání je charakteristická kategorizace, tj. zařazování vnímaných objektů, ať to jsou věci, osoby nebo události, do určitých tříd podle shodnosti znaků, tzv. škatulkování (Novák, 2010). Nejlépe se orientujeme v té sociální skupině, které nejlépe rozumíme. Jsme obeznámeni s jejich zvyky, kulturou, vztahy mezi členy sociální skupiny a především s ustálenými sociálními normami.

Názor na postavení osob se sluchovým postižením ve společnosti může nabývat ambivalentních rozměrů. Příkladem je i historický pohled na tyto osoby. Jedním z pohledů nebo lépe přístupů, je přístup medicínský, klinický. Tyto osoby jsou chápány jako osoby s hendikepem, který je kompenzován sluchovou protetikou určenou pro rozvoj mluvené řeči. Takto kompenzovaná osoba se plně zapojuje do společnosti, kde může s určitými ohledy fungovat. Druhý přístup k osobám se sluchovým postižením je přístup etnický, kdy se tyto osoby a jim blízcí, vnímají jako etnická menšina se všemi atributy. Označují se jako Neslyšící (viz kapitola kultura neslyšících) bez ohledu na stupeň a druh sluchového postižení (Šedivá, 2006). Tato

sociální skupina Neslyšících je velmi heterogenní skupinou. Stejně jako intaktní, majoritní společnost, má své individuální zvláštnosti a variety.

Na danou problematiku je nutné také nahlížet ve vztahu k přirozeným sociálním vazbám - jako je primární sociální skupina, tedy rodina. Zde se může interpersonální percepce diverzifikovat podle toho, zda jsou rodiče dítěte slyšící nebo N/neslyšící. Četné studie dokazují, že rozvoj sociálních kompetencí u neslyšících osob pocházejících z neslyšícího prostředí je kvalitativně i kvantitativně na vyšší úrovni. Neslyšící rodiče obvykle považují své dítě za zcela normální, které se jim bude ve všem podobat. V jeho výchově nevidí zásadní problémy. Jsou obeznámeni s tím, co mohou očekávat, znají další neslyšící rodiče a od začátku se svým dítětem bez problému komunikují. Situace ve slyšících rodinách bývá jiná. Existuje reálné nebezpečí, že bude dítěti denně připomínáno, že jeho řeč není v pořádku, přestože úmysly pro toto jednání mohou mít rodiče co nejlepší (Freeman, 1992).

Není možné popsat jednotný sociální vzorec přístupu neslyšících lidí ke svému okolí i mezi sebou. Je mnoho momentů, které mohou tyto vztahy ovlivňovat, jako například doba vzniku sluchové poruchy, kvalita a charakter edukace, osobní zkušenosti, vrozená kvalita inteligence a podobně. Rozmanitost faktorů, které utvářejí postoj člověka vůči ostatním lidem, je natolik pestrá, že ji nelze vyčerpávajícím způsobem deklarovat.

Porozumění sociálním vztahům není jednosměrný proces. Je nutné brát v úvahu vnímání osoby se sluchovým postižením vůči jejímu okolí, které se může dělit na percepci osob se sluchovým postižením a osob intaktních, ale i vnímání intaktních osob vůči osobě se sluchovým postižením. Nejvýznamnějším důsledkem sluchové poruchy je odlišnost komunikačních kompetencí. Omezení možností vnímat a rozlišovat zvukové podněty, chápat jejich význam se odráží v osvojení a využití orální řeči. Řeč tu vystupuje jako prostředek sociálního kontaktu. Nestandardní rozvoj řeči negativně ovlivní i vývoj ostatních psychických funkcí. Děti s nestandardním vývojem řeči často nevěnují dostatečnou pozornost vzájemným souvislostem a vztahům mezi dílčími poznatky. Izolovaně získané informace v jiných souvislostech hůře využívají. Nedostatečné jazykové kompetence tak dostávají sociální význam. Komunikační bariéra a neporozumění podstatě znakové řeči bývá u sluchového postižení považováno za společensky stigmatizující

(Vágnerová, 2008). Odlišný způsob komunikace mívá omezující vliv na chápání dění v intaktní společnosti. Přestože neslyšící člověk dobře komunikuje znakovým jazykem, nepomůže mu to v integraci do společnosti slyšících. Další společenské problémy nastávají v případě pokusu neslyšícího o komunikaci pomocí orální řeči. Verbální projev může být pro slyšící těžko dešifrovatelný. Může se jevit jako primitivní, dokonce zcela nesmyslný. Pro obtížnost odezírání nemusí postřehnout, a tedy pochopit vše, co se kolem něj děje a může reagovat neadekvátně. I upřené pozorování komunikačního partnera může působit vyzývavě, tedy společensky nepatřičně. Neslyšící člověk odlišným způsobem navazuje kontakt a upozorňuje na sebe, třeba dotekem komunikačního partnera, úderem do stolu nebo zadupáním. Negativní sociální hodnocení vyvolává i nedostatečná kontrola zvukových projevů jako je mlaskání, hlasité dýchání až „funění“. Rušivě mohou v interpersonální percepci působit mimické projevy, které jsou doprovodem vizuálně motorické komunikace. Souhrnem těchto vnějších projevů může být osoba se sluchovým postižením hodnocena intaktní a nepoučenou společností jako člověk s nižší inteligencí.

Ani percepce a vztahy osob se sluchovým postižením vůči intaktní, majoritní společnosti nebývá bezproblémová. Z velké části toto problematické vnímání pramení z nepříjemných sociálních zkušeností, které jsou více či méně opět spojeny s komunikační bariérou. Tyto špatné zkušenosti mívají za následek sociální izolaci neslyšících od slyšících a zaujímání obranného nebo podezřavého postoje vůči intaktní majoritě. Profilují se především v pocitech nedůvěry, nejistoty, předsudků a preferencí osob z vlastní minority neslyšících (Vágnerová, 2008). Ani toto hodnocení nemůže být bráno jako definitivní a obecně platné. Jak již bylo konstatováno - vnitřní diferenciací jakékoliv sociální skupiny má svou dynamiku, preference a není neměnná.

Význam sluchové poruchy pro pochopení prosociálních vztahů nabývá na důležitosti a může být ovlivněn do jisté míry obtížemi v koncepci interpersonálních vztahů, které jsou budovány v internátním systému vzdělávání. Právě koncepce vzdělávání osob se sluchovým postižením je na tomto systému postavena. V internátním prostředí dítě od útlého věku praktikuje své první sociální zkušenosti bez zpětné vazby z intaktního sociálního prostředí (Potměšil, 2003).

Akceptovatelné vzorce chování jsou získávány sociálním učením. Při posuzování sociální reality dochází k chybám v úsudku vlivem obecně platných

psychologických aspektů, které se týkají bez jakékoliv výjimky každé osobnosti. Nejčastěji jsou v odborné literatuře uváděny tyto chyby ve vnímání druhých lidí:

- *haló efekt*: termín Thorndika, globální chyba v posuzování lidí, která způsobuje, že jednotlivé rysy lidí jsou posuzovány podle celkového dojmu, které učinily na pozorovatele-hodnotitele
- *efekt mírnosti a shovívavosti*: v obecné rovině vystihuje tendenci posuzovat skutečnosti pozitivněji, než odpovídají realitě
- *logická chyba*: rysy osobnosti či činnosti těsně související bývají hodnoceny podobně, a tím se nesprávně zvyšuje korelace mezi posuzovanými jevy
- *chyby kontrastu*: vzniká tím, že posuzovatel svoji určitou vlastnost přisuzuje hodnoceným lidem v opačném smyslu; méně časté je posuzování ostatních analogicky jako sebe
- *chyby stereotypu*: trvalé neměnné přiřazování a posuzování osoby nebo skupiny osob vykazující určité rysy bez ohledu na individuální zvláštnosti
- *neoprávněná generalizace*: myšlenkové vydělení osobní charakteristiky je aplikováno nekriticky na všechny prvky téhož druhu
- *profesní deformace*: vynášení soudů na základě profesní orientace
- *popularita*: při posuzování osoby společensky významné dochází k její idealizaci a vnímání pouze akceptovatelných vlastností
- *projekce a autoprojekce*: technika vyrovnávající se s náročnými životními situacemi, kdy člověk promítá do druhých lidí vlastnosti, které si sám u sebe připouští
- *chyby emocionální vztahu*: citová a emocionální zainteresovanost vede ke zkresleným závěrům pozorovatele, platí ambivalentně (Hartl, 1993).

2 Charakteristika osob se sluchovým postižením

Hodnotit skupinu osob se sluchovým postižením jako celek je obtížné hned z několika důvodů. Nejedná se o homogenní skupinu ani z hlediska věku, sociální úrovně, dosaženého vzdělání, kulturní úrovně a dokonce ani ve vztahu ke svému sluchovému postižení. Diferencovat lze i mezi osobami, které se narodily a vyrůstaly jako N/neslyšící v neslyšící rodině a osobami neslyšícími vyrůstajícími ve slyšícím prostředí. Významným diferenciačním prvkem u osob se sluchovým postižením bývá míra a stupeň sluchové poruchy či vady a preferovaný způsob komunikace. U osob se sluchovým postižením hraje také významnou sociální roli využívání kompenzačních pomůcek. V neposlední řadě významným hodnotícím prvkem je individuální nahlížení osob se sluchovým postižením na svou poruchu.

Neslyšící s počátečním písmenem N chápeme jako jazykovou a kulturní minoritu. Pro objasnění všech aspektů této problematiky je potřeba vytvoření pojmového aparátu jako nástroje pro porozumění všem odlišnostím a nuancí spojených s tímto slovním spojením. Lidé zastávající pohled jazykově kulturní přistupují k sluchově postiženým jako k lidem s odlišným jazykem a označují je jako minoritu jazykově a kulturně odlišnou. Z Neslyšících dělá minoritu sdílení společného jazyka, historie, kulturního zázemí, hodnot a tradic (Potměšil, 2010; Kosinová, 2008).

Sluchové postižení, stejně jako každý jiný smyslový nebo orgánový deficit, postihuje celou osobnost postiženého a vytváří specifickou sociální situaci (Vágnerová, 2008). Jakékoliv zdravotní postižení v sobě nese možné riziko vzniku nějaké psychické difcility nebo odchylky. Souvisí především s typem a závažností defektu. Například možné riziko u osob nedoslýchavých je nižší než u osob neslyšících, ohluchlých nebo s využitelnými zbytky sluchu. Sluchově postižené osoby nemůžeme řadit do jedné skupiny, naší snahou bude popsat jejich zvláštnosti a odlišnosti, které mohou mít vliv na každodenní zvládání reality. Druhotně mohou psychickou oblast ovlivnit vlastnosti osobnosti postiženého jedince i různé faktory vnějšího prostředí. Některá osobnostní specifika a nápadnosti mohou být podmíněně ovlivněny postižením nebo na nich nemusí vůbec záviset. Psychické zvláštnosti postižených lidí mají celou řadu společných znaků, ale jsou vždy i individuálně variabilní (Vágnerová, 2008)

2.1. Kultura Neslyšících

Jak jsme již uvedli, tak Neslyšící chápeme jako jazykovou a kulturní menšinu. **Kultura**, latinsky *cultura*, původně slovo označovalo pěstovat něco, ve smyslu, pěstování plodin. Metaforicky byl tento pojem vztažen na pěstování lidského ducha. Přibližně od 16. století se používá pro označení vybraných lidských činností, zejména uměleckých. Řadí se k nim literatura, umění, hudba, ale i věda a filosofie. Proti této vybrané, vyšší kultuře, vyžadující vzdělání a péči, stojí potom nižší, lidová kultura. Podle toho se pak lidé i celé národy mohly dělit na více či méně kultivované, případně barbarské (Assmann, 2001). Proti tomuto poměrně úzkému vymezení pojmu byly v průběhu novověku vznášeny připomínky především z řad filozofů. V dnešní době na kulturu pohlížíme jako na specificky lidský výtvar, který v sobě zahrnuje neodlučitelné, specifické prvky. Kultura je vnímána jako něco, co se musí lidský jedinec naučit, aby se stal platným a plnohodnotným členem své společnosti nebo referenční skupiny. Tyto hodnoty tvořily celé generace, jedinec je přijímá formou sociálního učení od starší generace. Skupinové kulturní hodnoty dané společenství spojuje a zároveň odlišuje od ostatních skupin a společenství. Kultura tedy zahrnuje všechno to, s čím se člověk nerodí, nýbrž získává v určitém čase, v určité společnosti a v určité oblasti (Assmann, 2001).

Průcha hodnotí lidskou kulturu z hlediska společenských norem¹⁵ a konvencí, na kulturu pohlíží jako na chování lidí, které je pro dané společenství typické a obvyklé. Kulturu vztahuje spíše k projevům chování lidí, tedy kulturou určitého společenství se míní jeho zvyklosti, symboly, komunikační normy a jazykové rituály, sdílené hodnotové systémy, předávání zkušeností, zachování tabu (Průcha, 2001). Při hodnocení kultury nelze jednoznačně hodnotit kulturu různých společenství z hlediska kvalitativního na lepší, horší, kvalitnější, významnější, vyšší, nižší. V tomto ohledu zastáváme názor kulturní plurality (Buriánek, 2002), který z hlediska kosmopolitního náhledu na lidstvo, zdůrazňuje specifičnost, individualitu a jedinečnost každé lidské společnosti.

¹⁵ Společenské normy jsou, pro společenský život a vztahy ve společnosti, platné vzorce chování, které sociálně determinují psychiku.

Menšinu, čili minoritu, můžeme definovat z hlediska filosofie, ale její vymezení nalezneme i v zákonných normách.

Menšina obecně označuje menší část z nějakého celku. Menšina jako sociologický, politologický a kulturně antropologický termín označuje charakteristicky a specificky vymezenou skupinu nebo společenství osob, jež se odlišuje od okolní majoritní společnosti a obvykle se i sama jako skupina chápe. Například lidé s některými anatomicko-morfologickými odlišnostmi (rusovlasí), jsou v numerické menšině, ale menšinu v tomto sociologickém smyslu netvoří. Jestliže se však začnou sdružovat, začne se o nich veřejně diskutovat a vytvoří reprezentaci, můžeme hovořit o antropologické minoritě. Ovšem status menšiny je závislý na celku, vůči němuž se jako menšina vymezuje (Petrusek, 1996). Z pohledu zákonných norem nehovoříme již o pouhé menšině, ale vymezujeme termín národnostní menšina.

Komunitu charakterizuje zejména sdílení vzájemných prosociálních vztahů, vycházející například společných potřeb nebo zájmů. Komunity se obvykle vytvářejí na jednom konkrétním místě. Lidská komunita může být třeba obyvatelstvo obce, může se ale jednat i o spolek, rodovou osadu, občanské sdružení, zájmové sdružení, církev, školu, společenský klub či firmu (Kosinová, 2008).

Národnostní menšina je společenství občanů žijících na určitém území, historicky utvářeném, které se odlišuje od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi. Tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo. Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti¹⁶. Toto vymezení, byť zákonné, nám opět zcela nepostačuje. Důvodem je charakteristika menšiny jako odlišné národnosti.

Kulturní menšina představuje společenství lidí, které se v průběhu své existence vydělilo pomocí adaptačních procesů z většinového prostředí a vytvořilo si

¹⁶ Zákon č. 273, ze dne 10. července 2001, O právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, preambule 1,2.

prostor pro desirabilitu¹⁷. Lidé se pak často chovají tak, jak se domnívají, že to od nich daná skupina očekává a pravděpodobně daná societa schvaluje a propaguje. Tato volná definice, o kterou jsme se pokusili, nezohledňuje žádné rysy, které by specifikovaly toto společenství, proto se hodí pro naše vymezení kultury Neslyšících.

Etnická menšina je skupina lidí, kterou spojuje společný původ, zvláštní kulturní znaky, především jazyk, tradice a mentalita. Tento běžně používaný pojem označuje historicky vzniklou skupinu lidí, která mívá údajně společný historický původ, rasový typ, jazyk, materiální a duchovní kulturu, mentalitu a tradice a obývá společné území. Sémanticky se blíží k termínu tribalismu¹⁸ (Ward; Bochner; Furnham, 2001). Předpokládaný společný genetický původu příslušníků jednoho etnika je diskutabilní, a to z důvodů časté migrace a míšení různých etnik mezi sebou a odborníci proto chápou etnikum spíše jen jako skupinu lidí, kteří sdílí společnou kulturu. Několik etnik může tvořit národ (Petrusek, 1996).

Kultura Neslyšících je u nás i ve světě vytvářena, udržována a šířena uvnitř komunity Neslyšících. Charakteristickým znakem je předávání kulturních hodnot a tradic přímým kontaktem mezi jednotlivými členy komunity neslyšících. Příčinou je absence psané formy znakového jazyka. Avšak rozvoj záznamové a moderní audiovizuální techniky, umožňuje překonávat jednak interkulturní, ale i intrakulturní komunikační a mediační nedostatky (Ladd, 2003). Stát se součástí kultury Neslyšících nezávisí zcela na vůli jedince ve smyslu „chci se stát“ součástí komunity Neslyšících a přijmout jejich kulturu za vlastní. Nejedná se totiž o zájmové sdružení, ale o kulturně historicky vytvořené kolektivní vědomí, které má své zákonitosti, pravidla a vžité normy. Ladd uvádí, že k tomu, abychom se stali členy komunity Neslyšících s jejich kulturou, musíme být buď od malička Neslyšící nebo navštěvovat a absolvovat školu pro neslyšící, anebo se ve volném čase stýkat s komunitou N/neslyšících. Jiná a přísnější je dle Bakerové – *podmínka audiologická*, tedy existence určité ztráty sluchu, *podmínka politická*, kdy se každý člen podílí na věcech veřejných spojených s komunitou N/neslyšících, *podmínka jazyková*, vyžadující osvojenou kompetenci znakového jazyka a *podmínka společenská*, předpokládající určitou úroveň angažovanosti v životě komunity N/neslyšících (Kosinová, 2008).

¹⁷ Desiderabilita - jednání lidí v dané skupině, které je pro skupinu přijatelné.

¹⁸ Kmenové povědomí, povědomí příslušnosti ke kmeni.

Podobně jako každá sociální skupina, má i komunita N/neslyšících svou vnitřní architekturu. Na základě této vnitřní struktury se slyšící člověk nikdy nemůže stát středem této komunity (Ladd, 2003). Hovoří se také o částečném členství například slyšící děti – neslyšících rodičů, sňatek s neslyšícím partnerem, anebo ve výjimečných případech slyšící osoba, která pro komunitu N/neslyšících dlouhodobě pracuje (Ladd, 2003). Shoduje se také s dalšími autory, že slyšící člověk se nikdy nemůže stát plnohodnotným členem neslyšící komunity. Specifikum komunity neslyšících spočívá ve způsobu předávání kultury N/neslyšících na další generaci. Pouze v 5-10 % případů je kultura neslyšících předávána rodinou N/neslyšících. Ve zbývajících případech, tedy v 90-95 % je kultura neslyšících předávána a zprostředkována ve školách pro osoby se sluchovým postižením, v internátech těchto škol a organizacích pro N/neslyšící. Důvodem, proč rodiny nepředávají kulturu svým dětem, je to, že právě jen 5-10 % neslyšících dětí se rodí neslyšícím rodičům. Proto přirozený transfer kultury N/neslyšících není možný. Transmise kultury N/neslyšících je plně v referátu rodiny, ve které neslyšící dítě vyrůstá. Základním znakem kultury N/neslyšících je především komunikace, která se děje především znakovým jazykem (Macurová, 2001). Postoje k jazyku a názory, které vyjadřují příslušníci komunity N/neslyšících nebývají vždy plně v souladu s jejich skutečným jazykovým chováním. Macurová upozorňuje na existenci diglosie, tj. dvou variet znakového jazyka specializovaných pro dvojí funkci a rozlišených lingvistickými a sociálními charakteristikami, které se projevují v oblasti užívání a připisované prestiže. Zdůrazňuje existenci vyšší variety a nižší variety znakového jazyka. Tento rozdíl je možno demonstrovat například na rozdílu mezi českým znakovým jazykem a znakovou češtinou (Macurová, 2001). Situace v České republice je charakterizována přímo stavem emancipačních snah, kdy mladší a jazykově vzdělanější generace N/neslyšících se staví ke znakové češtině záporně, neboť jejich obavy pramení z možné tendence, aby se slyšící lingvistika nechtěla, možná na zakázku, proskribovat, regulovat a možná i sankcionovat vůči neslyšící lingvistice (Homoláč, 1998). Z francouzské, americké a především anglické literatury je zřejmé, že jejich N/neslyšící jsou na svůj znakový jazyk hrdí.

Velmi důležitá jsou i místa, kde dochází k setkávání N/neslyšících. Jsou to různé kluby, organizace, zájmové spolky a podobně. Jejich obliba spočívá jednak v pestrosti nabízených programů, ale především v prostoru pro snadnou interakci

komunikace ve vlastním jazyce. Míží zde jakékoliv komunikační problémy a N/neslyšící nemohou bezproblémově předávat vlastní i zprostředkované zážitky ze života. Seznam spolků a organizací, společně s jejich adresami a kontakty lze najít na internetu¹⁹. Pokud budeme hodnotit jakékoliv umění jakékoliv kultury světa, musíme začít ze základu lidového umění, které vychází z tradice, je spjato s vyhraněnou společenskou třídou, respektive s jejími sociálními a výrobními poměry a v jednotlivých regionech se projevuje různě. Základní projevy lidové kultury jsou *nehmotné* – lidová religiozita (náboženství), obyčejové tradice – kalendářní, obřady spjaté s životním cyklem člověka, lokální slavnosti a *hmotné* zaměstnání a forma obživy, dům a bydlení, oděvy, lidová strava, doprava, obchod a trh, výtvarná kultura - předměty, které vytváří většinou anonymní a neprofesionální tvůrce. Lidové umění je podmíněno dobou a má praktický účel. Obvykle nedosahuje takových uměleckých kvalit jako umění profesionální, ale je působivé svými přirozenými nedostatky. Bývá primitivní, spontánní, naivní, neškolené, srozumitelné lidovému kolektivu a nemá vždy umělecký záměr. Hlavními znaky lidového umění jsou anonymnost /přesto má svého autora/ , dokonalé zvládnutí a respektování materiálu, nemožnost imitování jinými, vzniká z praktické potřeby, důraz klade na funkci výrobku či díla. V komunitě N/neslyšících se jedná především o lidovou slovesnost. Jsou to vymyšlené příběhy a legendy²⁰, které se předávají z generace na generaci právě pomocí znakového jazyka. Význam lidové slovesnosti N/neslyšících má integrující smysl v rámci komunity, vede k pocitu sounáležitosti (Lane, 1996) a vytváří tradici. Umělecká tvorba neslyšících autorů je odlišná od umělecké tvorby slyšících. Tvorba je spojena většinou s tím, co komunitu Neslyšících vyhraňuje vůči slyšícímu světu – se znakovým jazykem. Právě znakový jazyk a zaměřenost Neslyšících na vizuální část světa odlišuje uměleckou tvorbu Neslyšících. Neslyšícím může dát zážitek vše, co je možné vnímat očima a vibrací. Jde např. o pantomimu, divadlo, poezii ve znakovém jazyce, zpěv a hudbu ve znakovém jazyce, tanec, film. Kromě tlumočení televizních zpráv a některých pořadů, titulkování filmů, uvádí Česká televize i pravidelný čtrnáctideník Televizní klub neslyšících, který přináší informace nejen Neslyšícím, ale i slyšícím ze světa sluchového postižení (Muhić, 2006).

¹⁹ <http://ruce.cz/clanky/94-seznam-organizaci>

²⁰ Viz legenda o vzniku znakového jazyka o Abbém de l' Epéem

Další oblastí vymezující kulturní minoritu nebo komunitu je vlastní, mnohdy **svérázný humor**. N/neslyšící mají svůj osobitý humor, který je založen na paradoxech mezi zřetelnou artikulací a přitom /znakují/ znázorňují něco jiného pomocí znaků. V **anekdotách** N/neslyšících se často objevují jako humorné momenty, vnitřní rozpory s prostorovou orientací. Popisují jejich vztah ke slyšícím, vzájemné komunikačním problémy a nedorozumění (Kosinová, 2008). Rozlišují se tři kategorie humoru N/neslyšících: vtipné příběhy podněcující k smíchu – karikatura lidí nebo zvířat a popis absurdního obrazu nebo situace (Lane, 1996).

Zvyky a chování jsou vnějšími projevy kultury. Je zde i neopomenutelný vnitřní faktor – nakolik se osoba cítí být součástí kultury a do jaké míry jí tyto zvyky vyhovují. Kulturní identita znamená těsné vztahy s ostatními, překonávání vzájemných bariér a potřeba dohodnout se na normách chování. Je to sdílená životní zkušenost. I to tvoří identitu Neslyšícího. Mezi **tradice** české komunity Neslyšících patří např. Mezinárodní den Neslyšících, Festival kultury Neslyšících, Mluvicí ruce, Mezinárodní festival pantomimy Neslyšících, soutěž Miss Neslyšících, plesy, deaflympiády, sportovní hry, Stodůlecký jarmark.

Pravidla chování – příchod a odchod – jestliže někdo přijde do místnosti, musí se s každým přítomným pozdravit. To samé musí udělat při odchodu. Opomenutí tohoto nepsaného pravidla, je bráno jako neslušnost a odmítnutí. **Upozornění a dotek**. Když chce slyšící navázat komunikaci, obvykle svého partnera osloví. Neslyšící svého partnera upozorní dotekem či máváním v zorném poli partnera či partnerů. Dotek bývá jemný a běžně se Neslyšící v tomto případě dotýkají ruky, paže, předloktí a ramen. Není vhodné kontaktovat Neslyšícího dotekem na záda, u sedícího na nohu, znakujícím na ruce, tento dotek může vyvolat zlostnou reakci. Stejně tak je nevhodný dotek na hlavu. Komunikačního partnera se tedy dotýkáme jemně a v jeho zorném úhlu.

Upoutání pozornosti vibracemi a pomocí světla je dalším ze způsobů upoutání pozornosti neslyšícího partnera. Například dupnutí do podlahy nebo jemné ťukání do stolu, které se používá také při přání dobré chuti (tři jemné poklepání pěstí do stolu). Upoutání pozornosti pomocí světla se používá v případě, že chceme upoutání pozornosti více partnerů, např. na schůzi. Opakovaně za sebou se rozsvítí a zhasne. Na tomto místě je nutno upozornit na to, že vzít neslyšící osobu za ruku,

když znakuje, je možno brát jako akt agrese, který lze přirovnat k zakrytí úst u slyšícího během hovoru.

Komunikace N/neslyšících při různých jednáních probíhá většinou, když je možné, u kulatého stolu. Není vhodné, aby na stole stály velké vázy, či jiné předměty, které brání Neslyšícím ve výhledu na komunikačního partnera. **Potlesk** N/neslyšících se provádí tak, že se zvedají paže a kroutí, popřípadě třepou, rukama, aby bylo dobře vidět, že dávají najevo svou libost, uznání a spokojenost (Muhić, 2006). **Loučení** je pro N/neslyšící osobu událostí. Mnohdy na setkání dlouho čekal, těšil se a jeho známí a kamarádi se často sjeli z daleka. Loučení probíhá poměrně dlouho s vědomím, že se dlouho neuvidí (Kohutová, 2005).

Kulturu N/neslyšících tvoří také **divadelní přestavení a pantomima** (soubory Nepanto Praha, Pantomima S. I. Brno). Právě tyto aktivity jsou u českých N/neslyšících velmi oblíbeny a rozšířeny. Zde mohou efektivně využít řeč těla a sdělovat diváků své vnitřní pocity a nálady. Známa je i **básnická a literární tvorba** N/neslyšících (Holková, 1995). Nedílnou součástí kultury N/neslyšících jsou jejich **pomůcky**, které však podporují jejich kulturní jedinečnost. Nesmíme se na tyto pomůcky dívat z hlediska medicínského. Chápeme je jako nedílnou součást života neslyšících, které využívají pro komunikaci – psací telefony, mobilní telefony, faxy, počítače, ale i pro běžný život – svítící zvonky, vibrační budíky, světelné budíky, ale nakonec i sluchadla.

2.2. Osobnost jedince se sluchovým postižením

Pojem osobnost, latinsky persona, původně představovala masku, kterou herci používali při přestaveních, aby se měnili v jiné osoby. V tranzitorním smyslu je to asi nejlépe vystihující charakteristika osobnosti. Tento pohled nejlépe vyhovuje našemu chápání člověka, osobnosti v situačním kontextu běžného života. Osobnost je z obsahového hlediska nejdůležitější oblastí zkoumání psychologie jako vědy. Výstižných a méně výstižných definic osobnosti je celá řada, ať zastávají hledisko

cerebrocentrické nebo psychocentrické²¹. Uvedeme několik definic, které vždy zohledňují některé východisko. Podle Kohoutka je osobností konkrétní člověk formující se v přírodních, historických a společenských podmínkách a procházející svou individuální vývojovou cestou (Kohoutek, 2007). Osobnost je také možno vnímat jako duševní celek, charakterizovaný vnitřní jednotou a strukturovaností jeho dílčích složek, individuálních specifičností, odlišností od jiných osobností, vývojovou kontinuitou, tj. relativní stálostí konstelace psychických vlastností v průběhu vývoje (Kohoutek, 2007). Osobnost je souhrn psychologicko-fyziologických a sociálních faktorů a tvoří biopsychosociální celek. Definice, která přiznává, osobnosti jistý druh nezávislosti, zní: Osobností je každý člověk jako integrovaný a integrující, organizovaný a organizující biopsychosociální celek se všemi relativně stálými individuálními vlastnostmi konstitučními, výrazovými, charakterovými, temperamentovými a intelektovými (Kohoutek, 2007). Každá osobnost je tvořena vnitřní strukturou, která tvoří poměrně trvalé, pomalu se měnící charakteristiky osobnosti. Skládá se ze **složek** struktury osobnosti, jimiž jsou *vlohy*, *dispozice*, *schopnosti*, *rysy osobnosti*, *temperament* a *charakter*. **Vlohy a dispozice** se pak utváří pomocí anatomickofyziologických zvláštností nervového systému dědičnými, tedy neovlivnitelnými vnějšími podmínkami dispoziční základ pro vytváření schopností. V příznivých vnějších podmínkách se pak schopnosti projeví naplno. **Schopnosti** osobnosti dělíme na intelektové, senzomotorické a umělecké. **Rysy** osobnosti, často označované jako povahové vlastnosti, se vyskytují se v populaci v párových dvojicích. Každý člověk má vlastní subsystém rysů, které se vzájemně podporují a doplňují. **Temperamentem** chápeme soubor vlastností ovlivňující jak chování, tak i prožívání člověka. Bývá jen málo ovlivnitelný výchovou a umožňuje poznávat a zařazovat lidi do určitých kategorií (Hanušová, 2006). Ani zde nejsou psychologové zcela jednotní a složky dělí dle různých kritérií. Pro ilustraci uvádíme Čačkovu dělení složek osobnosti na *tělesné vlastnosti*, *psychické vlastnosti*, *psychické procesy*, *psychické stavy*, *psychické předpoklady* a *zařazení do společnosti* (Čačka, 1998).

Při nejlepší vůli o relevantní, validní a ucelené vytvoření definice osobnosti bude naše snaha narážet na zohlednění míry individuality každého jedince. Vždy budou diskutabilní možnosti vývoje, rozvoje a prosazení se vrozených dispozic na

²¹ Cerebrocentrická teorie osobnosti považuje lidský mozek za základ osobnosti, kdežto psychocentrická teorie přiznává osobnosti duši s možností vlastní existence.

pozadí edukačních a sociálních příležitostí každého člověka. Stejně obtížné, ba nemožné je vytvořit uniformní definice osobnosti jedince se sluchovým postižením. Již samotný termín postižení evokuje zásah do integrity osobnosti, ale v praktickém životě to tak nemusí být. Nahradíme li termín „postižení“ pojmem porucha, evokuje v nás konotativní²² význam něčeho pokaženého, nefunkčního. Každý jedinec je jedinečný, neopakovatelný. Je sociálně a společensky charakterizovaný svým vystupováním, způsoby a chováním, vědomostmi, schopnostmi a dovednostmi. Stejně tak každý jedinec²³ se sluchovým postižením je jedinečné a neopakovatelné individuum. **Jedincem** chápe psychologie všechny úrovně genotypové stavby, všechny fenotypové úrovně, vyjadřuje nedělitelnost pohledu na zvláštnosti a vlastnosti, čili je tento pojem aplikovatelný i na zvířata. **Subjekt** je vymezen již užší optikou. Je označením pro nositele psychických jevů, konkrétní náplně obsahu a způsoby subjektivního zpracování a řešení vztahu s podmínkami existence charakterizovanými obsahem, povahou, strukturou a dynamikou psychologických procesů, stavů a vztahů se zřetelem na interakční a autoregulační kontexty. **Osobností** pak psychologie chápe kvalitativně nejvyšší úroveň interakční aktivity, zobrazující a řídící funkci psychiky, jejíž dosažení je funkcí psychosociálních kontextů. Je produktem aktivní interakce mezi subjektem a podmínkami. Osobností se člověk nerodí, ale stává z hlediska prostředí, socioekonomické skutečnosti (vliv je modifikován vnitřními předpoklady a zvláštními kontexty životní existence), uvědomované řízení vnitřní a vnější aktivity subjektu, tvořivá, ne pouze adaptivní (Nakonečný, 2009). Budeme nadále používat pojmu jedinec tam, kde bude třeba zdůraznit individualitu osoby, i když z hlediska paradigmatické terminologie, není zcela relevantní. Z hlediska emocionálního a asociativního chápeme tento výraz jako zdůraznění jedinečnosti, proto nám nejlépe vyhovuje.

Sluchová porucha, stejně jako každý jiný smyslový nebo orgánový deficit, postihuje celou osobnost postiženého a vytváří specifickou sociální situaci (Vágnerová, 2008). Jakékoliv zdravotní postižení v sobě nese možné riziko vzniku nějaké psychické

²² Konotativní význam slova se může lišit od lexikálně definovaného denotativního významu slova, předmětu nebo jevu, protože je dán subjektivním individuálním vnímáním, asociováním, chápáním a prožíváním verbální i nonverbální komunikace a informace.

²³ Pro vymezení správné terminologie musíme upřesnit psychologické kategorie pro pojmenování hierarchie organismů: jedinec, subjekt, osobnost.

dificility²⁴ nebo odchylky. Souvisí především s typem a závažností defektu. Například riziko u osoby nedoslýchavé je nižší než u osoby neslyšící, ohluchlé nebo s využitelnými zbytky sluchu. Osoby se sluchovým postižením nemůžeme řadit do jedné skupiny, naší snahou bude popsat jejich zvláštnosti a odlišnosti, které mohou mít vliv na každodenní zvládání reality. Druhotně mohou psychickou oblast ovlivnit vlastnosti osobnosti postiženého jedince i různé faktory vnějšího prostředí. Některá osobnostní specifika a nápadnosti mohou být podmíněně ovlivněny postižením nebo na nich nemusí vůbec záviset. Psychické zvláštnosti postižených lidí mají celou řadu společných znaků, ale jsou vždy i individuálně variabilní (Vágnerová, 2008). Významným faktorem na utváření osobnosti postiženého jedincem je okolní prostředí, především rodina a příbuzní. Predikujícím bude v každém případě přístup nejbližšího sociálního okolí, jeho náhled na individuální zvláštnosti a postižení jedince. Pokud budeme hodnotit tento variabilní přístup z hlediska edukativní intervence ze strany rodičů, jedná se o výchovu. Výchova se dramaticky liší v každé rodině, a proto hovoříme o typech výchovy. Typ **autoritativní** se vyznačuje příkazy, jasnými pokyny, minimem diskuze a argumentů. Dítě se bude snažit maximálně zavděčit bez ohledu na vlastní tužby a přání. Tento typ výchovy je zaměřen na maximální výkon bez známek slabosti nebo nedostatků. Dítě přesně ví, co smí a nesmí. Nevýhodou je nedostatek kreativity, vlastní vůle a neschopnost z/dravě riskovat. **Liberální** typ výchovy vše dovoluje, nezatěžuje dítě časovým nebo výkonnostním stresem. Pod vlivem této výchovy bývají děti samostatné, bez předsudků nebo obav. Negativem bývá nedostatek vnitřních zábrán a pochybností, neuznávání a zpochybňování autorit a v neposlední řadě snaha vyhýbat se těžkostem a problémům. **Demokratický** typ výchovy vymezuje jasná pravidla, o kterých lze diskutovat a připouští chybu. Z dětí vyrůstají samostatné, myslící a svobodné osobnosti. Tento typ však klade velkou náročnost na vychovatele – rodiče, protože sám se stává příkladem. Stejně významný je přístup rodiče k poruše, či vadě dítěte. Jednodušší je překonat vadu skrytou, nemanifestní, která se dá maskovat, omlouvat nebo jinak kamuflovat a bagatelizovat. U smyslově postřehnutelné, manifestní vady jsou reakce rodičů velmi různorodé a rozporuplné. Velmi významné je zde i hledisko generové, kdy se matky situují do role ochránkyně a mnohdy popírají skutečný stav poruchy nebo vady. Nejméně vhodným se zdá přístup hyperprotektivní a

²⁴ Závady v chování a prožívání nemající ještě ráz vážné, ani trvalé poruchy chování nebo osobnosti.

superkompenzační²⁵. Reálné přijímání existence nějakého defektu rodiči popisuje Vágnerová v pěti stádiích, které se nazývají fáze: **fáze šoku a popření** - první reakce na subjektivně nepřijatelnou traumatizující skutečnost, že dítě je trvale postižené, dítě je trvale postižené, vyvolává šok a **popření**, kvůli tíživosti dané situace a nemožnosti ji přijmout. Nepřijetí dané situace je projev obrany před ztrátou psychické rovnováhy. **Fáze bezmocnosti** se vyznačuje psychickou a emocionální dysbalancí. Chybí dostatek informací a zkušeností, způsobů řešení, popřípadě znalostí lidí s podobnými problémy. **Fáze postupné adaptace a vyrovnávání se s problémem** se projevuje zvýšeným zájmem o další informace. Rodiče chtějí vědět, proč k postižení došlo, jaká je jeho podstata. Racionálnímu zpracování však ještě brání emocionální podtext. Strategie řešení této fáze jsou buď aktivní nebo pasivní. Čtvrtou fází je **fáze smlouvání** – jedná se o přechodné období, kdy rodiče již akceptují skutečnost postižení dítěte, ale jejich snaha je namířena na alespoň malé získání výhody v této jinak těžké situaci. Často hledají alternativní nebo zázračnou léčbu. Tato fáze většinou končí únavou a vyčerpáním z náročné a nikam nevedoucí péče. Proto dochází k **fázi realistického postoje**. Rodiče začínají akceptovat postižení dítěte takové, jaké je. Jejich tendence a plány jsou reálnější a splnitelnější. Ke smíření s postižením dítěte nedochází v běžném životě tak často, jak bychom teoreticky očekávali (Vágnerová, 2008). Právě postoj rodičů k poruše nebo vadě dítěte absorbuje, zvnitřňuje, srovnává, kombinuje a nakonec vyhodnocuje. Vrozená dispozice k resilienci a jistý hardiness postoj vede k copingu v chování jak se handicapu postavit, popřípadě čelit. Příliš ochranná péče okolí, přehnané zveličování a přeceňování nedostatků dítěte může vést až k vybudování dereistického myšlení dítěte.

V mnoha konkrétních případech je více než samotný zdravotní nebo funkční defekt rozhodující jak osoba myslí, cítí a jedná, když se včlení do nějaké skupiny lidí. Jde o interakční postoje jedince vůči sociálnímu společenstvu. Postoj jedince vyjadřuje jeho obraz, který má vytvořený o světě. Je to druh připravenosti jednat a reagovat zcela určitými pocity, představami a způsoby chování na určité osoby, objekty a situace. Postoje se budují během vývoje jedince formou sociálního učení v konfrontaci se sebou samým a s prostředím. Dalším významným faktorem jsou sociální role a chování v těchto rolích (Fürst, 1997). Role jsou nám přidělovány nebo se do nich situujeme sami podle okolností a situačního kontextu. Role dělíme na sociální, životní, partnerské,

²⁵ Snaha jedince nebo organismu o posílení v čem je insuficientní. Kapacita cílového systému překročí vstupní kapacitu.

genderové, pracovní, milenecké, výchovné, dle zdravotního stavu, intelektuální a podobně.

Jak vyplývá z výše uvedeného, vymezit chování jakéhokoliv osoby je nesmírně obtížný až nemožný úkol. Pokud k tomu přičteme orgánovou nebo funkční poruchu, pokud ostatní zdraví je v normě, musíme hodnotit osobnost takového jedince opravdu individuálně se všemi aktuálními biopsychosociálními stavy.

Příčinami a důsledky nesprávné výchovy sluchově postižených dětí jsou nejčastěji poruchy v oblasti sociálně-kognitivní, z nichž se nejvíce opakují následující: „impulzivní chování, nedostatek sebeúcty, nedostatky ve vývoji empatie, neschopnost popsat momentální psychický stav, vysvětlit pocity, obtíže v morálním vývoji, zpoždění v chápání některých prosociálních pojmů, týkajících se sociálních vztahů (pomoc druhému, pomoc od druhého, atd.), zjednodušené až černobílé chápání povahových rysů a vlastností lidí, obtíže v koncepci interpersonálních vztahů.“ (Potměšil, 1999). Tím ovšem není řečeno, že by měli N/neslyšící specifickou osobnost podle vady sluchu. Je zřejmé, že porucha/vada sluchu ztěžuje komunikaci a to někdy negativně ovlivňuje vytváření osobnosti u neslyšících osob a její vliv na ucelený vývoj osobnosti. V odborné literatuře jsou uváděny další, vesměs negativní projevovalé vlastnosti N/neslyšících – například nejistota, nedůvěra, podezřívavost, předsudky a náchyllost k obrannému postavení vůči slyšícímu okolí (Vágnerová, 2008). Zhodnotíme-li výše uváděné povahové rysy a projevovalé vlastnosti, tak se jeví, spíše než charakteristika sluchově postižených osob, jako směs sociálních neobratností. Pokud jsme přiznali osobám se sluchovým postižením vlastní historii, jazyk, kulturu, zvyky, tradice a chápeme-li je jako komunitu, či minoritu, měli bychom je vnímat se všemi charakteristikami a diferenciacemi, které pramení z jazykové a komunikační odlišnosti. Leonhardtová píše, že „existují některé shodné anebo podobné příznaky sluchově postižených lidí, přitom je třeba si uvědomit, že každý sluchově postižený člověk prožívá a vnímá svůj sluchový handicap odlišným způsobem“ (Leonhardt, 1998). Mezi tyto determinanty dle Leonhardtové patří *druh a rozsah sluchové vady, doba výskytu sluchové vady, existence jednoho nebo více přidružených postižení a sociální podmínky vývoje*. Do široké skupiny osob se sluchovým postižením proto musíme zahrnout nedoslýchavé, nevyslyšící, postlingválně neslyšící a nedoslýchavé, ohluchlé a v neposlední řadě i osoby s kochleárním implantátem. Zvláště poslední skupina osob s CI se bude do budoucna rozrůstat a vnitřně diverzifikovat přístupem ke svému postižení i psychickým

vnímáním CI²⁶. Hlavním důvodem bude to, že se neustále snižuje věková hranice pro implantáty. O CI rozhodují místo dětí jejich rodiče.

Pro další vymezení osobnosti použijeme termíny **psychické jevy**. Většinou se setkáváme s tříděním psychických jevů na procesy, stavy a vlastnosti. Někteří autoři doplňují výčet o dílčí psychické předpoklady. Obvykle se psychické jevy charakterizují jako psychika osobnosti, tedy jeho duševno. Skládá se z relativně trvalého systému obecných, skupinových a individuálních duševních procesů, stavů a vlastností. Toto vymezení je však pouze fakultativní, protože lidská psychika v každém okamžiku pracuje jako celek. Patří sem: psychické procesy, psychické stavy, psychické vlastnosti a dílčí psychické předpoklady. Psychické jevy osobnosti působí jako celek. Jsou funkcí mozku. Vytvářely se vlivem společnosti, kde důležitou roli sehrávala výchova. Jevy se mění a vyvíjejí. Mají určité předpoklady- *biologické* - vlohly dítěte, vlastnosti vyšší nervové soustavy, pudy a *sociologické* (Kohoutek, 2007). Psychické jevy jsou u člověka velmi různorodé. Setkáváme se s nimi v nepřeberné škále projevů. Je známo, že psychika se projevuje jako jeden celek, psychické jevy třídíme, abychom dokázali lépe popsat, příp. pochopit jejich fungování. Psychické jevy jsou dynamické a proměnlivé v čase a v prostoru. Předmětem psychologie a ostatních společenských věd je objektivně poznat a popsat duševní jevy, jejich obecné zákonitosti, psychickou korekci činnosti a chování, utřídit získané informace do systematické a logické soustavy, podat jejich vysvětlení a na základě toho predestinovat chování a prožívání člověka. Psychické zákonitosti však mají většinou stochastickou povahu.

Psychické procesy se charakteristicky liší od stavů a vlastností tím, že mohou proběhnout v krátkém časovém intervalu a okamžitě mohou být vystřídány jinými. Představují aktuální poznávací činnost, aktuální citové rozpoložení a aktuální volní jednání. Podílí se na rozhodování, cítění, pamatování, představách a myšlenkových operacích. Psychické procesy dělíme na *poznávací*, *citové* a *volní* (Kohoutek, 2007). Mezi poznávací procesy řadíme **vnímání**, které patří mezi základní procesy orientace člověka. Jde o proces odrazu předmětů a jevů, které v daném okamžiku působí na smyslové orgány, jako jsou oko, ucho, hmatová tělíska v

²⁶ Pro ilustraci uvádíme některé názory. Neslyšící žena: „Nechtěla bych mít doma místo dítěte robota s magnetem a s počítačem v hlavě, robota, který je bez baterek nemožný. Neslyšící muž: „Dát svému neslyšícímu dítěti kochleární implantát jen proto, že bych chtěl, aby slyšelo? To je jako před operací změnit syna na dceru, protože jsem si přál holčičku. Své důstojné místo máme ve světě jak kluci, tak holky, jak lidé slyšící, tak lidé neslyšící. Zdroj: <http://ruce.cz/kultura-a-spolecnost>

kůži, chuťové pohárky a další, které jsou receptory. Charakteristicky a selektivně reagují na různé chemické a fyzikální jevy, jsou citlivé na různé vlnové délky světla, na různé chemické látky, na tlak, teplo a další podněty z okolí, ale i vnitřní děje v organismu. Mnoho našich vjemů vzniká za účasti několika smyslů. Tak vznikají složitější struktury (vjemové celosti), splynuliny. Někdy se stává, že počitek či vjem jednoho smyslu vyvolává počitek či vjem jiného smyslu. Jde o tzv. *synestezii* (Kohoutek, 2008). Primárně – simplexní vjemem se nazývá **počitek**. Vzniká přímou evokací daného receptoru. Je reminiscencí určitého jednoduchého okolního jevu a jeho vlastností, skutečnosti nebo změny v tělesných dějích jako je svalové napětí, poloha těla v prostoru, bolest a podobně. Složitější úrovní vnímání je sociální vnímání lidí a jejich citové projevy. **Vjemy** jsou výsledkem vnímání. Jde o složité komplexní obrazy, které představují kombinaci vlastností daného předmětu nebo jevu jako celku. Vjem je vždy v určité míře doplňován a zprostředkován zaměřeností naší pozornosti, znalostí, našimi dosavadními zkušenostmi a postoji, vztahy, intencemi.

Vnímání je výběrové. Kdysi propagovaná *konstanční domněnka*, že stejným popudům odpovídají stejné počitky a vjemy, se dnes neuznává. Mnohdy dochází k *falešným alarmům*, kdy člověk percipuje určitý podnět, který nebyl z prostředí odeslán. *Konstantnost vnímání* se rozvíjí mezi 4. - 6. rokem života jedince. Ke zvláštním druhům vnímání přináleží *extrasenzorická percepce*, tj. mimosmyslové vnímání. Zkoumá se např. tzv. *prekognice*, tj. vnímání budoucích událostí. Pravděpodobněji je akceptovatelná spíše *telepatická percepce*, tedy vnímání na dálku. Pro udržení a kvalitativní činnost mozku má zřejmě značný význam neustálý přívod zevních podnětů. Při jejich absenci dochází k *senzorické deprivaci*. Senzorická deprivace vede k únavě, depresím, nespokojenosti, neurotizaci (Kohoutek, 2007). Právě toto zjištění je pro pochopení a rozpoznání projevočných charakteristik u osob se sluchovým postižením velmi významným prvkem.

Dalším významným hlediskem pro posouzení sluchově postižených osob je charakteristika jejich **sociální percepce**, kdy je vnímání závislé na sociálních faktorech, resp. na sociální zkušenosti vůbec. Sociální percepce je jakýmsi druhem synergie vnímání na základě vlastní zkušenosti a apetence. Je v přímé konfrontaci s fakty, skutečnostmi nacházejícími se reálně v okolním světě. Sociální percepce bývá charakterizována selektivitou, fixací, organizací a akcentací vnímání (Nakonečný, 2004).

Podmínkou vnímání je kvalitativní a kvantitativní hledisko stavu vědomí. Vědomí neboli arousal se pohybuje v intencích hypervigility, tedy jakési superbdělosti až po hypovigilitu snížený stav bdělosti. Vnímání a jeho kvalita je podmíněna vědomím a také pozorností a kvalitou této pozornosti. **Pozornost** charakterizujeme jako vědomí zaměřené na určitý podnět. Rozlišujeme *bezděčnou*, neúmyslnou nebo *záměrnou* – cílevědomou. Zaměřenost vědomí je způsobována vnitřními faktory – zájmy, potřebami, ideály a faktory vnějšími – silou působícího podnětu. Vlastnosti pozornosti se dělí na: *koncentraci*, *kapacitu*, *tenacitu*, *vigilitu*, *selektivitu*, *distribuci*, *stabilitu a oscilaci*. *Koncentrace* (soustředění) – schopnost zaměřit se na jednotlivý jev a vyloučit vše, co s tímto jevem přímo nesouvisí. *Kapacita* – určuje se podle toho, kolik jevů dovedeme současně postřehnout ve velmi krátkém časovém úseku. *Tenacita* – schopnost obírat se po dlouhou dobu jedním předmětem. *Vigilita* – jasnost vědomí, schopnost přecházet od jednoho předmětu k druhému a orientovat se v místě, čase a situaci. *Selektivita* – schopnost vybrat si ze shluku jevů vždy jen jev určitého druhu – barvy, tvaru. *Distribuce* – schopnost pozorovat několik jevů současně. *Oscilace* – střídavé oslabování a opětné ožívání pozornosti. *Stabilita* – opak oscilace, schopnost zabývat se jedním předmětem stejnoměrně po delší dobu (Kohoutek, 2007).

Sluchově postižené děti prý ulpívají na poznávání pomocí zrakové percepce a manipulace, protože je to pro ně snadnější. Míra jejich informovanosti je omezenější, protože mohou vnímat jen to, co vidí nebo čeho se dotýkají. Tento způsob a poznávání se projeví opožděním v porozumění kontinuity dění, vztahů mezi různými složkami reality a také kontinuity časové, tj. návaznosti a očekávání budoucího dění (Vágnerová, 2008).

Představa je vyvolaný obraz předmětu nebo jevu v uchované paměti na základě vnímané skutečnosti. Představy úzce souvisejí se všemi psychickými procesy, především se zapamatováním. Modelují vnímání, poskytují informace pro vytváření obrazů dosud nikdy nevnímaných. Jsou základem pro imaginaci, obrazotvornost nebo fantazii, pro tvoření pojmů, vyvolávají určité city. Fantazie jednak může svými subjektivními přístupy deformovat získané informace, ale také může být zdrojem kreativity. Specifickým druhem fantazie je **snění** (Kohoutek, 2008).

Myšlení je určitým způsobem poznání, které vede k poznání předmětů, dějů, jevů a vztahů mezi nimi. Myšlení je vnitřní /pro sebe/ v duchu a vnější, které

vyjadřujeme slovy. Myšlení je proces, při kterém zpracováváme podněty a předměty vnímání a paměti. Je vyšší formou poznávání skutečnosti než vnímání. Vnímání nás informuje bezprostředně o konkrétních vlastnostech jevů, kdežto myšlení nás informuje o vzájemných vztazích mezi jevy. Tyto vztahy však již nejsou vnímány smysly. Vnímání odráží specifické, konkrétní vlastnosti jevů, myšlení zobecňuje tyto vlastnosti do abstrakce. Myšlení můžeme chápat jako kvalitativní doplněk vnímání. Je schopno registrovat ty vlastnosti jevů, které nejsou smysly postřehnutelné. V pojetí Junga je myšlení chápáno jako funkce vědomí. Klade ji do roviny superiori, tedy do oblasti vědomé, společně s cítěním (emocionalitou). V inferiorní (iracionální) rovině jsou pak funkce intuice a vnímání (percepce), neboť obcházejí rozum a nepracují s úsudky (Jacobi, 1992).

Pokud má osoba jakýmkoliv způsobem omezeny kompetence v oblasti vnímání akustických podnětů, neuskutečňuje myšlení zcela funkci doplňku vnímání. Ve vnímání dochází k deformovanému utváření akusticky podmíněných paměťových spojení a následně dochází k neadekvátnímu vytváření akustických paměťových stop. Absence akustických paměťových stop znemožňuje podmíněné vytváření vzájemných souvislostí. Jednotlivé informace okolního prostředí nejsou přiměřeně zpracovávány (v akustickém kontextu) a mnohdy ulpívají na konkrétně vnímaném a pochopeném. Vázanost na konkrétní aktuální realitu může vyústit až v obtíže a nechuť v oblasti plánování, futurologického uvažování a bilancování. V příčinné souvislosti s takto fungujícími myšlenkovými operacemi se rozvíjí obtížněji i pojmové myšlení (Vágnerová, 2008). Myšlení rozlišujeme podle několika hledisek. Z vývojového hlediska jsou charakteristické tři formy: **motorické, imaginativní a propoziční myšlení**. Vývojově primární forma myšlení je motorické myšlení. Slouží k řešení problému pohybovou manipulací s předměty. Tímto způsobem nepostupuje dítě, ale dospělý s rozvinutým intelektem. K vnější, pohybové manipulaci docházíme při řešení některých složitých problémů, které nezvládáme samotnými slovy a představami. Imaginativní myšlení pracuje s názornými obrazy, představami. Propoziční myšlení je vývojově nejmladší a operuje se slovy, větami, pojmy. Imaginativní a motorické myšlení je převážně **konkrétní**, propoziční je převážně **abstraktní** myšlení. Imaginativní myšlení se soustřeďuje na zvláštní jevy v jejich ucelenosti. Propoziční myšlení operuje s abstraktními prvky vydělenými z jednotlivých situací. **Deduktivní myšlení** směřuje od obecných tvrzení ke konkrétním, která jsou jim podřazena. **Induktivní myšlení** naopak postupuje od

jednotlivých případů k obecnější informaci. V logice se uplatňují termíny deduktivní a induktivní úsudek. **Reproduktivní myšlení** při řešení problému opakuje postup, který již byl jedinci znám. **Tvůrčí myšlení** vyhledává a vytváří nový algoritmus, jenž ještě není jedinci známý. **Konvergentní myšlení** směřuje k úzce vyměřenému cíli, ke konkrétnímu způsobu řešení daného problému. Naproti tomu **divergentní myšlení** hledá několik různých, paralelních cest řešení a vede k několika varietám. Zvláště divergentní myšlení je často postupem tvůrčím. Existují značné *interindividuální rozdíly* nejen v celkové úrovni myšlení, ale zejména v tom, který druh myšlení u jedince převažuje (Čáp, 2001). V odborné literatuře je zmiňováno i tzv. **kontrafaktuální myšlení**, jenž má tendenci představovat si alternativní závěry situace, ke kterým mohlo dojít, ale nedošlo (Kassin, 2007). Mezi myšlenkové operace jsou nejčastěji řazeny **analýza** – rozbor, výběr jednotlivých částí z celku a **syntéza** – skládání jednotlivých částí dohromady.

Paměť je krátkodobá, dlouhodobá, bezděčná i záměrná, sluchová, zraková, čichová, pohybová, slovně-logická. Jako zvláštní forma myšlení bývá uváděno **motivační myšlení** – myšlení související s uspokojováním lidských potřeb obdiv, strach, tréma a další. Podle dalších duševních kontextů lze hovořit o citovém myšlení a volném myšlení. S myšlením je úzce spjata **paměť**, kterou chápeme jako schopnost zaznamenat, vyhodnotit, uchovat a opět vytvořit informace získané z vnitřního i vnějšího prostředí jedince. Paměť bývá také označována za psychický proces, který odráží minulé prožívání a chování ve vědomí člověka, která vytváří individuální zkušenost v psychickém vývoji. Dodnes není podstata paměti vysvětlena komplexně, každá teorie objasňuje pouze určité jevy paměti. Obvyklé je dělení paměti na část **vpečovavac**, neboli **vštípivost**, která reprezentuje schopnost zapamatovat si nový fakt, část **udržovací** neboli **uchovávací** se schopností dlouho si pamatovat, konzervovat vštípené a dále na část **vybavovací**, která umožňuje si oživit minulý zážitek a má charakter pohotovostní. Ve starší literatuře najdeme ještě složku nesoucí název *chronologickou* neboli **pořadovou**, která nese funkci spolehlivosti paměti (Čedík, 1953). Mezi druhy a typy paměti patří **úmyslná** (máme cíl si něco zapamatovat, vynakládáme na to volní úsilí, uplatňuje se při záměrném učení) a **neúmyslná** (do vědomí se dostávají zážitky, které jsme neměli v úmyslu si zapamatovat). Dle způsobu, jakým se myšlenkové operace účastní na pamatování a vybavování, rozlišujeme **paměť mechanickou** a **paměť logickou**. Podle rychlosti zapomínání, rozlišujeme **paměť bezprostřední** neboli **krátkodobá** (zapamatování podnětů trvá od

několika vteřin do jedné, dvou minut, potom dochází k úplnému zapomenutí nebo některé prvky přecházejí do paměti dlouhodobé) a **paměť dlouhodobá**, která si vybírá ze zapamatovaného **podstatné vztahy** a uchovává obsahově a logicky zpracované informace. Jedná se o složitější druh paměti než je paměť bezprostřední. Dle kriteria **rychlosti a obtížnosti** zapamatování určitého druhu vjemu, dělíme typy paměti na: **názorný typ paměti** dále **slovně logický typ, emocionální typ a názorný** (Baddeley, 1999).

Dalším z psychických procesů jsou **motivační procesy**. Pojem motivace je odvozen z latinského *movere* – hýbat, pohybovat se. V obecné rovině motivace znamená souhrn hybných momentů v činnostech, prožívání a chování osobnosti. Hybnými momenty rozumíme to, co člověka podněcuje, pobízí, aby dělal, reagoval, nebo naopak to, co ho utlumuje nebo zabraňuje něco činit, reagovat. Motivace dodává činnosti, našemu prožívání a chování jednak energii a směr, dále aktivizuje a zároveň směřuje. V motivaci působí jednak vnější pobídky (incentivy), jednak vnitřní motivy (Čáp, 2001).

Psychické stavy tvoří více či méně dočasné a situační pozadí duševních procesů. Jsou to například stavy radosti, potěšení, únavy, vyčerpanosti, trémy, strachu, úzkosti a formy nálad jako optimistická, pesimistická a podobně. Vyjadřují přechodnou situační charakteristiku jedince (Kohoutek, 2007). Bývají ovlivňovány celou řadou faktorů, jako je denní doba, zdravotní stav, vlivy vnějšího prostředí, emoce, motivace. Vztah mezi psychickým stavem a výkonností osoby není rovnoměrný, neexistuje určitá stabilní úroveň aktivační hladiny. Psychické stavy je možno vědomě regulovat. Podle délky trvání může psychický stav trvat několik minut nebo několik měsíců a jakoby překrýval vlastnosti, které jsou u dospělého člověka víceméně stálé. Lze jej chápat jako pohotovost k aktivitě, čilost nebo naopak tlumenost. Psychologové mluví o *vigilanci*. **Vigilance** představuje škálu stavů od hlubokého spánku až po maximální vzrušení. Dělení psychických stavů je nejčastěji posuzováno podle doby trvání jako **krátkodobé** – momentální špatná nálada, deprese nebo **dlouhodobé** – optimismus, pesimismus. Stavy pozornosti rozlišujeme na **soustředěné** a **rozptýlené**. Jsou ovlivňovány počasím, denní dobou, kondicí, rozpoložením, náladou, vypětím a dalšími. Citové stavy dělíme na nálady radostné, zármutek, žal, podrážděnost, hněv, mrzutost, zoufalství, rezignace, očekávání, pesimismus, optimismus, nenávisť. City k bližním jsou úcta, posměch, brutalita, tvrdost, taktnost, nelibost, empatie a antipatie, mírnost, závist, škodolibost, soucit.

Tato škála je charakterizována ambivalentností (Kohoutek, 2007). V literatuře jsou popsány určité odchylky chování, které je možné hodnotit, jako sjednocující až typicky charakteristický prvek u osob s těžkým sluchovým postižením. Jako... *společné kritérium, podle něhož by bylo možné sluchově postižené klasifikovat a hodnotit...* (Požár, 1999, str. 2). Na každou z těchto odlišností je však třeba nahlížet kriticky. Požár podrobil práce různých autorů analýze a ve svých závěrech vymezil zvláštní osobnostní charakteristiky sluchově postižených jako například: *"emocionální a sociální nezralost, symptomy psychického infantilismu, zvýšenou sugestibilitu, náklonnost k napodobování, zaostávání za slyšícími v adekvátním hodnocení interpersonálních vztahů, egocentrické zaměření osobnosti, náladovost, astenické rysy často spojené s jevy hypochondrie, neurotismus, hysterické projevy, paranoii, zaujaté interpretování zlomkovitě, neúplně vyslechnuté a pochopené řečové informace z okolí a nedůvěřivost, především ve vztahu ke slyšícím."* (Požár, 1999, str. 2). Představa, že by měla výše uvedené projevy vykazovat každá osoba se sluchovým postižením, by bylo lehkomyšlná, absurdní a v neposlední řadě infaustní. A nakonec z pohledu charakteristiky celé minority Neslyšících se závěry analýzy zdají naprosto neopodstatněné. Vymezovaly by totiž minoritu Neslyšících jako skupinu paranoidních, neurotických a emocionálně nezralých osob, což jistě nejsou.

Duševní neboli **psychické vlastnosti** vznikají na základě interakce vlivů prostředí, výchovných vlivů, genetických informací a učení při expozici a opakování duševních procesů a stavů, jako je například důvěra, vstřícnost, sociabilita, pracovitost, pohodlnost, dominantnost, altruismus, egoismus, zodpovědnost a další. Představují dlouhodobé, relativně trvalé znaky osobnosti (Kohoutek, 2007). Mezi další charakteristické duševní vlastnosti řadíme **schopnosti** – inteligence, vlohy, talent, nadání. Z akčního hlediska rozlišujeme **dynamické vlastnosti**, jako je temperament – soubor vlastností, které se projevují způsobem chování a reagování člověka. Existují čtyři hlavní typy: flegmatik, cholerik, sangvinik, melancholik.

Psychické vlastnosti představují také **rysy osobnosti** určující i povahu člověka, jako jsou nedochvilnost, lenost, namyšlenost a **charakter**, což jsou morálně-volní vlastnosti jako pravdomluvnost, sebekázeň. K psychickým jevům obecně bývají přiřazovány dílčí psychické předpoklady, které jsou definované jako během života specificky získané dispozice. Nejběžněji jsou prezentovány jako **vědomosti** – poznatky z libovolných oborů a **dovednosti** – například schopnost zabavit děti,

komunikační, intelektové a další. **Návyky** bývají rozdělené na kladné a záporné, dále **zájmy a záliby** a **postoje** (Kassin, 2007).

Utváření každé osobnosti je dlouhodobý proces, který nikdy nekončí. Proto hovořit o osobnosti kohokoliv z nás je jen pouhý odhad a charakterizuje pouze momentální stav hodnocení. Každým okamžikem je lidská osobnost konfrontována s novými skutečnostmi a informacemi, je vystavována edukační realitě a intervenci.

Lidé se sluchovým postižením tvoří velmi heterogenní skupinu, do níž řadíme osoby nedoslýchavé, neslyšící, postlingválně nedoslýchavé dospělé, ohluchlé a osoby s kochleárním implantátem a každá z těchto osob má něco společné, ale i jedinečné.

Kudy a jak se bude utvářet a vyvíjet osobnost jedince se sluchovým postižením determinuje celá řada faktorů. Relevantnost utváření záleží na druhu a rozsahu sluchové vady a době jejího vzniku. Rozhodují i další kombinované nebo přidružené vady, poruchy nebo jiné obtíže, zdravotní a mentální stav. Arbitrární je i citové a edukační prostředí dítěte a komunikační prostředek, kterým je dítě vzděláváno a komunikuje, také řístup rodičů a vyspělost sociálního prostředí, veřejný status sluchového postižení. Obecným cílem je, aby z každého jedince vyrostla zdravá, silná a pevná osobnost. Novou kvalitou pro vývoj a utváření osobnosti jedince se sluchovým postižením se zdá být existence a používání kochleárního implantátu. Nová kvalita se utváří nejen z pohledu nositele CI, ale především z výstupů a reakcí jeho sociálního okolí. Tento fenomén není dosud seriózně vědecky a odborně zpracován. Jedná se o zcela novou kvalitu vztahu ke sluchovému postižení. Některé signály z prostředí Neslyšících jsou ambivalentní. Velmi dobře je CI přijímán v rodinném prostředí, naproti tomu v rámci komunity Neslyšících se nositel CI ocitá v tzv. šedé zóně. Pro intaktní společnost je osobou se sluchovou vadou, pro minoritu Neslyšících (Liberdová, 2010)²⁷ vzniká zcela nová sociální subskupina.

²⁷ Autorka se chce podělit o zkušenost, jak začíná člověk slyšet a rozumět s kochleárním implantátem. Publikace poslouží rodičům dětí, kteří se rozhodují pro implantaci svého dítěte, dospělým lidem.

3 Sociálně -patologické jevy mládeže

Mezi patologické jevy budeme řadit všechny průvodní jevy negativního chování. Na tyto negativní jevy (chování) můžeme nahlížet hned z několika úhlů pohledu. Jsou to ty, které jsou společností uznány za tolik závažné, že je kodifikovala de lege lata do obecně závazných pravidel chování a vyčlenila je jako protiprávní a pak na jevy a projevy chování, které lze označit za společensky a morálně odsouzeníhodné, eticky neslučitelné s dobrými mravy, ale jinak sankčně nepostižitelné. Dalším kritériem difference je dle objektu, který je postižen těmito patologickými jevy. Zda se poškozuje jedinec sám nebo jinou osobu, či poškozuje celou společnost. Od tohoto kritéria se také hodnotí míra škodlivosti pro společnost, což je nový prvek pro stanovení závažnosti negativního až patologického jednání jedince (viz zákon č. 40/2009 Sb., § 39). V neposlední řadě je nutno přihlídnout k subjektivní stránce a povaze negativně patologického chování, a to dle úmyslu takové jednání vykonat, popřípadě strpět.

Mládež, pro svůj věk a nedostatek životních zkušeností, přebytek energie a hormonální dysbalance, a proto, že chce poznávat krajní meze svých možností, bude vždy konfrontována se společenskými normami a zvyklostmi. Generační názorová disonance se profiluje především v době převratných vědeckotechnických a tím pádem i společenských změn v každé společnosti. Je to nutný obraz nemožnosti udržet krok se změnami jak v kognitivní, ale především v morální oblasti nastupující generace. Nejlépe tuto situaci vystihuje následující věta: „Naše mládež miluje přepych. Nemá správné chování. Neuznává autority a nemá úctu před stáří. Děti odmoukávají rodičům, srkají při jídle a tyranizují své učitele." Tento povzdech nad úpadkem mladé generace pronesl řecký filozof a učitel Sókrates přibližně v roce 430 před naším letopočtem. Její nadčasovost podporuje předpoklad možného generačního nesouladu.

3.1 Obecná charakteristika, terminologický aparát

Z hlediska systematologie je nutné hned úvodu této kapitoly upřesnit a vymezit pojmovou základnu pro termíny mládež, dítě, nezletilý a mladistvý. Jiná je

terminologická praxe v rámci trestněprávních předpisů, jiná ve školství a v psychologické oblasti. **Mládež** je demografická skupina obyvatelstva ve věku od 12 do 14 let. Jde přitom o mezidobí mezi dítětem a mladistvým. V tomto období se mladí lidé začleňují do světa práce, osvojují si společenské normy a požadavky, formují svůj světový názor (Smolík, 2010). Z hlediska trestně právního za mládež považujeme všechny osoby do 18 let života, kdy se tento termín dělí na nezletilé, tedy osoby do 15 let věku a mladistvé od 15 let do 18 let věku. Dle Čl. 1 č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte se **dítětem** rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Dle Zákona č. 218/2003 Sb. soudnictví ve věcech mládeže rozumí **mládeží**, děti mladší patnácti let a mladiství. **Dítětem** (též nezletilým) mladším patnácti let ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku. **Mladistvým** pak ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok života. **Exogenním faktorem** chápeme takový vnější vliv, který nevychází z jedince samotného (oběti), ale vzniká působením vnějších sil za minimální účasti nebo ovlivnění samotného jedince.²⁸ **Kriminální charakter** je jediným objektivním kritériem pro evidenci, deskripci a následné vyhodnocení negativního jednání. Drobné přestupky dle školního řádu jsou sice evidovány v pedagogické dokumentaci, ale mají dost často subjektivní charakter a nejsou schopny výpovědní hodnoty o intenzitě útoku, míře zavinění, vymezení rolí a podobně. Pokud vezmeme v úvahu tento fakt, tak jediným signifikantním znakem bude naplnění skutkové podstaty některého trestného činu. **Šikana** – diskutovaný termín určený pro negativní chování a projevy chování s tím, že v obecné rovině společnost chápe její dopad, ale vymezení obsahové stránky je natolik variabilní, že je obtížné vybrat odpovídající definici. Nejlépe vyhovují definice, které obsahují diskriminační postavení jednotlivých aktérů a protiprávnost tohoto jednání. Šikanu lze definovat jako násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit (Vágnerová, 1999). Hayes pak považuje šikanu za patologickou formu agrese mezi lidmi v kolektivu, tedy mezi dětmi ve třídě, kdy agrese je zvláštním způsobem sociálního jednání, je jedním z konkrétních projevů kongenitální agresivity (Hayes, 1998). Hlavní rysy šikany popisuje ve svých textech Kolář (1997) jako situaci, kdy

²⁸ Některá kriminalistická a sociologická literatura podporuje myšlenku, kdy oběť protiprávního jednání nese jistý podíl viny na tomto skutku.

jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci. **Proces socializace** – je proces postupného vrůstání člověka do společnosti, ve kterém si osvojuje normy chování, strategie pro mezidruhovému přežití a plnohodnotné uplatnění ve společnosti. V tomto procesu dochází k proměnám, jimiž je jedinec postupně formován na úroveň člověka jako kulturní bytosti schopné fungovat ve složitém systému lidské společnosti. Zajímavou definici aplikuje alosterická²⁹ teorie, kdy podle autorů alosterického modelu by měla socializace, a tedy z toho plynoucí sociální učení, směřovat k intelektuální deformaci aktivních center myšlenkové struktury učícího se (Bertránd, 1998). **Oběť** v obecné rovině je jedinec nebo skupina, která je pro pachatele nějak zajímavá, dosažitelná – zranitelná nebo jen odlišná, s nedostatečně vybudovanými obrannými strategiemi. Nejčastěji se jedná o jedince, kteří jsou nějak, nejlépe manifestně, vzhledově, sociálně, fyzicky handicapováni, lidé úzkostní, plaší, bezbranní nebo postižení. Dále lidé, kteří se odlišují nebo jen zdánlivě odlišují rasově, národnostně vyznáním nebo chováním. **Poškozený** – je pojem trestně právní a označuje osobu, které vznikla jednáním pachatele nějaká újma nebo škoda.

Z popisu terminologického aparátu je patrné, že ne každý exogenní faktor musí být negativní. Pokud však spojíme termíny kriminální charakter s exogenním negativním faktorem, tak si může vymezit pole chování, které postihuje i šikanu ve svých projevech.

3.2 Rizikové chování

Rizikové chování je termín, který se často používá v oblasti prevence patologických jevů. Je obvykle spojován s chováním poškozeného nebo oběti s tím, že se našly společné rizikové faktory, které vedly útočníka k tomu, že si jedince zvolil jako cíl své agrese. Chování oběti může být:

– **stimulační** – oběť může vyvolávat útok tím, že provokuje (verbálně i jinými podněty), stimuluje podcenění nebezpečí. Dále se projevuje jako nedostatečné zabezpečení majetku, vpuštění cizích osob do bytu, přijetí pozvání od cizích lidí, vychloubání a předvádění se, cestování autostopem v noci

²⁹ Alosterický model je použit z medicíny. Zde je chápán jako proces, kdy vlivem sociálního působení zůstává subjekt beze změny, avšak objevují se nové intelektuální spoje mezi kognitivními řetězci; tyto spoje vedou k významné změně struktury, a tím i vlastností.

– **tlumivé, brzdící** – útěk, volání o pomoc, lest, aktivní obrana, (nelze jednoznačně preferovat pasivitu)

– **vztah mezi obětí a pachatelem** - většinou se dobře znají (sousedé, kolegové, obchodní partneři, manželé, rodina, milenci – zavraždění se většinou s vrahem znali, často byl mezi nimi blízký vztah, nebo se alespoň krátkodobě setkali (u loupežných přepadení si pachatel tipuje „obranyschopnost“ potenciální oběti krátkým, letným seznámením). Sleduje se míra „zavinění“ u oběti – od jednání zcela nevinného po provokující, dokonce se může jednat i o pachatele, který se vydává za oběť (Novotný, 2008).

V tomto smyslu úzce souvisí vztah obětí a pachatelem s termínem viktimnost. Vyjadřuje disponovanost jedince stát se obětí trestného činu. Kriminologická a viktimologická literatura hovoří o tzv. potencionální oběti nebo o viktimogenním potenciálu (Henting, 1994 a Holyst, 1994). K rizikovému chování patří například některá povolání, jako jsou hostesky, taxíkáři, obsluha čerpacích stanic, policisté, bankovní úředníci, prostitutky, podnikatelé a kriminální populace. Viktimogenním potenciál má svou souvislost i s věkem. Většinou se stávají obětí lidé slabí, bezmocní, takoví kteří nekladou zásadní odpor nebo nepředstavují pro agresora hrozbu: děti, mladiství, handikepovaní, senioři. Autoři hovoří o souvislosti s psychickými vlastnostmi, jako jsou zvýšená agresivita, submisivita, lehkomyšlnost a důvěřivost. Dále s příslušností k minoritám – rasově motivované útoky a mentálním fundem. Poslední dobou se objevují genderové studie, které hovoří v neprospěch ženské populace, tedy zvyšujícímu se počtu pachatelek (Voňková, 2004).

3. 3 Exogenní faktory ovlivňující proces socializace osoby se sluchovým postižením

Socializací chápeme proces, při kterém dochází k osvojování si způsobů chování, seznamování se s kulturním prostředím, osvojením si společenských norem neboli plné přizpůsobení se společenskému životu. Výsledkem procesu socializace je získání specificky lidských způsobů psychického reagování, vnímání, myšlení, cítění a konání, které umožňují život ve společnosti (Výrost, Slaměník 2010). S procesem socializace úzce souvisí i obsah socializačního procesu, který v sobě zahrnuje fundus všeho, co umožňuje jedinci žít ve společnosti a v ní zastávat své společenské role,

participovat a kooperovat s ní. Jedná se o celoživotní proces, neboť sociální status jedince, politická situace společnosti, kulturně historická úroveň podléhá vývoji a jedinec je nucen formou sociálního učení se adaptovat na tyto změny. Procesy učení, kterými si osvojujeme obsah socializace a regulační procesy působení činitelů socializace, nazveme mechanismy socializace (Výrost, Slaměník 2010). Jak uvádí Harrisová (1995) existují činitelé socializace, kteří ve značné míře proces socializace ovlivňují. Pro účel naší práce zdůrazníme především exogenní sociální činitele a nebudeme brát v úvahu hereditární komponenty. Mezi exogenní činitele procesu socializace patří, dle Harrisové (1995), rodina, škola a vrstevnické skupiny. Tito činitelé se nejvíce podílejí na procesu sociální kontroly, tedy jak realita společnosti vstupuje do intrapsychického života jedince (Výrost, Slaměník 2010). Rodina nese primární odpovědnost za organizaci chování jedince, orientaci v sociálním prostředí, o rozvoj emoční základny a poznávací procesy. Harrisová své tvrzení opírá o výzkum Maccobyové a Martina (1983), dle kterých socializace v rámci rodiny nesehrává tak významnou roli na formování osobnostních vlastností dítěte v dospělosti a zavádí teorii skupinové socializace. Tato teorie je založena na závislosti učení specifickostí kontextu. Děti se učí, jak se chovat doma, ve škole a v rámci vrstevnických vztahů. Veškeré tyto edukační procesy jsou projektovány na situačním kontextu. Teorie skupinové socializace vysvětluje chování ve vrstevnické skupině na základě čtyř archetypálních prvků:

- a) skupinová afiliace – jako základ vnitroskupinové preference
- b) strach a nepřátelství k cizím – indikují nepřátelství mimo skupinu
- c) vnitroskupinové soutěžení o získání určitého statusu postavení
- d) hledání a budování budoucích dyadických vztahů

Škola, potažmo školní třída, je pak v oblasti socializace specifickou nositelkou dvou mnohdy odlišných, socializačních realit. Jedna z nich je oficiální a představuje výchovně-vzdělávací proces, druhá neoficiální – to je realita dynamických sociálních vztahů v této nevýběrové skupině. V rámci třídy dochází k přepínání sociálních rolí – žák plní si úkoly plynoucí z vyučovacího procesu a spolužák, jako člen sociální skupiny a nositel sociálních norem (Říčan, Janošová 2010). Právě sociální učení u osob se sluhovým postižením může být ohroženo ve chvíli, když se konfrontují s negativní událostí, na jejíž vysvětlení a vnitřní zpracování nemají dostatek sociálních zkušeností a dostatečně vybudované

komunikační kompetence, tedy pojmový aparát. Pak záleží na resilienci, frustrační toleranci a vybudování obranných mechanismech každého jednotlivce.

Za negativní jevy budeme považovat všechny jevy, které mohou destabilizovat nebo jinak narušit existenci, vývoj nebo budoucnost jakéhokoliv lidského společenství a jsou neslučitelné s obecně závaznými normami takového společenství. Mládež se na takových negativních jevech ve společnosti velmi aktivně podílí a bráno dle našich platných právních norem dopouští se veškeré trestné činnosti napříč celým spektrem trestního zákoníku. Je také nutné vymezit oblasti normality chování, rasové, etnické, společenské a geografické zvláštnosti v rámci interpersonální percepce. Každá sociální skupina – a nezáleží na tradicích, státním zřízení nebo kulturně historickém, ekonomickém stupni vyspělosti - má tendenci se proti negativním vlivům v rámci své komunity chránit.

Mezi exogenní faktory ovlivňující proces socializace osoby se sluchovým postižením budeme řadit takové, které se z vnějšího okolí podílejí na vnímání, prožívání a hodnocení jeho okolí. Takové, které se podílejí pozitivně, ale i negativně formou sociálního učení nebo nápodobou na vytváření sociálních kompetencí jedince se sluchovým postižením. Za zvláštní skupinu těchto exogenních negativních faktorů budeme považovat takové faktory, jejichž popis je uveden jako skutková podstata trestných činů v trestním zákoníku. Pro školskou praxi budeme některé z vybraných trestných činů nazývat souhrnným názvem šikana.

3.3.1 Pozitivně formující faktory

Každý stimul z okolního prostředí jedince je možné chápat v širším měřítku za edukační intervenci. V kapitole o psychických jevech byl objasněn formující charakter prožívání reality na základě situačního pozadí. Okolní intervence působící na živý organismus jsou pečlivě vyhodnocovány vzhledem k důležitosti pro organismus. Část těchto stimulů je vyhodnocena jako nepotřebná a bezvýznamná a jsou zapomenuty, část mající význam pro organismus je dále zpracována a může se profilovat až na místo, které formuje psychické vlastnosti jedince. Pozitivní vjemy z okolí jsou doprovázeny kladnými citovými prožitky a působí motivačně. Mezi tyto faktory patří pochvala, uznání, povzbuzení, pocit sounáležitosti, zážitek z úspěchu a

pocit být milován³⁰. Dalšími formujícími vlivy jsou kladné pocity z uspokojující smysluplné činnosti. Kamarádství a přátelství rozvíjí sociální vztahy jako kooperaci, zdravou kompetici a komunikaci. Umožňuje intraspekci a korekční mechanismy. Těmito faktory roste u jedince pocit sebedůvěry, který ve složitých situacích zvyšuje jeho resilienci a coping³¹ osobnosti v době zátěže. U osobnosti vznikají kladné povahové vlastnosti jako je pravdomluvnost, laskavost, poctivost, slušnost, ohleduplnost, skromnost, čestnost, ochota, svědomitost, pečlivost, odvaha, tolerance, dobrosrdečnost, houževnatost, statečnost, štedrost, pořádkumilovnost, odpovědnost, velkorysost, vlídnost, rozvážnost, vstřícnost, poctivost, upřímnost, smířlivost, pokora, citlivost, empat, družnost a důkladnost³².

3.3.2 Negativně formující faktory

Každodenně se setkáváme s více či méně zatěžujícími prožitky z našeho okolí. Mohou být způsobovány různými podněty od negativně prožívaných smyslových podnětů jako je hluk, nepříjemné prožívání teplotních rozdílů, výkyvy zdravotního stavu a podobně. Jako společenští tvorové se také dostáváme do interpersonální percepce s okolím, která je nevyčerpatelným zdrojem podnětů. Po vyhodnocení těchto podnětů a vjemů si utváříme svůj vztah k okolí, který může být zatížen chybami ve vnímání (viz kapitola 1.1.5). Na základě tohoto vnímání, libého nebo nelibého, si utváříme svůj vztah s okolím a se společností druhých lidí. Tyto prožitky mají individuální charakter. Pokud negativní vlivy okolí zatížíme nálepkou obecně odsuzovaného chování, můžeme hovořit o nemorálním, sociálně nepřijatelném, disociálním až asociálním chování. Toto chování je sice v různých historických etapách, společenských, kulturních a politických zřízeních tolerováno nebo odsuzováno jinou měrou, ale pořád stojí mimo společenskou akceptaci. Nedosahuje však takové míry, které by nutila společnost se proti němu bránit. Pokud je vnímavý jedinec vystaven těmto negativním vlivům po dostatečně dlouho dobu, mohou deformovat adjustaci jeho osobnosti do společnosti v té míře, že ovlivňují jeho charakter nežádoucím způsobem. U jedince se pak projevují tyto povahové

³⁰ Úmyslně uvádíme pouze vjemy kognitivně emocionální. Vynecháváme primární pocit bezpečí dítěte, dostatek živin a podnětné prostředí a uspokojování biologických potřeb.

³¹ Samotný pojem „coping“ (zvládání) byl v Psychological Abstracts poprvé použit v roce 1967 (Snyder, Dinoff, 1999).

³² Viz dimenze osobnosti tzv. Big Five (Hřebíčková, 1998)

vlastnosti: neslušnost, nepoctivost, nepřátelství, chamtivost, bezohlednost, sobeckost, bezcharakternost, nedbalost, zbabělost, nevlídnost, nestálost, lakota, nevěrnost, nejistota, nemilosrdnost, zloba, nezdvořilost, závist, vznětlivost, lehkomyšlnost, urážlivost, podlézavost, pomlouvačnost, pomstychtivost, zbabělost, necitelnost, nespolečenskost, lajdáctví, ignorance, arogance a podobně.

Úmyslně jsme použili v úvodu termín vnímavý jedinec. S negativními vlivy svého okolí se setká a setkal každý člověk, ale dopad na utváření dimenzí osobnosti nemusí mít infaustní následky. Opět hovoříme o aberantním dekódování signálů z okolí. Důležité je, které vlivy okolí působí delší dobu a s větší intenzitou, že si je člověk zvnitřní jako normativní model chování.

Pro účel naší práce budeme předpokládat, že tyto negativně formující faktory se vyskytují také mezi osobami se sluchovým postižením. Mohou se vyskytovat jednak vnitroskupinově, v rámci samotné komunity sluchově postižených, a jednak meziskupinově – tedy mezi sluchově postiženými a většinovou společností.

3.3.3 Faktory kriminálního charakteru

Primární charakteristikou těchto faktorů je, že jejich obsahová stránka a vnější projevy jsou natolik závažné a nebezpečné, že společnost proti nim vytvořila sankční opatření v podobě právních norem, zákonů a nařízení. Cílem je ochrana práv, zdraví a života jedince i celé společnosti. Dostáváme se tak do kvalitativně vyšší skupiny projevů chování, jednání a činů, které jsou přesně popsány v podobě skutkových podstat trestných činů a přestupků. Pro charakter naší práce vybereme ty, které jsou přímo či nepřímo spojeny s fenoménem šikany. Jako jedno z hledisek zohledníme školské pokyny³³, které se přímo problematikou negativních jevů a projevů šikany zabývají. Pokud podrobíme právní analýze negativní chování a jeho projevy (uvedených v těchto pokynech a doporučeních) budeme schopni u každého takového negativního chování stanovit skutkovou podstatu a trestněprávní kvalifikaci. Jsou to zejména: poruchy příjmu potravy – mentální anorexie, mentální bulimie, alkohol u dětí školního věku, syndrom týraného dítěte – CAN, šikana,

³³ Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č. j. 21291/2010-28.

Metodický pokyn MŠMT č. j. 24 246/2008-6 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.

kyberšikana, homofobie, extremismus, rasismus, xenofobie, antisemitismus, vandalismus, záškoláctví, tabákismus, alkoholismus, konzumace OPL, násilí a krádeže.

Poměrně diskutabilní zůstává stanovení mezí, při kterých je možné faktory nesoucí znaky kriminálního charakteru, řešit interně v rámci pravomocí svěřených školským zařízením a které již musí být řešeny specialistou v externí rovině. Kolář (2009) uvádí klasifikaci možných scénářů při léčbě protiprávního jednání formou šikany a rozděluje je na situace podle cíle léčby, stadia a formy šikanování, které zvládne škola sama:

1. První pomoc pro počáteční stadia šikanování se standardní formou.
2. Celková léčba pro řešení zárodečného stadia šikanování, rámcový třídní program. Dále stanovuje skupinu čtyř scénářů, kde samoozdravovací proces školského zařízení již možný není: scénáře, kdy potřebuje škola pomoc zvenku.
3. První pomoc pro počáteční stadia šikanování s nestandardní formou.
4. První pomoc (krizové scénáře) pro běžné formy pokročilé šikany.
5. První pomoc (krizové scénáře) pro pokročilé šikany s neobvyklou formou. Patří sem např. výbuch skupinového násilí, tzv. školní lynčování.
6. Celková léčba do 3. stadia šikanování, ZIP – Základní intervenční program (u pokročilých šikan vždy v kombinaci s první pomocí)³⁴.

Žádný právní kodex však nemůže držet krok s vývojem protiprávního jednání. Vzhledem k neustálým změnám ve společnosti a v oblasti techniky dochází ke vzniku celé řady jednání, které nesou protiprávní charakter, ale nejsou dosud kodifikována. Mezi novinky již zařazené v českém právním systému do trestního zákoníku, patří projevy šikany formou natáčení na mobilní telefon nebo jiné záznamové zařízení, kyberšikana, zveřejňování citlivých informací na internetu a zneužívání sociálních sítí. Uvedený výčet se výrazně dotýká právě osob se sluchovým postižením, protože vzhledem ke svým komunikačním kompetencím často tyto sociální a komunikační sítě využívají ve zvýšené míře. Jejich velká obliba u mladých lidí je také jejich nejslabším místem. Často si zde lidé sdělují data osobního charakteru a zcela si neuvědomují, že tato data jsou k dispozici celé síti. Tato data jsou lehce napadnutelná a zneužita jak v oblasti kriminálního charakteru, ale mnohdy v oblasti morálně a mravně závadové. Dle nové právní terminologické

³⁴ Rozdělení scénářů nekopíruje stadia šikany, jak jsou Kolářem prezentovány v jeho publikacích, tyto budou probrány v subkapitole Etopedický pohled.

základny se změnila společenská nebezpečnost na termín společenská škodlivost. Společenská škodlivost v případech kyberšikany a manipulačního zneužití sociálních sítí se projevuje ve dvou rovinách. Jednak jako nový druh protiprávního jednání a jednak v oblasti dopadu na samotnou oběť tohoto konání. Pachatel zde vystupuje jako anonymní činitel a tím se pro samotnou oběť stává více vikimizující. Následky ataků na sociální sítě mnohdy vyústí až v homofobii, anxiózní (vyhýbavá) poruchu osobnosti³⁵, uzavřeností do sebe a stavů intropunitivity.

S exogenními faktory kriminálního charakteru se setkáváme také nepřímo, zprostředkovaně z masmédií, které nás denně informují o brutálních činech s fatálními následky. Sluchově postiženého jedince, který má nedostatečně vybudované kompetence ve většinovém jazyce, mohou takové informace bez dostatečného vysvětlení značně zneklidnit a vnitřně frustrovat. Dalším významným prvkem, který může zasáhnout život a může zanechat různě hluboké stopy v psychice prožívání a sociálního učení je výše uváděná kyberšikana a stalking. Jde především o to, že sluchově postižení významně častěji používají elektronická komunikační zařízení a další kompenzační pomůcky, jako jsou mobilní telefony (SMS jsou u sluchově postižené mládeže ve velké oblibě), PC s ICQ. Touto problematikou se naše práce zabývat nebude. Dle našeho názoru se jedná o natolik významnou problematiku, že si zaslouží samostatné zpracování.

Někteří pachatelé trestných činů si vybírají právě hendikepované jedince, protože se pro ně stávají snadnou obětí (Polišenská, 2008). Důvodem je jejich slabá obrana, nebo následné svědectví v neprospěch pachatele.

Pocity, které prožíváme, formují naše jednání. Jsou to odpovědi na podněty, které jsou nám libé či nelibé. Podle míry zvnitřnění těchto pocitů a prožitků se formují naše postoje k sociálnímu okolí. Právě v tomto ohledu považujeme sluchově postižené jedince za zranitelnější než jejich intaktní okolí. Informace z našeho okolí jsou několikrát filtrovány. Prvotní zkreslení bývá ovlivněno našim vnímáním, další našim aktuálním prožíváním a nakonec našimi zkušenostmi. Kompilát těchto skutečností pak formuje naše postoje, které se utváří v procesu sociálního učení.

³⁵ Podle 10. revize mezinárodní klasifikace nemocí – „Psychické poruchy a poruchy chování“ z roku 1992 jsou tyto poruchy klasifikovány jako neurotické poruchy, poruchy vyvolané stresem a somatoforní poruchy (F40-F47)

4 Právní analýza exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru

Vzhledem ke skutečnosti, že v českém právním systému není uveden trestný čin šikana, budeme se v kapitole zabývat právní analýzou exogenních negativních faktorů, které se nejčastěji na fenoménu šikana podílejí. Současně odhalují, v čem je spatřována jejich trestnost a společenská škodlivost. Pro vnitřní diferenciaci je nutné diskriminovat tenkou hranici mezi žertem (viz tabulka), iniciačním rituálem ve skupině a trestným činem. Uvedená tabulka má jasnou výpovědní hodnotu. Hodnocení škádlení a šikanování nese extrapolární charakter jednání. Jak uvádí Říčan a Janošová (2010), mnohdy ani dospělý pedagog není schopný postřehnout tenkou dělící čáru mezi žertem a šikanou, kdy se slovy - to si vyřídíte spolu – je chápáno jednání agresora jako posilování hardiness oběti. Šikanu jsme si již prezentovali dle různých autorů a jejich definic, kdy hlavním prvkem je agrese. Soubor negativních jevů, pod souhrnným názvem šikana, intuitivně chápeme, když i z konkrétních projevů a charakteristik je i laik schopen rozhodnout, že se jedná o šikanu, ale její definice je velmi obšírná. Jednoznačně si s ní není schopen poradit ani trestní zákoník. Tím není dotčena skutečnost, že by se nejednalo, v rámci jednání nebo konání mající charakter šikanózní povahy, o protiprávní jednání.

Tabulka č. 1 rozdíl mezi škádlením a šikanou dle Koláře (2001)

ŠKÁDLENÍ	ŠIKANOVÁNÍ
Definice: Škádlení patří k rovnocenným, kamarádkým nebo partnerským vztahům. Je chápáno jako projev přátelství. Za škádlení se považuje žertování (popichování, zlobení) za účelem dobré nálady, v němž není vítěz ani poražený.	Definice: Šikanování patří do násilných a závislostních vztahů. Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků úmyslně a opakovaně ubližuje druhým. Znamená to, že dítěti někdo, komu se nemůže ubránit, dělá to, co je mu nepříjemné, co ho ponižuje, nebo to prostě bolí.
1. Záměr: Vzájemná legrace, radost a dobrá nálada.	Záměr: Ublížit, zranit a ponížit.
2. Motiv: Náklonnost, sblížení, seznamování, zájem o druhé. Rozpouštění napětí ve třídě a navozování uvolněné a pohodové atmosféry. Zodolňování, zmužnění.	Motiv: Základní tandem – moc a krutost. Další motivy překonávání samoty, zabíjení nudy, zvědavost a la Mengele, žárlivost, předcházení vlastnímu týrání, vykonání něčeho velkého...
3. Postoj: Respekt k druhému a sebeúcta.	Postoj: Devalvace, znevážení druhého

4. Citlivost: Vcítění se do druhých.	Citlivost: Tvrdost a nelítostnost.
5. Zranitelnost: Dítě není zvýšeně zranitelné a přecitlivělé.	Zranitelnost: Bezbrannost, oběť se neumí, nemůže či nechce bránit.
6. Hranice: Obě strany mají možnost obhájit své osobní teritorium. Vzájemné vnímání a respektování verbálních i neverbálních limitů. Při divočejším škádlení žádný nepoužije své plné síly, silnější mírní své akce.	Hranice: Prolamování hranic, „znásilňování“ druhého. Silnější strana nebere ohled na slabšího. Oběť dává najevo, že je jí to nepříjemné, útočníci pokračují dál. Někdy sadomasochistická interakce.
7. Právo a svoboda: Rovnoprávnost účastníků. Dítě se může bránit a škádlení opětovat, případně ho může zastavit a vystoupit z něho.	Právo a svoboda: Bezpráví. Pokud se dítě brání nebo dokonce „legraci“ oplátí, je tvrdě ztrestáno!
8. Důstojnost: Zachování důstojnosti. Dítě nemá pocit ponížení. Necítí se trapně a uboze.	Důstojnost: Ponížení lidské důstojnosti. Dítě je zesměšňováno a ponižováno.
9. Emoční stav: Radost, vzrušení ze hry, lehké naštvání. I nepříjemné! Ale ne bezmoc.	Emoční stav: Bezmoc! Strach, stud a bolest. Nepříjemné až bolestivé prožívání útoku.
10. Dopad: Podpora sebehodnoty, pozitivní nálada.	Dopad: Pochybnosti o sobě, nedostatek důvěry, úzkost, deprese. Dítě má strach ze školy.

4.1 Vyšší právní normy

Projevů šikany je takové spektrum, že se nám prolínají hned do několika skutkových podstat trestných činů. Nejlépe je charakterizováno jednání mající povahu šikany v trestných činech obsažených v HLAVA II. TZ - trestné činy proti svobodě a právům na ochranu osobnosti, soukromí a listovního tajemství, které má toto znění skutkové podstaty:

1. **§ 175 vydírání** - kdo jiného násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy nutí, aby něco konal, opomenul nebo strpěl, bude potrestán odnětím svobody na 6 měsíců až 4 léta nebo peněžitým trestem.
2. **§ 186 sexuální nátlak**- kdo jiného násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování nebo kdo k takovému chování přiměje jiného

zneužívaje jeho bezbrannosti, bude potrestán odnětím svobody na 6 měsíců až 4 léta nebo zákazem činnosti.

3. **§ 187 pohlavní zneužití** – kdo vykoná soulož s dítětem mladším 15 ti let nebo ho jiným způsobem pohlavně zneužije, bude potrestán odnětím svobody na 1 rok až 8 let.
4. **§ 185 znásilnění** – kdo jiného násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu styku, nebo kdo k takovému činu zneužije jeho bezbrannosti, bude potrestán odnětím svobody na 6 měsíců až 5 let.
5. **§ 170 zbavení osobní svobody** -kdo jiného bez oprávnění uvězní nebo jiným způsobem zbaví svobody, bude potrestán odnětím svobody na 2-8 let
6. **§ 171 omezování osobní svobody** – kdo jinému bez oprávnění brání užívat osobní svobody, bude potrestán odnětím svobody až na 2 léta.
7. **§ 173 loupež**- kdo proti jinému užije násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci, bude potrestán odnětím svobody na 2-8 let.
8. **§ 177 útisk** – kdo jiného nutí, zneužívaje jeho tísně nebo závislosti, aby něco konal, opomenul nebo strpěl, bude potrestán odnětím svobody až na 1 rok nebo zákazem činnosti.
9. **§ 205 krádež** – kdo si přisvojí cizí věc tím, že se jí zmocní, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta (pozor na písmeno d) daného paragrafu 1. odstavce, kde se praví o zcizené věci při sobě).
10. **§ 207 neoprávněné užívání cizí věci** – kdo se zmocní cizí věci, nikoliv malé hodnoty nebo motorového vozidla v úmyslu přechodně ho užívat, kdo na cizím majetku způsobí škodu nikoliv nepatrnou tím, že neoprávněně takové věci, které mu byly svěřeny, přechodně užívá, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti.
11. **§ 208 neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému prostoru** - kdo protiprávně obsadí nebo užívá dům, byt nebo nebytový prostor jiného, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem.
12. **§ 149 mučení a jiné nelidské a kruté zacházení** - kdo mučením nebo jiným

nelidským a krutým zacházením v souvislosti s výkonem pravomoci orgánu státní správy, územní samosprávy, soudu nebo jiného orgánu veřejné moci působí jinému tělesné nebo duševní utrpení, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až pět let.

13. § 145 **těžké ublížení na zdraví** - kdo jinému úmyslně způsobí těžkou újmu na zdraví, bude potrestán odnětím svobody na tři léta až deset let.

f) na jiném pro jeho skutečnou nebo domnělou rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že je skutečně nebo domněle bez vyznání,

g) opětovně, nebo

h) ze zavrženíhodné pohnutky.

(3) Odnětím svobody na osm až **šestnáct** let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1., smrt .

(4) Příprava je trestná.

Pokud shrneme všechny výše vyjmenované činy do krátké rekapitulace toho v jaké oblasti obětem násilník ubližuje nebo škodí, tak se nám vyprofilují tyto oblasti:

- a) BIOLOGICKÁ a biologických potřeb - zamezení nebo omezení příjmu jídla a pití, hygieny, vyměšování.
- b) PSYCHICKÁ – strach, úzkost, dehonestace osobnosti, snížené sebehodnocení, ztráta důvěry v sebe sama, ztráta nebo narušení pudu sebezáchovy.
- c) FYZICKÁ – bití a jiné narušení integrity těla, topení, nesmyslné cviky, výkon nějaké činnosti do vyčerpání.
- d) CITOVÉ – ztráta sebeúcty, navození pocitu méněcennosti, osamocení, nedovolání se spravedlnosti, strach o zdraví a život svých blízkých.
- e) EKONOMICKÉ – zcizování peněz, oblečení, cenných předmětů, jídla, úkolů, přednášek, vzorových výrobků, cigaret, poškozování osobních věcí dočasně nebo trvale.
- f) SEXUÁLNÍ – soulož, zneužívání jiným způsobem, znásilnění
- g) SOCIÁLNÍ – ostrakismus, vydělení jedince z referenční skupiny
- h) KOGNITIVNÍ – omezení se dále a lépe vzdělávat, kladení překážek v poznání nebo přijímání nových podnětů.

Přehled jednání a chování pachatele a jeho pseudomotivy k agresivnímu chování mající charakter šikany jsou opět multispektrální. Některé ze znaků konání pachatele jsou arbitrární pro trestní řízení a zjištění míry odpovědnosti za toto jednání. Způsoby účasti pachatele na tomto konání jsou různorodé např.:

- a) Aktivní účast pachatele – sám se fyzicky zapojí, sám provádí praktiky, které oběť v jakémkoliv ohledu, přímém nebo nepřímém, poškozují.
- b) Opakované, jednorázové nebo epizodické jednání.
- c) Samotářské, jako člen skupiny, organizované nebo neorganizované.

Dle charakteru motivace rozlišujeme:

- 1) Zviditelnění ve skupině
- 2) Aspirační snahy
- 3) Pomsta
- 4) Získání výhody nebo obohacení
- 5) Porucha osobnosti nebo jiná duševní porucha, nemoc
- 6) Porucha sebepojetí a sebereflexe
- 7) Sám byl zneužíván (osobní zneužití x předešlé zneužití)

Postavení pachatele ve skupině (v menšině nebo mimo skupinu):

- 1) Vystupuje nepřímo, jako návodce nebo podílník
- 2) Dle stupně a případné gradace agrese
- 3) Pasivní účast, sám nesouhlasí, ale pachateli se svou přítomností chce zalíbit

Dle povahy útoku:

- 1) Snaha získat hmotný prospěch, pozornost, výhodu
- 2) Snaha zranit, poškodit fyzicky (zabít)
- 3) Snaha ponížit
- 4) Snaha uspokojit libido (psychotik)
- 5) Snaha o kompenzaci vlastních problémů
- 6) Snaha o kompenzaci vlastních nedostatků, jejich překrytí

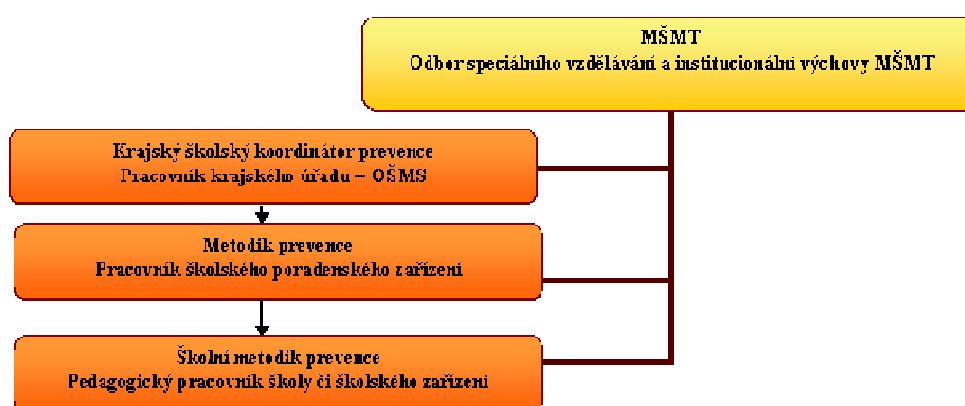
U mladých pachatelů bylo zjištěno (Martinková, 1997), že většina spáchala trestný čin v situaci pro ně běžné a jen čtvrtina v situaci pro ně nestandardní, jako je stres, rozrušení nebo opilost. Pachatelé patřili k různým sociálním vrstvám,

profesním skupinám a etnikům. Pasivního ubližování dětem se nejčastěji dopustila nejmladší skupina pachatelů ve věku 19 – 29 let. Fyzického týrání věkově starší - 19 – 39 let a sexuálních deliktů věkově nejstarší skupina pachatelů-30 – 49 let. Více než čtvrtina pachatelů byla bez práce a stejné množství pachatelů trpělo alkoholovým abúzem. Pokud se jedná o faktory spočívající v osobnosti jednotlivce, uvádí Martínková, že normy spadající osobnosti bylo 15% pachatelů. Podle psychologických a psychiatrických posudků se trestné činnosti na dětech nejčastěji dopustili pachatelé s amorálními psychopatickými rysy osobnosti (20%), dále osoby sexuálně deviantní (7%), osoby s organickými poruchami (5%) a neurotické osobnosti (4%). Pouze 2% pachatelů byla označena odbornými posudky za psychotiky.

4.1.1 Závazné pokyny a nařízení v českém školství

Na problematiku šikany a exogenních vlivů, které ovlivňují proces socializace, reagují i závazné pokyny a nařízení MŠMT a vlády. Jedná se o nižší právní normy, které mají za účel reagovat zákonným způsobem na aktuální dění ve školství a poskytnout školám nástroje pro výkon spravedlnosti. Z velké části jsou tyto závazné normy koncipovány stupňovitě, viz obr. č. 4 a jednotlivé úkoly jsou podle této stupňovité organizace zadávány.

. Obr. č. 4 stupně řízení prevence ve školství v ČR, zdroj internet.

Mezi nejdůležitější dokumenty v oblasti prevence vydané ministerstvem školství bývají považovány následující metodické pokyny:

- a) Metodický pokyn MŠMT č.j. 24 246/2008-6 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. Tento metodický pokyn je určen pro právnické osoby vykonávající činnost škol zřizovaných MŠMT. Podpůrně je doporučován k využití i ostatním školám zapsaných do školského rejstříku a poskytovatelům služeb souvisejících se vzděláváním a výchovou. Cílem předkládaného metodického pokynu je upozornit na závažnost šikanování, poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace k prevenci a řešení tohoto specifického problému.
- b) Metodický pokyn MŠMT č.j. 10 194/2002-14 k jednotnému uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví. Metodický pokyn vymezuje jednotnost postupu při omlouvání absence a uvádí postupy, jak účinně zasáhnout při zjištění výskytu záškoláctví.
- c) Metodický pokyn MŠMT č.j. 20 006/2007-51 k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. Je koncepcí státní politiky pro oblast dětí a mládeže, národní strategií protidrogové politiky, strategií prevence kriminality a strategií prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy. Vymezuje terminologii a začlenění prevence do školního vzdělávacího programu, popisuje jednotlivé instituce v systému prevence a úlohu pedagogického pracovníka, definuje Minimální preventivní program, doporučuje postupy škol a školských zařízení při výskytu vybraných rizikových forem chování dětí a mládeže.

4.2. Etopedický náhled

Exogenní negativní vlivy pochází ze sociálního prostředí, která mají v kontextu jakýkoliv druh agrese, můžeme nazvat šikanou, mobingem nebo bossingem. Cílem těchto negativních projevů je destabilizovat jednání, prožívání a vyvolat emocionální nerovnováhu u napadeného jedince. Prostě ublížit mu. Obecně můžeme šikanu definovat jako ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit. Podmínkou však je, že se tak děje mezi těmi, kteří jsou ve stejném postavení -mezi žáky, studenty, členy oddílů, ve vězení, na pracovišti mezi spolupracovníky (Říčan,

Janošová 2010). Šikanujícího jedince budeme nazývat agresorem³⁶, šikanovaného obětí. Pro šikanu je typickým znakem asymetrický vztah mezi agresorem a obětí. Ubližování oběti se realizuje buď nepřímou šikanou, která spočívá v sociální izolaci jedince (spolužáka), ostrakismu. S takto izolovaným jedincem se nekomunikuje, neprojevuje se mu žádný zájem, kromě pomluv. Tuto formu preferují především dívky. Druhý typ – přímá šikana se projevuje celým spektrem otevřeného násilí všeho druhu – bití, kopání, působením bolesti, ponižováním, tělesnou manipulací, obnažováním, nucením ke konzumaci rozličných věcí, poškozováním a krádežemi osobních věcí, peněz, jídla, zotročováním a sexuálním obtěžováním (Říčan, Janošová 2010).

Agrese je vrozená vlastnost všech živých organismů. Je důležitá pro přežití. Samoučelná agrese je vlastní pouze lidskému rodu, stává se z ní instrumentální agrese – jako nástroj pro vynucení si výhod. Každý člověk má v sobě větší nebo menší agresivní potenciál a schopnost citového uspokojení, když tento potenciál uvolní a sníží tak vnitřní tenzi. Vybíjení agrese se však může dít i společensky únosným způsobem, například sportem nebo těžkou fyzickou námahou. Utlumování agresivity je zvláště důležité zvláště u člověka, jenž disponuje celým arzenálem destruktivních prostředků. Přesto má agrese v lidské společnosti svůj opodstatněný význam jako legalizovaná agrese u policie nebo vojska. Vnitrodruhová agrese u homo sapiens je naučené chování, které je posilováno faktem, že se agresivita vyplácí. Většina lidí naštěstí chápe šikanu jako zlo, které ubližuje druhým. Člověk je vybaven inhibičními procesy, které mu vnitřně brání použít agresi vůči druhému člověku. Příkladem těchto inhibičních procesů je svědomí, stud, strach z následků a zdravý rozum (Říčan, Janošová 2010). Naproti tomu se dají tyto inhibitory oklamat a obejít, např. přesunutím viny na oběť – může si za to sama, zdůrazněním pozitivní stránky útoku – konečně už dá pokoj, eufemizací skutku - místo surově jsem ho zbil se použije – dostal za vyučenou.

Příčiny šikany jsou stejně jako její projevy rozmanité. Patří mezi ně osobnostní vlastnosti agresora, soukromá potlačená traumata a z toho plynoucí motivy a incentívy – pobavení kolektivu, předvádění se před opačným pohlavím,

³⁶ Termín agresor je sice některými autory odmítán jako nejednoznačný, protože ne každý agresor je ten, kdo šikanuje, ale našemu pojetí tento termín vyhovuje nejlépe. V anglosaské literatuře se objevuje termín bully – surovec, násilník, tyran.

uspokojení z týrání, upevnění statutu ve skupině, pocit moci a nadřazenosti. Kolář (1997) uvádí tyto spouštěče šikany: destruktivní skupinovou dynamiku, rizikové osobnostní charakteristiky a prostředí, které nedbá na prevenci.

Metody agresora při šikanování vedou ke zvrácení skupinové dynamiky ve svůj prospěch kombinací metod vymývání mozku a psychické manipulace, která nabývá až charakteru hypnózy. Kolář (1997) uvádí teorii kognitivní disonance, kterou lze chápat jako řízené chování, řízené myšlení a řízené emoce. Každá složka ovlivňuje silně druhé dvě. Změní-li agresor jednu z nich, ostatní mají snahu se změnit v souladu s ní. Zdaří – li se agresorovi narušit všechny tři, individualita a osobnost vezmou za své. Šikanující agresori formou vymývání mozku a psychické manipulace řídí chování, myšlení a emoce oběti. V případě, že agresor ovlivní jednu složku, zbývající dvě složky se deformují.

Šikana jako negativní projev chování a její intenzita je měřitelná a dobře nám poslouží Kolářem (1997) uvádění stádia³⁷:

První stádium: Zrod ostrakismu

Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře. Je neoblíben a není neuznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod. Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.

Druhé stádium: Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

V zátěžových situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod. Spolužáci si na nich odreagovávají nepříjemné pocity například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že chození do školy je obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a objevuje se zprvu, ponejvíce subtilní, fyzická agrese.

Třetí stádium (klíčový moment): Vytvoření jádra

Vytváří se skupina agresorů, úderné jádro. Tito šířitelé „viru“ začnou spolupracovat a systematicky, nikoliv již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější

³⁷ Vzhledem k preciznosti a výstižnosti s jakou autor popisuje jednotlivá stádia šikany, jsme si dovolili nepozměnit tento text a uvádíme ho v původním rozsahu a obsahu.

oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabí“.

Čtvrté stádium: Většina přijímá normy

Normy agresorů jsou přijaty většinou skupiny a stanou se nepsaným zákonem. V této době získává neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. U členů „virem“ přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná vůdcům. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.

Páté stádium: Totalita neboli dokonalá šikana

Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem. Obrazně řečeno nastává éra „vykořisťování“. Žáci jsou rozděleni na dvě sorty lidí, které jsem pro přehlednost označil jako „otrokáře“ a „otroky“. Jedni mají všechna práva, ti druzí nemají práva žádná.

Vliv šikany funguje jako oboustranné ostří, které dopadá jak na agresora, tak na jeho oběť. U agresora je posilován a fixován antisociální postoj, morální slepota a stává se „charakterovým mrzákem“ (Kolář 1997). U oběti dochází k deziluzi o společnosti, její ochranné funkci a ztrátě iluzí o ostatních členech kolektivu. Dochází k poškozování fyzického i duševního zdraví. Oběti nabývají přesvědčení, že se nedá nic dělat. Destruktivní účinek šikanování je u hendikepovaných osob zesílen, protože ho často konfrontují právě se svým hendikepem. Dlouhodobě nebo intenzivně působení traumatizujícího zážitku může, kromě již popsaných cílů útoku v kapitole 4, narušit vnímání sociálního okolí a zkreslit interpersonální percepci oběti jako celek. U oběti dochází ke změně hodnotového a sebehodnotícího systému a v konečné fázi ke změně postojů ke společnosti.

Sociální postoje nejsou neutrální, vyjadřují náš hodnotící vztah k různým sociálním objektům v našem prostředí. Své postoje získáváme v procesu sociálního učení většinou osobní zkušeností (Výrost, Slaměník 2010). Umožňují člověku se adaptovat na prostředí. U postojů rozlišujeme funkci poznávací a funkci instrumentální. Postoje maximalizují sociální zisky a minimalizují sociální ztráty. Postoje vyjadřují, jakými hodnotami je obdařen jejich nositel, umožňují sociální

adjustaci a sebeobranu (ego defenzívu). Obecně lze definovat postoje jako stabilizátory osobnosti a prevence proti hrozbám z prostředí (Výrost, Slaměník 2010).

Preference použití obranných mechanismů je také odvislá od druhu konfliktu a konfliktní situace. Výše uvedené projevy chování, ať již byly zařazeny do oblasti etologické, nemorální nebo protiprávní, lze zahrnout pod jeden termín – konfliktní chování. Zdrojem konfliktního chování jsou rozdílné zájmy mezi stranami nebo obtěžování jedné strany druhou (Výrost, Slaměník 2010). Dle Lulovse (2000). Avšak každý nesoulad cílů nemusí nutně vést ke konfliktu. To se stane až v případě, že jedna ze zúčastněných stran, v našem případě agresor nebo oběť věří, že jejich zájmy (motivy, incentivy) jsou ohroženy. Vzniká konfliktní situace, jež je podhoubím pro vznik sociálního konfliktu. Pokud nepřeroste sociální konflikt v agresi, může mít i konstruktivní prvky. Je zdrojem změn, zabraňuje stagnaci, stimuluje zájem, podněcuje k vyřešení problémů, prověřuje a zhodnocuje vztahy, uvolňuje napětí. Negativními prvky při konfliktu jsou pak napětí, nejistota agrese, nejistota a traumata (Výrost, Slaměník 2010). Konfliktní situaci chápeme jako náročnou životní situaci s konfliktním obsahem, jež je zvýrazněna momentem interakce jedince se sociálním prostředím a ústí v sociální konflikt. Při déletrvajícím konfliktu dochází u zainteresovaného jedince k přehodnocení vlastních hodnot a hodnotových priorit, které mnohdy vedou až ke snížení aspirační úrovně jedince a změně jeho postojů. V případě šikany však hlavním prostředkem pro změnu postoje není pervaze, ale traumatické a nezpracované prožívání konfliktu v rámci konfliktní situace. Sociální konflikt chápe Lulofs (2000) jako narušení normálního fungování systému. Obecně dělíme sociální konflikty na intrasociální konflikty a interpersonální konflikty. Subjektem intrapesonálního konfliktu je jedinec a objektem jsou jeho vnitřní rozpory, divergentní tendence a prožívání. Interpersonální konflikty jsou poněkud složitější v povaze zúčastněných subjektů. Konflikty tvoří:

- jedinec (jako člen skupiny) a skupina
- jedinec (nečlen skupiny) a skupina
- dva členové skupiny v rámci skupinového konfliktu
- více členů skupiny vytvářející mikrokoalice (Výrost, Slaměník 2010).

Základním rysem konfliktu je jeho dynamika. Většina autorů popisuje dynamiku konfliktu po stránce jeho eskalace. Hofstätter (1957) chápe eskalaci konfliktu jako pohyb bodu stresu až na vrchol konfliktu, kde se jednotlivé gradienty konfrontují. Pohled Pruitta (1998) je zaměřen na tyto oblasti sociálního konfliktu:

- sociální dilema (rozhodování na základě zájmu a možného sociálního zisku)
- šíření konfliktu (roztočení konfliktové spirály, která vede, v rámci eskalace, k používání tvrdších taktik)
- negociace jako formy dosažení shody
- řešení konfliktu

Pro smysl naší práce mají největší význam formy prožívání konfliktu. Dle Čadilové (2009) jsou to tyto pocity:

- a) rozčilení
- b) napětí
- c) problém
- d) rozpor
- e) úzkost
- f) pocit viny
- g) pocit křivdy
- h) bezmoc
- i) zlost
- j) agrese (protiagrese)

Projevy a variety těchto pocitů byly použity jako položky v dotazníku, který je součástí praktické části práce.

Dalším významným aspektem konfliktu je jeho řešení. V obecné psychologii jsou popisovány tři základní způsoby řešení konfliktu:

- boj
- únik
- vyřešení, která vedou ke třem možným výsledkům. Jsou jimi výhra x prohra, kompromis a nabídka nových řešení

Není náhodou, že řešení konfliktů má svou analogii v obranných mechanismech lidské psychiky v zátěžových situacích.

Každý jedinec, každá osobnost se narušení vlastní integrity brání celou škálou obranných mechanismů. Jejich výběr a preference má značnou výpovědní hodnotu o jejich nositeli. Obranné mechanismy jsou zjevné, ale nevědomé způsoby chování, myšlení a prožívání, které odstraňují úzkost, napětí a pocit ohrožení. Jejich smyslem je zachovat celistvost a neporušenost psychiky v situacích zvýšené psychické zátěže (konfliktu, frustrace, stresu, traumatu, pocitu viny, výčitek svědomí, studu a strachu). Jejich společným jmenovatelem je to, že jsou nevědomé a popírají, či překrucují realitu. Obranné mechanismy vytlačují úzkost z vědomé úrovně do podvědomí. Tím je však zkresleno vnímání skutečnosti a člověk se s ní nemůže konstruktivně vyrovnat, tedy neodstraní je příčinou úzkosti. Obranné mechanismy zakrývají jednak subjektivně odmítané emoce (hněv, strach, smutek, depresi, obdiv zamilovanost) a také nechtěné vjemy, vzpomínky, motivy, přání a úmysly. Obranné mechanismy mají u člověka nezastupitelné místo, protože chrání pocit vlastní hodnoty, sebeúcty a ochraňují člověka proti přílišné úzkosti. Jejich rozdělení je odvislé od prezentace jednotlivých autorů. Záměrem této práce nejlépe vyhovuje pojetí Kassina (2007). Většina autorů se shoduje na základním dělení, které je vlastní i zvířatům – na agresi a únik. Smyslem agrese je rozbití překážky, která nám brání v dosažení cíle. Člověk napadá zdroj své frustrace za použití násilí a msty, aby tak dosáhl buď svého cíle, nebo odškodnění za porážku. Mezi nejčastější projevy agrese řadíme hostilitu, obviňování (externizaci viny a autoakuzaci).

Podstatou úniku je odpoutat se od zdroje napětí a tím přerušit jeho účinek. Mezi nejběžnější únikové reakce patří únik do závislosti a únik do nemoci. Další dělení obranných mechanismů bývá na zralé (sublimace, humor, předjímání do budoucnosti) a nezralé (projekce, popření, izolace, racionalizace, somatizace). Dále pak se dělí na ofenzivní, defenzivní, nevyhraněné a vyhledání pomoci. S termíny obranné mechanismy budeme pracovat především ve výzkumné části této práce. Z tohoto důvodu provedeme výčet vybraných obranných mechanismů, se kterými budeme následně pracovat při interpretaci výsledků dotazníkového šetření.

- 1) Kompenzace – insuficienci v jedné oblasti nahrazujeme úspěchem v jiné oblasti, v níž jsme úspěšnější. Dekompenzace je přímo úměrná míře traumatizace.

- 2) Projekce – je ochrannou před našimi vlastními nedostatky, nežádoucími emocemi nebo vlastnostmi, které připisujeme druhým.
- 3) Racionalizace – nežádoucí projevy chování jsou vysvětlovány a omlouvány přijatelným způsobem a jsou popírány pravé motivy, přání a úmysly.
- 4) Regrese – člověk se vrací k ranějším způsobům chování, které jsou v kontrastu s jeho věkem. Jde o reagování infantilním, méně organizovaným způsobem.
- 5) Somatizace – přesměrování psychického traumatu do tělesné oblasti.
- 6) Rezignace – apatie, přerušení kontaktu s nepřátelským okolím, vyloučení jakékoliv emoční spoluúčasti.
- 7) Přemístění - přenesení nepříjemné emoce na jinou osobu nebo věc, které nemají ke skutečné příčině vztah.
- 8) Identifikace – napodobením chování a zvnitřněním hodnot a názorů druhé osoby si zvyšujeme pocit vlastní hodnoty.
- 9) Introjekce – nekritické přijímání názorů autority.
- 10) Inverze – opačné jednání, místo hostility zvolíme devotnost.
- 11) Disociace – oddělení emocí od myšlenek, které byly původně v jednotě.
- 12) Popření – odmítnutí reality, to nemůže být pravda.
- 13) Vytěsnění – zdroj napětí vyloučíme z obsahu našeho vědomí.
- 14) Selektivní vědomí nepříjemné věci přestaneme vnímat, pozornost může být zaměřena na nepodstatné záležitosti.
- 15) Represe – vytěsnění, vytlačení do nevědomí. Cílem je vyhnout se bolestným důsledkům, pocitu nenávisti např. k milovanému člověku.
- 16) Sublimace – představuje únik od nespokojenosti k vyššímu principu, někdy se hovoří o kanalizaci hostility, usměrnění našeho konání v něco prospěšného. Agresivní typ člověka si zvolí takové povolání, které ho

bude uspokojovat, ale společensky nedegradovat, např. povolání řezníka (Capponi, 2000).

17) Intelektualizace – snaha získat si emoční odstup za pomoci abstraktních pojmů, může vyústit až v izolující životní styl.

18) Odčinění – pocit viny zaháníme askezí anebo dobrým skutkem.

19) Substitute – je volbou náhradního objektu, když původní objekt zůstal nedosažitelný.

20) Fantazie – často bývá dereistické myšlení využíváno dětmi, ale není marginální ani u dospělých (Kassin, 2007).

5 Výzkumná část

5.1 Cíl výzkumného šetření

Empirická část práce je zaměřena na zjištění výskytu fenoménu šikany jako negativního exogenního vlivu v prostředí škol a školských zařízení pro žáky a studenty se sluchovým postižením. Pohled na tuto problematiku by však nebyl úplný, kdybychom se omezili pouze na prostředí těchto zařízení. Naším cílem je zmapovat, zda se s projevy negativního chování setkávají žáci škol pro sluchově postižené i v rámci interpersonálních kontaktů s intaktním prostředím. Hlavní snahou bude postřehnout a zaznamenat, jak tyto negativní endogenní faktory zpracovávají osoby se sluchovým postižením a jakou informační hodnotu tím získávají pro sebe. Rozhodujícím moment při identifikaci exogenních negativních faktorů bude hrát i kritická disonance jako faktor prožívání poškozené osoby, při které člověk zažívá fyziologicky nepříjemný pocit a tento nepříjemný pocit musí přisoudit (spojí si ho) s jednáním, které je v rozporu s postojem.

Primární snahou je identifikovat tyto zátěžové faktory, jasně je pojmenovat a definovat ty, které se nejvíce negativně odrážejí na utváření komplexní osobnosti jedince se sluchovým postižením a zda tyto negativní projevy okolí mohou ovlivnit socializační procesy u osob, které nemají dostatečně osvojené kompetence v oblasti orální řeči. Pokud hovoříme o socializačních procesech, tak nemáme na mysli proces integračních tendencí, které mnohdy usilují o včlenění osoby s postižením do intaktního prostředí za každou cenu, viz medicínský model integrace a sociálně patologický model integrace (Vítková, 2004). Socializaci chápeme v její celistvosti jako proces vývoje jedince v osobnost, při kterém ve specifických socializačních podmínkách vzniká osobnost vybavená vlastními schopnostmi a strukturou psychiky, schopnou zobecňovat společenská pravidla. Sekundárním cílem práce je potvrzení nebo vyvrácení premisy, že obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením jsou utvářeny dle podobných schémat jako u osob intaktních. Po celou dobu výzkumné práce jsme respektovali respondenty jako singulární minoritu (žáky se sluchovým postižením) pro její jedinečnou a autentičnost prožívání a odlišné (stejně) chápání souvisejících pojmů.

Aktuální stav zkoumané problematiky:

O existenci exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru působících na minoritu osob se sluchovým postižením nelze pochybovat. O stavu této problematiky se dozvídáme i zprostředkovaně viz Televizní klub neslyšících, v němž byly prezentovány názory týkající se šikany v minoritě neslyšících nebo zpověď Evy Michálkové. Tímto tématem se zabývají i další autoři např. (Vysuček, 2002). Stejskal (2009, str. 37)) uvádí, že: „ *průzkum uskutečněný Světovou zdravotnickou organizací ve 41 zemích, a to tak, že ve všech zemích byly dětem téhož věku položeny tytéž otázky, prokázal, že naše republika spolu se Švédskem má nejméně šikanovaných žáků (6 % chlapců a 4 % děvčat). Jde o první průzkum, v němž šlo v těchto zemích o totéž zadání, a proto výsledky průzkumu poskytují určitá srovnání. Naše republika v něm vyšla značně lépe než západní země, v některých případech několikanásobně*“. Tyto údaje jsou platné pro celou populaci, ale neberou ohled na skupinu sluchově postižených. Nicméně jedná se o celorepublikovou statistiku, která má velkou informační hodnotu. Podobnou tematikou se zabývá i Naděžda Vašková ve své bakalářské práci s názvem *Informovanost o šikaně u žáků druhého stupně základních škol pro sluchově postižené*, Brno 2011. Její výzkum se zaměřuje na oblasti výskytu šikany a znalosti termínu šikana. Výzkum prováděla pouze na jedné škole a vzorek respondentů činil 14 jedinců, 8 chlapců a 6 dívek. Také Alena Londová se v roce 2011 ve své diplomové práci - *Sociálně patologické jevy, agresivita a šikana mezi mládeží* – zabývala podobnou problematikou, která byla zacílena spíše na nápravu šikany a její prevenci. Respondenti byli intaktní studenti jedné odborné školy ve Zlíně a jejich věková hladina se pohybovala v rozmezí 15 – 17 let. Avšak problematiku pojatou tak komplexně, že by spojovala projevy šikany, její dopad na prožívání, posléze na formování postojů osob se sluchovým postižením a nakonec preferencí obranných mechanismů se doposud, pokud je nám známo, v České republice nikdo nezabýval.

5.1.1 Charakteristika výzkumu

Prvotním úkolem bylo vymezení pojmové základny, se kterou budeme v rámci výzkumu pracovat. Je nezbytné, aby bylo zachováno pojmoslovné paradigma a zároveň, vzhledem k jazykové kompetenci respondentů, aby užívané pojmy byly pro respondenty srozumitelné a především, aby byly nositeli sémanticko – lexikální a informační hodnoty pro respondenty. Tato část výzkumné práce byla značně náročná na přípravu. Substantivní pro práci s pojmy bylo to, aby každý referent byl označen co nejvíce jednoznačně a vyvolal, v rámci imaginativního procesu, relevantní představu, předmětovou a dějovou reminiscenci u respondenta. Na kvalitě performance této část záviselo, zda respondenti pochopí obsahovou stránku jednotlivých termínů. Jednoznačnost termínů však nezabíhala do jednotlivých fines každého výrazu. To neznamená, že jiné pojmové základny se použily pro respondenty a jiné při interpretaci získaných údajů.

Jednotlivé koncepty (teoretické pojmy) se staly základním prvkem analýzy pro konceptualizaci³⁸ dat. Jednotlivým formám exogenních negativních faktorů se přiřazují jména a projevy chování, které je potom reprezentují. Na vyšší a abstraktnější úrovni byly koncipovány kategorie, které z konceptů přímo vycházejí. Jejich generování vycházelo ze stejných principů, ale byly již schopny signifikantně prezentovat podobnosti a rozdíly. Na třetí stupeň byly postaveny propozice, které byly schopny formulovat jednotlivé vztahy.

Vztahová a variační kategorizace přitom vychází z hledání rozdílů na úrovni dimenzí a kontextů jednotlivých pojmů. Zohledněny byly především dvě vlastnosti tohoto procesu kategorizace, a to systematickosti a intencionalita (Strauss, Corbinová, 1999). Další důležitou vlastností, kterou jsme propagovali a preferovali ve svém výzkumu, byla teoretická citlivost výzkumu, jakási schopnost rozeznat, co je v údajích podstatné a důležité. Ta byla také garancí, abychom se „neztratili“ v přemíře pojmů.

³⁸ Použito ve smyslu tvorby pojmů -vývoje a upřesňování abstraktních myšlenek.

5.1.2 Stanovení problému, formulace výzkumných otázek a hypotéz

Po získání uchopitelné pojmové základny jsme stanovili výzkumný problém. Použity byly kvantitativní metody výzkumu. Pomocí strukturovaného dotazníku jsme se pokusili analyzovat základní výzkumný problém: ***Jsou osoby se sluchovým postižením vystaveny fenoménu šikany? Pokud ano, do jaké míry tento fenomén narušuje jejich socializační proces, popřípadě jak deformuje jejich percepci mezilidských vztahů?***

Svoji pozornost jsme zaměřili na tendence mající rysy deziderability popřípadě tribalismu, v rámci této minoritní skupiny při budování copingu jako efektivního obranného mechanismu (Kohoutek, 2007). Zda je možné na základě rysů morfogeneze a morfostáze vysledovat specifické zákonitosti v řešení konfliktních situací. V návaznosti na provedenou analýzu odborné literatury byly stanoveny výzkumné otázky:

- a) Existují exogenní negativní vlivy kriminálního charakteru (šikana) i v minoritní společnosti osob se sluchovým postižením s přihlédnutím na dispoziční terén internátních zařízení?
- b) Který z negativních faktorů je determinantní agens pro narušení vztahu osoby s okolím?
- c) Projevují se obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením nějakou vnitřní či vnější podobností?

Podmíněný výrok o vztahu mezi dvěma nebo více proměnnými jsme nazvali hypotézou. Pro samotnou formulaci hypotéz byla použita zlatá pravidla hypotézy (Gavora, 2000). Verifikaci hypotéz jsme provedli metodou falzifikace, tedy hledáním empirických faktů, které by hovořily proti ověřované hypotéze.

Hypotéza pro uvědomění si šikany:

1H0 Žáci se sluchovým postižením rozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

Hypotéza pro zjištění výskytu šikany:

2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně jako u jejich slyšících vrstevníků.

2HA U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana více než u jejich slyšících vrstevníků.

Hypotéza pro zjištění schopnosti obrany proti šikaně

3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících.

3HA Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením nižší než u žáků slyšících.

Hypotéza o vlivu rodičů se sluchovým postižením na své, stejně postižené děti, a jejich schopnost lépe odolávat šikaně

4H0 Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně.

4HA Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů hůře odolávají šikaně.

Kromě ověřování výše uvedených hypotéz se stala naší snahou analýza všech významných dat a informací, které jsme získali v rámci výzkumu, přestože nebyla zahrnuta do zformulovaných hypotéz. Jsme přesvědčeni, že nebylo v našich silách predestinovat všechna možná zjištění a faktory, které celou sledovanou problematiku mohou ovlivňovat.

5.1.3 Použité metody a formy výzkumu

V práci byly použity kvantitativní výzkumné metody. Přes všechny jejich relativní nedostatky, které se projevují nedostatkem v idiografickém přístupu, kdy zobrazení sociální reality je statické a mimo zkoumanou osobu, se zdají pro naši výzkumnou práci validnější. Pole zjištění zůstává nomotetické a eliminuje exploraci různých interpretací. Dalším významným důvodem pro volbu kvantitativního výzkumu byl jistý druh komunikační insuficience mezi výzkumníkem a respondenty. Použití kvalitativních metod se neomezilo pouze na vyhodnocování a interpretaci odpovědí, ale i na implikace širších možností výkladu. Některé otázky a možnosti odpovědí implicitně zjišťovaly kvalitativní hlediska prožívání respondentů. Jejich cílem bylo umožnit respondentům samostatnost a volnost při realizaci odpovědi. Spontánnost odpovědí měla hned dvě výpovědní hodnoty. Umožnila jednak deskripci způsobu prožívání respondenta a charakter jeho zkušenosti se zkoumanou problematikou.

Pro získávání dat jsme použili strukturovaný dotazník. Formální stránka dotazníku se skládala z části textové a z části obrazové. V praktické rovině to znamenalo, že otázky v dotazníku byly nahrány na CD jako texty a každá z otázek byla přeložena rodilým mluvčím do českého znakového jazyka. Překladatelkou byla neslyšící žena 1. generace, která vystudovala Gymnázium pro sluchově postižené v Praze v Ječné ulici. V současné době působí jako předsedkyně klubu neslyšících Auris ve Znojmě. Vyučuje český znakový jazyk jako nepovinný předmět na znojemském gymnáziu. Původní formulaci dotazníku nám pomohla formulovat takovým způsobem, který nejlépe vyhovoval neslyšícím respondentům. Velký význam mělo i to, že s touto performancí již měla zkušenosti. Sama je matkou dvou dětí, jednoho slyšícího a jednoho se sluchovým postižením. Výhody tohoto provedení byly tyto:

- a) Po celou dobu výzkumu byly u respondentů plně respektovány jejich jazykové preference a jejich volba komunikačního módu
- b) Záznam na CD se dal opakovaně přehrát pokud respondent nerozuměl nebo nestihl postřehnout otázku

- c) Tento způsob prezentace dotazníku umožnil snížit stres z časové dotace na odpověď při vyplňování dotazníku.
- d) Umožnil stejné podmínky pro všechny respondenty.

Popis tvorby dotazníku a význam položených otázek.

Dotazník pro sběr dat v praktické části práce vznikl v několika etapách a byl několikrát obsahově a lexikálně upravován, a to především po stránce teoretické citlivosti. Nejdříve bylo nutné stanovit takové otázky, které by zjišťovaly to, co je pro práci podstatné. Dotazník se skládá z části demografické, která zjišťuje základní demografická data. Jsou to otázky č. 1. – č. 11. První otázka klade dotaz na gender respondentů. Helus (2004, s. 132-133) uvádí, že: *„tímto způsobem se ženy i muži dostávají do sítě konvenčních představ a mnohdy to pro ně znamená citelné omezení osobní svobody, možností rozvoje a kvality životní seberealizace. Dospělé osoby předpokládají, že chlapci a děvčata se budou chovat genderově specifickým způsobem“*. Podle toho vybírají i úkoly, kterými děti „pověřují“. Proto považuje toto rozdělení za problematické. Podobnou myšlenku prezentuje také Výrost a Slaměník (2010). Přesto považujeme toto rozdělení v naší práci za významné, nikoliv z hlediska misogynního, nýbrž z důvodů, že zkoumaná problematika je zaměřena na konfliktní situace, které jsou mnohdy charakterizovány pohlavní diferenciací.

Tento rozdíl se zvýrazní v pubertálním věku, kdy bouřlivý nástup pohlavních hormonů, nedozrálост CNS a sebeovládacích procesů, může být v obecné rovině nositelem statistických rozdílů mezi pohlavím (Stainton, 2001).

Druhá otázka je významná především pro orientační odhad ztráty sluchu. U třetí otázky je komplikovanější určit její výpovědní hodnotu. V první řadě se dozvídáme, kolik respondentů je uživatelem kochleárního implantátu. Naskýtají se nám ovšem ještě jiné skryté odpovědi, a to, do které skupiny se respondent sám řadí zda do neslyšících, Neslyšících nebo se není sám schopen rozhodnout.

Také čtvrtá otázka v sobě nese širší informační hodnotu. Preference komunikačního módu má význam jednak v oblasti rozsahu komunikačních kompetencí, jednak v oblasti ztotožnění se s majoritní nebo minoritní společností.

Zjištění věkové hladiny respondentů má značný vliv na jejich odpovědi. Prostou logickou úvahou lze předpokládat, že s přibývajícím věkem získává každý

jedinec více sociálních zkušeností a také předpokládáme, že se s větší pravděpodobností ocitne v situaci, kterou lze nazvat problémovou nebo konfliktní. Věk také hraje významnou roli v oblasti způsobů zvládání a prožívání sociálně problémových situací. Šestá a jedenáctá otázka spolu částečně souvisí. Jednak je ověřovací-vmezeřená otázka věrohodnosti, jednak charakterizuje způsob denního režimu a ubytování. Kolektivní ubytování má význam z hlediska sociálních kontaktů v relativně ustáleném prostředí a ve formálně utvářených skupinách, na které je možno nahlížet věkově, genderově, referenčně, z hlediska známého prostředí, z hlediska orientace v prostředí, z hlediska sociálních vazeb a v neposlední řadě komunikačního prostředí. Sedmá otázka je specificky určena pro výběrovou skupinu, a to pro zjištění vztahu sluchově postiženého respondenta k minoritě Neslyšících. Další variantou odpovědi je, že se cítí být „jen“ sluchově postiženým. V rámci odpovědí existuje ještě možnost N – nerozumím, nevím. Osmá otázka dělí respondenty z hlediska druhu navštěvované školy na respondenty ze základní školy a na respondenty ze středního školství. Devátá otázka nás informuje, zda pochází respondent ze slyšícího nebo neslyšícího prostředí. Desátá otázka zjišťuje existenci sourozenců a jejich případné sluchové postižení.

Od dvanácté otázky se vyskytují otázky přímo spojené s výzkumným problémem. Dvanáctá otázka nabízí celkem patnáct možných odpovědí na to, jak si respondent představuje chování reprezentující pojem šikana. Devět odpovědí prezentuje projevy chování označované pojmem šikana (a, b, d, g, h, j, k, m, n). Tyto projevy respektují oblast jak fyzickou tak i emocionální. Šest zbývajících odpovědí (c, e, f, i, l, o,) je zvoleno jako ambivalentní projevy morálně nezávadného chování. Otázka číslo 13 zjišťuje, zda respondent zažil nebo nezažil chování označované pojmem šikana. Ve čtrnácté otázce udávají respondenti věk, ve kterém byli šikaně vystaveni. Výběr je členěn do škály o třech položkách na předškolní věk, školní věk a na období odpovídající studiu na střední škole.

Preferenci použití obranných mechanismů zkoumá otázka 15. Ve výčtu šestnácti nabízených odpovědí volil respondent takové, které by zvolil v případě, že by se dostal do situace, která by nesla znaky šikany. Výběr odpovědí nebyl ničím omezen, každý respondent mohl zvolit libovolné množství odpovědí. Během tvorby dotazníku bylo do nabídky vybráno pět odpovědí (a,b,c,e,g) defenzivní strategie³⁹

³⁹ Defenzivní strategie – principem je redukce rizika, snaha o zachování situace se snahou neměnit status quo ante, tedy předchozí, předešlý stav, ve kterém se jedinec dokonale orientoval.

(Reysset, Widemann 1997). Čtyři odpovědi (h, k, l, m) nesly charakter ofenzivního jednání⁴⁰. Tři odpovědi (d, f, j) byly zvoleny tak, že byly nazvány nevyhraněným obranným mechanismem. Lze je považovat za obranné mechanismy nezralé se sklonem k intrapunitivitě nebo naprosté nepochopení situace se sklonem k regresivnímu chování. Zbývající čtyři odpovědi jsme nazvali VPP – vyhledání případné pomoci. Záměrně byly zvoleny čtyři osoby, které s věkovou kategorií zkoumaného vzorku respondentů přicházejí nejčastěji do sociálního kontaktu – kamarád, kamarádka, učitel, vychovatel a rodič (odpovědi i, n, o, p). V rámci výzkumu byla sledována frekvence a preference zvolených technik a byly porovnány s výsledky kontrolní skupiny intaktních jedinců.

V otázce č. 16 jsme se snažili postřehnout nejčastěji prožívané subjektivní pocity po případném ataku. Na rozdíl od Hofstättera (1957) jsme vyloučili příjemné pocity prožívané při konfliktu – radost, uspokojení a aktivizaci sil. Tyto pocity, podle nás, patří v dané situaci k patologickým projevům prožívání a charakterizovaly by spíše agresorovy pocity a prožívání.

Otázky 17 až 20⁴¹ byly rozděleny do samostatných bloků A) a B) vždy po pěti exogenních negativních vlivech. S nárůstem čísla, otázky nesly tyto projevy vzestupnou gradací až na hranici fyzické likvidace a vážného ohrožení života a zdraví. Naopak otázky s nižším číslem obsahovaly exogenní vlivy z prostředí, které sice zasahuje do integrity osobnosti, ale trvale ji neporušuje a jejich následky jsou reparabilní. Také rozdělení do bloků A) a B) nebylo zvoleno náhodně. Negativní vlivy v blocích A) jsou převážně způsobovány lidským činitelem, negativní vlivy blocích B) jsou z větší části způsobeny jako následky vnějších okolností a až sekundárně jako následek lidského činitele. Také míra narušení integrity jedince je spíše na úrovni obecné neslušnosti a nemorálnosti a nese spíše znaky diskomfortu než nebezpečí. Až na blok 20 B) jsou vnější vlivy bloků B) trestněprávně nepostižitelné. V blocích 18 A) až 20 A) se také v různé interpretaci objevují trestné činy a přečiny.

Poslední otázka č. 21 je věnována problematice sebeuvědomění a sebereflexe vlastního chování. Je zvolena jako škála od jedné do pěti a má vzestupnou tendenci. Jedna značí chování jedince, který nikdy nepřekročí

⁴⁰ Ofenzivní strategie se snaží změnit existující řád, situaci, problém, vnutit svou vůli jinému pomocí síly, nadvlád y a technik, které představují převahu. V nenásilném případě vybití síly nebo tenze ve sportu, či jiné, společensky přijatelné činnosti.

⁴¹ Viz deskripce odpovědí na straně 160

problémové jednání, dvojka připouští občasný lapsus. Trojka uvádí epizodní negativní chování, čtyřka preferenci negativního jednání vůči okolí a extrémní pětka označuje vždy preferenci negativního jednání.

Při sestavení dotazníku jsme použili položky, které zjišťovaly jednak fakta, dále znalosti a vědomosti a nakonec i postoje respondentů ke zkoumanému jevu. Dále obsahoval kontaktní položku typu dichotomického rozdělení na: žena a muž, věkové rozmezí. Jako velmi důležité položky v našem výzkumu vidíme diferenciaci respondentů v oblasti používání kompenzačních pomůcek, dle hloubky a typu sluchové vady. Dalším důležitým údajem byla i škola, ze které respondent pocházel. Po provedení pilotáže muselo být od označení školy odstoupeno. Převážná část vedení škol, kde byl výzkum prováděn, žádala, z důvodů anonymity šetření, aby nebyl uváděn název školy. Tyto selektivní položky měly arbitrární význam při interpretaci výsledků výzkumu. Na základě provedené pilotáže byly provedeny úpravy ve formulacích dotazníku.

Pro stanovení významnosti konkrétních zátěžových faktorů ovlivňujících socializační proces u osob se sluchovým postižením, jsme původně zvolili princip faktorové analýzy dat. Během úpravy termínů a formulací v dotazníku bylo zjištěno, že původní záměr použít k vyhodnocení dat metodu **PCA** (Analýzy hlavních komponent) není možný, neboť zkoumané jevy a skupiny jevů mezi sebou nekorelují a mají vzestupnou gradaci. Z tohoto důvodu byl zvolen pro vyhodnocení počítačový program SPSS - Statistical Package for the Social Sciences (dříve PASW) verze 19. V rámci softwaru SPSS se jednalo o T – test, Mann-Whitney U-test⁴², Kolmogorov – Smirnov test⁴³ a ANOVA – Analysis of Variance (pro analýzu rozptylu), která do jisté míry supluje odmítnutou PCA. ANOVA slouží ke zjištění vlivu kategoriálních proměnných na kvantitativní proměnnou z každého výběru (skupiny) získává

⁴² Mann – Whitney U test je neparametrický test na zhodnocování, zda dva nezávislé vzorky pozorování pochází ze stejné distribuce. Je to jeden z nejvíce známých neparametrických testů významnosti. Byl navržen zpočátku Wilcoxonem pro rovné rozsahy výběru a rozšířil se do libovolných rozsahů výběru v modifikaci Mann a Whitney.

⁴³ Kolmogorovův - Smirnovův test je metoda matematické statistiky, která umožňuje testovat, zda dvě jednorozměrné náhodné proměnné pocházejí ze stejného rozdělení pravděpodobnosti, případně zda jedna jednorozměrná náhodná proměnná má předpokládané (teoretické) rozdělení. Autory metody jsou Andrej Nikolajevič Kolmogorov a Vladimir Ivanovič Smirnov. Existují dvě verze tohoto testu: jednovýběrový a dvouvýběrový.

výběrový průměr, který porovnává s variací výběrových průměrů (vlivu sledovaného faktoru) a variancí uvnitř výběru (residuální vlivy).

5.1.4 Výběr účastníků výzkumu, charakteristika souboru

Výběr výzkumného souboru také patřil mezi náročné úkoly výzkumné části, především proto, že počet školských zařízení pro osoby se sluchovým postižením je poměrně malý (13 základních škol, součástí některých jsou i SŠ) a ne všechny z těchto škol byly ochotny vystavit své svěřence testování a výzkumné činnosti na jakékoli úrovni. Důvodů bylo opět několik. Především se jednalo o narušování výuky, již tak náročné na soustředění a pozornost žáků, důvody ochrany osobních údajů a etické důvody. Zvažovali jsme, zda sběr dat by bylo vhodné realizovat v době mimo vyučování, kdy by byli respondenti mimo třídu mnohem otevřenější. Během pilotáže bylo zjištěno, že touto cestou nelze jít a samotné provádění výzkumu nám to potvrdilo. Výzkum byl prováděn, se svolením vedení škol, v době vyučování. Jinak by nebylo možno výzkum provést na daném počtu respondentů, z nichž mnozí, do školy dojížděli a jejich přítomnost v době po vyučování by zasáhla do jejich osobního volna. Také dostupnost hromadné i soukromé dopravy zpět do místa trvalého bydliště by se značně narušila.

Do výzkumu se nepodařilo zajistit SP žáky v integraci na ZŠ. Vzhledem k tomu, že by se v rámci základních škol jednalo o výjimky, vzniklo by reálné nebezpečí, že se nepodaří zajistit těmto žákům anonymitu. Dále by byl nutný, u těchto jednotlivců, písemný souhlas zákonných zástupců, neboť by mohlo dojít k porušení zákona.⁴⁴ I když v předběžném jednání nám spolupráci přislíbilo osm zařízení, nakonec byl výzkum proveden v deseti. Byla to tato zařízení:

1. Mateřská škola, Základní škola a Dětský domov, Ivančice, Široká 42
2. Základní škola pro sluchově postižené a Mateřská škola pro sluchově postižené, Ostrava - Poruba, příspěvková organizace

⁴⁴ Zákon č. 101/2000 Sb., O ochraně osobních údajů.

3. Střední škola pro sluchově postižené a odborné učiliště, Gellnerova 66/1, 637 00 Brno-Jundrov
4. Základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené, Liberec E. Krásnohorské 921, 460 01 Liberec 14
5. Mateřská škola, základní škola a střední škola pro sluchově postižené Vsetínská 454, 757 14 Valašské Meziříčí
6. Mateřská škola, základní škola a střední škola pro sluchově postižené, Riegrova 1, 370 01 České Budějovice
7. Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené, Holečkova 4, 150 00 Praha 5
8. Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené, Výmolova 169, 150 00 Praha 5
9. Střední odborné učiliště pro smyslově postižené žáky, Odborné učiliště a Praktická škola, B. Dvorského 17, 772 00 Olomouc-Svatý Kopeček
10. Základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené Plzeň, Mohylova 90, 312 09 Plzeň

Dalším významným prvkem při práci s respondenty byla jejich ochota spolupracovat a poměrně úzké věkové rozpětí výběrové skupiny zkoumaných osob. Našemu výzkumnému záměru nejvíce vyhovovali respondenti pohybující se v devátých třídách a v prvních ročnících středních škol pro sluchově postižené, které bývají často součástí těchto škol základních. Předpokládaná věková hladina se měla pohybovat mezi 15. – 16. rokem života respondentů. Výběr této věkové hranice má svůj význam především v předpokladu již získaných životních zkušenostech a v kvalitativně a kvantitativně uspořádaném sémantickém pojmovém poli. Zde se nabízí srovnání získaných dat u respondentů ze ZŠ a SŠ a vliv věku respondenta na reprezentovanou roli v oblasti šikany.

Vzhledem k výše uvedeným požadavkům kladeným na výběrovou skupinu respondentů jsme v úvodní fázi výzkumu diferencovali používání kompenzačních sluchových pomůcek a pro výzkum byli vybráni jedinci, jejichž sluchová vada se pohybovala mezi praktickou hluchotou a úplnou hluchotou. Z těchto důvodů nemůžeme apriorně nazvat výběr výzkumné skupiny stratifikovaný, ale také se

nejedná o výběr náhodný. Z povahy výběrové charakteristiky se tedy jedná o záměrný výběr s kvótní charakteristikou. Jak již bylo vysvětleno, toto rozlišení bude mít význam až ve fázi zpracování dat a jejich interpretaci.

Pro srovnání jsme použili kontrolní skupinu složenou z osob slyšících žáků ZŠ tak, aby co nejvěrněji kopírovala věkovou podobnost. Pro kategorii respondentů kontrolní skupiny ze středního školství jsme zvolili typově odpovídající střední školy nebo učňovské obory. Důležitým hlediskem pro kontrolní skupinu bylo i stanovení dostatečně velkého počtu respondentů do kontrolní skupiny. Jednalo se o:

1. Střední ekonomická škola a lyceum Znojmo, Přemyslovců 4.
2. SOU a SOŠ, SČMSD Znojmo, s.r.o. Přímětická 50, Znojmo
3. SOŠ obchodní a SOU řemesel Klášterní nám. 127, Moravský Krumlov
4. ZŠ Václavské nám. 8 Znojmo
5. ZŠ Dr. JUDr. Josefa Mareše Vídeňská 2, Znojmo⁴⁵
6. ZŠ Studánka, Pod Zahradami 317, Pardubice

5.2 Proces tvorby dat, fáze, struktura a průběh výzkumu, zpracování výzkumného materiálu

Proces tvorby dat byl rozdělen do dvou hlavních etap, i když se jejich realizace navzájem doplňovala a prolínala. Jednalo se především o:

O vytvoření operacionalizovaných definic, tedy definování jednotlivých pojmů – konstruktů, které byly vytvořeny tak, aby byly uchopitelné pro respondenty, ale neztratily svůj kulturně sémantický význam, ani význam konotativní (expresivní, emocionální a asociativní). Dále o konstrukci dotazníku, tvorbu, sekvenci a hierarchii otázek, volbu vymezených otázek a přeložení do znakového jazyka.

⁴⁵ Škola je spádovou školou okolních obcí. Žáci těchto obcí tvoří 80% kapacity školy.

Realizace **pilotáže** proběhla v Klubu neslyšících Auris ve Znojmě. Výběr této skupiny nebyl náhodný a sledoval několik hledisek, které se staly rozhodující v procesu realizace samotného výzkumu. Jednalo se především o obsahovou i formální stránku dotazníku, její pochopitelnost pro žáky se sluchovým postižením, ujasnění terminologie. Cenné rady a doporučení jsme získali od rodilých mluvčích znakového jazyka, kteří pomohli upravit dotazník tak, že neztratil svůj původní záměr, ale stal se srozumitelnější pro uživatele znakového jazyka. Důležitou zkušeností, získanou z pilotáže, byl i nově získaný pohled genderový a názory různého věkového i sociálního zastoupení. Pilotáže se zúčastnilo 13 dobrovolníků ve věkovém rozpětí 12-37 let. S jejich pomocí bylo natočeno i CD, na kterém byly dotazníkové otázky přeloženy do znakového jazyka.

Sběr dat na jednotlivých školách a školských zařízeních probíhal od října do prosince roku 2011. Celkem bylo distribuováno 360 dotazníků, 180 dotazníků pro zkoumanou skupinu a 180 dotazníků pro skupinu kontrolní. Návratnost činila 339 dotazníků. Z toho 177 dotazníků pocházelo ze zkoumané skupiny a 162 ze skupiny kontrolní. Během měsíce ledna probíhalo třídění, uspořádání a ukládání dat do tabulky v programu Excel. Začátkem měsíce února proběhla analýza a zpracování získaných dat pomocí počítačového programu SPSS verze 19.

Rozbor získaných dat probíhal také v několika na sebe navazujících fázích:

- třídění získaného autentického materiálu
- popis jednotlivých tabulek a klíčových zátěžových faktorů
- vytvoření a deskripce grafů
- objevování kontextuální a podmíněné korelace mezi klíčovými faktory a zkoumanými jevy
- ověřování stanovených hypotéz, výzkumných otázek a výzkumného problému
- pokus o zobecnění, odhalení hlubších explicitně nevyjádřených vztahů.

5.3 Výsledky, analýza a interpretace

Získaná data byla zpracována různými statistickými analýzami. Přestože byla výzkumná část práce koncipována jako kvantitativní, a tedy její zpracování bude především statistickou a explorační záležitostí, jsme přesvědčeni, že na některé získané informace bylo zapotřebí použít verbální a kritickou kvalitativní interpretaci. Jednalo se především o interpretaci těch odpovědí, které v sobě zahrnovaly pocity a prožívání respondentů, čili kvalitativní ukazatele emocionálních pochodů a duševních procesů. Tedy souhrn vlastností pokládaných za návyk, mravní postoj založený na dispozici a vlastní zkušenosti každého jednotlivce. Některé závěry byly konzultovány s odborníky v oblasti psychologie a dětské klinické psychologie.

Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 339 respondentů, z toho bylo 168 mužů a 171 žen. V procentuálním vyjádření 49,6 % respondentů byli muži, ženy tvořily 50,4 % respondentů (tabulka č. 2). Žen zařazených do výzkumu tedy bylo o 0,8 % více než mužů, vzhledem k množství respondentů lze tento rozdíl považovat za nevýznamný.

Tabulka č. 2: Genderové složení respondentů

Pohlaví	N (počet)	%	(Kumulativní %)
muži	168	49,6	49,6
ženy	171	50,4	100
celkem	339	100	

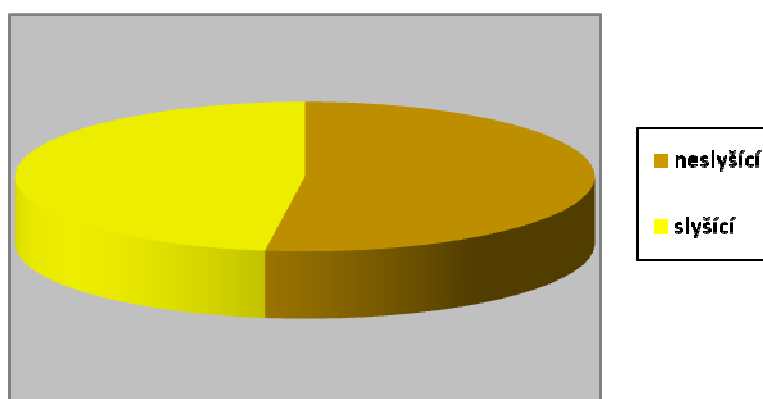
Zkoumaná skupina tvořila 177 respondentů se sluchovým postižením a kontrolní skupina 162 slyšících respondentů. Procentuální poměr neslyšících respondentů byl mírně vyšší 52,2 % vůči slyšícím 47,8 % respondentů (tabulka č. 3). Zkoumaná skupina se skládala ze 102 respondentů mužského pohlaví a 75 respondentů ženského pohlaví (tabulka č. 4 a graf č. 1). Pro potřeby našeho výzkumu budeme používat rodové označení muži a ženy.

Tabulka č. 3: Frekvence respondentů výběrové skupiny a kontrolní skupiny

Skupina	N (počet)	%	(Kumulativní %)
neslyšící	177	52,2	52,2
slyšící	162	47,8	100
celkem	339	100	

Pro lepší vizuální představivost jsme použili koláčový graf, který rozděluje respondenty na neslyšící – zkoumanou skupinu a slyšící respondenty – kontrolní skupinu. I bez procentuálního vyjádření je patrné, že se jedná o přibližně stejně zastoupené, vyrovnané skupiny respondentů.

Graf č. 1: Poměr neslyšících a slyšících respondentů (zkoumaná vs. kontrolní skupina)

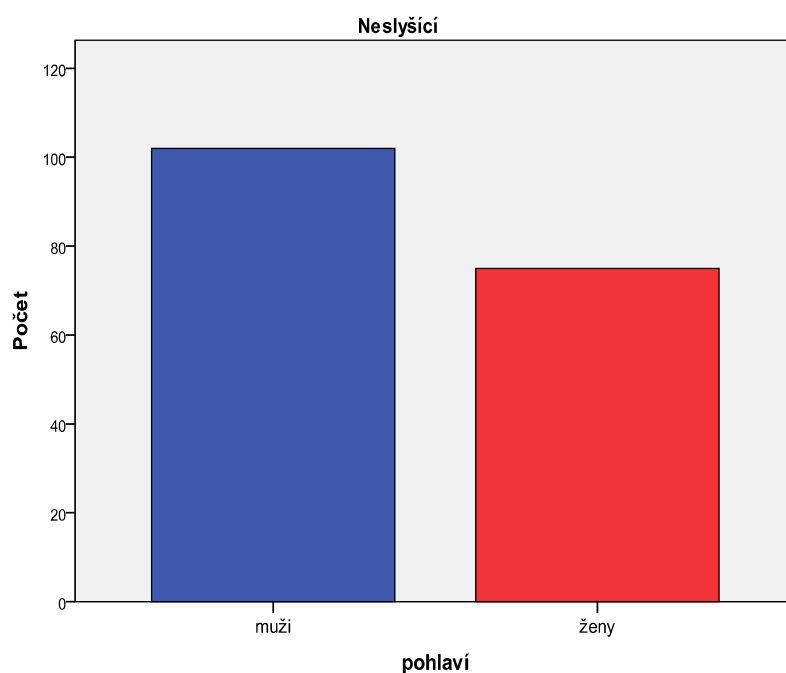

Celá zkoumaná skupina respondentů byla zastoupena 102 neslyšícími muži a 75 neslyšícími ženami. V kontrolní skupině se nacházelo 66 slyšících mužů a 96 slyšících žen. O situaci informují tabulka č. 4 a grafy č. 2 a č. 3.

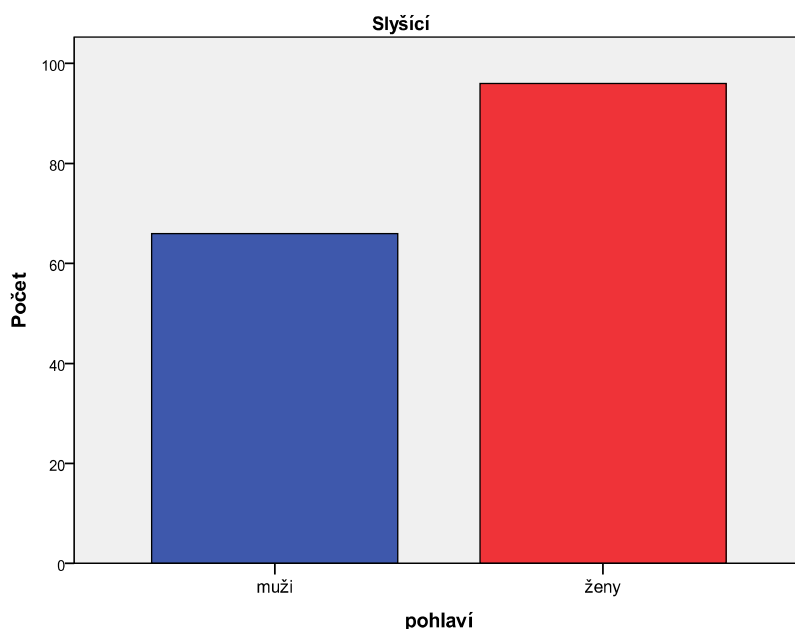
Tabulka č. 4: Rozložení obou výzkumných skupin podle pohlaví

Pohlaví a skupina	N (počet)	%	(Kumulativní %)
Neslyšící muži	102	57,6	57,6
Neslyšící ženy	75	42,4	100
Celkem neslyšící	177	100	
Slyšící muži	66	40,7	40,7
Slyšící ženy	96	59,3	100
Celkem slyšící	162	100	

Graf č. 2: Rozložení neslyšících respondentů podle pohlaví

Graf č. 3: Rozložení slyšících respondentů podle pohlaví

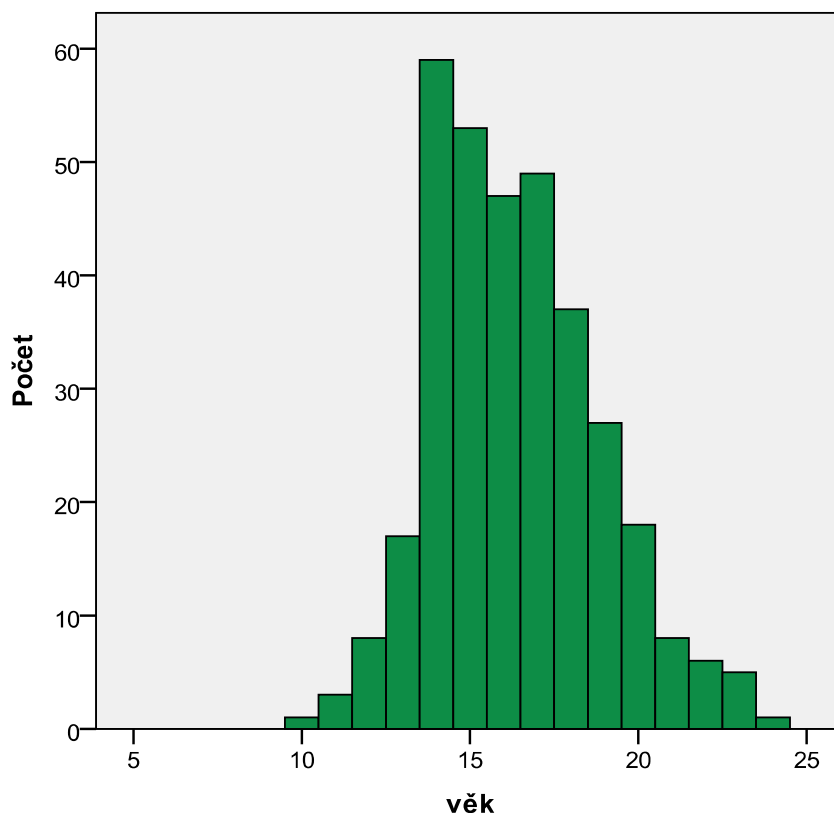
Věk respondentů se pohyboval od 10 do 24 let. Tabulka č. 4 a graf č. 4 nás informují o rozložení respondentů podle věku. Nejvíce respondentů bylo ve věku mezi 14. a 15. rokem. Průměrný věk respondentů je 16,35 let. Čtrnáctiletí respondenti představovali 17,4 %, tj. 59 jedinců z celkového počtu, patnáctiletí 15,6 %, tj. 53 jedinců zúčastněných na výzkumu. Další vysoké počty respondentů najdeme ve věkových hladinách 16 a 17 let. Obě extrémní věkové hodnoty představují jednoho respondenta.

Tabulka č. 5: Věkové zastoupení respondentů

věk	N (počet)	%	Kumulativní%
10	1	0,3	0,3
11	3	0,9	1,2
12	8	2,4	3,5
13	17	5	8,6
14	59	17,4	26,0
15	53	15,6	41,6
16	47	13,9	55,5
17	49	14,5	69,9
18	37	10,9	80,8
19	27	8,00	88,8
20	18	5,3	94,1
21	8	2,4	96,5
22	6	1,8	98,2
23	5	1,5	99,7
24	1	0,3	100,0
Celkem	339	100	

Provedli jsme statistické testy pro obě dvě skupiny, abychom testovali nejenom věkové rozložení, ale také kulminační body pro věkové hladiny respondentů. Z grafu č. 4 je vizuálně patrné věkové rozložení, které se blíží normálnímu rozložení a na levé je straně strmější a rychleji roste . Vrchol dosahuje ve věku 14 let. Další významné vrcholy se nachází ve věkové hladině 15 a 17 let.

Graf č. 4: Věkové rozložení respondentů

Věkové rozložení mezi 10. a 24. rokem života vzniklo nezávisle na vůli zpracovatele. Jednak jednotlivé třídy, především střední školy, neměly homogenní věkovou škálu, dále v některých třídách základních škol zvolilo vedení školy jako emocionálně nejvhodnější, aby neslyšící sourozenci zůstali spolu během prováděného sběru dat. Extrémní věkové hladiny však v celkovém počtu nepředstavují hodnoty, které by zkreslily výsledek šetření natolik, že by bylo možno je zavrhnout. Situace na středních školách intaktní-kontrolní skupiny byla obdobná. Nebylo výjimkou, že věkový rozdíl v rámci jedné třídy činil 4 roky. Jedná se o situace, kdy respondenti opakuji ročník, nebo daný obor není první, který začali studovat.

Ověřování hypotézy č. 1 pro uvědomění si šikany

Hypotéza č. 1 pro uvědomění si šikany zní:

1H0 Žáci se sluchovým postižením rozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

Hypotéza byla ověřována nezávislým t-testem, který srovnával porozumění pojmu „šikana“ u neslyšících a slyšících respondentů. Respondenti v dotazníku vybírali správné odpovědi z 15 možností. Správnou odpovědí byl projev šikany, nesprávnou odpovědí projev nepopisující šikanu. Celkem 9 odpovědí bylo zvoleno tak, že obsahově odpovídalo projevům šikany a jejím základním znakům. To znamená, že maximální počet správných odpovědí (100 %) byl 9.

Explorativní část první hypotézy

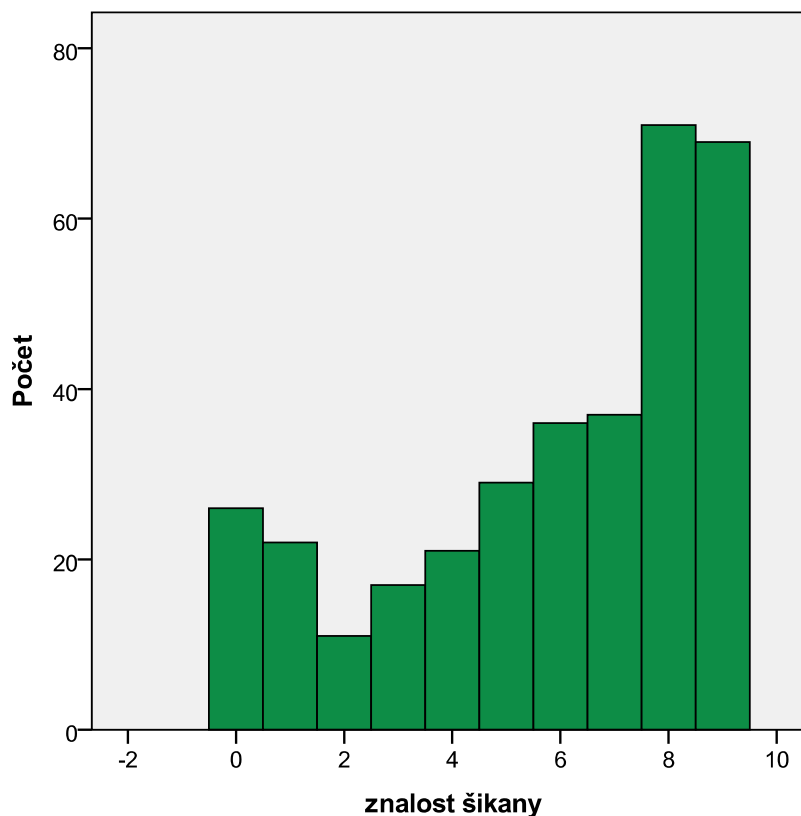
Tabulka č. 5 a graf č. 4 ukazují rozložení správných odpovědí, tj. porozumění šikaně v rámci celého vzorku. Velmi povzbuzující je, že nejvyšší počty správných odpovědí 8 a 9 jsou zastoupeny nejvíce (20,9 % a 20,4 %) a představují v číslech 71 a 69 respondentů. Žádnou správnou odpověď zvolilo 26 respondentů, což činí 7,7 % z celkového počtu respondentů. Pro snadnější orientaci v tabulce č. 6 jsou barevně zvýrazněny nejvyšší hodnoty získané testováním.

Tabulka č. 6: Rozložení správných odpovědí – znalost šikany

Správné odpovědi	N (počet)	%	Kumulativní %
0	26	7,7	7,7
1	22	6,5	14,2
2	11	3,2	17,4
3	17	5,0	22,4
4	21	6,2	28,6
5	29	8,6	37,2
6	36	10,6	47,8
7	37	10,9	58,7
8	71	20,9	79,6
9	69	20,4	100
celkem	339	100	

Znázornění naměřených hodnot graficky (graf č. 5) je unimodální zleva zešikmené rozložení s mírným výkyvem dolů na dvojce. Zvýšená frekvence nulových hodnot a hodnot pohybujících se v blízkosti jedné sice činí v kumulativní četnosti 14,2 %, ale extrémy zaznamenáváme až oblasti frekvence 8-9 správných odpovědí.

Graf č. 5: Rozložení správných odpovědí – znalost šikany

Naproti tomu hodnoty špatně zvolených odpovědí, které ve skutečnosti představují pozitivní hodnoty v interpersonální percepci, komunikaci a jednání (pomoc starým lidem a dětem; je jasné, kdo je dobrý a zlý člověk; nemít z někoho strach; dát někomu dárek; mluvit jen pravdu; pomoc jinému), ale v našem výzkumu nepředstavují projevy šikany, lze jasně nazvat unimodální. Tabulka č. 7 a graf č. 6 nás informují o nepochopeném (chybném) porozumění pojmu šikana, tedy o počtu nesprávně zvolených odpovědí. Jak vidíme, tak histogram je extrémně zprava zešikmený.

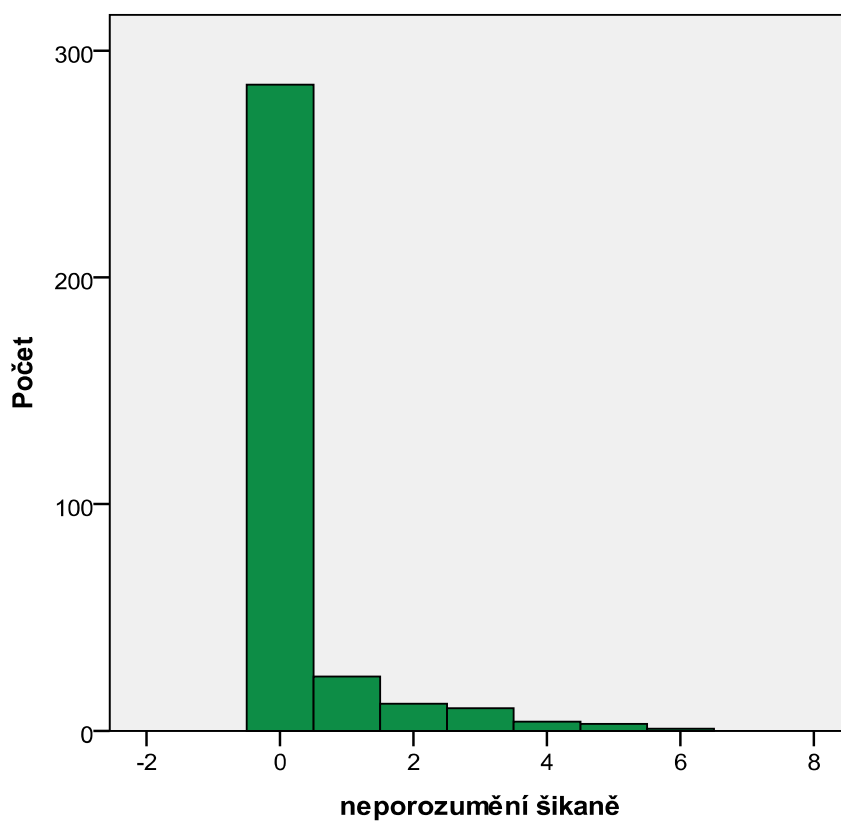
Nesprávných odpovědí bylo v testové otázce celkem 6. Vidíme, že chybnou odpověď nezvolilo celkem 285 respondentů, což činí 84,1 % celkového počtu respondentů. Všechny špatné odpovědi zvolil pouze jeden respondent, vyjádřeno v procentuálně 0,3 %.

Tabulka č. 7: Rozložení nesprávných odpovědí – neporozumění šikaně

Nesprávné odpovědi	N (počet)	%	Kumulativní %
0	285	84,1	84,1
1	24	7,1	91,2
2	12	3,5	94,7
3	10	2,9	97,6
4	4	1,2	98,8
5	3	0,9	99,7
6	1	0,3	100
celkem	339	100	

Extrémní hodnoty se pohybují v intervalu 0-1 nesprávných označení pro pojem šikana. Již u hodnoty 1 nesprávné odpovědi činí kumulativní četnost znaku hodnotu 91,2 %. Pouze jeden respondent zvolil všechny odpovědi špatně a tři respondenti pět špatných odpovědí. Extrémní hodnoty se dle grafu č. 6 pohybují v intervalu 0-1 s jasnou strmostí v oblasti 1. Na grafu je zřetelný efekt podlahy.

Graf č. 6: Rozložení nesprávných odpovědí - neporozumění šikaně

Deskriptivy znalostí pojmu šikana pro jednotlivé skupiny jsou uvedeny v tabulce č. 8. U 177 respondentů zkoumané skupiny byl průměrný počet správných odpovědí 5,35 odpovědí, 162 respondentů kontrolní skupiny mělo průměr správných odpovědí 6,43.

Tabulka č. 8: Deskriptivy míry znalosti pojmu šikana

Skupina	N (počet)	M ⁴⁶	SD	M Error SD
Neslyšící	177	5,35	3,012	0,226
Slyšící	162	6,43	2,695	0,212

N – počet, frekvence znaku, M – průměr, SD – směrodatná odchylka, M Error SD – střední chyba průměru

Ověření hypotézy č. 1

Nezávislý t-test pro nehomogenní rozptyly (Levenův, který testuje nulovou hypotézu, že chyba rozptylu závislé proměnné je rovna celé skupině, byl signifikantní) potvrdil hypotézu, že neslyšící děti rozumí pojmu šikana hůře, než slyšící děti ($t = -3,470$; $df = 336,835$; $p=0,001$; $SD = -1,76$; $M \text{ Error } SD = 0,310$; $CI = (-1,685; -0,466)$). **Proto přijímáme 1HA - Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.**

Dále jsme zkoumali rozložení znalosti pojmu šikana nejen vzhledem ke zkoumané a kontrolní skupině, ale také s přihlédnutím k pohlaví respondentů. Tabulka č. 9 ukazuje, že neslyšící muži zvolili v průměru 5,11 správných odpovědí, slyšící muži zvolili 5,71 správných odpovědí. Neslyšící ženy se již více liší mírou správných odpovědí od kontrolní skupiny žen více, než je tomu u mužů. Neslyšící ženy odpovídaly v průměru 5,68 správných odpovědí, což je o 0,57 odpovědí více než stejná skupina mužů. Slyšící ženy pak odpovídaly v průměru 6,92 správných odpovědí, neslyšící ženy tak na ně ztrácí v průměru o 1,24 správné odpovědi. Markantní rozdíly vidíme také v rámci kontrolní skupiny mezi muži a ženami. Zde činí rozdíl v průměru 1,21 správné odpovědi. Naproti tomu muži z jednotlivých skupin se liší pouze o 0,6 bodu průměrné správné odpovědi.

⁴⁶ Čím vyšší je číslo, tím větší je znalost pojmu šikana. Maximální počet bodů je 9.

Tabulka č. 9: Znalost termínu šikana mezi skupinami a pohlavími

Skupina	Pohlaví	M ⁴⁷	SD	N (počet)
Neslyšící	muži	5,11	3,162	102
	ženy	5,68	2,781	75
	Celkem	5,35	3,012	177
Slyšící	muži	5,71	3,047	66
	ženy	6,92	2,315	96
	Celkem	6,43	2,695	162
Celkem	muži	5,35	3,122	168
	ženy	6,37	2,596	171
	Celkem	5,86	2,911	339

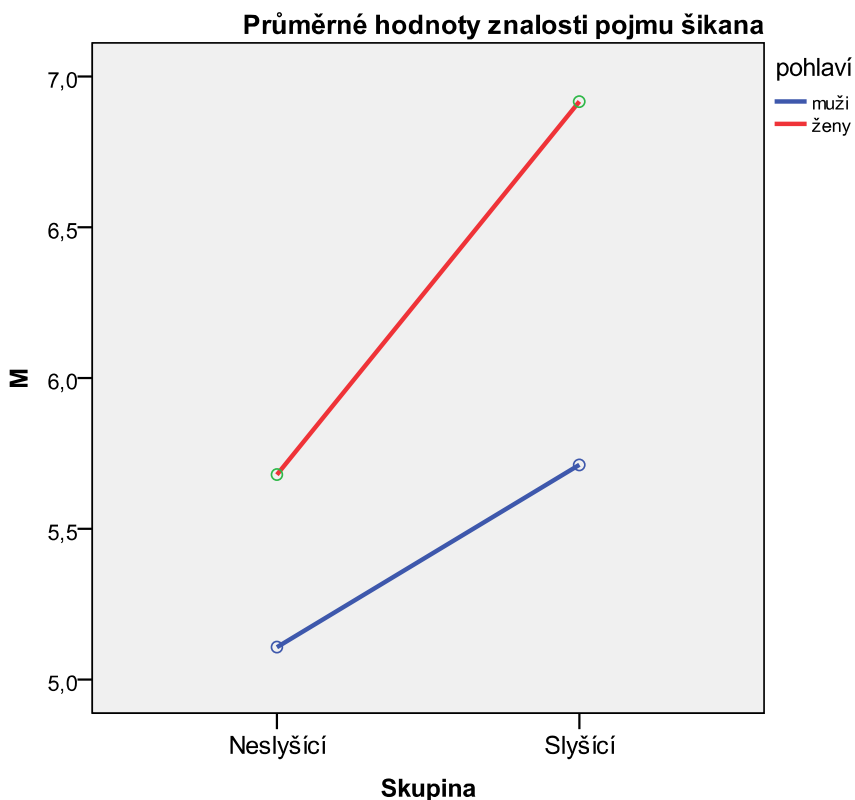
N – počet, frekvence znaku, M – průměr, SD – směrodatná odchylka,

Rozdíly ve znalosti pojmu šikana mezi skupinami a pohlavími jsme zkoumali pomocí faktoriální ANOVy. Levenův test byl signifikantní, pracovali jsme tedy s analýzou pro nehomogenní rozptyly. ANOVA potvrdila existenci rozdílů mezi skupinami ($F = 6,993$, $df = 3$, $p < 0,001$). Z výsledků vyplývá, že signifikantními faktory pro znalost pojmu šikana je jak skupina (tedy slyšící nebo neslyšící respondenti, $p = 0,003$), tak pohlaví ($p = 0,005$), nikoliv však jejich interakce ($p = 0,313$).

Rozdíly mezi pohlavími přehledně zobrazuje graf č. 7. Vidíme, že nejlépe rozumí termínu šikana slyšící ženy a že rozdíly mezi ženami jsou skutečně výrazné. Dále si všimněme, že neslyšící ženy a slyšící muži mají téměř stejnou úroveň znalosti pojmu šikana. Znalost pojmu šikana je u mužů celkově nižší než znalost u žen.

⁴⁷ Čím vyšší je číslo, tím větší je znalost pojmu šikana. Maximálně počet bodů je 9.

Graf č. 7: Srovnání znalosti pojmu šikana mezi skupinami a pohlavími

Testování první hypotézy tedy potvrdilo informaci, že slyšící děti rozumí pojmu šikana lépe než neslyšící. V průběhu zkoumání jsme však zjistili, že je nezbytné přihlížet také k faktoru pohlaví. Z grafu č. 7 můžeme přehledně vidět, že jak u žen, tak u mužů je znalost pojmu šikana u slyšících vyšší než u neslyšících, nicméně že ve znalosti jednoznačně dominují slyšící dívky, naopak slyšící muži jsou s pojmem šikana obeznámeni stejně dobře jako neslyšící ženy.

Ověřování hypotézy č. 2 pro zjištění výskytu šikany

Hypotéza č. 2 pro výskyt šikany zní:

2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně často jako u jejich slyšících vrstevníků.

2HA U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana více než u jejich slyšících vrstevníků.

Pro ověření této hypotézy jsme opět použili softwarový program SPSS. Získání dat pro ověření hypotézy vycházelo z dotazníkové otázky č. 13. V této otázce měli respondenti tři možnosti odpovědí, a to- ano, ne, nevím, zda jednání typu šikana zažili jako osobní zkušenost. Analýza výsledků a jejich následná prezentace

probíhala v rozdělených sekcích jednak dle jednotlivých skupin – zkoumaná a kontrolní, a jednak v rámci pohlaví, protože při ověřování první hypotézy jsme zjistili významnou roli právě tohoto faktoru. Při zpracování dat z dotazníků jsme zjistili, že někteří respondenti na tuto otázku neodpověděli.

Explorativní část druhé hypotézy

Rozložení odpovědí nám přineslo následující informace. Ve skupině neslyšících mužů (N = 102) neodpověděli čtyři respondenti, což představovalo 3,9 %, ze skupiny. Osobní zážitek se šikanou přiznává 39 respondentů, v procentuálním vyjádření představují 38,2 % dotázaných neslyšících mužů. Osobní zážitek se šikanou nemělo 38 respondentů, což je 37,3 %. 21 respondentů této skupiny nevědělo, zda šikanu zažilo nebo ne. Zdánlivý nesoulad mezi vysokou znalostí termínu šikana ověřovaného v hypotéze č. 1 vznikl zřejmě proto, že pokud respondent zažil negativní interpersonální zkušenost, nemusela nutně zapadat kontextuálně do námi zvolených situací v otázce č. 12 v dotazníku. Dotazník a i celá práce například neřešila situaci týkající se kyberšikany ⁴⁸. Výsledky zpracování dotazníků u neslyšících mužů na otázku č. 13 nalezneme v tabulce č. 9.

Tabulka č. 10: Osobní zážitek se šikanou u neslyšících mužů

Osobní zážitek	N (počet)	%	Kumulativní %
neodpovědělo	4	3,9	3,9
zažilo šikanu	39	38,2	42,2
nezažilo šikanu	38	37,3	79,4
nevědělo	21	20,6	100,0
Celkem	102	100,0	

Věk, ve kterém se respondenti setkali se šikanou, byl zjišťován v otázce č. 14 a odpovědi byly koncipovány pomocí tří intervalů tak, aby postihly věkový rozptyl respondentů. První interval zahrnoval předškolní věk, druhý interval kopíroval

⁴⁸ Tuto problematiku považujeme za tolik specifickou pro variabilitu technických prostředků, kterými se dá kyberšikana provádět, že jsme toho názoru, že by si zasloužila samostatný výzkum. Zkoumání této skutečnosti, především u sluchově postižených, se nám jeví jako velmi potřebné již z hlediska množství technických zařízení, které slouží sluchově postiženým i jako kompenzační pomůcky v běžném životě.

období povinné školní docházky. Ve třetím intervalu nebyl stanoven věk numericky, ale jako období docházky do střední školy. Současná situace v českém středním školství umožňuje studentům navštěvovat střední školy jako formu profesní přípravy až do 26 let života ⁴⁹.

Věkovou hranici seznámení se s šikanou řeší tabulka č. 11, Na otázku č. 14 neodpovědělo 20 respondentů, to je 19,6 %. Očekávaná logická korespondence mezi skutečnostmi z tabulky č. 10, že ten z respondentů, který šikanu nezažil, by neměl odpovědět na otázku č. 14, se nepotvrdila. V předškolním roce přiznává osobní zážitek se šikanou sedm respondentů, tedy 6,9 % respondentů. V období povinné školní docházky poznalo šikanu 6 respondentů, což činí 67,6 %. Na střední škole poznalo šikanu pouhých 6 respondentů, tedy 5,9 %.

Tabulka č. 11: Věk setkání s šikanou u neslyšících mužů

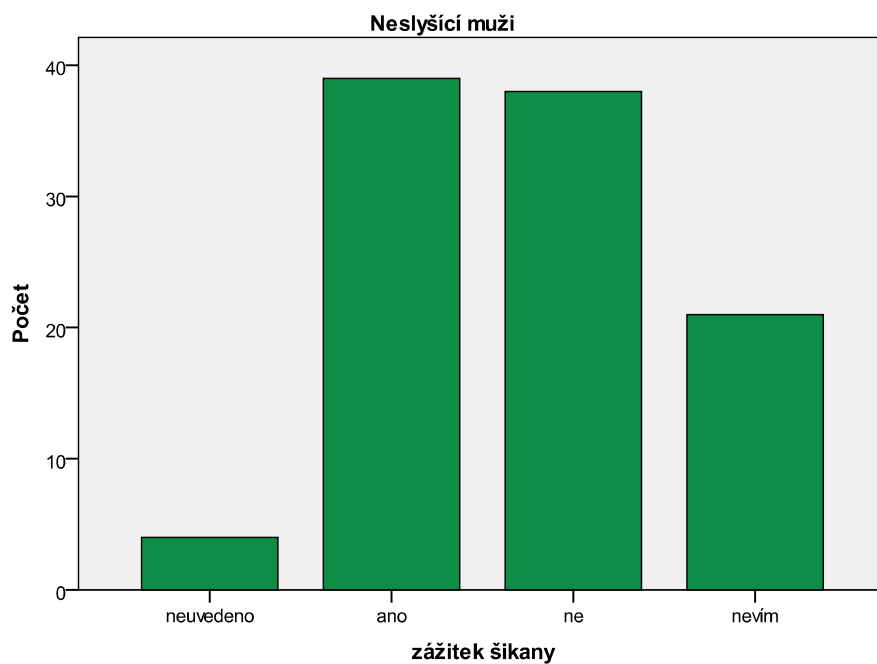
Věkové období	N (počet)	%	(Kumulativní %)
neodpovědělo	20	19,6	19,6
méně než 6 roků	7	6,9	26,5
mezi 6. – 15. rokem	69	67,6	94,1
na střední škole	6	5,9	100
celkem	102	100,0	

Vyhodnocení výše uvedených otázek prezentujeme graficky na grafech č. 8 a 9. V grafu č. 8 je patrné, že počet těch, kteří šikanu zažili a nezažili, je ekvivalentní. Obě hodnoty vystupují v grafu jako extrémní, přestože prezentují bipolární zkušenosti. Prostý procentuální rozdíl činí 0,9 %.

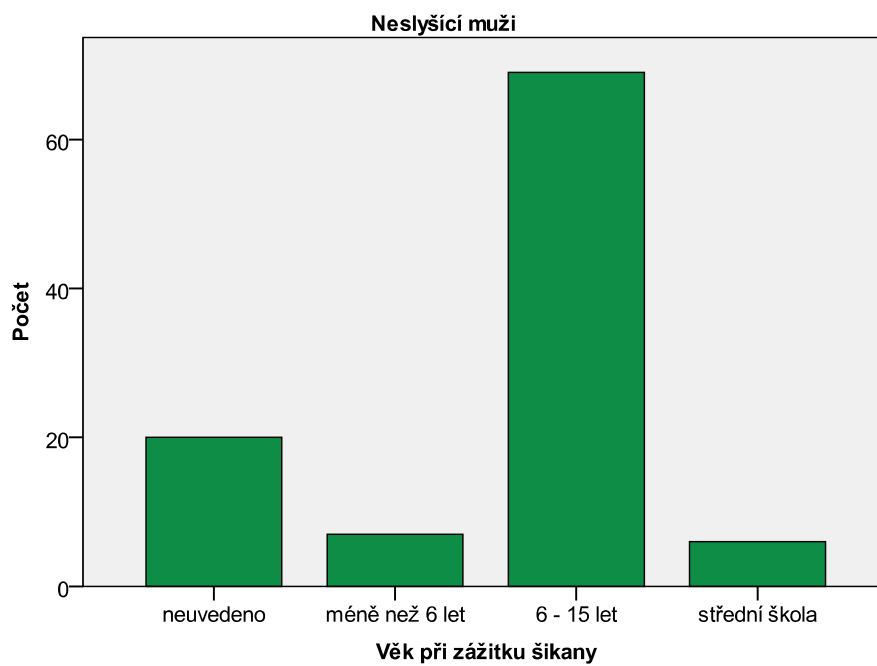
⁴⁹

Zákon č. 117/1995 Sb. § 12 Zákon o státní sociální podpoře.

Graf č. 8: Osobní zážitek se šikanou u neslyšících mužů

Graf č. 9: Věk získání osobní zkušenosti se šikanou u neslyšících mužů

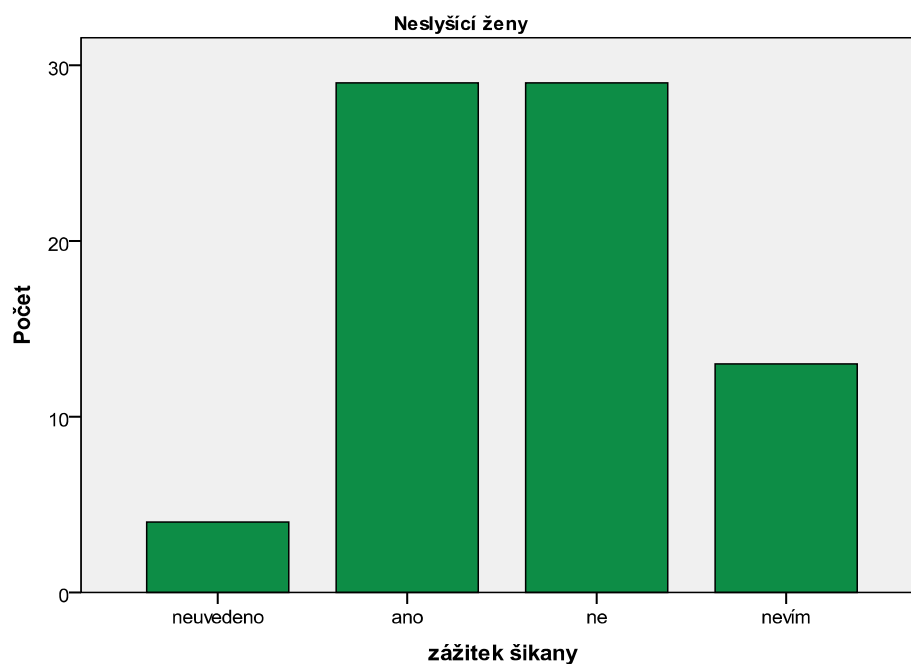
Alarmující informací je, že nejvíce neslyšících mužů se setkala se šikanou jako s osobní zkušeností již během povinné školní docházky. Rozložení v grafu č. 9 je unimodální, ve středu grafu. Nejvíce respondentů zažilo šikanu mezi 6. – 15. rokem života. Tutéž situaci jsme šetřili ve skupině neslyšících žen v počtu 75 respondentek.

Z neslyšících žen neodpověděly na otázku osobního zážitku se šikanou čtyři ženy. Viz tabulka č. 12. Odpovědi potvrzující osobní zážitek a zkušenost se šikanou mělo 29 testovaných žen (38,7 %), což koresponduje s výsledkem u neslyšících mužů – 38,2 %. Ještě zajímavější závěr zjišťujeme v položce týkající odpovědi na neexistenci osobního zážitku. Šikanu nezažilo 29 žen – 38,7 %. Tento výsledek je ve shodě s výsledky mužů, kde šikanu nepoznalo (nezažilo) 37,3 %. Poměr mezi osobní zkušeností a nezkušeností se šikanou u neslyšících žen je vyrovnaný a činí 50 % poměr. Tato skutečnost je jasně patrna v grafickém znázornění – viz graf č. 10, kde jsou vrcholy sloupcového grafu v rovině jak v oblasti osobní zkušenosti, tak nezkušenosti.

Tabulka č. 12: Osobní zážitek se šikanou u neslyšících žen

Osobní zážitek	N (počet)	%	Kumulativní %
neodpovědělo	4	5,3	5,3
zažilo šikanu	29	38,7	44,0
nezažilo šikanu	29	38,7	82,7
nevědělo	13	17,3	100,0
celkem	75	100,0	

Graf č. 10 osobní zážitek se šikanou u neslyšících žen

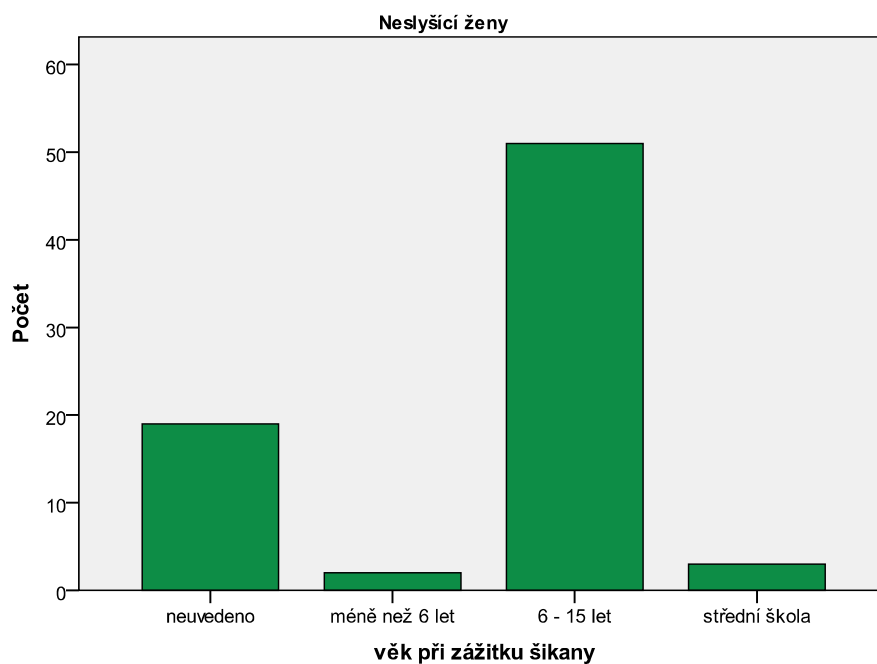
Věk, ve kterém byly neslyšící respondentky vystaveny osobní zkušeností se šikanou, byl nejčastěji opět mezi 6 – 15 rokem – celkem 51 repondentek mělo osobní zkušenost se šikanou v období povinné školní docházky (68 %). Na otázku neopovědělo 19 respondentek, tedy 25,3 % testovaných neslyšících žen. Obě krajní hodnoty věkové škály jsou nízké a pohybují se v rozmezí 2,7 – 4 % dotazovaných respondentek (viz tabulka č. 13).

Tabulka č. 13: Věk při zážitku šikany u neslyšících žen

Věkové období	N (počet)	%	(Kumulativní %)
neodpovědělo	19	25,3	25,3
méně než 6 roků	2	2,7	28,0
mezi 6. – 15. rokem	51	68,0	96,0
na střední škole	3	4,0	100,0
celkem	75	100,0	

Extrémní hodnoty v oblasti povinné školní docházky zaznamenáváme také vizuálně v grafu č. 11.

Graf č. 11: Věk získání osobní zkušenosti se šikanou u neslyšících žen

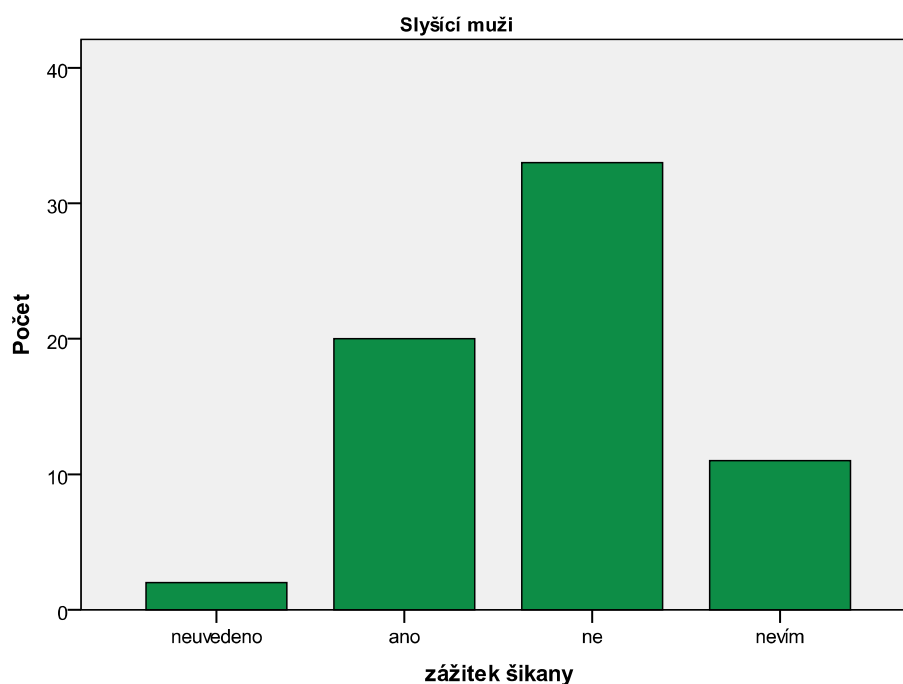
Pohled na výsledky analýzy kontrolní skupiny 66 slyšících mužů můžeme nalézt v tabulce č. 14.

Na otázku osobní zkušenosti se šikanou neodpověděli dva respondenti, což jsou 3 %. Kladně odpovědělo 20 respondentů (30,3 %) a záporně 33 respondentů (50 %). Zda šikanu zažilo, nevědělo 11 respondentů – 16,7 % (viz tabulka č. 14 a graf č. 12).

Tabulka č. 14: Osobní zážitek se šikanou u slyšících mužů

osobní zážitek	N (počet)	%	kumulativní %
neodpovědělo	2	3	3
zažilo šikanu	20	30,3	33,3
nezažilo šikanu	33	50,0	83,3
nevědělo	11	16,7	100,0
celkem	66	100,0	

Graf č. 12: Získání osobní zkušenosti se šikanou u slyšících mužů

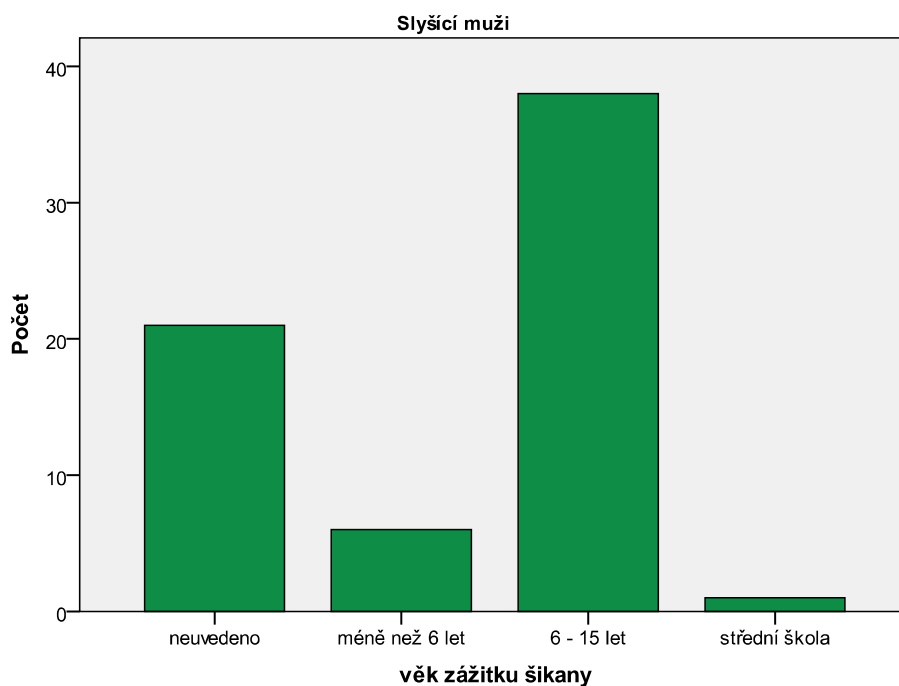

Tabulka č. 15: Věk při zážitku šikany u slyšících mužů

Věkové období	N (počet)	%	(Kumulativní %)
neodpovědělo	21	31,8	31,8
méně než 6 roků	6	9,1	40,9
mezi 6. – 15. rokem	38	57,6	98,5
na střední škole	1	1,5	100,0
celkem	66	100,0	

Věkový interval, ve kterém nejčastěji poznali osobní zkušeností slyšící muži šikanu, byl v období povinné školní docházky, tedy stejně jako u předchozích skupin. V tomto věku získalo tuto negativní zkušenost 38 respondentů, což bylo 57,6 % dotazovaných slyšících mužů. Na tuto otázku neodpovědělo 31,8 % dotázaných, tedy 21 respondentů, což je více než u předchozích skupin. V předškolním věku poznalo šikanu 6 respondentů (9,1 %) a na střední škole zažil šikanu jeden respondent (1,5 %). Situaci dokumentuje tabulka č. 15 a graf č. 13.

Graf č. 13: Věk získání osobní zkušenosti se šikanou u slyšících mužů

Kontrolní skupina slyšících žen čítala 96 respondentek. Na otázku osobní zkušenosti se šikanou neodpovědělo 6 respondentek (6,3 %). Osobní zkušenost se šikanou přiznalo 22 slyšících žen, tedy 22,9%. Žádnou zkušenost se šikanou uvádí 57 respondentek, což je 59,4 % žen z této skupiny. 11 respondentek nevědělo, zda šikanu zažilo (11,5 %), viz tabulka č. 16.

Tabulka č. 16: Osobní zážitek se šikanou slyšící ženy

osobní zážitek	N (počet)	%	Kumulativní %
neodpovědělo	6	6,3	6,3
zažilo šikanu	22	22,9	29,2
nezažilo šikanu	57	59,4	88,5
nevědělo	11	11,5	100
Celkem	96	100	

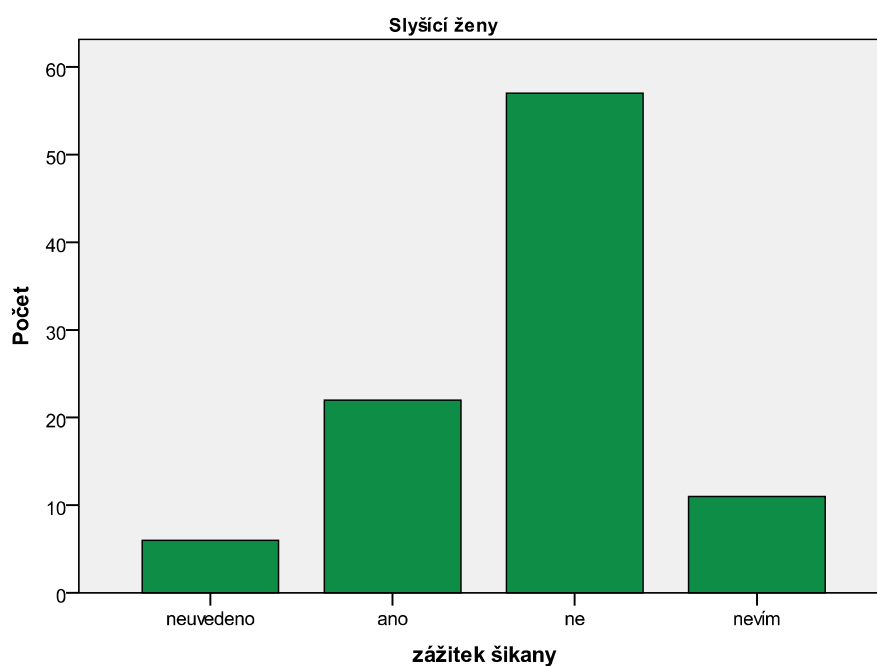
Tabulka č. 17: Věk při zážitku šikany u slyšících žen

věkové období	N (počet)	%	Kumulativní %
neodpovědělo	42	43,8	43,
méně než 6 roků	2	2,1	45,8
mezi 6. – 15. rokem	52	54,2	100
na střední škole	0	0	
celkem	6	100	

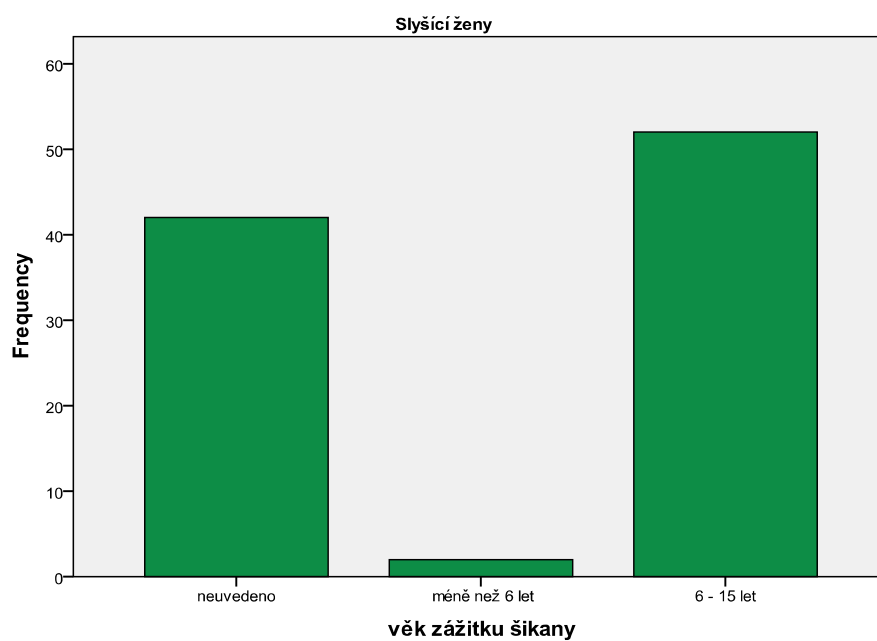
Vysoký počet respondentek, které neodpověděly, kdy šikanu zažily, koresponduje s vysokým počtem těch, které uvedly, že šikanu vůbec nezažily. V předškolním věku poznaly šikanu pouze dvě ženy (2,1 %) a na střední škole nepoznala šikanu žádná z respondentek, viz tabulka č. 17. Největší počet respondentek se opět setkal se šikanou na střední škole.

Uvedené hodnoty znázorňují grafy č. 14 a 15. V grafu č. 14 vidíme, že většina slyšících žen šikanu nezažila.

Graf č. 14: Získání osobní zkušenosti žen se šikanou u slyšících žen

Graf č. 15: Věk získání osobní zkušenosti se šikanou u slyšících žen

Tabulka č. 18: Srovnání skupin podle věku, kdy respondenti zažili šikanu

Věkové období	SP M	%	SL M	%	SP Ž	%	SL Ž	%	celkem	%
neodpovědělo	20	19,6	21	31,8	19	25,3	42	43,8	102	30,08
méně než 6 roků	7	6,9	6	9,1	2	2,7	2	2,1	17	5,01
mezi 6. – 15. rokem	69	67,6	38	57,6	51	68	52	54,2	210	61,94
na střední škole	6	5,9	1	1,5	3	4	0	0	10	2,94
celkem	102	100	66	100	75	100	96	100	339	100

SPM – sluchově postižení muži, SPŽ – sluchově postižené ženy

SLM – slyšící muži, SLŽ – slyšící ženy

Ze srovnávací tabulky č. 18 je patrné, že nejčastější věk, kdy se respondenti obou skupin setkali s projevy šikany, se pohybuje mezi 6. -15. rokem života. Bylo jich 210, což je 62 %. Jedná se o období povinné školní docházky. V prostých číslech se pohybovalo v tomto věkovém období, v době vyplňování dotazníků 141 respondentů a 198 jich již navštěvovalo střední školu. 17 respondentů zažilo šikanu již v předškolním věku.

Tabulka č. 19: Srovnání mezi skupinami osobní zážitek se šikanou

Osobní zážitek	SP M	%	SL M	%	SP Ž	%	SL Ž	%	celkem	%
neodpovědělo	4	3,9	2	3	4	5,3	6	6,3	16	4,7
zažilo šikanu	39	38,2	20	30,3	29	38,7	22	22,9	110	32,4
nezažilo šikanu	38	37,3	33	50	29	38,7	57	59,4	157	46,4
nevědělo	21	20,6	11	16,7	13	17,3	11	11,5	56	16,51
celkem	102	100	66	100	75	100	96	100	339	100

SPM – sluchově postižení muži, SPŽ – sluchově postižené ženy

SLM – slyšící muži, SLŽ – slyšící ženy

Tabulka č. 19 je srovnávací tabulkou pro jednotlivé skupiny respondentů. Z ní vyplývá, že šikanu zažilo 110 respondentů, kteří tvoří 32,4 respondentů. Z této skupiny bylo 68 respondentů neslyšících. To znamená, že osobní zážitek se šikanou mělo 38,4 % v rámci výběrové skupiny. Z kontrolní skupiny respondentů mělo osobní zážitek se šikanou 25,9 % respondentů.

Ověření hypotézy č. 2

Druhou hypotézu jsme ověřili t – testy pro nezávislé rozptyly pro neparametrická data, kterými jsme testovali, zda slyšící a neslyšící respondenti zažívají šikanu stejně často, nebo jsou mezi nimi rozdíly. Jako první jsme zvolili test Mann – Whitney U, který neprokázal rozdíly mezi skupinami (**p = 0,319**). Hypotézu jsme ověřili ještě testem Kolmogorov – Smirnov, který rovněž neprokázal rozdíly mezi skupinami (**p = 0,17**). Ověření druhé hypotézy tedy potvrdilo informaci, že slyšící i neslyšící děti zažívají šikanu stejně často, v zážitku šikany nejsou mezi respondenty rozdíly. **Z tohoto důvodu přijímáme 2H0: U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně často jako u jejich slyšících vrstevníků.**

Z explorační analýzy jsme zjistili důležité informace o věku, kdy respondenti šikanu zažili. Bylo to převážně v době povinné školní docházky. Dále skoro třetina všech respondentů se šikanou setkala.

Ověřování hypotézy č. 3 pro zjištění schopnosti obrany proti šikaně

Hypotéza č. 3 o zjištění schopnosti obrany proti šikaně zní:

3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících.

3HA Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením nižší, než u žáků slyšících.

Hlavním smyslem postavení a ověření této hypotézy bylo zjistit, jak si umí poradit s exogenním negativním vlivem exponovaný jedinec. Ohled byl brán na typ zvolené strategie a frekvenci s jakou strategie používá. V neposlední řadě náš zájem byl zaměřen na to, zda ve volbě strategie existují vnitroskupinové analogie. Analýza získaných dat byla opět rozdělena do sekcí podle pohlaví a typu skupiny. Hypotéza

byla testována pomocí otázky č. 15 v dotazníku. Respondenti měli k dispozici 16 odpovědí. Každá z nich reprezentovala typické chování dle typu reakce na negativní podnět. Typy reakcí byly rozděleny na čtyři behaviorální projevy: defenzivní strategie, ofenzivní strategie, nevyhraněné obranné mechanismy a vyhledání případné pomoci u druhých lidí. V rámci ověřování této hypotézy jsme sledovali ještě jeden skrytý záměr, a to kreativitu, kterou respondenti projevovali na frekvenci možných řešení zátěžové situace. Reakce na zátěž se může transformovat formou sociálního učení do tzv. copingu, který chápeme jako praxí ověřený model úspěšného chování na různé zátěžové situace. Někteří z autorů prezentují zvládání (coping) jako přímý boj s mimořádně těžkou zátěžovou situací a chápou coping jako vyšší stupeň adaptace, která představuje vyrovnávání se s běžnou zátěží pomocí aplikace obvyklých či zkušenostem odpovídajících vzorců chování (Křivohlavý, 2002)⁵⁰.

Explorativní část třetí hypotézy

Jako první byla analyzována data skupiny neslyšících mužů. Testu se zúčastnilo 102 respondentů, nikdo nechyběl. V oblasti defenzivních strategií byla poskytnuta tato nabídka pěti řešení: snažím se na událost zapomenout; raději se vybrečím; nechci nikoho vidět; uteču někam, kde mi je hezky a raději myslím na něco pěkného. Nabídka ofenzivních řešení obsahovala tyto čtyři možnosti: jdu do posilovny; vzteky něco rozbiji; udělám to taky jinému člověku a pomstím se. Nevyhraněné reakce byly zastoupeny odpověďmi: neudělám nic; mohu si za to sám; zasměju se tomu; myslím, že jsem se asi spletl. Vyhledání případné pomoci v sobě také zahrnovalo skrytý záměr, a to autoritu, kterou budou respondenti při volbě strategie preferovat. Nabídka obsahovala čtyři možnosti na koho se obrátit o případnou pomoc: svěřím se kamarádovi, kamarádce; jdu to říci učiteli; řeknu to vychovateli; řeknu to rodičům.

Žádnou defenzivní strategii nevolilo 50 mužů z výběrové skupiny, což představuje 49%. Jednu defenzivní strategii volilo 27 respondentů skupiny, to činí 26,5 %. Dvě defenzivní strategie 1 respondent, tedy 17,6 % dotázaných. Tři defenzivní strategie by použilo pět respondentů – 4,9 %. Čtyři a pět defenzivních

⁵⁰ V opozici stojí zvládání, které nastupuje při konfrontaci jedince se zátěží přesahující jeho zdroje, musí být potřebné vzorce chování nejprve vytvořeny a osvojeny (Bratská, 2001).

strategií by použil jeden respondent, který tvoří jedno procento z výběrové skupiny mužů. Žádnou z ofenzivních strategií nezvolilo 48 respondentů čítajících 47,1 %. Jednu ofenzivní strategii volilo 31 respondentů – 30,4 %. Dvě ofenzivní strategie by použilo 15 respondentů – 14,7 %. Šest respondentů volilo tři ofenzivní strategie a jen dva by použili jen ofenzivní strategie jednání v zátěžové situaci mající charakter šikany. Pomoc u druhého člověka by nevyhledalo 30,4 % mužů, tedy 31 respondentů. Pomoc u druhého člověka by nevyhledalo a nesvěřilo se mu 31 respondentů, to je 3,4 %. V jednom případě by vyhledalo pomoc druhého člověka 22 respondentů, tedy 21,6 %.

Tabulka č. 20: Volba strategií u neslyšících mužů

Volba strategie	N = počet	%	kumulativní %
defenzivní strat.			
0	50	49,0	49,0
1	27	26,5	75,5
2	18	17,6	93,1
3	5	4,9	98,0
4	1	1,0	99,0
5	1	1,0	100,0
ofenzivní strat.			
0	48	47,1	47,1
1	31	30,4	77,5
2	15	14,7	92,2
3	6	5,9	98,0
4	2	2,0	100,0
vyhledání pomoci			
0	31	30,4	30,4
1	22	21,6	52,0
2	13	12,7	64,7
3	21	20,6	85,3
4	15	14,7	100,0
nevyhraněné OM			
0	78	76,5	76,5
1	19	18,6	95,1
2	1	1,0	96,1
3	4	3,9	100,0

Nevyhraněné OM – obranné mechanismy.

Dvakrát by hledalo pomoc u druhých lidí 13 respondentů, třikrát 21 respondentů a naprostou pomoc u druhých by hledalo 15 respondentů viz tabulka č. 20. Speklativně lze odvodit, že poslední uvedený výstup charakterizuje osoby zvýšeně závislé na cizí pomoci, které by nedovedli zátěžové situaci samy odolávat. I tato volba je určitým druhem strategie a může být ve společenském měřítku efektivní.

Zjištěná fakta a porovnání mezi skupinami graficky znázorňují grafy č. 21 – 24. Hodnoty jsou uváděny v % kumulativní četnosti, které zahrnují respondenty do poměrových intervalů, a tak proporcionálně nejlépe charakterizují preference jednotlivých skupin.

Tabulka č. 21: Volba strategií u neslyšících žen

Volba strategie	N = počet	%	kumulativní %
defenzivní strat.			
0	19	25,3	25,3
1	17	22,7	48,0
2	18	24,0	72,0
3	13	17,3	89,3
4	7	9,3	98,7
5	1	1,3	100,0
ofenzivní strat.			
0	46	61,3	61,3
1	20	26,7	88,0
2	9	12,0	100,0
3	0	0	0
4	0	0	0
vyhledání pomoci			
0	11	14,7	14,7
1	18	24,0	38,7
2	9	12,0	50,7
3	19	25,3	76,0
4	18	24,0	100,0
nevyhraněné OM			
0	61	81,3	81,3
1	13	17,3	98,7
2	1	1,3	100,0
3	0	0	0

Nevyhraněné OM – obranné mechanismy

Ze skupiny 75 neslyšících žen z výběru viz tab. č. 21 nevolilo žádnou defenzivní strategii 19 respondentek, což činilo 25,3 %. Jednu defenzivní strategii zvolilo 17 žen – 27,2 %. Po dvou si vybralo 18 žen v procentuálním vyjádření 24 %. Třikrát si zvolilo defenzivní způsob 13 žen, což tvořilo 17,3% ze skupiny. Čtyřikrát volily defenzivní strategii ženy – 9,3 % a jen jedna si zvolila všechny strategie defenzivní – 1,3 %.

Ofenzivních strategií se vzdalo 46 žen, které tvořily 61, 3% ze skupiny. Jednu ofenzivní strategii zvolilo 20 žen, tedy 26,7 %. Dvakrát by jednalo ofenzivně 12% žen, které představuje 9 respondentek. Volbu tří a čtyř ofenzivních strategií nezvolila žádná respondentka. Tento výsledek potvrzuje fakt, že ženy nevolí méně násilné formy jednání, jen jiné (Pollak, 1950). Podobný názor má i Večeřa (2003).

Pomoc od druhého člověka by si nezvolilo 14,7 % žen, což je 11 respondentek, ale pomoc alespoň v jednom případě by vyhledalo 18 žen, tedy 24 %. Dvakrát by si nechalo pomoci od druhých 9 žen, třikrát 19 žen (25,3 %) a úplně by se na cizí pomoc spolehlo 18 žen (24 %). Reverzním porovnáním kumulativní četnosti zjistíme, že 85,3 % žen by si nechalo pomoc od druhého člověka.

Nevyhraněný obranný mechanismus si nezvolilo 61 žen (81,3 %); jednu variantu zvolilo 13 respondentek, vyjádřeno v procentech – 17,3 %. Jen jedna respondentka by volila jako možnost reakce na negativní podnět nevyhraněný obranný mechanismus dvakrát. Volbu všech tří nevyhraněných obranných mechanismů nezvolila žádná z žen. Pohledem na hodnoty kumulativní četnosti zjišťujeme, že 98,7 % respondentek by se vešlo do kategorie bez volby nebo jen jedné. Svědčí to o snaze žen jednat ve vypjatých situacích rozhodným způsobem a situacím se postavit.

Tabulka č. 22: Volba strategií u slyšících mužů

Volba strategie	N = počet	%	kumulativní %
defenzivní strat.			
0	36	54,5	54,5
1	16	24,2	78,8
2	1	1,5	80,3
3	9	13,6	93,9
4	3	4,5	98,5
5	1	1,5	100,0
ofenzivní strat.			
0	33	50,0	50,0
1	19	28,8	78,8
2	12	18,2	97,0
3	2	3,0	100,0
4	0	0	0
vyhledání pomoci			
0	28	42,4	42,4
1	18	27,3	69,7
2	7	10,6	80,3
3	8	12,1	92,4
4	5	7,6	100,0
nevyhraněné OM			
0	45	68,2	68,2
1	18	27,3	95,5
2	3	4,5	100,0
3	0	0	0

Nevyhraněné OM – obranné mechanismy

V kontrolní skupině mužů se výsledky použití defenzivních strategií projevily následujícími výsledky. Této výzkumné části se zúčastnil plný počet respondentů – 66. Defenzivní strategii by nepoužilo 36 mužů, kteří představují 54,5 %. Jednu defenzivní techniku by použilo 24,2 % mužů, tedy 16. Dvě defenzivní techniky zby zvolil jeden muž – 1,5% respondentů. Tři defenzivní techniky by použilo 9 mužů, což bylo 13,6% ze skupiny. Čtyři defenzivní techniky zvolili tři muži prezentující 4,5% skupiny. Všechny techniky defenzivního charakteru zvolil jeden respondent viz tabulka č. 22.

V oblasti použití defenzivních technik se dala, v obecné rovině, předpokládat jistá maskulinní apetence ve volbě těchto strategií. Faktické výstupy této preference prezentuje tabulka č. 21. Ofenzívně by se v krizové situaci nechovalo 33 mužů – 50% skupiny. Jednu ofenzivní techniku by zvolilo 19 mužů, kteří tvořili 28,8 % skupiny. Dvě ofenzivní techniky preferovalo 12 mužů, což je 18,2 %. Třikrát by se ofenzívně zachovali jen dva muži, představující 3% ze skupiny. Zcela ofenzívně by se nezachoval žádný z respondentů.

O pomoc druhých by nežádalo 28 mužů, kteří tvořili 42,4 %. Jednou by pomoc vyhledalo 18 mužů – 27,3 %. Dvakrát by žádalo pomoc 7 mužů, rovnající se 10,6 % skupiny. Třikrát by pomoc vyhledalo 8 mužů a to je 12,1 %. Zcela na pomoc by spolehlo pět mužů, kteří volili všechny čtyři možnosti a tvořili 7,6 % skupiny.

Nevyhraněný obranný mechanismus by nezvolilo 45 – 68,2 % mužů ze skupiny. Jednou by se nevyhraněně zachovalo 18 mužů (27,3 %) a dvakrát tři muži čítající 4,5 % skupiny.

Zajímavé je srovnání preference ofenzivních technik mezi muži obou skupin. Výsledek tohoto srovnání vychází poměrově velmi podobně. Vyjádřeno procenty kumulativní četnosti 50 % slyšících mužů preferuje ofenzivní techniky a u výběrové skupiny je to 52 %.

Tabulka č. 23: Volba strategií u slyšících žen

Volba strategie	N = počet	%	kumulativní %
defenzivní strat.			
0	45	46,9	46,9
1	26	27,1	74,0
2	13	13,5	87,5
3	9	9,4	96,9
4	3	3,1	100,0
5	0	0	
ofenzivní strat.			
0	62	64,6	64,6
1	20	20,8	85,4
2	13	13,5	99,0
3	1	1,0	100,0
4	0	0	0
vyhledání pomoci			
0	19	19,8	19,8
1	34	35,4	55,2
2	20	20,8	77,1
3	7	7,3	84,4
4	15	15,6	100,0
nevyhraněné OM			
0	81	84,4	84,4
1	15	15,6	100,0
2	0	0	0
3	0	0	0

Nevyhraněné OM – obranné mechanismy

V kontrolní skupině slyšících žen (viz tabulka č. 23) se nacházelo 96 respondentek. Defenzívně by se nezachovalo 45 žen, které tvořily 46,9 % své skupiny. Jednu defenzivní techniku by zvolilo 26 žen, a to je 27,1 % slyšících respondentek. Dvě defenzivní techniky by volilo 13 žen (13,5 %). Třikrát by defenzivní techniku zvolilo 9 žen tvořících 9,4 % skupiny. Čtyři defenzivní techniky by volily tři ženy, jež představují 3,1 % ze sledované skupiny. Zcela defenzívně by se nezachovala žádná z respondentek této skupiny.

Žádnou z ofenzivních technik by nepoužilo 62 žen, což představuje 64,6 % ze skupiny. Jednou ofenzívně by se zachovalo 20 žen (20,8 %). Dvě ofenzivní techniky by volilo 13 žen, které tvoří 13,5 % respondentek kontrolní skupiny. Třikrát by se

zachovala jedna respondentka a jen defenzivní techniky by nepoužila žádná respondentka. Tato skupina žen by se v rámci preference ofenzivních technik pohybovala v intervalu 0 – 1 ofenzivní strategie v kumulativní četnosti do 85,4 %.

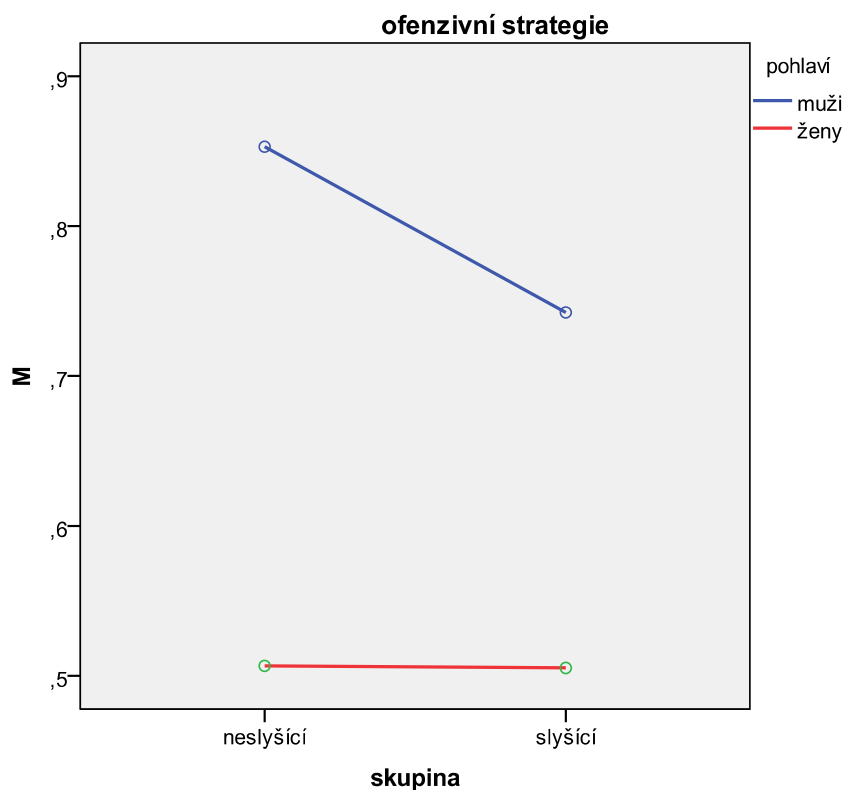
Strategii vyhledání případné pomoci druhé osoby by nepoužilo 19 žen , tj. 19,8 % žen z kontrolní skupiny. Alespoň jednou by vyhledalo pomoc 34 žen, jenž tvořilo 35,4 % skupiny. Dvakrát by pomoc vyhledalo 20 žen, které představují 20,8 % žen ze skupiny. Třikrát by pomoc vyhledalo sedm respondentek – 7,3 %. Naprostou pomoc okolí by volilo 15 žen, které představují 15,6 % respondentek.

Nevyhraněnou obrannou strategií by ne zvolilo 81 žen, které představují 84,4 %. Jednou by se nevyhraněným způsobem zachovalo v zátěžové situaci 15 žen, které tak představují 15,6 % skupiny. Zároveň dovršují kumulativní četnost. Tato fakta svědčí opět o rozhodnosti jednání žen.

Stejně jako u předchozích hypotéz jsme provedli pomocí analýzy rozptylu (ANOVA) srovnávací analýzu volby různých zvládacích strategií mezi jednotlivými skupinami (neslyšící a slyšící) a pohlavími.

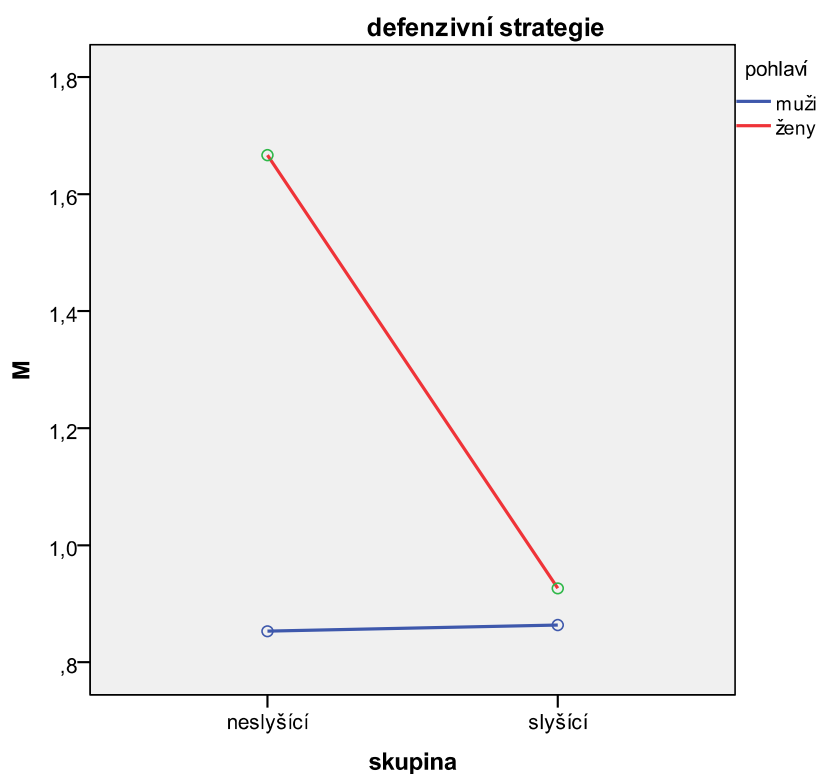
Co se týče ofenzivních strategií, ANOVA opět potvrdila rozdíly mezi skupinami ($F(3) = 3,779$; $p = 0,011$). Signifikantním faktorem u ofenzivních strategií bylo pouze pohlaví ($p = 0,008$). Z grafu č.16 vidíme právě rozdíly mezi pohlavími, a sice že muži celkově volili více defenzivních strategií než ženy. Jistý rozdíl v grafu vidíme také mezi slyšícími a neslyšícími muži, ten se však neukázal být signifikantní. Ženy v obou skupinách volí defenzivní strategie stejně.

Graf č. 16: Průměry počtu zvolených ofenzivních strategií mezi skupinami a pohlavími

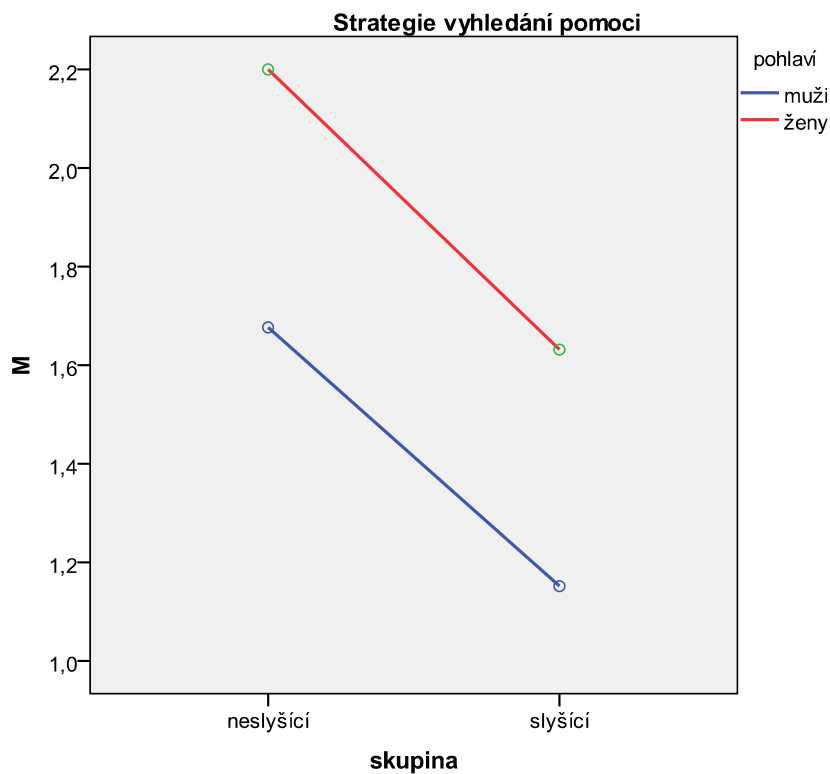
U defenzivních strategií faktoriální ANOVA potvrdila rozdíly mezi skupinami ($F(3) = 7,941$; $p < 0,001$) a jako signifikantní faktory se ukázaly jak skupina, tak pohlaví ($p = 0,008$; $p = 0,001$), tak i jejich interakce ($p = 0,006$). Výsledky jsou přehledně zobrazeny v grafu č. 17. Vidíme, že jednoznačně nejvíce defenzivních strategií volily neslyšící ženy. Všechny tři další skupiny jsou v defenzivních strategiích na srovnatelné úrovni (což potvrzuje signifikantní interakci faktorů), i když slyšící ženy skórují zanedbatelně více než slyšící muži.

Graf č. 17: Průměry počtu zvolených defenzivních strategií mezi skupinami a pohlavími

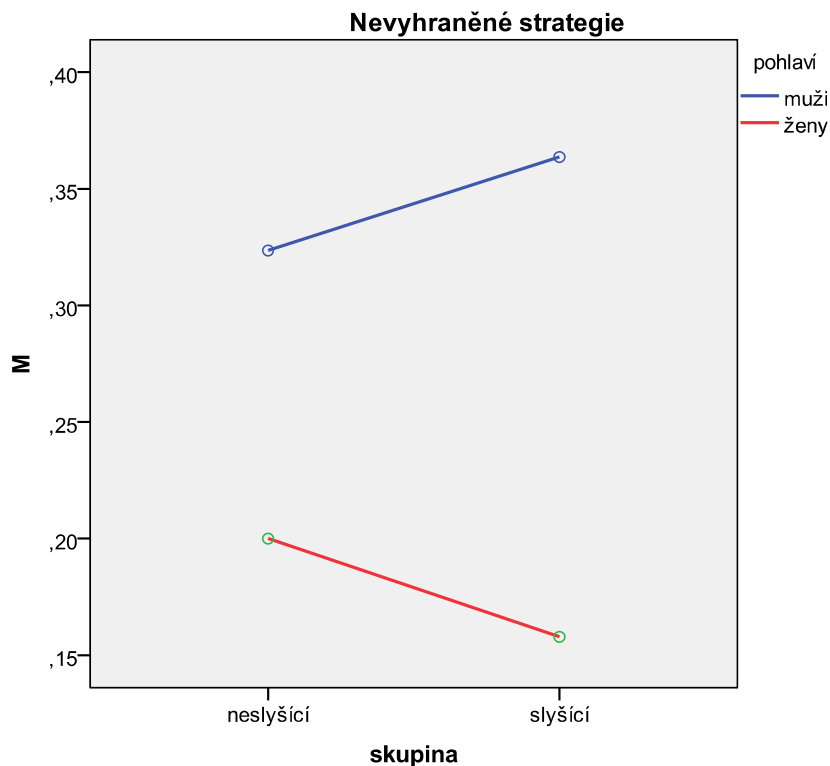
U strategie vyhledání cizí pomoci se rovněž pomocí ANOVY prokázaly rozdíly mezi skupinami ($F(3) = 6,763$; $p < 0,001$). Signifikantními faktory jsou jak skupina, tak i pohlaví ($p < 0,001$; $p = 0,001$). Z grafu č. 18 vidíme, že neslyšící muži i ženy volili vícekrát vyhledání pomoci než jejich protějšky ve stejné skupině. Vyhledání pomoci však celkově více volili ženy než muži, z grafu č. 18 pak dále vidíme, že neslyšící muži jsou zhruba na stejné úrovni jako slyšící ženy.

Graf č. 18: Průměry počtu zvolených strategií vyhledání pomoci mezi skupinami a pohlavími

Také u nevyhraněných strategií byly zjištěny rozdíly mezi skupinami ($F(3) = 2,752$; $p = 0,043$). Signifikantním faktorem u nevyhraněných strategií je pouze pohlaví ($p = 0,006$). Na grafu č. 19 zřetelně vidíme, že muži celkově skórují v nevyhraněných strategiích více než ženy. Dále vidíme drobné rozdíly mezi slyšícími a neslyšícími, které však nejsou signifikantní.

Graf č. 19: Průměry počtu zvolených nevyhraněných strategií mezi skupinami a pohlavími

Dalším produktem analýzy hypotézy č. 3 se stal výstup, který hodnotil celkový počet strategií, které by respondenti použili, a tím kreativitu, s jakou ohrožení negativními vnějšími faktory zvládají. V tomto sledovaném hledisku byly překvapivě nejúspěšnější neslyšící ženy. V rámci sledované kreativity v použití obranných technik jsou jasně na posledním místě slyšící muži, kteří by se bránili nějakým způsobem z 16 možných vybraných technik pouze v průměru 3,12 možnostmi. Neslyšící ženy by použily v průměru 4,57 techniky, takto převyšují slyšící muže v průměru o 1,45 volbu. Situaci vidíme na grafu č. 20. Vnitroskupinové rozdíly v rámci kontrolní skupiny nejsou tak markantní a činí rozdíl jen 0,1 techniky ve prospěch slyšících žen. Ve výběrové skupině činí rozdíl 0,86 volby pro ženy.

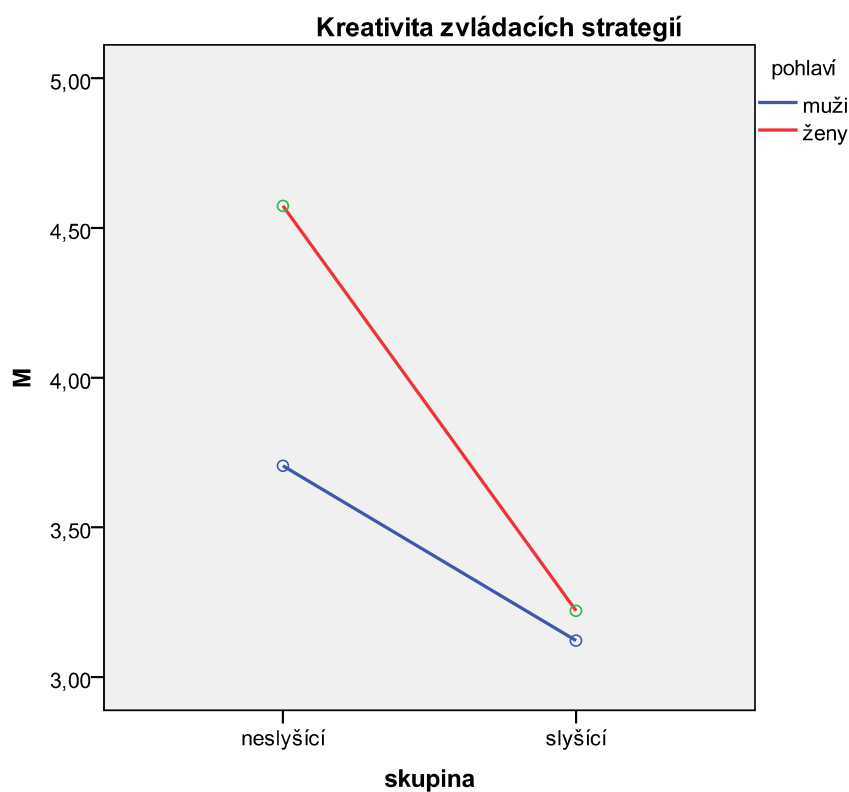
Tabulka č. 24 frekvence volby strategií

SP/slyš * pohlaví

Závislá proměnná: Strategie

SP/slyš	pohlaví	průměr	odchylka	95% Interval spolehlivosti	
				dolní mez	horní mez
neslyšící	muži	3,706	0,227	3,260	4,152
	ženy	4,573	0,264	4,053	5,093
slyšící	muži	3,121	0,282	2,567	3,676
	ženy	3,221	0,235	2,759	3,683

Graf č. 20: Rozdíly v kreativitě zvládacích strategií (v jejich celkovém počtu) mezi skupinami a pohlavími

Výsledky neslyšících žen mohou být s ostatními skupinami na první pohled v jistém nepoměru. Skutečné vysvětlení je otázkou odborné diskuze. Dle našeho mínění existují tři možná vysvětlení. Psychologické vysvětlení, biologické a sociologické. Za biologickým vysvětlením by mohly být asociační dráhy, které spojují různá centra v mozku, a tak vytvářejí dokonalé spojení pro vyhodnocování vnímaného. Tyto dráhy se vyvíjí během celého života a jsou přímo závislé na našich

zkušenostech a množství vnímaných informací (Love, Webb, 2009, s. 37). Jak dále uvádí... „*Asociační vlákna spojují arey uvnitř hemisfér. Komisurální vlákna spojují arey jedné hemisféry s areou hemisféry opačné. Největším uskupením komisurálních vláken v mozku je corpus callosum. Asociační vlákna vytvářejí mezi hemisférami asociační trakty*“.

Sociologickým vysvětlením může být skutečnost, že sluchově postižených jedinců je ve školských zařízeních omezený počet a jak jsme měli sami možnost poznat, jsou výzkumným testům podrobováni poměrně často. Existuje proto reálná možnost, že prostě intuitivně odhadly (neslyšící ženy) možný záměr výzkumníka.

Psychologickým aspektem pak může být u žen vyšší citlivost pro prosociální jednání a interpersonální percepci spojená s podvědomou zranitelností a snahou ubránit se nepřátelskému okolí.

Ověření hypotézy č. 3

Levenův test byl nesignifikantní ($p = 0,396$) a ANOVA potvrdila rozdíly mezi skupinami ($F(3) = 6,371$; $p < 0,001$). Signifikantním faktorem je skupina ($p < 0,001$), faktor pohlaví těsně míjí hranici signifikance (**$p = 0,057$**). V grafu č. 20 vidíme, že slyšící jsou v kreativitě strategií zhruba na stejné úrovni a neslyšící jsou v případě obou pohlaví kreativnější, tedy mají vybudované schopnosti a strategie, jak účinně odolávat šikaně. Nej kreativnější ve strategiích jsou pak neslyšící dívky. Hypotéza 3H0 byla tedy potvrzena. **Z tohoto důvodu přijímáme 3H0 schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší, než u žáků slyšících.**

Tabulka č. 25: Srovnání preference obranných strategií

VS	NM	NŽ	SM	SŽ	Rozdíl N/S muži %	Rozdíl N/S ženy %
DS						
0	50	19	36	45	-5,5	-21,6
1	27	17	16	26	+2,3	-4,4
2	18	18	1	13	+16,1	+10,5
3	5	13	9	9	-8,7	+7,9
4	1	7	3	3	-3,5	+6,2
5	1	1	1	0	-0,5	+1,3
OS						
0	48	46	33	62	-2,9	-3,3
1	31	20	19	20	+1,6	+5,9
2	15	9	12	13	-3,5	-1,5
3	6	0	2	1	+2,9	-1
4	2	0	0	0	+2	0
VPP						
0	31	11	28	19	-12	-5,1
1	22	18	18	34	-5,7	-11,4
1,2,4	0	0	0	1	0	0
2	13	9	7	20	+2,1	-8,8
3	21	19	8	7	+8,5	+18,0
4	15	18	5	15	+7,1	+9
NOM						
0	78	61	45	81	+8,3	-3,1
1	1	13	18	15	-8,7	+1,7
2	1	1	3	0	-3,5	+1,3
3	4	0	0	0	+3,9	0

VS – volba strategie; NM – neslyšící muži; NŽ – neslyšící ženy; SM – slyšící muži
SŽ – slyšící ženy; DS – defenzivní strategie; OS – ofenzivní strategie;
VPP – vyhledání případné pomoci; NOM – nevyhraněný obranný mechanismus;
N/S – neslyšící/slyšící

Srovnání preferencí obranných strategií mezi jednotlivými skupinami výběrové a kontrolní skupiny přináší tabulka č. 25. V oblasti preference defenzivních strategií dominují neslyšící ženy, za nimi neslyšící muži. Nejméně často volili defenzivní strategii slyšící muži. Pro přesnost interpretace jsme zvolili proporcionální vyjádření hodnot v %, které vždy odpovídá četnosti jedinců v dané skupině. Prostá frekvence u jednotlivých skupin nám přináší informace o tom, kolikrát byla daná možnost volby strategie zvolena. Procentuální rozdíly jsou vždy

brány ve vztahu k neslyšícím respondentům, proto některé hodnoty nabývají záporných hodnot. Záporně braná hodnota znamená, že větší frekvenci znaku vykazovali slyšící respondenti a u neslyšících byla zjištěna menší frekvence znaku.

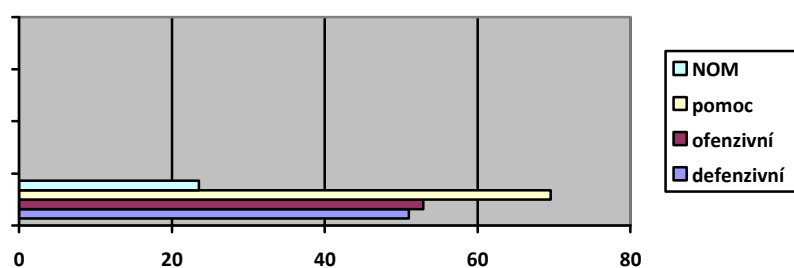
Defenzivní strategie nevolilo o 5,5 % více slyšících mužů a o 21,6 % méně slyšících žen než neslyšících žen. Dvě defenzivní strategie zvolilo o 16,1 % více neslyšících mužů než slyšících. Dvě defenzivní strategie o 10,5 % více než ze žen z výběrové skupiny než ze skupiny kontrolní.

Ofenzivní strategie jsou preferovány muži kontrolní skupiny, kteří 4x a 5x zvolili ofenzivní strategie o 2,9 % a 2% více než muži z výběrové skupiny. Zvýšené hodnoty nalezneme v oblasti volby dvou ofenzivních strategií u neslyšících mužů. Jednu ofenzivní strategii volilo o 5,9 % více slyšících žen, ale dvě ofenzivní strategie zvolilo o 1,5% více neslyšících žen.

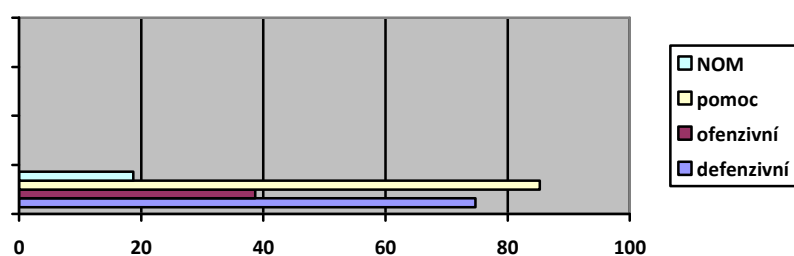
Vyhledání případné pomoci jednoznačně preferují neslyšící ženy, které by zvolily tuto strategii ve 3 a 4 případech o 18 % a 9 % více než slyšící ženy. Nejméně by vyhledání pomoci zvolili slyšící muži. Neslyšící muži by zvolili pomoc ve třech a čtyřech případech o 8,5 % a 7,1 % více než slyšící muži. Také o 12 % více slyšících by se nepokusilo vyhledat pomoc vůbec.

Nevyhraněné obranné strategie by zvolilo nejvíce slyšících mužů a to o 8,7 % více než neslyšících mužů. Slyšící ženy by naopak volily častěji nevyhraněné obranné strategie o 1,7 % více než neslyšící ženy. Popsané výsledky jsou graficky přehledně znázorněny v grafech č. 21 – 24.

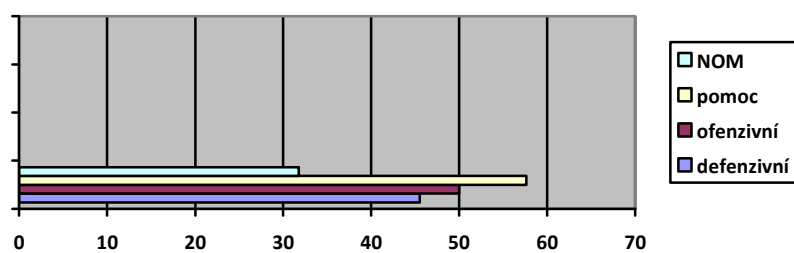
Graf č. 21: Volba strategií – neslyšící muži uvedeno v % kumulativní četnosti

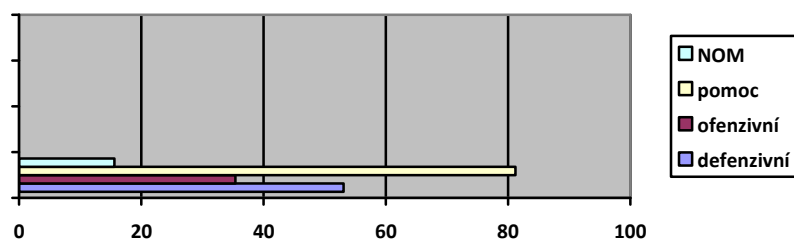
Graf č. 22: Volba strategií – neslyšící ženy uvedeno v % kumulativní četnosti

Graf č. 23: Volba strategií – slyšící muži uvedeno v % kumulativní četnosti

Graf č. 24: Volba strategií – slyšící ženy uvedeno v % kumulativní četnosti

Ověřování hypotézy č. 4 o vlivu rodičů se sluchovým postižením na své, stejně postižené děti, a jejich schopnost lépe odolávat šikaně

Hypotéza č. 4 o vlivu rodičů na zvládání šikany zní:

4H0 Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně.

4HA Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů hůře odolávají šikaně.

Explorativní část hypotézy

V tabulkách č. 26 a 27 vidíme deskriptivy rodičů neslyšících respondentů. Z celkového počtu zkoumané skupiny uvedlo 151 respondentů, že má slyšící rodiče. 12 respondentů uvedlo jednoho neslyšícího rodiče, stejný počet oba neslyšící rodiče. 2 respondenti neodpověděli. Vidíme zde výrazný nepoměr v počtu neslyšících dětí, které mají slyšící rodiče (151 dětí) k těm, kteří mají jednoho nebo oba rodiče neslyšící (24 dětí). Čtvrtou hypotézu jsme sice ověřili, ale je třeba říct, že výsledky mohou být zkresleny tímto nepoměrem, zejména nízkým počtem dětí, kteří mají neslyšící rodiče, protože i vzhledem k výběru vzorku (bez závislosti na sluchu rodičů) může být tento vzorek nereprezentativní.

V rámci dotazu, zda má respondent jednoho neslyšícího nebo oba neslyšící rodiče, nebylo specifikováno, kdy toto postižení vzniklo. Také u respondentů s jedním slyšícím rodičem lze předpokládat, že mohl informace získávat v obou komunikačních módech.

Tabulka č. 26: Rodiče neslyšících respondentů

Rodiče	N (počet)	%	Kumulativní %
Bez odpovědi	2	1,1	1,1
Slyšící rodiče	151	85,3	86,4
1 neslyšící rodič	12	6,8	93,2
Oba neslyšící rodiče	12	6,8	100,0
Celkem	177	100,0	

Odolávání šikaně bylo pro účely čtvrté hypotézy operacionalizováno pomocí dvou proměnných, a sice znalosti šikany (viz hypotéza č. 1) a kreativity ve zvládacích strategiích šikany (viz hypotéza č. 3). Vycházíme z předpokladu, že úspěšně odolávat šikaně je možné za prvé, pokud je jedinec vůbec schopen šikanu rozpoznat, za druhé je-li schopen se vůči ní efektivně bránit.

**Tabulka č. 27: Deskriptivy znalosti šikany a kreativity zvládacích strategií
vzhledem k rodičům u neslyšících respondentů**

Proměnná / Rodiče		N (počet)	M (průměr) ⁵¹	SD	SD Error
znalost	Slyšící rodiče	151	5,42	3,02	0,25
	1 neslyšící rodič	12	4,42	2,64	0,76
	Oba neslyšící rodiče	12	5,42	3,37	0,97
	Celkem	177	5,35	3,01	0,23
kreativita	Slyšící rodiče	151	4,13	2,50	0,20
	1 neslyšící rodič	12	4,00	2,37	0,69
	Oba neslyšící rodiče	12	3,58	2,15	0,62
	Celkem	177	4,07	2,45	0,18

Ověření hypotézy č. 4

Hypotézu jsme ověřovali pomocí mnohonásobné ANOVY. Levenův test pro znalost šikany i kreativitu strategií byl dle očekávání z rozložení skupin (podle rodičů) signifikantní, proto jsme použili i robustní testy Welch a Brown-Forsythe. Žádný test nepotvrdil rozdíly mezi skupinami ani ve znalosti šikany (Welch: $F(3; 4,38) = 0,40$; $p = 0,76$; Brown-Forsythe: $F(3; 5,69)$, $p = 0,78$), ani v kreativitě strategií (Welch: $F(3; 5,39) = 0,49$; $p = 0,70$; Brown-Forsythe: $F(3; 27,10) = 0,37$; $p = 0,78$).

Nebyly tedy prokázány rozdíly v odolávání šikaně mezi neslyšícími dětmi, které mají slyšící rodiče, a těmi, které mají neslyšící rodiče. Hypotézu přesto nepovažujeme za potvrzenou kvůli nereprezentativnímu vzorku neslyšících dětí,

⁵¹ Znalosti: čím vyšší je číslo, tím vyšší je znalost šikany, maximum je 9. Kreativita: čím vyšší je číslo, tím vyšší je kreativita zvládacích strategií, maximum je 15.

kteře mají jak oba rodiče slyšící, tak jednoho rodiče slyšícího a jednoho neslyšícího. Hypotéza tak zůstává jako návrh pro budoucí výzkumníky. **4H0: Děti se sluchovým postižením, stejně postižených rodičů, lépe odolávají šikaně, tuto hypotézu: nepřijímáme.**

Další zjištění:

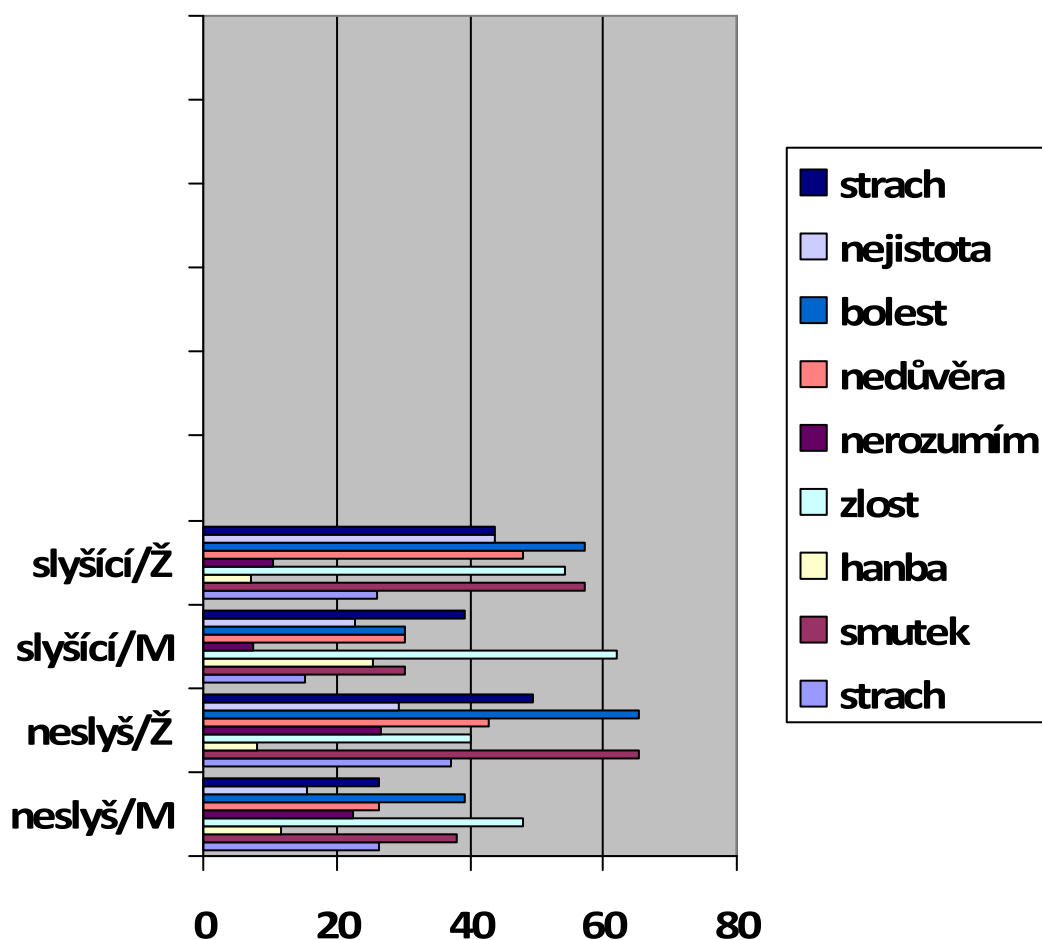
Po vyčerpání hypotéz jsme dále analyzovali získaná data, abychom mohli naplnit hlavní myšlenku práce o vlivu exogenních faktorů při procesu socializace u jedince se sluchovým postižením. K tomu nám posloužily zbývající otázky z dotazníku. Cílem bylo zjistit, jak prožívá sluchově postižený jedinec negativní exogenní faktory kriminálního charakteru, zda umí vyhodnotit a pojmenovat svoje pocity a neposlední řadě jeho osobní toleranci na různé negativní situace.

Tabulka č. 28 – pocity po prožití zátěžové situace otázka č. 16

prožívaný pocit	Neslyšící muži	Neslyšící ženy	Difer. N/m,ž %	Difer. muži	Slyšící muži	Slyšící ženy	Difer. S/m,ž %	Difer. ženy
strach	26,5%	37,3%	+10,8	+11,3	15,2%	26,0%	+10,8	+11,3
smutek	38,2%	65,3%	+27,1	+7,9	30,3%	57,3%	+27	+8
hanba	11,8%	8,0%	-3,8	-13,7	25,5%	7,3%	-18,2	+0,7
zlost	48,0%	40,0%	-8,0	-14,1	62,1%	54,2%	-7,9	-14,2
nerozumím svému okolí	22,5%	26,7%	+4,2	+14,9	7,6%	10,4%	+2,8	+16,3
nedůvěra	26,5%	42,7%	+16,2	-3,8	30,3%	47,9%	+17,6	-5,2
bolest	39,2%	65,3%	+26,1	+8,9	30,3	57,3%	+27	8
nejistota	15,7%	29,3%	+13,6	-7	22,7%	43,8%	+21,1	-14,5
podezření, že se to stane znovu	26,5%	49,3%	+22,8	-14,4	39,4%	43,8%	+4,4	5,5

Difer. N/m,ž = rozdíl v % mezi neslyšícími muži a ženami; Difer. S/m,ž = rozdíl % mezi slyšícími muži a ženami; Difer. muži = rozdíl v % mezi muži; Difer. ženy = rozdíl v % mezi ženami

Graf č. 25 Pocity prožívané v zátěžových situacích – srovnání

Výsledky analýzy dat z odpovědí otázky č. 16 nám přináší náhled na to, jaké pocity prožívají respondenti v zátěžových situacích a jsou – li vystaveni chování, které v sobě zahrnuje šikana. Pro odpovědi bylo vybráno devět negativních pocitů: strach, smutek, hanba, zlost, nepochopení okolí, nedůvěra, bolest, nejistota a obava, že se věc stane znovu (viz tabulka č. 28). Po provedení analýzy jsme porovnali a zjištěná fakta převedli na procentuální hodnoty tak, aby co nejvěrněji dokumentovala skutečnost. Porovnání procentuálních hodnot bylo provedeno jak mezi výběrovou skupinou, tak mezi pohlavími. Výsledky porovnání jsme nazvali diferenciací a jedná se o rozdíl procentuálních hodnot. Tyto hodnoty byly vždy brány ve vztahu

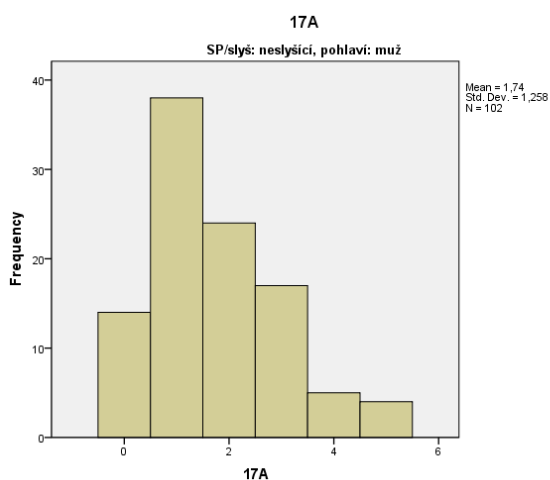
k neslyšící skupině nebo ve vztahu k ženám (pokud se srovnávala data vnitroskupinově), proto některé hodnoty dosahují záporných hodnot. Srovnání však budeme interpretovat jako absolutní hodnoty. Strach zažívají nejvíce neslyšící ženy, a to v 37,3 %. Vnitroskupinové rozdíly mezi pohlavími jsou však stejné a činí +10,8% ve prospěch žen. Smutek opět nejsilněji prožívají neslyšící ženy a to v 65,3 %. Nejméně negativních pocitů zažívají slyšící muži v 30,3 %. Rozdíly v rámci skupin jsou opět vyrovnané. Ve výběrové skupině je to +27,1 % pro neslyšící ženy, v kontrolní + 27 % pro ženy. Srovnání mezi muži obou skupin činilo +7,9 % pro neslyšící muže a +8 % mezi ženami. Hanbu prožívají nejsilněji slyšící muži v 25,5 % a nejméně slyšící ženy v 7,3 %. Mezi skupinami jsme pozorovali největší diferenciaci mezi muži, dosáhla hodnot – 13,7%. V pocitu zlosti dosáhla kontrolní skupina nevyšších hodnot, muži 62,1 % a slyšící ženy 54,2 %. Vnitroskupinové diferenciacie jsou opět velmi podobné. U výběrové skupiny činí – 8 % a u kontrolní – 7,9 %. Také rozdíly v rámci mužů a skupinou žen jsou si podobné. Rozdíl mezi muži byl – 14,1% a mezi ženami – 14,1 %. Svému okolí nejméně rozumí neslyšící ženy v 26,7 %. Muži se od sebe liší +14,9 % a ženy +16,3 %. Největší nedůvěru zažívají slyšící ženy v 47,9% a za nimi hned neslyšící ženy se 42,7%. Diferenciacie mezi muži byly – 3,8 % a mezi ženami – 5,2 %. Bolest nejvíce cítily neslyšící ženy, kterých tento pocit volilo 65,3 %, dále slyšící ženy s 57,3 %. Rozdíl mezi muži byl + 8,9 % a mezi ženami + 8 %. V rámci výběrové skupiny tvořil rozdíl +26,1 %, u skupiny kontrolní + 27 %. Nejistotu volilo jako nejsilněji prožívaný pocit nejvíce slyšících žen 43,8%. Za nimi volilo tento pocit 29,3 % neslyšících žen. Neslyšící ženy měly největší obavu, že se skutek bude opakovat, a to v 49,3 %. Po nich slyšící ženy s 43,8 %. Rozdíl mezi muži činil – 14,4 %. Mezi ženami byl rozdíl + 5,5 %.

Nejsilněji prožívanými pocity byly u neslyšících respondentů: 1. smutek; 2. zlost; 3. bolest; 4. podezření, že se to stane znovu; 5. nedůvěra. Pořadí u kontrolní skupiny: 1. zlost; 2. a 3. smutek a bolest (stejně skóre); 4. podezření, že se to stane znovu; 5. nedůvěra.

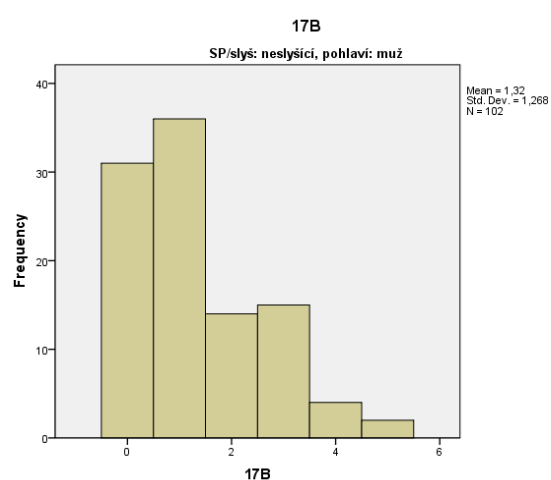
Tabulka č. 29: Exogenní faktory – výběrová skupina muži

SP/muži	17 A	%	KUM%	17 B	%	KUM%
0	14	13,7	13,7	31	30,4	30,4
1	38	37,3	51,0	36	35,3	65,7
2	24	23,5	74,5	14	13,7	79,4
3	17	16,7	91,2	15	14,7	94,1
4	5	4,9	96,1	4	3,9	98,0
5	4	3,9	100,0	2	2,0	100,0
celkem	102	100,0		102	100,0	

Graf č. 26: Panel 17 A

Graf č. 27: Panel 17 B

Příklady exogenních faktorů, které jsme použili v otázkách č. 17 – 20 jsou seřazeny do skupin A a B⁵². Pro snadnou komparaci uvádíme oba panely společně. Panel odpovědí A v sobě zahrnuje převážně lidského činitele, panel B nepříznivé okolnosti. S narůstajícím číslem otázky roste i intenzita exogenních faktorů a zvyšuje se ohrožení integrity jedince až po jeho destrukci. Kontrolní skupina mužů percipuje jako diskomfortní a závadovou nabídku z panelu A, tedy ty vlivy, které podmiňuje lidský element. Četnost odpovědí se kumuluje od jedné do tří odpovědí v daném panelu. Lze konstatovat, že nejvíce obtěžující pro respondenty je fyzický kontakt druhé osoby. Situaci ilustrují grafy č. 26 a č. 27. Nárůst hodnot v histogramu označeném jako 17A je oblasti odpovědí 1,2,3 a pak strmě klesá. U histogramu,

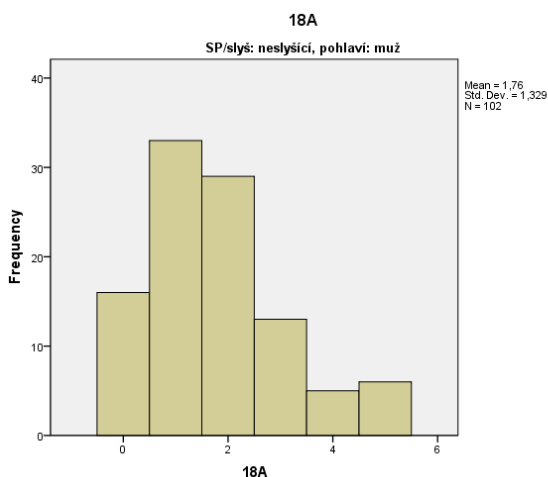
⁵² Viz popis tvorby dotazníku.

označeném jako 17 B je četnost největší v oblasti č. 1, která v sobě zahrnuje tělesný diskomfort.

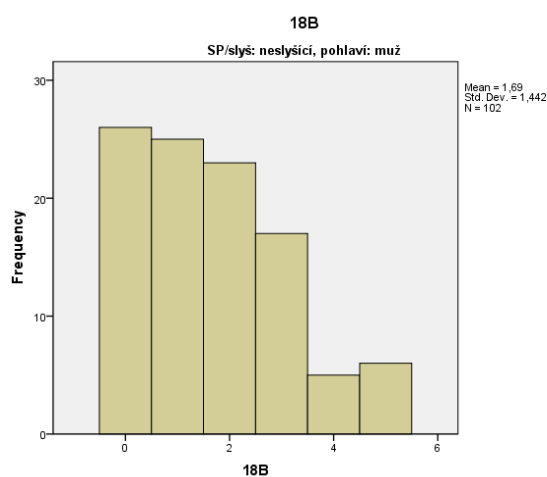
Tabulka č. 30: Exogenní faktory – výběrová skupina muži

SP/muži	18 A	%	KUM%	18 B	%	KUM%
0	16	15,7	15,7	26	25,5	25,5
1	33	32,4	48,0	25	24,5	50,0
2	29	28,4	76,5	23	22,5	72,5
3	13	12,7	89,2	17	16,7	89,2
4	5	4,9	94,1	5	4,9	94,1
5	6	5,9	100,0	6	5,9	100,0
celkem	102	100,0		102	100,0	

Graf č. 28: Panel 18 A

Graf č. 29: Panel 18 B

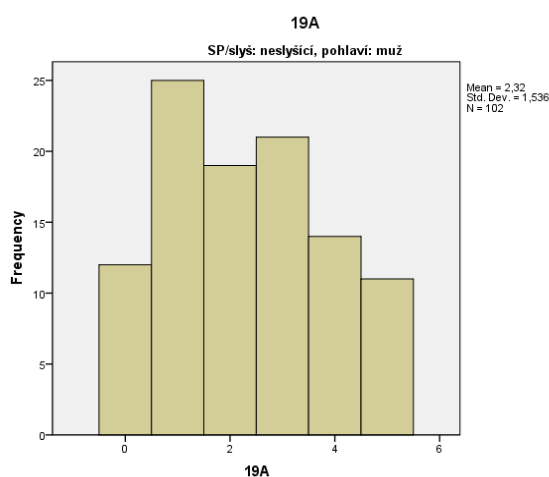

Druhý panel exogenních vlivů typu A v sobě skrývá takové projevy, které se již cíleně snaží o zamezení prostorové orientace nebo obtěžují respondenta (obět') do té míry, že nemůže svobodně vykonávat svou vůli. Panel typu B v sobě zahrnuje vnitřní strachy a obavy například z osobního neúspěchu. Opět převažuje preference odpovědí z oddílu A, tedy podněty od cizích osob. Dle grafu č. 29 označeném 18 B, je možné sledovat i mírný nárůst odpovědí v tomto panelu. Pořád však dominuje počet respondentů, kteří v panelu 18 B nezvolili žádnou odpověď.

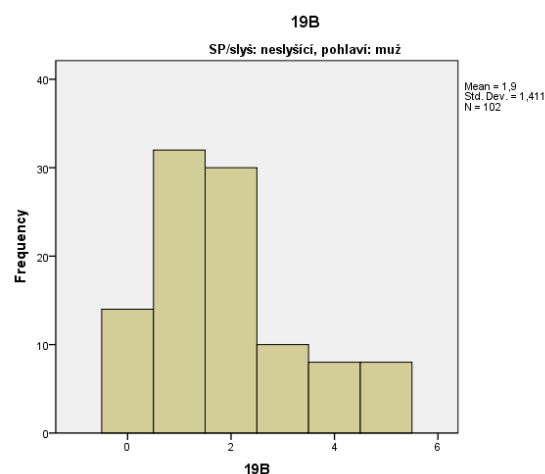
Tabulka č. 31: Exogenní faktory – výběrová skupina muži

SP/muži	19 A	%	KUM%	19 B	%	KUM%
0	12	11,8	11,8	14	13,7	13,7
1	25	24,5	36,3	32	31,4	45,1
2	19	18,6	54,9	30	29,4	74,5
3	21	20,6	75,5	10	9,8	84,3
4	14	13,7	89,2	8	7,8	92,2
5	11	10,8	100,0	8	7,8	100,0
celkem	102	100,0		102	100,0	

Graf č. 30: Panel 19 A

Graf č. 31: Panel 19 B

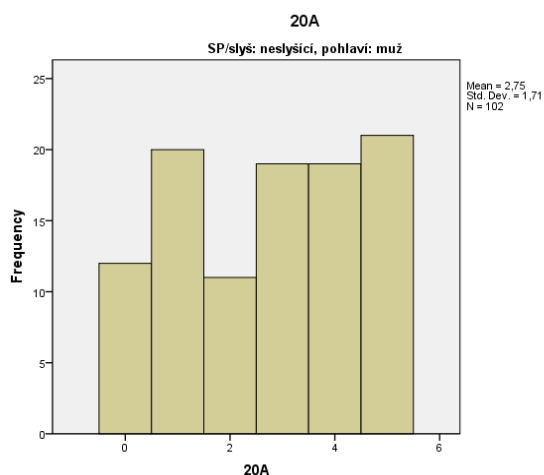

Odpovědi v panelu 19 A jsou již koncipovány jako úmyslné jednání s cílem omezit nebo ublížit oběti. Panel 19 B zahrnuje negativní vlastnosti, které jsou obecně považovány za společensky neakceptovatelné. Preference odpovědí spadají opět do panelu A, ale zaznamenáváme zvýšený počet zvolených odpovědí těch respondentů, kteří volili 3 až 5 odpovědí. Kulminační hodnoty panelu B jsou patrné z grafu č. 31 panel 19 B oblasti jedné a dvou odpovědí. V oblasti 3,4,5 odpovědí hodnoty klesají.

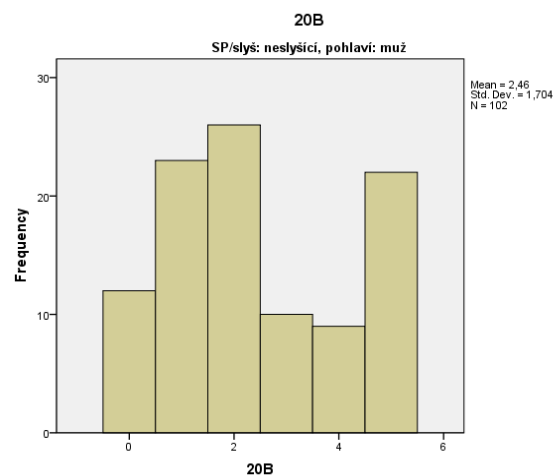
Tabulka č. 32: Exogenní faktory – výběrová skupina muži

SP/muži	20 A	%	KUM%	20 B	%	KUM%
0	12	11,8	11,8	12	11,8	11,8
1	20	19,6	31,4	23	22,5	34,3
2	11	10,8	42,2	26	25,5	59,8
3	19	18,6	60,8	10	9,8	69,6
4	19	18,6	79,4	9	8,8	78,4
5	21	20,6	100,0	22	21,6	100,0
celkem	102	100,0		102	100,0	

Graf č. 32: Panel 20 A

Graf č. 33: Panel 20 B

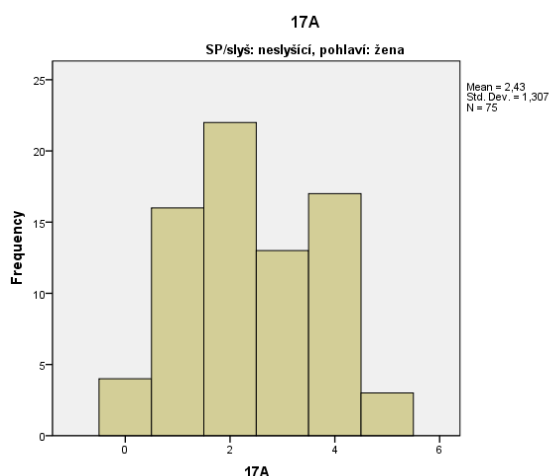
Panel odpovědí 20 A obsahuje již trestné činy (přečiny i zločiny) s trestní sazbou od 3 do 15 let odnětí svobody⁵³ a panel se zaměřuje se na útok proti zdraví a životu. V panelu B najdeme přečiny, které směřují proti újmě na majetku nebo narušují veřejný pořádek. V obou panelech nalezneme stejnou četnost odpovědí, ale s měnící se hustotou. Panel A má největší četnost odpovědí opět mezi 3., 4., a 5. odpovědí. Z toho lze dovodit, že útoky proti zdraví a životu považují respondenti za více závažné. V panelu B se objevuje největší četnost odpovědí u č. 1 a 2. Další nárůst je u č. 5.

⁵³ Uvedené trestní sazby jsou orientační, protože zahrnují tresty odnětí svobody v prvních odstavcích trestního zákoníku a nezohledňují přitěžující nebo polehčující okolnosti.

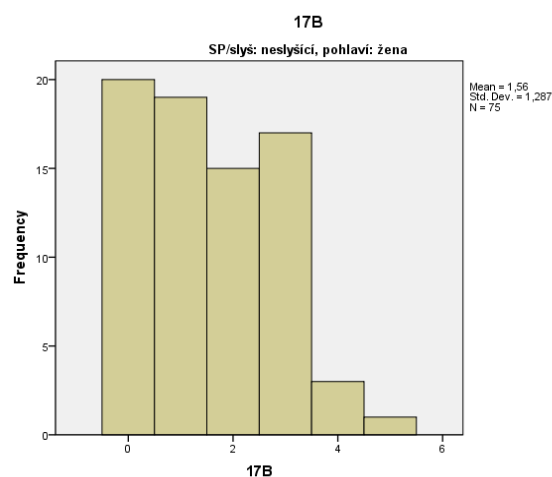
Tabulka č. 33: Exogenní faktory – výběrová skupina ženy

SP/ženy	17 A	%	KUM%	17 B	%	KUM%
0	4	5,3	5,3	20	26,7	26,7
1	16	21,3	26,7	19	25,3	52,0
2	22	29,3	56,0	15	20,0	72,0
3	13	17,3	73,3	17	22,7	94,7
4	17	22,7	96,0	3	4,0	98,7
5	3	4,0	100,0	1	1,3	100,0
celkem	75	100,0		75	100,0	

Graf č. 34: Panel 17 A

Graf č. 35: Panel 17 B

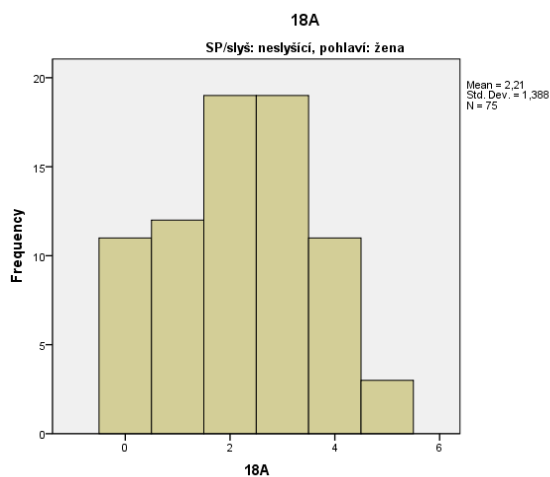

Odpovědi sluchově postižených ženy se objevují v tabulce č. 33. Ženy považují narušení tělesné integrity formou tělesných kontaktů za významně obtěžující. Výpovědní hodnotu má i skutečnost, že pouze 4 ženy nezvolily odpovědi z panelu A, ale v panelu B nevolilo žádnou odpověď 20 žen. Četnost odpovědí v panelu A kulminuje v oblasti dvou odpovědí, ale nemá výrazně klesající tendenci ani u 3. a 4. odpovědí viz graf č. 34. Z panelu B je patrné, že nejvíce volily respondentky jednu odpověď, dále 2 a 3 odpovědi.

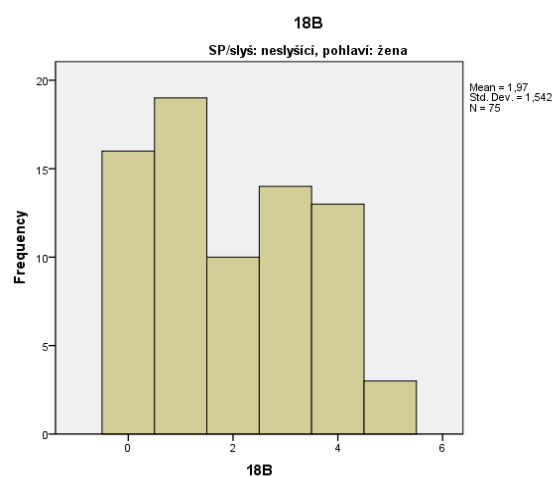
Tabulka č. 34: Exogenní faktory – výběrová skupina ženy

SP/ženy	18 A	%	KUM%	18 B	%	KUM%
0	11	14,7	14,7	16	21,3	21,3
1	12	16,0	30,7	19	25,3	46,7
2	19	25,3	56,0	10	13,3	60,0
3	19	25,3	81,3	14	18,7	78,7
4	11	14,7	96,0	13	17,3	96,0
5	3	4,0	100,0	3	4,0	100,0
celkem	75	100,0		75	100,0	

Graf č. 36: Panel 18 A

Graf č. 37: Panel 18 B

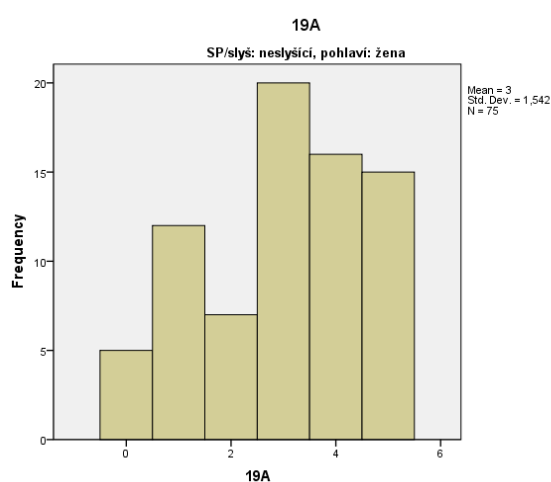

V druhé sadě odpovědí ženy z výběrové skupiny preferovaly odpovědi panelu 18 A. Omezení vůle a prostorové orientace prožívají více negativně, jak vlastní obavy a strachy. Četnost odpovědí v panelu 18 A kulminuje v oblasti 2 a 3 odpovědi, odpovědi v panelu 18 B nemají takovou četnost, ale jeví se jako vyrovnanější v celém spektru. V panelu 18 B volily ženy nejčastěji jednu odpověď.

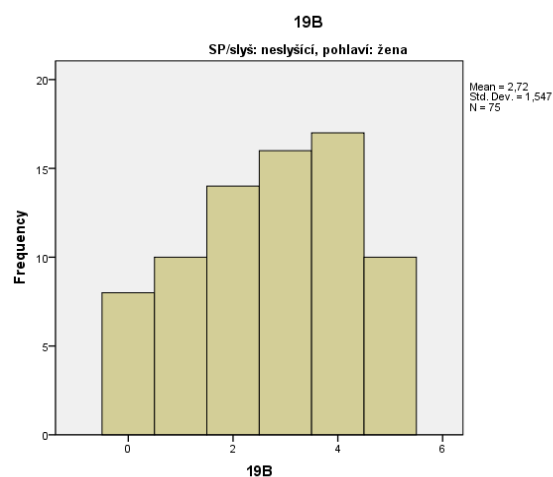
Tabulka č. 35: Exogenní faktory – výběrová skupina ženy

SP/ženy	19 A	%	KUM%	19 B	%	KUM%
0	5	6,7	6,7	8	10,7	10,7
1	12	16,0	22,7	10	13,3	24,0
2	7	9,3	32,0	14	18,7	42,7
3	20	26,7	58,7	16	21,3	64,0
4	16	21,3	80,0	17	22,7	86,7
5	15	20,0	100,0	10	13,3	100,0
celkem	75	100,0		75	100,0	

Graf č. 38: Panel 19 A

Graf č. 39: Panel 19 B

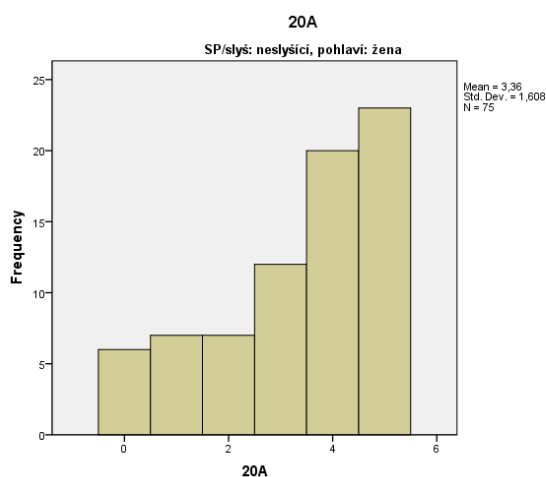

U odpovědí v panelech 19 A a 19 B překvapivě roste četnost v oblast 3 až pěti zvolených odpovědí. Také zároveň pozitivně klesá počet respondentek, které se rozhodly nezvolit žádnou z možností. Z uvedených skutečností lze předpokládat, že ženy výběrové skupiny jsou kritičtější a vnímavější k úmyslnému jednání, které má za cíl ublížit nebo ohrozit. Stejně kriticky vnímavé jsou i k takovým vlastnostem, jako přetvářka, lakomost a falešné chování. Panel A má vrchol hodnot v oblasti tří odpovědí viz graf č. 38. Panel B vykazuje stabilnější rozložení s mírným nárůstem hodnot až do oblasti čtyř odpovědí viz graf č. 39.

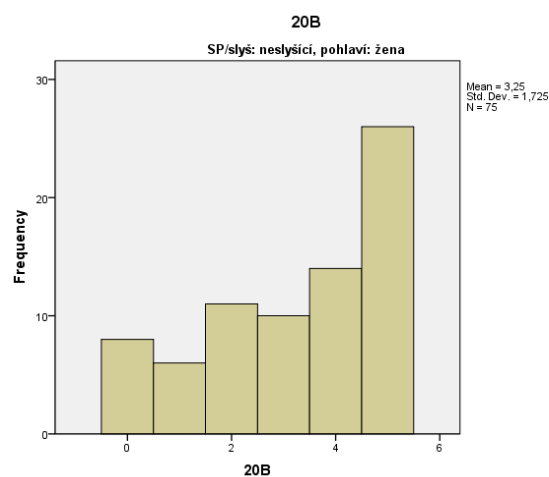
Tabulka č. 36: Exogenní faktory – výběrová skupina ženy

SP/muži	20 A	%	KUM%	20 B	%	KUM%
0	6	8,0	8,0	8	10,7	10,7
1	7	9,3	17,3	6	8,0	18,7
2	7	9,3	26,7	11	14,7	33,3
3	12	16,0	42,7	10	13,3	46,7
4	20	26,7	69,3	14	18,7	65,3
5	23	30,7	100,0	26	34,7	100,0
celkem	75	100,0		75	100,0	

Graf č. 40: Panel 20 A

Graf č. 41: Panel 20 B

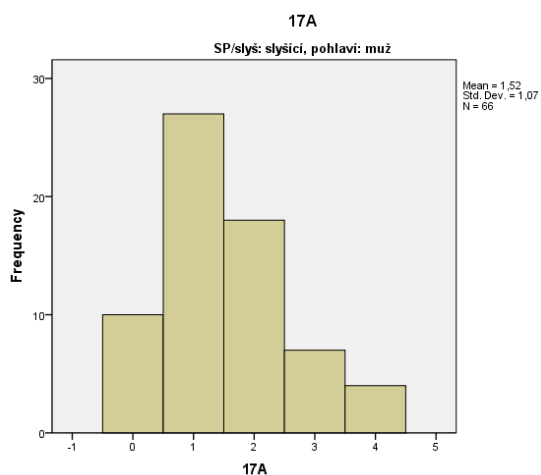

Ženy z výběrové skupiny chápou velmi kriticky nejzávažnější z vnějších faktorů. Dramaticky se zvýšila četnost 4 a 5 odpovědí v obou panelech. Graf č. 40 ukazuje, vzrůstající gradaci četnosti odpovědí v panelu A. Panel B vykazuje také nárůst počtu zvolených odpovědí, ale kulminační bod je až v oblasti 5 zvolených odpovědí. V rámci výběrové skupiny lze konstatovat, že respondenti správně pochopili rozdílnost v závažnosti a dopadu exogenních negativních faktorů na jedince a diskriminují adekvátně intenzitu těchto negativních faktorů. Gradace četnosti odpovědí v panelech 20 A a 20 B dokazuje, že sociální citění a kritika negativního chování není nijak narušena.

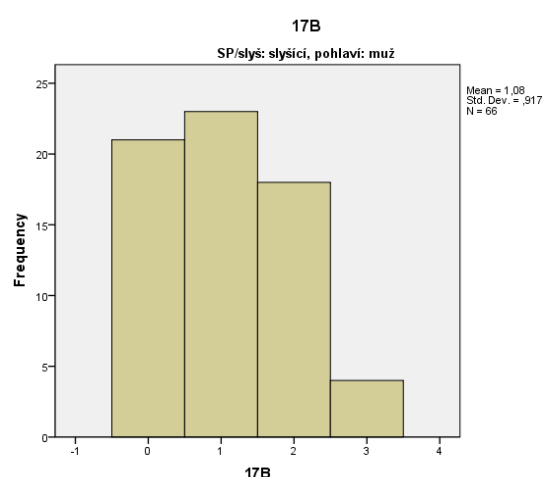
Tabulka č. 37: Exogenní faktory – kontrolní skupina muži

SL/muži	17 A	%	KUM%	17 B	%	KUM%
0	10	15,2	15,2	21	31,8	31,8
1	27	40,9	56,1	23	34,8	66,7
2	18	27,3	83,3	18	27,3	93,9
3	7	10,6	93,9	4	6,1	100,0
4	4	6,1	100,0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0
celkem	66	100,0		66	100	

Graf č. 42: Panel 17 B

Graf č. 43: Panel 17 B

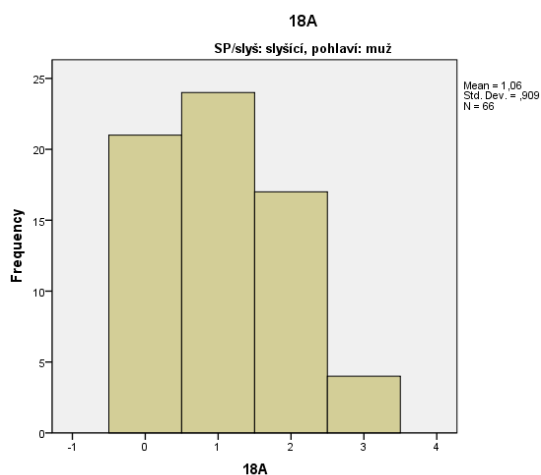

Kontrolní skupina mužů v panelech 17 A a 17 B nevolila své odpovědi v oblasti pěti odpovědí, volila spíše v oblasti jedné a dvou odpovědí v panelu A. To opět ukazuje na zvýšený pocit ohrožení ze strany druhých lidí v oblasti doteků a narušení osobního prostoru bez narušení integrity osobnosti. V panelu B zaznamenáváme 31,8 % respondentů, kteří nezvolili žádnou odpověď. Lze dovodit, že nepovažovali odpovědi za závažné. Grafy č. 42 a 43 prezentují situaci vizuálně. Největší četnosti odpovědí jsou v obou panelech v intervalu od 1 do 2 odpovědí.

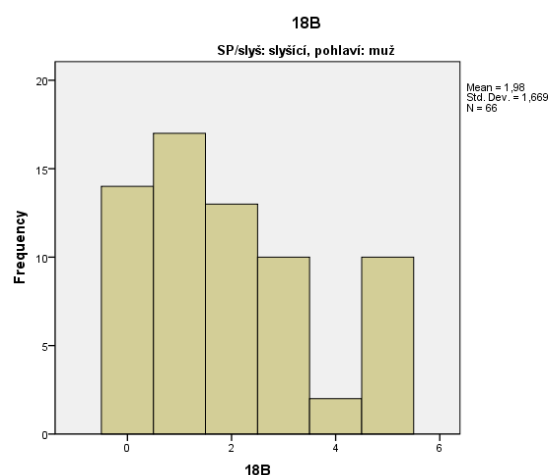
Tabulka č. 38: Exogenní faktory – kontrolní skupina muži

SL/muži	18 A	%	KUM%	18 B	%	KUM%
0	21	31,8	31,8	14	21,2	21,2
1	24	36,4	68,2	17	25,8	47,0
2	17	25,8	93,9	13	19,7	66,7
3	4	6,1	100,0	10	15,2	81,8
4	0	0	0	2	3,0	84,8
5	0	0	0	10	15,2	100,0
celkem	66	100,0		66	100,0	

Graf č. 44: Panel 18 A

Graf č. 45: Panel 18 B

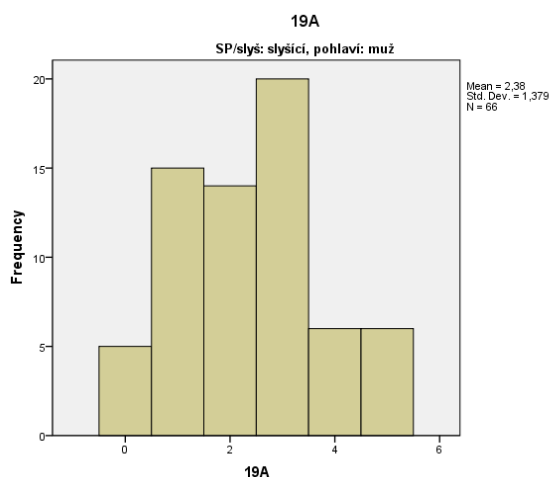

V panelu 18 A zaznamenáváme nárůst v nezvolených odpovědích, také chybí možnosti čtyř a pěti zvolených odpovědích. Převažuje oblast jedné a dvou zvolených odpovědích. V panelu B se pohybuje četnost odpovědích v oblasti intervalu jedné až tří odpovědích. Nečekaný je výskyt četnosti v oblasti pěti zvolených odpovědích. Vnitřní obavy a strachy z neúspěchu zatěžují slyšící muže více než zásah do prostorové orientace a externí rušení soustředění na vykonávanou činnost. Grafy č. 44 a 45 vizuálně znázorňují preference respondentů.

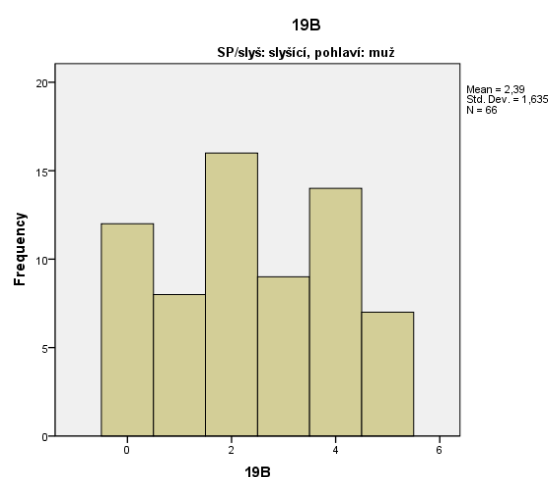
Tabulka č. 39: Exogenní faktory – kontrolní skupina muži

SL/muži	19 A	%	KUM%	19 B	%	KUM%
0	5	7,6	7,6	12	18,2	18,2
1	15	22,7	30,3	8	12,1	30,3
2	14	21,2	51,5	16	24,2	54,5
3	20	30,3	81,8	9	13,6	68,2
4	6	9,1	90,9	14	21,2	89,4
5	6	9,1	100,0	7	10,6	100,0
celkem	66	100,0		66	100,0	

Graf č. 46: Panel 19 A

Graf č. 47: Panel 19 B

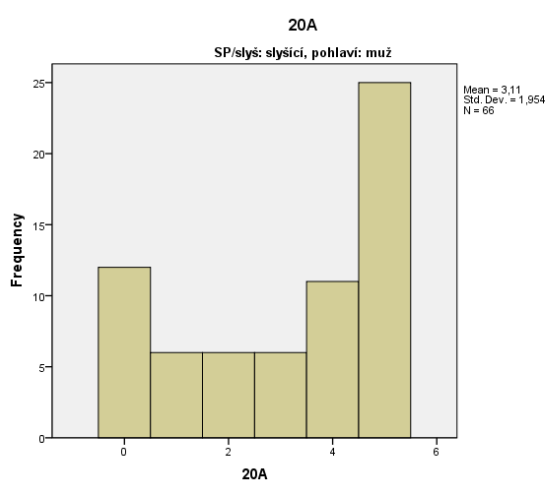

V sadě odpovědí panelu 19 A a panelu 19 B se snížil počet neodpovídajících respondentů a zaznamenáváme mírný nárůst odpovědí v intervalu 4 a 5 odpovědí. Panel 19 B vykazuje značné výkyvy hodnot, které gradují u dvou zvolených odpovědí, pak klesají u tří odpovědí a opět rostou u četnosti v oblasti čtyř zvolených odpovědí. Slyšící muži považují záporné lidské vlastnosti za významnější než úmyslné jednání s cílem ublížit nebo omezit jedince v jednání a konání. Zvláště graf č. 47 vizuálně dokazuje výkyvy v četnosti odpovědí u kontrolní skupiny mužů.

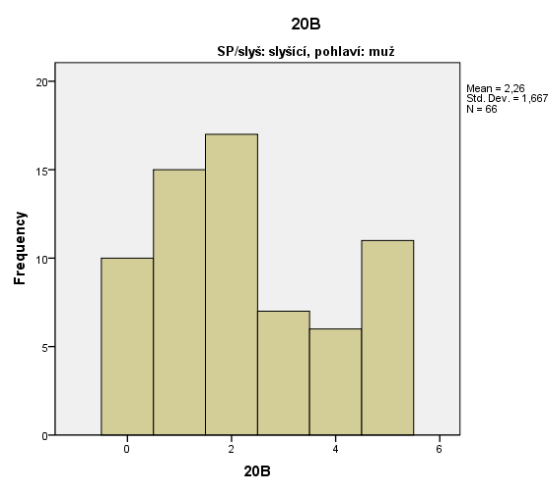
Tabulka č. 40: Exogenní faktory – kontrolní skupina muži

SL/muži	20 A	%	KUM%	20 B	%	KUM%
0	12	18,2	18,2	10	15,2	15,2
1	6	9,1	27,3	15	22,7	37,9
2	6	9,1	36,4	17	25,8	63,6
3	6	9,1	45,5	7	10,6	74,2
4	11	16,7	62,1	6	9,1	83,3
5	25	37,9	100,0	11	16,7	100,0
celkem	66	100,0		66	100,0	

Graf č. 48: Panel 20 A

Graf č. 49: Panel 20 B

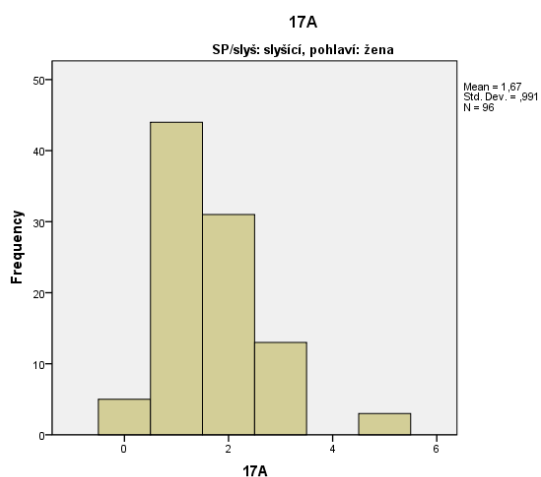

Závažné jednání kriminálního charakteru je zaznamenáno v panelu odpovědí v grafu č. 48, panel 20 A. Zde také zaznamenáváme největší četnost odpovědí v oblasti pěti zvolených odpovědí. Lze odvodit, že slyšící muži považují prezentované odpovědi za tolik závažné, že je ve 25 případech tj. 37,9 % zvolili všechny. Znepokojující je skutečnost, že 18,2 % respondentů nezvolilo žádnou odpověď. Necelá pětina slyšících mužů nepovažuje toto jednání za závažné. Největší četnosti jsou v oblasti nulové odpovědi a v oblasti pěti odpovědí. Střední hodnoty jsou vyrovnané. V panelu 20 B nevolilo žádnou možnost 10 respondentů. Vysoké hodnoty počtu zvolených odpovědí nacházíme v oblasti jedné, dvou a pěti odpovědí viz graf č. 49.

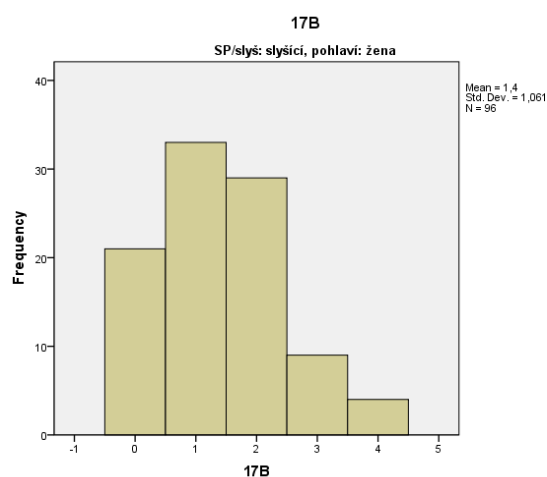
Tabulka č. 41: Exogenní faktory – kontrolní skupina ženy

SL/ženy	17 A	%	KUM%	17 B	%	KUM%
0	5	5,2	5,2	21	21,9	21,9
1	44	45,8	51,0	33	34,4	56,3
2	31	32,3	83,3	29	30,2	86,5
3	13	13,5	96,9	9	9,4	95,8
4	0	0	0	4	4,2	100,0
5	3	3,1	100,0	0	0	
celkem	96	100,0		96		

Graf č. 50: Panel 17 A

Graf č. 51: Panel 17 B

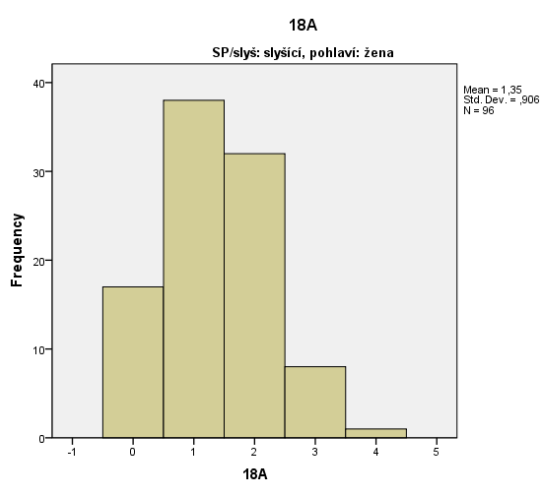

Kontrolní skupina slyšících žen vykazuje největší četnost v oblasti jedné a ve dvou zvolených odpovědí v panelu 17A , což prezentuje skupinu 78,1 % všech odpovídajících žen. Ženy z kontrolní skupiny vnímají tedy neúmyslné fyzické kontakty rušivěji než osobní diskomfort typu malá místnost, špinavé oblečení a malý výhled. Zajímavá je skutečnost absence volby čtyř možných odpovědí v panelu č. 17A. V panelu 17B zase absentuje možnost pěti odpovědí. Situace je graficky znázorněna v grafech č. 50 a 51. Žádnou odpověď nezvolilo v panelu B 21, % respondentek .

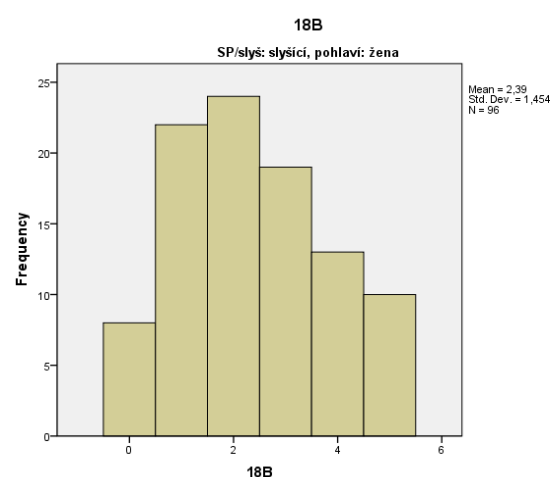
Tabulka č. 42: Exogenní faktory – kontrolní skupina ženy

SL/ženy	18 A	%	KUM%	18 B	%	KUM%
0	17	17,7	17,7	8	8,3	8,3
1	38	39,6	57,3	22	22,9	31,3
2	32	33,3	90,6	24	25,0	56,3
3	8	8,3	99,0	19	19,8	76,0
4	1	1,0	100,0	13	13,5	89,6
5	0	0	0	10	10,4	100,0
celkem	96	100,0		96	100,0	

Graf č. 52: Panel 18 A

Graf č. 53: Panel 18 B

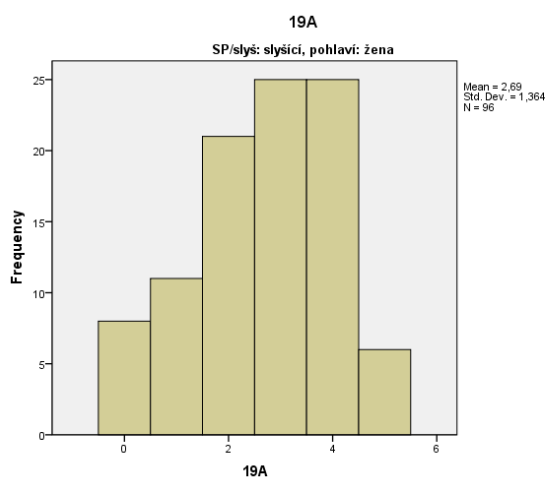

Úmyslné narušování osobní integrity a omezení ve volném jednání prožívají respondentky z kontrolní skupiny v 69,9 % negativně, v oblasti jedné a dvou odpovědí. Následně počty zvolených odpovědí klesají a pět odpovědí nezvolila žádná z respondentek v panelu 18A. Volbu neprovedlo 17,7 % respondentek. Osobní strachy a obavy vnímají respondentky kontrolní skupiny poměrně intenzivně. Četnost odpovědí je největší v intervalu od jedné do dvou odpovědí. Tři až pět odpovědí zvolilo 33,7 % respondentek. Vnitřní tenze z obav a strachu ze selhání hraje u slyšících žen významnou roli. Lze odvodit, že ženy jsou ke svým vnitřním pocitům vnímavější než muži. Situaci graficky dokreslují grafy č. 52 a 53.

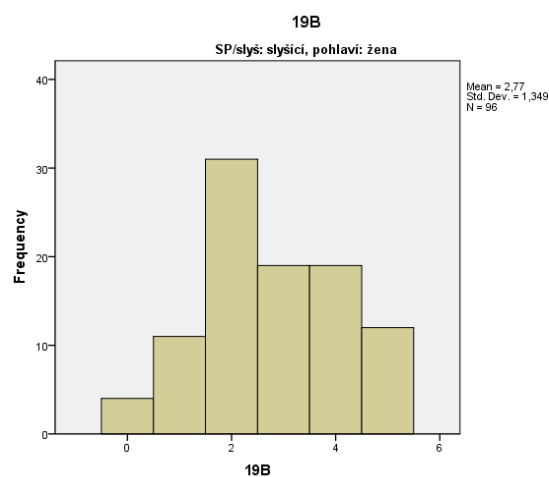
Tabulka č. 43: Exogenní faktory – kontrolní skupina ženy

SL/ženy	19 A	%	KUM%	19 B	%	KUM%
0	8	8,3	8,3	4	4,2	4,2
1	11	11,5	19,8	11	11,5	15,6
2	21	21,9	41,7	31	32,3	47,9
3	25	26,0	67,7	19	19,8	67,7
4	25	26,0	93,8	19	19,8	87,5
5	6	6,3	100,0	12	12,5	100,0
celkem	96	100,0		96	100,0	

Graf č. 54: Panel 19 A

Graf č. 55: Panel 19 B

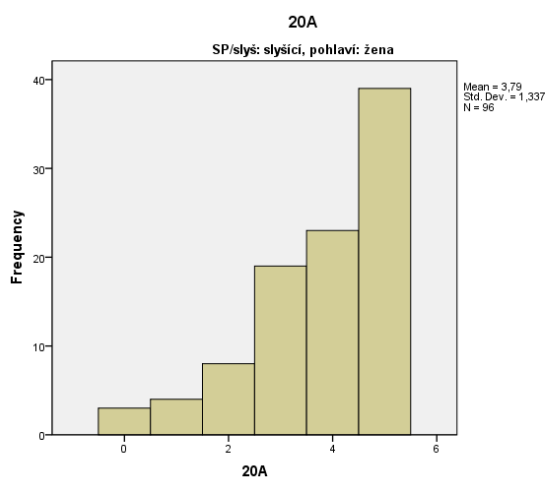

Soubor úmyslného chování s cílem zastrážit a ublížit jedinci nebo něco zničit, prezentovaný v panelu 19 A vnímají slyšící respondentky natolik intenzivně, že frekvence jejich odpovědí má největší a poměrně vyrovnanou četnost z oblasti intervalu dvou až čtyř zvolených odpovědí. Tato skutečnost prezentuje názory 73,9 % odpovídajících respondentek. Negativní osobnostní a povahové vlastnosti považují slyšící ženy za závažné tak, že zvolily v 32,3 % dvě odpovědi a významně více volilo pět odpovědí (celkem ve 12,5 % volby).

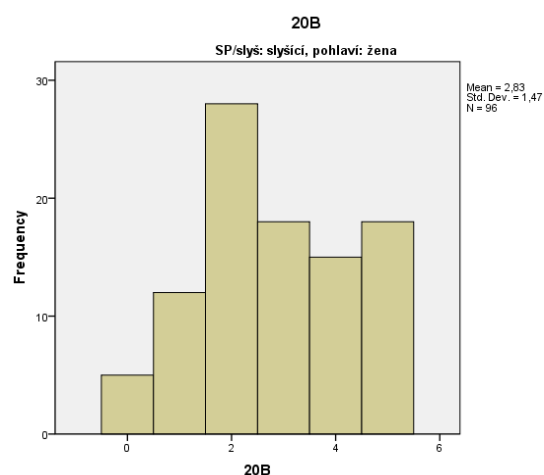
Tabulka č. 44: Exogenní faktory – kontrolní skupina ženy

SL/ženy	20 A	%	KUM%	20 B	%	KUM%
0	3	3,1	3,1	5	5,2	5,2
1	4	4,2	7,3	12	12,5	17,7
2	8	8,3	15,6	28	29,2	46,9
3	19	19,8	35,4	18	18,8	65,6
4	23	24,0	59,4	15	15,6	81,3
5	39	40,6	100,0	18	18,8	100,0
celkem	96	100,0		96	100,0	

Graf č. 56: Panel 20 A

Graf č. 57: Panel 20 B

Závažné protiprávní vnímání pociťuje negativně 39 žen volbou pěti odpovědí tj. 40,6 % slyšících žen. Pouze 3 ženy nezvolily v panelu 20 A žádnou odpověď. V grafu č. 56 sledujeme příznivý nárůst frekvence odpovědí, který má vrchol právě v pěti zvolených odpovědích. Z toho lze odvodit zvýšenou intencionální tendenci k negativně prožívanému jednání, které vede k porušení nebo úplné destrukci člověka. Zvýšené hodnoty, které nalezneme v panelu B, dosahují největší hodnoty v intervalu dvou a tří zvolených odpovědí. Interval od tří do pěti zvolených odpovědí je poměrně homogenní. Četnost voleb se pohybuje v intervalu 15 do 18 odpovědí.

Slyšící ženy projevují citlivost vůči vážnému narušování integrity jedince. Citlivě reagují také na vnitřní pocity z prožívaného neúspěchu nebo strachu. Jejich kritické vnímání exogenních negativních vlivů v podobě negativního chování se jeví

jako komplexnější než u slyšících mužů. Slyšící muž spíše negativně hodnotí vnější projevy cizího chování.

Pro neslyšící muže je nejvíce obtěžující fyzický kontakt druhé osoby. Odsuzují záměrně motivované činy páchané za účelem ublížit druhému člověku. Neslyšící ženy považují narušení tělesné integrity formou tělesných kontaktů za významně obtěžující. Omezení vůle a prostorové orientace prožívají více negativně než vlastní obavy a strachy. Stejně kriticky vnímavé jsou i k takovým vlastnostem, jako je přetvářka, lakomost a falešné chování.

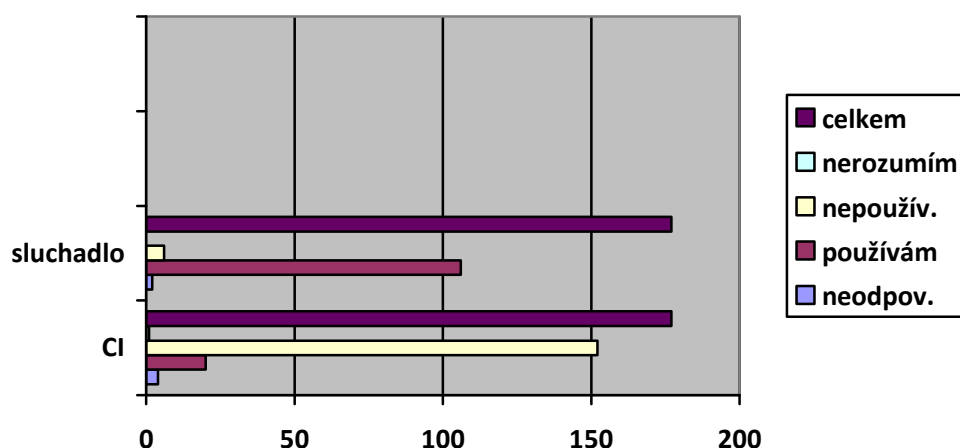
Další informace získané analýzou získaných dat z dotazníkového šetření:

Tabulka č. 45 použití kompenzačních pomůcek

Použití kompenzačních pomůcek	CI	%	sluchadlo	%
bez odpovědi	4	2,3	2	1,1
používám	20	11,3	106	59,9
nepoužívá	152	85,9	69	100,0
nerozumím	1	0,6	0	0
celkem	177	100,0	177	

Ve výběrové skupině respondentů se nacházelo 177 neslyšících respondentů. Na dotaz týkající se používání kompenzačních pomůcek odpověděli respondenti, že kochleární implantát (CI) používá 20 respondentů a tvoří tak 11,3 % skupiny. CI nepoužívá 152 respondentů, to je 85,9 %. Dotazu nerozuměl jeden respondent a 4 na otázku neodpověděli. Na dotaz týkající se používání sluchadel kladně odpovědělo 106 neslyšících respondentů, dva neodpověděli, záporně odpovědělo 69 neslyšících respondentů, viz tabulka č. 45 a graf č 57.

Graf č. 58: Použití kompenzační pomůcek

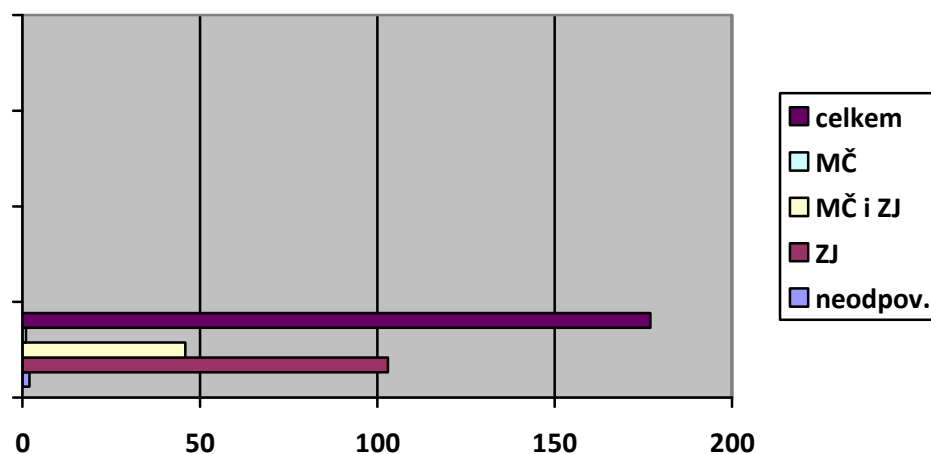

Tabulka č. 46: Prefernce používaného komunikačního kódu

preference komunikačního módu	N (počet)	%
neodpověděl	2	1,1
znakový jazyk	103	58,2
mluvená čeština i znakový jazyk	1	0,6
mluvená čeština	71	40,1
celkem	177	100,1

Preferenci komunikačního módu u výběrové skupiny zkoumala otázka č. 4. Volilo se mezi znakovým jazykem a mluvenou češtinou. Jeden respondent, který byl čerstvým uživatelem CI, zvolil obě varianty. 103 respondentů, tj. 58,2 % preferovalo znakový jazyk. 40,1 % tj. 71 respondentů preferovalo orální řeč, mluvenou češtinu. Tato data jsou zpracována pouze u neslyšící části respondentů. Slyšící respondenti z kontrolní skupiny volili pouze mluvenou češtinu.

Graf č. 59: Preference komunikačního módu

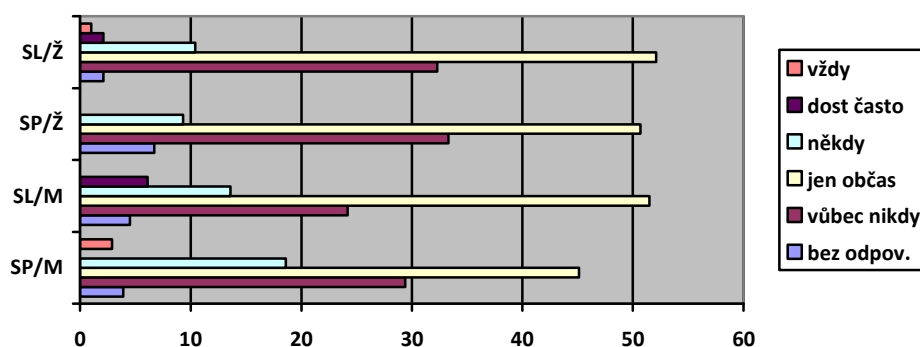
Vnímání vlastního chování vůči druhým lidem a vlastní prezentace chování nazývanou jako sebereflexe zjišťovala otázka č. 21. Respondentům byla nabídnuta škála pěti možností, jak sami vnímají své chování. V nabídce byly tyto odpovědi na otázku: Jako tento zlý člověk se chovám: vůbec nikdy, jen občas, někdy, dost často, vždy. Tabulka č. 47 nás informuje o frekvenci odpovědí u jednotlivých skupin a o rozdílech v procentech odpovědí. Čísla je třeba vnímat v absolutních hodnotách, záporné znaménko pouze dokazuje fakt, o kolik méně skórovali neslyšící respondenti oproti slyšícím respondentům. Kladné hodnoty pak znamenají, o kolik více skórovali neslyšící respondenti nad slyšícími respondenty.

Tabulka č. 47: Vnímání vlastního negativního chování (sebereflexe)

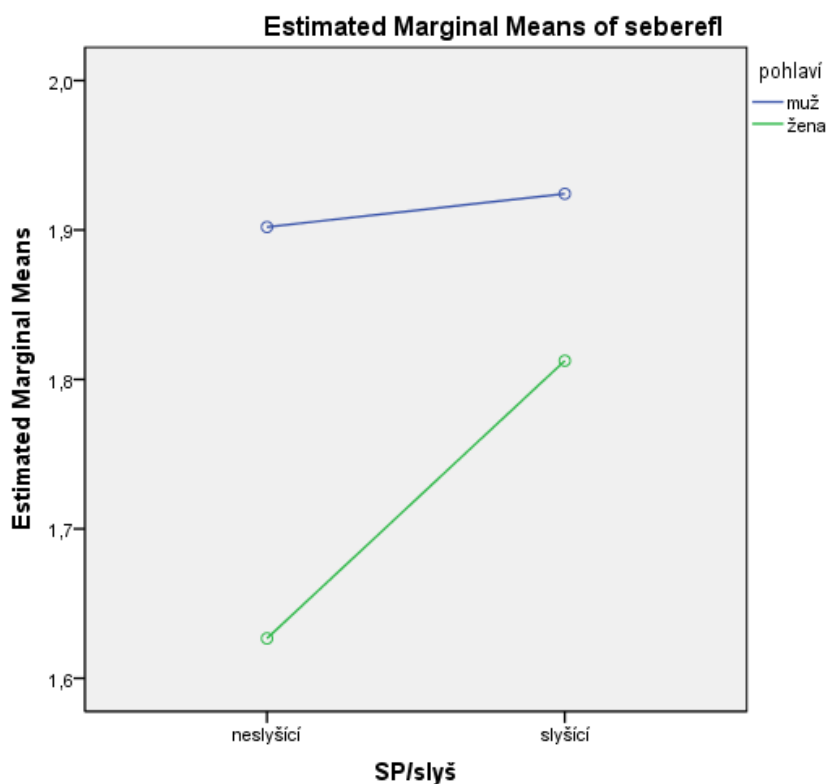
Sebereflexe	SP/M	%	SP/Ž	%	SL/M	%	SL/Ž	%	Dif. M v %	Dif. Ž v %
neodpovědělo	4	3,9	5	6,7	3	4,5	2	2,1	-0,6	+4,6
vůbec nikdy	30	29,4	25	33,3	16	24,2	31	32,3	+5,1	+1
jen občas	46	45,1	38	50,7	34	51,5	50	52,1	-6,4	-1,4
někdy	19	18,6	7	9,3	9	13,6	10	10,4	+5	-1,1
dost často	0	0	0	0	4	6,1	2	2,1	0	-2,1
vždy	3	2,9	0	0	0	0	1	1	+2,9	-1
celkem	102	100	75	100	66	100	96	100	0	0

Nejčastější odpovědí u všech skupin a pohlaví bylo to, že jako zlý člověk se chovají jen občas. Druhou nejčastější odpovědí byla odpověď popírající takové negativní chování. I zde jsou hodnoty mezi skupinami relativně vyrovnané. Třetí nejčastější společnou odpovědí bylo to, že se tímto způsobem respondenti chovají někdy.

Graf č. 60 vnímání vlastního negativního chování (sebereflexe)

Graf č. 61 Vnímání vlastního negativního chování (sebereflexe) srovnání mezi skupinami a pohlavím

Z grafu č. 61 je patrné, že nejkritičtější ke svému chování jsou slyšící muži. Za nimi následují neslyšící muži, slyšící ženy a nakonec neslyšící ženy. Problematikou sebereflexe se zabýval také Potměšil (2007), ale jeho pohled je zaměřen na analýzu schopnosti sebereflexe sluchově postižených školáků, která zahrnuje širší oblast, nejenom sebepojetí a sebehodnocení, ale i názor na svět, v němž žijí. Naše interpretace, v souladu s účelem výzkumného záměru, si všímá pouze schopnosti sluchově postiženého jedince uznat či neuznat, že i on se může chovat závadově.

5.3.1 Diskuse

Cílem výzkumu disertační práce bylo zmapování situace týkající se exogenních negativních vlivů kriminálního charakteru a jejich podíl na utváření jedince v socializačním procesu. Naší snahou bylo zjistit, zda jsou sluchově postižení jedinci vystaveni takovým faktorům, jak je zvládají a jak je případně vnímají a prožívají. Pro explanaci získaných výsledků jsme použili postupy kreativní abdukce, která dle našeho názoru nejlépe vystihuje vysvětlení takových jevů, které se odehrávají v suverénním prostředí myšlenkových pochodů a emočních stavů zkoumaných jedinců. Disertační práce řešila základní výzkumný problém: ***Jsou osoby se sluchovým postižením vystaveny fenoménu šikany? Pokud ano, do jaké míry tento fenomén narušuje jejich socializační proces, popřípadě jak deformuje jejich percepci mezilidských vztahů?***

V návaznosti na uvedený problém byly stanoveny výzkumné otázky:

- a) Existují exogenní negativní vlivy kriminálního charakteru (šikana) i v minoritní společnosti osob se sluchovým postižením s přihlédnutím na dispoziční terén internátních zařízení?
- b) Který z negativních faktorů je determinantní agens pro narušení vztahu osoby s okolím?
- c) Projevují se obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením nějakou vnitřní či vnější podobností?

Odpovědi na tyto výzkumné otázky jsme se rozhodli najít v sestavení čtyř hypotéz a jejich verifikaci jsme provedli metodou falzifikace, tedy hledáním empirických faktů, které by hovořily proti ověřované hypotéze.

Hypotéza pro uvědomění si šikany:

1H0 Žáci se sluchovým postižením rozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

Hypotéza pro zjištění výskytu šikany:

2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně jako u jejich slyšících vrstevníků.

2HA U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana více než u jejich slyšících vrstevníků.

Hypotéza pro zjištění schopnosti obrany proti šikaně

3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících.

3HA Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením nižší než u žáků slyšících.

Hypotéza o vlivu rodičů se sluchovým postižením na své, stejně postižené děti, a jejich schopnost lépe odolávat šikaně

4H0 Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně.

4HA Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů hůře odolávají šikaně.

Kromě ověřování výše uvedených hypotéz se stala naší snahou analýza všech dílčích významných dat a informací, které jsme získali v rámci výzkumu, přestože nebyla zahrnuta do zformulovaných hypotéz. Pro sběr dat byl použit nestandardizovaný dotazník, jehož finální verze byla konzultována se sluchově postiženými členy Klubu neslyšících Auris.

Při ověřování první hypotézy se potvrdilo, že slyšící děti rozumí pojmu šikana lépe než neslyšící. V průběhu zkoumání jsme však zjistili, že je nezbytné přihlížet také k faktoru pohlaví. U žen i u mužů je znalost pojmu šikana u slyšících vyšší než u neslyšících, nicméně ve znalosti jednoznačně dominují slyšící dívky, naopak slyšící muži jsou s pojmem šikana obeznámeni stejně dobře jako neslyšící ženy. Proto jsme přijali **1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci**. Slyšící respondenti dosáhli statisticky významně lepších výsledků v oblasti teoretické znalosti pojmu šikana. Výsledek ověřování této hypotézy nám přinesl fakta o tom, že slyšící ženy znaly pojem šikana nejlépe ze všech respondentů. Z devíti možných správných odpovědí volily v průměru sedm správných odpovědí. Slyšící muži se umístili na druhém místě s přibližně šesti správnými odpověďmi. K nim se přiblížily neslyšící ženy s nepatrně nižším skóre. Na posledním místě se umístili neslyšící muži. V rámci inference se domníváme, že tyto výsledky jsou ovlivněny diferencí v oblasti komunikačních kompetencí u sluchově postižených. Vzhledem k výsledkům druhé hypotézy jsme přesvědčeni, že hlavním důvodem daného výsledku byly nižší kompetence v oblasti pojmové sítě a sémantických polí, které mají sluchově postižení respondenti

osvojeny a aktivně je využívat. Vágnerová (2008, str. 228) uvádí, že „*Sluchové postižení má na lidskou psychiku značný dopad, především z důvodu eliminace standardních možností komunikace, a do určité míry i ve vztahu k rozvoji kognitivních kompetencí*“.

Ověřování druhé hypotézy, která zkoumala míru expozice sluchově postižených chování mající charakter šikany, přineslo zjištění, že obě skupiny, výběrová i kontrolní, jsou tomuto fenoménu negativního chování vystaveny statisticky stejně. Testování hypotézy nepřineslo statisticky významné rozdíly mezi jednotlivými skupinami. Proto byla přijata nulová hypotéza **2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně jako u jejich slyšících vrstevníků.** Z explorační analýzy jsme zjistili důležité informace o věku, ve kterém respondenti šikanu zažili. Bylo to převážně v době povinné školní docházky. Dále skoro třetina všech respondentů se se šikanou setkala. Původní presumpce vycházela z toho, že sluchově postižení jedinci, vzhledem k organizaci školství pro sluchově postižené, budou tomuto fenoménu negativního chování vystaveni více a častěji. Vzhledem ke svému hendikepu budou vyhledávanými oběťmi násilného chování. Skutečnost, že jsou napadáni šikanou stejně často jako jejich slyšící vrstevníci, pramení zřejmě i z faktu, že pojmu šikana nerozumí stejně dobře jako slyšící vrstevníci. Jestliže neví, co to šikana je a jak se projevuje, pak nemohou rozpoznat, zda se jim takové negativní chování děje. Svou roli také hraje věk respondenta. Čím je starší, tak se zvyšuje pravděpodobnost, že se s negativním chováním setkal. Během výzkumu jsme narazili na zajímavý fakt, který nebyl, v rámci našeho výzkumu, řešen. Jedná se o to, zda jsou sluchově postižení napadáni agresory v rámci své skupiny hendikepovaných, nebo agresori nepocházejí z referenční skupiny. Společně s tím, zda používají tito agresori stejné metody a formy napadání, by se mohlo jednat o námět pro další výzkumníky v této oblasti.

Třetí hypotéza se věnovala schopnosti odolávat negativnímu jednání majícího charakter šikany, volbě strategií, jejich preferenci a kreativitě, s jakou jsou schopni respondenti jednat. Při testování této hypotézy jsme nenalezli žádné vnitřní ani vnější podobnosti, o kterých bychom mohli říci, že jsou typické pro skupinu sluchově postižených. Bylo zjištěno, že slyšící jsou v kreativitě strategií zhruba na stejné úrovni a že neslyšící jsou v případě obou pohlaví kreativnější. Tedy mají vybudované schopnosti a strategie jak účinně odolávat šikaně. Nej kreativnější ve strategiích jsou pak neslyšící dívky. Hypotéza 3H0 byla tedy potvrzena. **Z tohoto důvodu**

přijímáme 3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících. Kreativita – tvořivost se projevuje jako vynalézavost a tvůrčí řešení problému. Během výzkumu bylo zjištěno, že ženy obou skupin volí jako obrannou strategii především případné vyhledání cizí pomoci. Rády se svěřují svým kamarádkám a rodičům. Muži obou skupin preferují ofenzivní, tedy silové řešení konfliktní situace. Jako třetí v pořadí by si muži vybrali ve výběrové skupině defenzivní druh obranné strategie. Volba strategie má i svou skrytou výpovědní hodnotu. Pokud bychom hodnotili pouze jednotlivce, prozrazuje nám jeho volba charakterové rysy i jeho aktuální stav duševních funkcí. Také se může jednat o naučené chování, které se stalo funkčním a efektivním. Volba obranné strategie má zkušenostní charakter.

Čtvrtá hypotéza předpokládala, že existuje rozdíl v odolávání šikaně u skupiny neslyšících jedinců, kteří mají neslyšící rodiče a zněla: Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně. Premisa této myšlenky vycházela z faktu, že v rodinách této skupiny respondentů bude převládat jako dorozumívací mód český znakový jazyk jako jazyk mateřský. Jeho bezpečné zvládnutí s sebou přináší jinou kvalitu kognitivních zkušeností pro tyto respondenty.

Pokud bychom takto uvažovali, vyplývá z této úvahy předpoklad, že bude sníženo ohrožení vzniku kognitivní disonance při vnímání negativního chování. Respondenti vychovávaní pomocí českého znakového jazyka se tak budou lépe orientovat v interpersonálních vztazích, protože budou vybaveni relevantní disonancí k projevům šikany. Při testování hypotézy H4 nebyly tedy prokázány rozdíly v odolávání šikaně mezi neslyšícími dětmi, které mají slyšící rodiče, a těmi, které mají neslyšící rodiče. Hypotézu přesto nepovažujeme za potvrzenou kvůli nereprezentativnímu vzorku neslyšících dětí, které mají jak oba rodiče slyšící, tak jednoho rodiče slyšícího a jednoho neslyšícího. Hypotéza tak zůstává jako návrh pro budoucí výzkumníky. **4H0: Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů, lépe odolávají šikaně, tedy nepřijímáme.** V rámci dotazu na to, zda má respondent jednoho neslyšícího nebo oba neslyšící rodiče nebylo specifikováno, kdy toto postižení vzniklo. Také u respondentů s jedním slyšícím rodičem lze předpokládat, že mohl informace získávat v obou komunikačních módech.

Pro zjištění, jak prožívání zátěžových situací formuje sociální proces jedince, bylo nutné získat informace o tom, co cítí, jaké pocity prožívá jedinec atakovaný

šikanou. Jedinec, který prožívá permanentní negativní pocity, je jinak vybaven pro život ve společnosti než ten, který zažívá úspěch, toleranci a porozumění. Jsme přesvědčeni, že způsob a kvalita prožitku, jeho kontextuální rovina, frekvence a intenzita jsou formujícími faktory při utváření vztahu jedince ke společnosti. Testování prožitků u respondentů v zátěžových situacích neprobíhalo experimentálně, ale pouze hypoteticky s ohledem na jejich minulou, prožitou zkušenost. Z tohoto důvodu odpovědi respondentů nejsou emočně zatíženy a jsou ovlivněny vyhasínáním paměťové stopy. Pro ilustraci uvádíme nejčastěji zažívané pocity při prožívání zátěžových situací u jednotlivých respondentských skupin i pohlaví. Uvedené pocity jsou seřazeny dle preference od nejvíce frekventovaného až po nejméně volený pocit. Pro prezentaci jsme zvolili pouze první tři místa. Slyšící ženy v zátěžových situacích nejčastěji volily smutek a bolest; zlost a strach z opakování; nedůvěra (pokud jsou pocity uváděny ve dvojicích, měly u daných respondentů stejnou uváděnou frekvenci). Slyšící muži zažívali nejvíce zlost; strach z opakování; smutek, nedůvěra a bolest se umístily stejně. Neslyšící ženy cítily nejčastěji bolest, smutek; strach z opakování; nedůvěru. Neslyšící muži pociťovali nejčastěji zlost; bolest; smutek. Srovnáním těchto prožívaných pocitů zjišťujeme, že v prožitcích žen kontrolní a výběrové skupiny není rozdíl. U mužů jsou pocity také stejné, jen v odlišném pořadí. Z tohoto důvodu považujeme prožívání v obou skupinách za totožné a neshledáváme mezi prožíváním slyšících a neslyšících respondentů rozdíly. Hudlička (2003) uvádí, že cesta naplněna emocemi může být sama o sobě naplněním a není jen cesta k nějakému cíli. Sama cesta je cílem, bez ohledu jaký byl původní cíl a jak byla cesta obtížná. Například pro ženy sama existence prožívaných emocí může být naplněním jejich tužeb a očekávání. To, že něco zažívají je důležitější než to, „co“ zažívají⁵⁴.

V rámci šetření vnějších negativních faktorů kriminálního charakteru jsme sestavili systém panelů, které v sobě zahrnovaly negativní faktory s různou intenzitou škodlivého dopadu a vzrůstající gradací. Část bychom mohli nazvat jako personifikovanou, část jako exogenní faktory bez jednoznačného původce. Slyšící ženy projevují větší citlivost vůči vážnému narušování integrity jedince. Citlivě reagují také na vnitřní pocity z prožívaného neúspěchu nebo strachu. Jejich kritické vnímání exogenních negativních vlivů, v podobě negativního chování, se jeví jako

⁵⁴ To platí i v zážitky v substituci, např. při sledování telenovely.

komplexnější než u slyšících mužů. Slyšící muž spíše negativně hodnotí vnější projevy cizího chování. Pro neslyšící muže je nejvíce obtěžující fyzický kontakt druhé osoby. Odsuzují záměrně motivované činy páchané za účelem ublížit druhému člověku. Neslyšící ženy považují narušení tělesné integrity formou tělesných kontaktů za významně obtěžující. Omezení vůle a prostorové orientace prožívají více negativně, než vlastní obavy a strachy. Stejně kriticky vnímavé jsou i k takovým vlastnostem jako přetvářka, lakomost a falešné chování. Respondenti výběrové skupiny chápou stejně dobře, jako jejich slyšící protějšky, rozdíly v negativních faktorech. Diskriminují je podle škodlivosti a zátěže na jedince. S narůstající gradací těchto projevů až do trestně právní oblasti, narůstá přímo úměrně i frekvence odpovědí. Lze říci, že se dobře orientují dané v problematice, umí rozlišit mezi osobním diskomfortem a úmyslně páchaným negativním jednáním.

Poslední testovanou skutečností byla míra sebereflexe za účelem zjištění, zda jsou respondenti schopni percipovat své vlastní negativní chování a umí vyhodnotit jeho intenzitu, s jakou ho prezentují v sociálním prostředí. Nejkritičtější ke svému chování byli slyšící muži. Za nimi následují neslyšící muži, slyšící ženy a nakonec neslyšící ženy. Nejčastější odpovědí všech skupin a pohlaví bylo, že jako zlý člověk se chovají jen občas. Neslyšící respondenti jsou schopni vlastního náhledu na své chování a jsou schopni toto chování zhodnotit. Praktickým výstupem je návrh zásad při tvorbě preventivního programu. Vzhledem ke specifickým každého školského zařízení, frekvence a druhu páchané šikany, bude možno každý takový program sestavit s ohledem na aktuální potřeby a věkové kategorie.

5.4 Závěr

Disertační práce pod názvem „Vliv exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru při realizaci socializačních procesů u jedince se sluchovým postižením“, se zabývá vnějšími negativními činiteli, které jsou již tak závažné, že dokážou narušit osobní integritu sluchově postiženého jedince do té míry, že mohou ovlivnit i jeho vrůstání do společnosti a evokovat kognitivní disonanci.

Cílem práce bylo detekovat ty vnější negativní činitele, které nejvíce působí na proces prožívání u jedince se sluchovým postižením, provést jejich srovnání s daty získanými u kontrolní skupiny intaktních jedinců. Výzkumným záměrem práce bylo zjistit, zda existují významné rozdíly v oblasti vnímání vnějších negativních vlivů a jejich možné aberantní dekódování mezi majoritní intaktní populací a minoritou sluchově postižených.

Teoretické aspekty a východiska prosociálního vnímání jsme shrnuli již v teoretické části. V úvodní kapitole jsme se především zabývali problematikou sluchového postižení ve vztahu k významu sluchu v oblasti vývoje řeči, prostorové orientace, abstraktního myšlení, chápání slovně logických pojmů a porozumění sociálních vztahů. V následujících kapitolách teoretické části je prezentována charakteristika osob se sluchovým postižením, sociálně patologické jevy mládeže se zaměřením na rizikové chování a pozitivně a negativně působící faktory. Zvláštní podkapitola je věnována faktorům kriminálního charakteru. V závěrečných kapitolách teoretické části jsme se věnovali i právní analýze negativního chování a etopedickému náhledu na toto chování.

Zpracování teoretické části a realizace pilotáže poskytlo teoretickou platformu pro realizaci výzkumného šetření disertační práce. Empirická část disertační práce byla zaměřena na získání dat a informací, které by se týkaly vnímání vnějších vlivů, jejich diskriminaci na pozitivní a negativní. Význam byl přitom kladen na zachycení vnitřního prožívání každého jedince a jeho pocity při zažívání zátěžové situace. Tyto zátěžové situace vyplývaly z charakteru negativního chování, které lze jednoduše nazvat jako šikana. Z jednotlivých problémových oblastí empirické části byly formulovány dílčí cíle.

První problémový okruh byl zaměřen na to, zda existují exogenní negativní vlivy kriminálního charakteru (šikana) i v minoritní společnosti osob se sluchovým postižením s přihlédnutím na dispoziční terén internátních zařízení. Na základě šetření bylo zjištěno, že mezi sluchově postiženými se vyskytuje šikana. Dále, že rozumění pojmu šikana je na nižší úrovni než u kontrolní skupiny.

Druhý problémový okruh se zabýval tím, který z negativních faktorů je determinantní agens pro narušení vztahu osoby s okolím. Bylo zjištěno, že sluchově postižení jedinci zcela správně chápou jevy, které narušují integritu jedince a jsou uskutečňovány především druhými lidmi. Lze je charakterizovat jako postižitelné našim právním systémem.

Třetí problémový okruh řešil skutečnost, zda se projevují obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením nějakou vnitřní či vnější podobností. Žádnou vnitřní ani vnější podobnost jsme nezaznamenali. V rámci výzkumu sluchově postižených zaznamenali vyšší kreativitu při řešení konfliktních situací, která se projevila vyšší frekvencí zvolených obranných technik a strategií.

Správné pochopení a orientace v oblasti působení vnějších negativních vlivů může ovlivnit jednak utváření zralých obranných mechanismů, samotný socializační proces a v neposlední řadě prožívání každého jednotlivce. Negativně zpracované podněty mohou v jedinci zanechávat disonantní rezidua a narušit tak jeho vztah k okolním societám. Význam práce spočívá ve snaze usnadnit sluchově postiženým jedincům rozpoznávání vnějších negativních vlivů, a tím ovlivnit jejich sociální učení.

Závěry zjištěné zpracováním disertační práce a její praktický výstup mohou přispět k obohacení přípravy a vzdělávání budoucích stávajících učitelů, speciálních pedagogů na základních školách pro sluchově postižené. Pochopením toho, jak zvnitřňují jejich žáci své vnímání okolí, co cítí a prožívají, umožní zlepšení interpersonální a sociální percepce.

POUŽITÁ LITERATURA

1. ASSMANN, J. 2001. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-051-6.
2. ATKINSONOVÁ, R. L. a kol. 1995. *Psychologie*. část 2/2 Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-35-x.
3. BADDELEY, A. 1999. *Vaše paměť [orig. Your Memory]*. Překlad Renata Kamenická. Vydání první. Brno: Books. (298 str.). ISBN 80-7242-046.
4. BERGSON, H. 2003. *Myšlení a pohyb*. Praha: Mladá fronta. ISBN 8020410082.
5. BERNSTEIN, B. 2003. *Class, Codes and Control: Theoretical studies towards a sociology of language*. Routledge. ISBN 0415302862.
6. BERTRAND, Y. 1998. *Soudobé teorie vzdělávání*. 1. vyd. Oldřich Selucký. Praha: Portál. ISBN 80-7178-216-5.
7. BIRDWHISTELL, R. L. 1970. *Kinesics and Context: Essays in Body Motion Communication*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
8. BLATNÝ, M. a kolektiv. 2010. *Psychologie osobnosti*. Havlíčkův Brod: Grada. ISBN 978-80-247-3434-7.
9. BRATSKÁ, M. 2001. *Zisky a straty v zaťažových situáciach alebo príprava na život*. (str. 305) Bratislava: Práca. ISBN 80 – 7094 – 292 – 4.
10. BURIÁNEK, J. a kol. 2002. *Interkulturní vzdělávání: příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. Praha: Člověk v tísni. ISBN 80-7106-614-1.
11. CAPPONI, V; NOVÁK, T. 2000. *Sám sobě psychologem*. Praha: Grada. ISBN 80-7169-362-6.
12. ČAČKA, O. 1998. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. 2. dopl.vyd., (384 str.). Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-010-4.
13. ČANDÍK, M.; CHUDÝ, Š. 2005. *Niektoré fyzikálne aspekty sluchového vnímania a ich využitie pre multimediálne aplikácie*. In e-PEDAGOGIUM II/2005 Olomouc, ISSN 1213-7758.
14. ČÁP, J., MAREŠ, J. 2001. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál. ISBN: 80-7178-463-X.
15. ČEDÍK, V. a kol. 1953. *Psychiatrie a psychologie*. Pomocná kniha pro zdravotnické školy. Praha: SZN 1953.
16. ČERNÝ, J. 1998. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico. ISBN: 80-85839-24-5.
17. DILLER, G. QESWHIC. 2006. *Sluchové postižení – Možnosti edukace, Neurofyziologické aspekty*. Project - Kapitola 1.

18. DRÁPAL, M. 2006. *Model prostorového slyšení*. Praha: České vysoké učení technické. Fakulta elektro-technická, katedra kybernetiky. Vedoucí diplomové práce Doc. MUDr. RNDr. Petr Maršálek, Ph.D. (str. 15). Elektronické studijní opory ke zkoušce (texty k distančnímu vzdělávání v systému LMS UNIFOR).
19. DVOŘÁČEK, Z. 2007. *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální policie a vyšetřování na úseku mládeže*. Sborník příspěvků. Praha: Policejní akademie. ISBN 978-80-7251-248-5.
20. ECO, U. 1976. *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press.
21. FENGLER, J., JANSEN, G. 1999. *Handbuch der Heilpädagogischen Psychologie*. Stuttgart: Kohlhammer. ISBN 3-17-014568-1.
22. FIELD, E. 2007. *Bullyblocking. Six secrets to help children deal with teasing and bullying*. Australia and New Zealand: Finch Publishing. ISBN 9781876451776.
23. FISKE, S. T. 2009. *Social Beings: Core Motives in Social Psychology*. 2. vydání John Wiley & Sons Inc. ISBN-10: 0470129115.
24. FREEMAN R, D. CARBIN, C. F. BOESE, R. J. 1992. *Tvé dítě neslyší? Průvodce pro všechny, kteří pečují o neslyšící děti*. Praha: FRPSP.
25. FREEMAN, R. D, 1991. *Tvé dítě neslyší?* Industrial Oaks Blvd, Austin, Texas, 78735, 1981. Překlad Jaroslav Hrubý, Jaroslava Selicharová 1991.
26. FÜRST, M.: 1997. *Psychologie. Včetně vývojové psychologie a teorie výchovy*. Praha: Votobia. ISBN 80-7198-199-0.
27. GARDNER. H, 1999. *Dimenze myšlení*. Praha: Paidio, ISBN: 80-7178-279-3.
28. GAVORA, P. 2000. *Úvod do pedagogického výzkumu.*, Brno: Paido. ISBN: 80-85931-79-6 3.
29. GELLNER, E. 1999. *Rozum a kultura: historická úloha racionality a racionalismu*. Brno: CDK. ISBN 80-85959-44-5.
30. GOLEMAN,D. 2001. *Emoční inteligence*. Praha: Metafora. ISBN: 978-80-7359-334-6
31. GREGORY, S. 1996. *Bilingualism and the Education of Deaf Children*. University of Birmingham. ISBN 0900960868.
32. JOUTSEN, N. 1995. *Criminal Justice System of Finland: A General Introduction*. Hakapaino Oy. ISBN 951-53-0219-6.
33. HALL, E. 1990. *The Silent Language*. Anchor Books . ISBN 9780385055499.
34. HANUŠOVÁ, M. 2006. *Základy psychologie*. Praha: Galén, Karolinum. ISBN 80-7262-377-X.

35. HARRIS, J. R. 1995. *Where is the child's environment? A group socialization theory of development*. Psychologikal Review. ISBN 0-599-59577-9.
36. HARTL, P. 1993. *Psychologický slovník*. Praha: Budka. ISBN 80-901549-0.
37. HARTMANN, N. 1964. *Der Aufbau der realen Welt, Grundriss der allgemeinen Kategorienlehre*. Publisher: Gruyter; 3rd edition. ISBN-13: 978-3110001471.
38. HAYES, N. 1998. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál SPN.
39. HELUS, Z. 2004. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál. ISBN 80-7178- 888-0.
40. HENTIG, H. 1979. *The Criminal and His Victim, Schocken Book*, New York.
41. HOFSTÄTTER, R. 1957. *Gruppendynamik*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
42. HOLYS, B. 1994. *Kriminologia*, Wydawnictwo Naukowe, Waszawa. ISBN 80-7097-561-X.
43. HOMOLÁČ, J. 1998. *Komunikace neslyšících. Sociolingvistika (antologie textů)*. Praha: FF UK. ISBN 80-85899-40-X.
44. HRUBÝ, J. 1998. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*. 2. díl. Praha: FRPSP. ISBN 80-7216-075-3.
45. HŘEBÍČKOVÁ, M., ČERMÁK, I. 1998. *Srovnání pěti dimenzí osobnosti (Big Five) v sedmi jazycích*. In *Sociální procesy a osobnost (Sborník příspěvků)*. Brno: Masarykova Universita. ISBN 80-210-2005-9, s. 55-59.
46. HUDLIČKA, P. 2003. *Prožívání – Zkušenost – Životní svět aneb O cestách do světa na zkušenou*. Praha: Fokus. ISBN 80- 7254 -323 -7.
47. HUME, D. 1996. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda. ISBN 80-205-0521-0.
48. HUTYROVÁ, M. 2006. *Etopedie pro výchovné pracovníky*. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1190-3.
49. CHLEBUS, P. 2003 1. neurologická klinika LF MU, Brno: FN u sv. Anny v Brně. ISBN 9788024613000.
50. JACOBI, J. 1992. *Psychologie C. G. Junga*. Přel. L. Menšíková a J. Kocourek. Praha: Edice 1. vyd. Psychoterapie sv. 2. Praha: Psychoanalytické nakladatelství. ISBN ISBN 80-900802-9-4.
51. JEDLIČKA, I. 2007. *Vady a poruchy sluchu z hlediska otorinolaryngologie a foniatrie*. In ŠKODOVÁ, E., JEDLIČKA I. a kol. *Klinická logopedie*. Praha: Portál. 2. vyd. ISBN 978-80-7367-340-6.
52. JÍLEK, L. 1979. *Biologie člověka*. Praha: SPN, č. publikace 64-03-04-4.

53. JÍLEK, V. 2005. *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalist*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1246-2.
54. KASSIN, S. 2007. *Psychologie*. Praha: Computer Press. ISBN - 978-80-251-1716-3.
55. KATZ, J. et al. 1994. *Handbook of Clinical Audiology*. Baltimore: Williams & Wilkins. ISBN 0-683-04548-2.
56. KEUDEL, H. CAPELLE, B. 2007. *Domácí lékař dětských nemocí. Příznaky, léčba, prevence*. Brno: Computerpress. ISBN 978-80-251-1468-1.
57. KOHOUTEK, R. 2008. Výbor z přednášky: *Vnímání a jeho závady a poruchy a diagnostika*. Konané dne 6. prosince 2008.
58. KOHOUTEK, R.: 2007. *Patopsychologie a psychopatologie pro pedagogy*. Brno: Pdf, MU. ISBN 978-80-210-4434-0.
59. KOHUTOVÁ, J. a kol. 2005. *Jazyk Neslyšících. Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyku*. Výzkumný záměr 0021620825. Praha: UK FF Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
60. KOLÁŘ, M. 2001. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-513-X. S. 27–47.
61. KOLÁŘ, M. 2011. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-871-5.
62. KOLÁŘ, M. 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-123-1.
63. KOMÁRKOVÁ, R.; SLAMĚNÍK, I.; VÝROST, J. 2001. *Aplikovaná sociální psychologie III-Sociálněpsychologický výcvik*. 1st ed. ISBN 80-247-0180-4.
64. KOSINOVÁ, B. 2008. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. Praha: ČKTZJ o. s. ISBN 978 – 80 – 87153 – 94 – 9.
65. KOSTŘICA, R. 2001. *Vyšetřovací metody a základní diagnostika v otorinolaryngologii*. Praha: Triton. ISBN: 80-7254-190-0.
66. KOUKOLÍK, F. 2002. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. 2. Aktualizované a rozšířené vydání. Portál, Praha. ISBN 80-7178-632-2.
67. KRAHULCOVÁ, B. 2003. *Filozofické, etické a psychosociální aspekty sluchového postižení*. Education and Culture. Socrates. QESWHIC Project.
68. KRAHULCOVÁ, B. 2001. *Komunikace sluchově postižených*. Praha: Karolinum. ISBN 80-243-0329-2.
69. KRAUS, J. a kolektiv. 2007. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Akademia. ISBN: 978-80-200-1351-4.
70. KŘIVOHLAVÝ, J. 2002. *Konflikty mezi lidmi*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-642-X.

71. KUBÁTOVÁ, Helena. 2009. *Sociologie*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého. ISBN 978-80-244-2314-9.
72. KULIŠŤÁK, P., LEHEČKOVÁ, H., MIMROVÁ, M., NEBUDOVÁ, J. 1997. *Afázie*. Praha: Triton. ISBN 80-85875-38-1.
73. LADD, P. 2003. *Understanding Deaf Culture. In Search of Deafhood*. Clevedon; Buffalo; Toronto; Sydney: Multilingual Matters. ISBN 1-85359-545-4.
74. LANE, H., HOFFMISTER, R., BAHAN, B. 1996. *Journey into the deaf world*. San Diego, CA: DawnSign Press. ISBN 1-56368-309-1.
75. LANGER, J. 2008. *Specifika komunikace osob se zdravotním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-1977-0.
76. LAUER, N. 1999. *Zentral Verarbeitungsstörungen im Kindesalter*. Fórum Logopadie. Thieme. ISBN 1884822630.
77. LAVASOVÁ, L. 2006. *Šikana*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí. ISSN 1213-7499
78. LEWIN, K. 1951. *Field theory in social science: selected theoretical papers* Edited by Dorwin Cartwright.
79. LIBERDOVÁ, E. 2010. *Slyšet život*. Praha: Vydejteknihu.cz. ISBN: 9788025130513
80. LOCKE, J. 1984. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda.
81. LONNER, W. J. 1993, *Psychology and Culture*. Western Washington University. ISBN-13: 9780205148998.
82. LOVE, R.; WEBB, W. G. 2009. *Mozek a řeč. Neurologie nejen pro logopedy*. Praha: Portál. ISBN 978 - 80 - 7367 - 464 - 9.
83. LUDÍKOVÁ, L, SOURALOVÁ E. 1995. *Úvod do výchovy hluchoslepých*. Olomouc: U. ISBN 80-238-8729-7 24.
84. LUDÍKOVÁ, L. 2001. *Edukace hluchoslepečho dítěte raného věku*. 1. vyd. Olomouc: UP. ISBN 80-244-0250-5.
85. LUDÍKOVÁ, L., STOKLASOVÁ, V. 2006. *Tyflopedie pro výchovné pracovníky*. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1189-X.
86. LULOFS, R. S., ROXANE, S., CAHN, DUDLEY D. 1999. *Conflict: From Theory to Action (2nd Edition)*. Boston: Allyn & Bacon. ISBN 13: 9780205290307.
87. MACUROVÁ, A. 2001 *Jazyk a hluchota*. In *Slovo a slovesnost*, roč. 62, č. 2. ISSN 1387-9316.

88. MARTINKOVÁ, M. 1997 *Špatné zacházení s dětmi a mladistvými v rodině*. Praha: IKSP, 1997, výzkumný úkol.
89. MERZENICH a BRUGGE, 1973 in *Representation of the cochlea in primary auditory cortex of the ferret (Mustela putorius)*.
90. MORELAND, R. L., LEVINE, J. M. 2003. *Group composition: Explaining similarities and differences among group members*. In M. A. Hoog, J. Cooper (Eds.). London: Sage handbook of social psychology. ISSN: 1046-4964; Online ISSN: 1552-8278.
91. MUHIČ, J. a kolektiv 2006. *Interkulturní kompetence a diversity management*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. ISBN 978-80-214-3511-7.
92. NAKONEČNÝ, M. 2009. *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia. ISBN - 978-80-200-1680-5.
93. NAKONEČNÝ, M. 2004. *Psychologie téměř pro každého*. Praha: Academia. ISBN 80- 200-1198-6.
94. NEBESKÁ, I. 1992. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H. ISBN 80 - 85467 -75-5.
95. NETTER, F. H. 2003. *Anatomický atlas člověka*, 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 80-247-0517-6.
96. NOVÁK, A. 1994. *Foniatrye a pedaudiologie, poruchy komunikačního procesu způsobené sluchovými vadami*. Praha: Unitisk.
97. NOVÁK, V. 2010 Chyby při vnímání jiných. Přednáška na VPŠ MV, Brno.
98. NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. a kol. 2008 *Kriminologie*. Praha: ASPI a.s. ISBN 978-80-7357-376-8
99. NÝVLTOVÁ, V. 2008. *Psychopatologie pro speciální pedagogy*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-8672-348-8.
100. PETRUSEK, M. ET. AL. 1996. *Velký sociologický slovník*. 1. Díl. Praha, Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
101. POLLAK, O. 1950. *The Criminality of Women*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
102. POLIŠENSKÁ, V. A. 2008. *Profilování pachatelů trestných činů*. Zkušenost pachatelů trestných činů a její vliv na chování a prevenci. Psychologický ústav AV ČR výzkumný záměr GAČR 406/07/0261.
103. POTMĚŠIL, M. a kolektiv. 2010. *Psychosociální aspekty sluchového postižení*. 1. vydání Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5184-3.
104. POTMĚŠIL, M. 1999. *Některé příčiny a důsledky nesprávné výchovy sluchově postižených dětí*. In Speciální pedagogika: Praha: UK. č. 5. ISSN 1211-2720.

105. POTMĚŠIL, M. 1999. *Úvodní stati k výchově a vzdělávání sluchově postižených*. Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-744-8.
106. POTMĚŠIL, M., 2003. *Čtení k surdopedii*. Olomouc, UPOL. ISBN 80-244-0766-3.
107. POTMĚŠIL, M. 2007. *Sluchové postižení a sebereflexe*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1300-0.
108. POŽÁR, L. 1999. *K osobnosti dětí a mládeže s těžkým sluchovým postižením*. In Speciální pedagogika. Praha: UK. č. 5. ISSN 1211-2720.
109. PROCHÁZKOVÁ, V., VYSUČEK, P. 2007. *Jak komunikovat s neslyšícím klientem*. Praha: Vzdělávací institut ochrany. ISBN 978-80-86991-18-4.
110. PRŮCHA, J. 2001. *Multikulturní výchova. Teorie – praxe – výzkum*. 1. vyd. Praha: ISV. ISBN 80-85866-72-2.
111. PRUITT, D. G. 1998. *Social conflict. Handbook of social psychology*. 4th ed. New York: McGraw-Hill. ISBN-13: 978-0-470-13747-5
112. PTÁČEK, R. 2006. *Poruchy chování v dětském věku*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí o.p.s. ISBN 80-86991-81-4.
113. RENOTIEROVÁ, M. 2005. *Základy speciální pedagogiky I. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1083-4.
114. RENOTIEROVÁ, M. 2005. *Základy speciální pedagogiky II. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1099-0.
115. REYSSET, P., WIDEMANN, T. 1997. *La pensée stratégique*. Presses universitaires de France. ISBN 9782130484127.
116. ROTTENBERG, J. *Architektonika descendentního systému sluchové dráhy a její možný význam v patologii tinnitu*. Brno: Masarykova univerzita. Lékařská fakulta, 2006. Vedoucí disertační práce Prof. MUDr. Miroslav Novotný, CSc.
117. ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. 2010. *Jak na šikanu*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.
118. SACKS, O. 1989. *Seeing Voices. A Journey Into the World of the Deaf*. Los Angeles: University of California Press. 1989. ISBN 0-375-70407-8.
119. SKŘIVAN, J. 2002. *Záněty středního ucha. Sluch a jeho poruchy*. Praha: Triton. V edici: Ostatní patientské publikace. ISBN: 80-7254-128-5.
120. SMOLÍK, J. 2010. *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2907-7.
121. SOURALOVÁ, E. 2002. *Čtení neslyšících*. Olomouc: PdF UP. ISBN 80-244-0433-8.

122. SOURALOVÁ, E. 2005. *Gesta v komunikaci hluchoslepých*. In ŠTĚRBOVÁ, D. Hluchoslepota, lidé s ní a kolem ní. Olomouc: FTK UP, ISBN 80-244-1244-6.
123. SOURALOVÁ, E. 2000. Některé jazykové aspekty přepisu literárních textů pro sluchově postižené. In Gong č. 2. Praha: FRPSP. ISSN 0323-0732.
124. SOURALOVÁ, E. 2005. *Surdopedie I. Studijní opora pro kombinované studium*. Olomouc: UP v Olomouci, ISBN 80-244-1007-9.
125. SOURALOVÁ, E. 2005. *Surdopedie II. Studijní opora pro kombinované studium*. Olomouc: UP v Olomouci, ISBN 80-244-1008-7.
126. SOURALOVÁ, E., LANGER, J. 2005. *Surdopedie*. Studijní opora pro kombinované studium. Olomouc: UP v Olomouci. ISBN 80-244-1084-2.
127. SOVÁK, M. 1978. *Logopedie*. Praha SPN.
128. STANTON, R.; STANTON, R. 2001. *The psychology of gender and sexualit., An introduction*. University Press Celtic Court 22 Ballmoor Buckingham MK18 1XW. ISBN 0 – 335 – 20225 X (hb).
129. STEJSKAL, B. 2009. *Šikana jako pedagogický a celospolečenský problém*. In Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém. Sborník příspěvků z konference. Praha: Tribun EU. ISBN 978-80-7399-857-8.
130. STRAUSS, A. CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert. ISBN 80-85834-60-X.
131. ŠEDIVÁ, Z. 2006. *Psychologie sluchově postižených ve školní praxi*. Praha: Septima, spol. s.r.o. ISBN 80-7216-232-2.
132. ŠLAPÁK, I.; FLORIÁNOVÁ, P. 1998. *Kapitoly z otorhinolaryngologie a foniatrie*. Brno: Paido. ISBN 80-85931-67-2.
133. TAKALA, M. 1995. „*They say I’m stupid, but I just don’t HEAR*“. Helsinki: University of Helsinki. ISBN 9514570049.
134. TARCSIOVÁ, D. 2005. *Komunikačný systém sluchovo postihnutých a spôsoby prekonavania ich komunikačnej bariery*. Bratislava: Sapienza 2005. ISBN 80-969112-7-9.
135. TARCSIOVÁ, D. 2002. *Prstová abeceda*. Bratislava: Effeta – stredisko sv. F. Saleského v Nitre. ISBN 80-968584-4-0.
136. TARCSIOVÁ, D.; KOŠÚTOVÁ, M.; KOŠÚT, J. 2001. *Rukoväť tlmočnickov posunkovej reči 1*. Nitra: EFFETA. ISBN 80-968584-3-2.
137. THAGARD, P. 2001. *Úvod do kognitivní vědy: mysl a myšlení*. Praha: Portál. ISBN 807178-445-1.
138. TROJAN, S. a kol. 2003. *Lékařská fyziologie*. 4. vyd. Praha: Nakladatelství Grada Publishing, a. s. ISBN 80-247-0512-5.

139. VÁGNEROVÁ, M. 2008. *Patopsychologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.
140. VÁGNEROVÁ, M. 1999. *Psychologie pro pomáhající profese: Variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-214-9.
141. VALENTA, M., KOZÁKOVÁ, Z. 2006. *Psychopedie 1 pro výchovné pracovníky*. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1187-3.
142. Velký sociologický slovník. I. A-O. 1996. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-311-3.
143. VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M. 2003. *Ženská kriminalita – hodnotové orientace a postoje k právu delikventních žen*. Časopis pro právní vědu a praxi. Brno: Masarykova univerzita. Právnická fakulta. vol. Roč. 11, no. 3. ISSN 1210 - 9126
144. VÍTKOVÁ, M. 1998. *Integrativní speciální pedagogika*, Praha: Paidio, ISBN 80-85931-51-6.
145. VÍTKOVÁ, M. 2004. *Integrativní speciální pedagogika*. Integrace školní a speciální. Brno: Paido. ISBN 80-7315-071-9.
146. VOLEK, J.; JIRÁK, J.; KÖPPLOVÁ, B. 2006. *Mediální studia: východiska a výzvy*. vol. I., no. 1. Praha: Syndikát novinářů ČR. ISSN 1801-9978.
147. VOŇKOVÁ, J. 2004. *Domácí násilí v českém právu z pohledu žen*. Praha: proFem, o.p.s. ISBN 80-239-2106-1.
148. VÝROST, J., SLAMÉNÍK, I. 2008. *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, a.s., II. přepracované vydání. ISBN 978-80-247-1428-8.
149. WARD, C.; BOCHNER, S.; FURNHAM, A. 2001. *The psychology of Culture Shock*. Routledge, Philadelphia, PA 19106 ISBN 0 – 415 – 16234 – 1.
150. WILSON, E. O. 1993 *O lidské přirozenosti*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-076-3.

Zákony a právní normy

1. Zákon č. 273, ze dne 10. července 2001, O právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů.
2. Metodický pokyn MŠMT č.j. 24 246/2008-6 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.
3. Metodický pokyn MŠMT č.j. 10 194/2002-14 k jednotnému uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví.
4. Metodický pokyn MŠMT č.j. 20 006/2007-51 k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních.
5. Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.
6. Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných.
7. Vyhláška 458/2005 Sb., kterou se upravují podrobnosti o organizaci výchovně vzdělávací péči ve střediscích výchovné péče.
8. Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (Školský zákon).
9. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.
10. Zákon č. 384/2008 Sb. ze dne 23. září 2008, kterým se mění zákon č. 155/1998 Sb., o znakové řeči a o změně dalších zákonů a další související zákony.
11. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.
12. Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).
13. Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů, Zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb.
14. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Internetové zdroje:

1. anatomie.lf2.cuni.cz/soubory/ Transverzalni rez michou.doc
2. AWADOVÁ, L., převzato z: phil.muni.cz, Jazyky neslyšících 20/10/2006
3. COMENIUS 2.1 ACTION. Qualification of educational staff. working with hearing impaired children. (QESWHIC). Kapitola 1. Gottfried Diller, Martin Kinkel, www.lehn-acad.net/downloads/letter01cz.pdf
4. FAJSTAVR, J. *Funkce vestibulárního ústrojí*. <http://mefanet-motol.cuni.cz/clanky.php?aid=15>
5. GORDON, N.: *The neurology of sign language*. Review. Brain & Development, 26, 2004, s. 146-150. <http://ureca.recherche.univ>
6. <http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/pedf/js09/orl/web/doc/zaklady-orl-a-foniatrie.pdf>
7. http://kdf.mff.cuni.cz/~kekule/LS06/nejen_fyzika/prostor.ppt.
8. http://ruce.cz/clanky/_403.pdf VYSUČEK, P. Čeština v komunikaci neslyšících, FF UK 2002
9. <http://ruce.cz/clanky/94-seznam-organizaci>
10. <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1096066178-televizni-klubneslysicich/204562221800002/>
11. <http://www.novinky.cz/zena/styl/214477-miss-neslysicich-eva-michalkova-diky-sve-vade-jsem-vnitřně-vyrovnaná.html>
12. MUHIĆ, J. a kolektiv *Interkulturní kompetence a diversity management*. Vydalo: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha, 2006. Staroměstské náměstí 6, 110 15 Praha 1, www.mmr.cz
13. SCHUKNECHT, H.F. and GACEK, M.R. (1993) *Cochlear pathology in presbycusis* <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8420477>.
14. www.lf2.cuni.cz/info2lf/ustavy/orl/sar.doc As. MUDr. D. Groh, Text rozšiřující znalosti ORL (2010)
15. www.qeswhic.eu/downloads/letter01cz.pdf

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1 Dotazník
- Příloha č. 2 Praktický výstup
- Příloha č. 3 Seznam publikační činnosti
- Příloha č. 4 Matice dat
- Příloha č. 5 Dotazník v ČZJ na nosiči CD

Dotazník

Vážení studenti, milí kluci a holky, obracím se na vás s žádostí o vyplnění dotazníku, který je velmi důležitý pro výzkumný úkol. Otázek je 21, některé se pouze kroužkují. Pokud jste otázce nerozuměli tak, použijte místo odpovědi písmeno N (jako nerozumím). Děkuji, za váš čas a ochotu se na projektu podílet. Dotazník je anonymní, výsledky jsou zařazeny do výzkumného úkolu většího celku, kdy cílem je zjistit skutečný současný stav negativního chování mládeže na základních a středních školách.

1. **jsem** muž ☐ žena ☐
2. **používám sluchadlo** ano ☐ ne ☐
3. **používám kochleární implantát** ano ☐ ne ☐
4. **raději používám:** **znakový jazyk** ☐ **mluvenou češtinu** ☐
5. **můj věk je:** napiš číslem
6. **do školy dojíždím** **denně** ano ☐ ne ☐
7. **cítím, že patřím mezi** **Neslyšící** **neslyšící** **N (nevím)**
8. **chodím do** **základní školy** ☐ **střední školy** ☐
9. **mám slyšící** ☐ **neslyšící rodiče** ☐ **jeden rodič slyší a druhý má sluchové postižení** ☐
10. **můj bratr nebo sestra jsou** **slyšící** ☐ **neslyšící** ☐ **nemám sourozence** ☐
11. **do školy dojíždím každý den** ☐ **bydlím na internátě** ☐

12. šikana je když / vyber a zakroužkuj písmenko u chování, které je šikana, můžeš označit i více odpovědí/:

- a) týrání druhých
- b) bití, kopance, facky, pohlavky a fyzické napadání druhých lidí
- c) nemít z někoho strach
- d) vyhrožování druhým lidem, aby měl člověk strach
- e) je jasné, kdo je dobrý a kdo je zlý člověk
- f) pomoc jinému
- g) hrubé urážení a zesměšňování druhých lidí
- h) vydírání, krádeže, ničení věcí druhým
- i) pomoc starým lidem a dětem
- j) sexuální útoky (osahávání, líbání, pohlaví styk, když nechci)
- k) donucení dělat věci, které nechci
- l) dát někomu dárek
- m) zavírání do skříně, na WC, sklepa
- n) sloužit jako sluha druhým lidem ze strachu
- o) mluvit jen pravdu

13. Takové chování jsem sám zažil: ano ☐ ne ☐ nevím ☐

14. Když jsem poznal šikanu poprvé, bylo mi: zakroužkuj věk.

Méně než 6 roků	Mezi 6. až 15. rokem	Až na střední škole
1.	2.	3.

15. Když mi někdo ubližuje tak udělám/ zakroužkuj, můžeš opět zakroužkovat více odpovědí /:

- a) snažím se na to zapomenout
- b) raději se vybrečím
- c) nechci nikoho vidět
- d) myslím si, že to tak nemyslel, asi se spletl
- e) uteču tam, kde mi je hezky
- f) zasměju se tomu
- g) raději myslím raději na něco pěkného
- h) jdu do posilovny
- i) svěřím se kamarádce/ kamarádovi
- j) neudělám nic, můžu si za to sám
- k) vzteky něco rozbiji
- l) udělám to taky jinému člověku
- m) pomstím se
- n) jdu to říct učiteli
- o) řeknu to vychovateli
- p) řeknu to rodičům

16. Když mi někdo ublíží, tak cítím/ zakroužkuj, jaké máš pocity/:

- a) strach z lidí
- b) smutek
- c) hanbu
- d) zlost
- e) nerozumím svému okolí
- f) nedůvěru
- g) bolest
- h) nejistotu
- i) podezření, že se to stane znovu

17. Z tabulky vyber to, co ti vadí a to dej do kroužku, můžeš i více odpovědí:

a) dotečky na těle	a) mám malý výhled
b) přítomnost nepříjemné osoby	b) jsem v malé místnosti
c) když mi stojí za zády a já to nevím	c) nevím, kde zrovna jsem
d) sedí mi někdo na mém místě	d) nemám dost jídla a pití
e) tahá mě za šaty	e) špinavé oblečení

18. Také z této tabulky vyber to, co ti nejvíce vadí a to dej do kroužku, můžeš i více odpovědí:

a) zakryje mi oči, abych neviděl	a) strach ze zkoušky
b) chytne za ruku, když znakuji	b) obava z neúspěchu
c) nedovolí dělat, co chci	c) bojím se, že něco nedokážu
d) ruší mne, nemůžu se soustředit	d) že něčemu nerozumím
e) nechce mi říci tajemství	e) nemůžu si vybrat, rozhodnout

19. Také z této tabulky vyber to, co ti nejvíce vadí na druhých lidech a to dej do kroužku, můžeš i více odpovědí:

a) žalování	a) lakomost, nerozdělí se
b) posmívání	b) není kamarád
c) úmyslně něco ničí	c) nezáleží mu na nikom
d) schválně mě straší	d) přetvařuje se
e) půjčuje si moje věci bez dovolení	e) má falešné chování

20. Ještě naposled vyber v tabulce takové chování, které by ti nejvíce vadilo na druhých lidech a zakroužkuj ho, můžeš i více odpovědí:

a) vydírání a týrání druhých lidí	a) nevrátil nalezenou věc
b) zabil nebo zranil někoho	b) zastrašuje a vyhrožuje druhým
c) omezil na svobodě	c) dělá neslušnosti na veřejnosti
d) krade druhým peníze a věci	d) ubližuje zvířatům
e) sexuální ublížení	e) rozbíjí věci a dělá nepořádek

21. Jako tento zlý člověk se chovám: vyber z nabízených možností v tabulce a zakroužkuj číslici, jak se chováš ty sám, jen jednu odpověď:

Vůbec nikdy	Jen občas	Někdy	Dost často	Vždy
1.	2.	3.	4.	5.

Praktický výstup

Návrh zásad preventivního programu působení proti šikaně na prvním stupni ZŠ pro sluchově postižené.

1. Cíl programu:

Cílem programu je vybudovat úspěšnou taktiku a strategii jednání žáka v zátěžové situaci s přihlédnutím na, jeho zdravotní stav, fyzickou a psychickou zdatnost a odolnost, s ohledem na jeho individuální potřeby a zvláštnosti. Vhodně prezentovaná nabídka možností, umožní preferenci jednání, jak v zátěžové situaci jednat s využitím možností flexibility jednání dle měnících se podmínek.

2. Předpoklady pro úspěšné preventivní působení:

- a) Dostatečně vybudovaná pojmová základna a sémantická síť, pro jasné pojmenování skutečností a dějů, které napadaného jedince obtěžují. Umět pojmenovat, co se děje a jakým způsobem.
- b) Porozumění a pochopení obsahové stránky pojmů tak, aby každý pojem označoval konkrétní chování nebo jeho projevy a pojem (termín) nebyl používán bez jasného porozumění jeho sémantického významu.
- c) Použití dramatizace a příkladů jako nástroje pro pochopení nežádoucího, závadového a negativního chování. Prezentace vlastních zážitků.
- d) Vybudování atmosféry důvěry a porozumění.

3. Komunikace a diskuse:

Spočívá v nutnosti dát prostor každému zúčastněnému na preventivním programu bez ohledu na to, zda se sám stal obětí šikany či nikoliv. A to i za předpokladu, že se může od tématu odklonit. V diskusní části podporovat každý názor a kolektivní korekci chování. Stanovit si základní kolektivní normy a ty pak vyžadovat a netolerovat jejich porušování.

4. Prožívání zátěžové situace:

Smyslem této zásady je komunikovat o svých pocitech. Presentace vlastních prožitků je základním předpokladem pro to, aby se zážitek ventiloval, a tak se oslabilo jeho zvnitřnění a následná traumatizace zážitkem. Na osobním prožitku žák prezentuje jeho jedinečnost a osobitost. Cílem je, aby se za své pocity a prožívání žák (jedinec) nestyděl a sám neodsuzoval, aby nedošlo k potlačení prožitku jako vzpomínky.

5. Obranné mechanismy a strategie:

- a) Vybudování takových obranných mechanismů a strategií, které jsou adekvátní situaci (aby reakce odpovídala akci).
- b) Vyloučit pomstu jako možné řešení.
- c) Podporovat kreativní nenásilné řešení situace.
- d) Preferovat zralé obranné mechanismy a strategie.
- e) Osvojit si schopnost svěřit se druhým lidem.

6. Právní povědomí:

- a) Přiměřeně věku a rozumovým schopnostem osvětlit protiprávnost šikany jako negativního závadového chování.
- b) Vysvětlení toho, proč je nutné chovat se podle společenských norem a proč takové normy existují.
- c) Základy penologie a významu trestů za negativní chování vůči druhým lidem.
- d) Co je to šikana, jak jí poznáme, jaké jsou její nejčastější projevy?
- e) Co šikana není a proč to, co se nám nelíbí, nemusí být šikana?
- f) Specifikovat rozdíl mezi agresorem a obětí.
- g) Kdo je zúčastněný a kdo nezúčastněný aktér šikany?
- h) Jak se šikana skrývá, kdo a jak tomu napomáhá?

Tyto zásady jsou pouhým doporučením, které vyplývá ze zjištěných skutečností během výzkumu. Přesto se nám zdají zásadní. Nesupluje preventivní program, ale připravují podmínky pro úspěšnou realizaci preventivního programu s přihlédnutím na krajová, věková, kulturní a místní specifika.

Seznam publikační činnosti

1. HAVELKA, P. *Prevence trestné činnosti mládeže*. In *Sborník příspěvků XI. Mezinárodní konference k problematice prevence sociálně patologických jevů s názvem „Prevence násilí“*. Vsetín 2009. ISBN 978-80-244-2588-7.
2. HAVELKA, P. *Postavení týraného dítěte v dysfunkční rodině*. In *e – PEDAGOGIUM*. 2. Mimořádné číslo/2010 nezávislý odborný časopis určený pedagogickým pracovníkům všech typů škol UP PdF Olomouc 2010. ISSN 1213 – 7758.
3. HAVELKA, P. *Šikana v minoritních skupinách*. In *XII. Mezinárodní konference sociálně patologických jevů*. Vsetín 2010. V tisku.
4. HAVELKA, P. *Alternative Ways of Education for People with a Kind of Hearing Disability in Leisure Time Activities*. In *Specjalne potrzeby edukacyjne*. Bielsko-Biała. ISBN 978-8080-84-79-75.
5. HAVELKA, P. *Teorie a praxe ukládání opatření nezletilým, kteří se dopustili činu jinak trestného*. In *XII. Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami*. Olomouc 2011. V tisku.
6. HAVELKA, P. *Pomoc lidem v sociální exkluzi*. In *XIII. Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami*. Olomouc 2012. V tisku.

ANOTACE

Název práce:	Vliv exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru při realizaci socializačních procesů u jedince se sluchovým postižením.
Příjmení a jméno:	Petr Havelka
Katedra:	Katedra speciální pedagogiky PdF UP v Olomouci
Obor:	Speciální pedagogika
Školitel:	Mgr. Jiří Langer, Ph. D.
Počet stran:	187
Počet příloh:	5
Rok obhajoby:	2012
Klíčová slova:	sluchově postižený jedinec, exogenní negativní vlivy, kriminální charakter jednání, negativní činitelé, obranné mechanismy, minorita, socializační proces

Resumé

Disertační práce se zabývá vnějšími negativními činiteli, které jsou již tak závažné, že dokážou vyvolat nejen osobní nepohodlí, ale ovlivní osobnost sluchově postiženého jedince do té míry, že naruší jeho vrůstání do společnosti a ovlivní jeho sociální učení.

Cílem práce bylo zjistit, zda sluchově postižení jsou vystaveni negativnímu chování, které lze nazvat šikana, zda tomuto termínu rozumí a jakým způsobem jsou schopni bránit se těmto vlivům. Všechny získané výsledky získané od sluchově postižených respondentů byly srovnávány s výsledky kontrolní skupiny intaktních jedinců.

Teoretická část práce se zabývá terminologickým aparátem, otázkami významu sluchu pro získávání představ o okolním světě, prostorové představivosti, chápání slovně logických pojmů a sociálních vztahů. Také se věnuje popisu a motivům chování, které lze nazvat závadové. Extrémní formy tohoto chování nazýváme souhrnným názvem šikana. Mnohé z těchto projevů jsou natolik asociální, že jsou protiprávní a lze je postihnout trestním zákoníkem. Patří mezi ně trestné činy a přestupky. Jednotlivé kapitoly teoretické části se podrobně věnují dané problematice a obsahují informace z řady odborných studií a výzkumů.

V kapitolách praktické části jsou podrobně popsány výsledky analýz a rozborů dat, které se týkaly vnímání vnějších vlivů, jejich třídění na pozitivní a negativní. Důraz byl přitom kladen na zachycení vnitřního prožívání každého jedince a jeho pocity při zažívání zátěžové situace.

Ze získaných výsledků analýz vyplývá, že volba obranných strategií na zátěžovou situaci je podmíněna pohlavím. Dále bylo zjištěno, že sluchově postižení žáci nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci. Přesto se u žáků sluchovým postižením vyskytuje šikana stejně často jako u jejich slyšících vrstevníků. Neslyšící žáci preferují branné mechanismy a strategie defenzivního charakteru a častěji vyhledávají cizí pomoc. Praktickým výstupem práce je vytvoření návrhu zásad pro tvorbu preventivního programu v zařízeních pro sluchově postižené.

Klíčová slova: sluchově postižený jedinec, exogenní negativní vlivy, kriminální charakter jednání, negativní činitelé, obranné mechanismy, minorita, socializační proces.

Das Resümee

Meine Disertationsarbeit beschäftigt sich mit den äußeren negativen Faktoren, die so schwerwiegend sind, dass sie imstande sind, nicht nur eine persönliche Unbequemlichkeit auszulösen, sondern sie können die Persönlichkeit eines Gehörbehinderten in dem Maße beeinflussen, dass es sowohl sein Hineinwachsen in die Gesellschaft als auch sein soziales Lernen beeinflusst bzw. stört. Das Ziel meiner Arbeit war festzustellen, ob die Gehörbehinderten dem negativen Benehmen ausgesetzt sind, das als Schikane bekannt ist, ob sie den Begriff verstehen können, und auf welche Art und Weise sie fähig sind, sich gegen diese Einflüsse zur Wehr setzen zu können. Alle von den gehörbehinderten Teilnehmern gewonnenen Ergebnisse wurden mit denjenigen von der Kontrollgruppe der intakten Einzelpersonen verglichen.

Der theoretische Teil meiner Arbeit beschäftigt sich mit den Fachbegriffen, mit Fragen der Bedeutung des Gehörapparates beim Gewinnen von Vorstellungen über das Umfeld, der Raumvorstellung, des Verstehens der wortlogischen Begriffe und der sozialen Beziehungen. Sie widmet sich genauso dem Beschreiben und den Gründen des Verhaltens, das als fehlerhaft bezeichnet werden kann. Extreme Formen solches Verhaltens sind unter der gesamten Bezeichnung *Schikane* bekannt. Viele von solchen Äußerungen werden in dem Maße asozial, dass sie rechtswidrig werden und strafrechtlich beurteilt werden können. Es geht um Verstöße und Straftaten.

Einzelne Kapitel des theoretischen Teils beschäftigen sich ausführlich mit der oben erwähnten Thematik und beinhalten die Informationen der zahlreichen Fachstudien und Forschungen.

In den Kapiteln des praktischen Teils sind ausführlich die Ergebnisse der Analysen von Daten beschrieben, die die Wahrnehmung der äußeren Einflüsse und deren Gliederung in positive und negative betreffen. Der Wert wurde dabei auf das Festhalten des inneren Erlebnisses der Einzelperson und auf ihre Gefühle bei der Durchmachung einer Belastungssituation.

Die von den Analysen gewonnenen Ergebnisse weisen darauf hin, dass die Auswahl der Abwehrstrategien gegen eine Belastungssituation durch das Geschlecht bedingt ist. Es wurde festgestellt, dass die Gehörbehinderten den Begriff Schikane ebenso gut verstehen wie ihre hörenden Zeitgenossen. Die Schikane kommt bei den gehörbehinderten Schülern genauso häufig vor wie bei ihren gesunden Zeitgenossen. Die Gehörbehinderten bevorzugen allerdingst die Abwehrmechanismen und –strategien des defensiven Charakters und sie suchen häufiger eine fremde Hilfe auf. Das praktische Ergebnis meiner Arbeit sollte bei der Entstehung der Grundsätze eines Vorschlages dienen, der im Rahmen eines Vorbeugungsmaßnahmenprogramms in Anstalten für Gehörbehinderten ausgearbeitet werden soll.

Schlüsselwörter: Hörgeschädigte einzelnen, negativen exogenen Faktoren, die Natur des kriminelles Verhalten, negative Faktoren, Abwehrmechanismen, Minderheit, Sozialisationsprozesse.

Summary

This thesis deals with external negative factors which are so serious that they can cause not only personal discomfort, but also affect hearing impaired individual so much that they impair their ingrowths to society and social learning.

The aim of this work was to discover whether people with hearing disabilities are exposed to a negative behaviour that can be called chicane, if they understand this term and how they are able to defend against it.

The theoretical part engages in terminology, questions of importance of hearing for receiving information about the world, spatial imagination, comprehension of words and social relationships. This part deals also with descriptions and motives of wrongful act. The extreme forms of those acts we call as an umbrella title chicane. Many of them are so asocial that are illegal and can be judged by the Criminal code as crimes and offences. The individual chapters of theoretical part of thesis give in detail the issue and contain information from number of studies and researches.

In the chapters of practical part are in some length depicted the results of analyzes of the data related to perception of external influences and sorting them. Emphasis was placed on capturing the inner experience of each individual and their feelings when experiencing stressful situations.

Obtained results imply that choice of the defence strategies in stressful situations is conditioned by gender. Furthermore, it was found that hearing-impaired pupils don't understand term chicane the same way as their hearing coevals. Nevertheless, students with hearing impairment deals with chicane same often as their hearing peers. Deaf students prefer defensive mechanisms and strategies and more frequently seek help from outside. The practical outcome of this study is proposal of principles for prevention program in the facilities for the hearing impaired.

Keywords: hearing impaired individual, negative exogenous factors, character criminal act, negative factors, defense mechanisms, minority, socialization process.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Petr Havelka

VLIV EXOGENNÍCH NEGATIVNÍCH FAKTORŮ KRIMINÁLNÍHO
CHARAKTERU PŘI REALIZACI SOCIALIZAČNÍCH PROCESŮ U
JEDINCE SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

AUTOREFERÁT DISERTAČNÍ PRÁCE

OLOMOUC 2012

Disertační práce byla vypracována v distanční formě doktorského studijního programu
na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Předkladatel: PaedDr. Petr Havelka

Katedra speciální pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Vědní obor: Speciální pedagogika

Školitel: Mgr. Jiří Langer, Ph. D.

Katedra speciální pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Oponenti: Prof. PaedDr. Milan Valenta, Ph. D.

Doc. PhDr. Bohumil Stejskal, CSc.

S disertační prací, termínem a místem konání obhajoby disertační práce je
možné se seznámit na referátu vědy a výzkumu Pedagogické fakulty

Univerzity Palackého v Olomouci, Žižkovo nám. 5.

Úvod

Téma disertační práce je věnováno problematice negativních vlivů prostředí, které svou obsahovou náplní překračují běžné konvence chování mezi lidmi a můžeme je považovat za vlivy mající kriminální charakter. Pokud tyto vnější vlivy dopadají na intaktní osobu, pak záleží na odolnosti jeho osobnosti, znalostech obranných mechanismů a vypracovaných strategiích, jak se bránit těmto vlivům a také jak se s nimi vypořádat. Nejtěžší je pro člověka, který se stane cílem těchto vnějších vlivů, vyrovnat se s myšlenkou, proč se to stalo právě mně? Jedná se o primární kontakt s nespravedlností, zlem, kdy mnohdy nenásleduje žádné vysvětlení prožité události. Pokud je tento pocit zvnitřněn do té míry, že se stane naší ústřední myšlenkou, stali jsme se viktimou, tedy obětí.

Proces viktimizace je závislý na mnoha okolnostech, které jsou jednak osobnostního charakteru, jednak jsou ovlivněny sociálním prostředím. S násilím, nespravedlností a bezmocí se setkává každý z nás ve svém životě, ale jsou mezi námi osoby, které jsou zranitelnější než ostatní. Osoby, které vzhledem ke svým jazykovým a komunikačním kompetencím, mají v běžném sociálním kontaktu v majoritní společnosti ztížené postavení, osoby se sluchovým postižením. Právě menšiny-minority, k nimž osoby s nedostatečnou auditivní percepcí patří, jsou významně více vulnerabilní vůči negativním postojům sociálního okolí. Nedostatek obranných reakcí nebo mechanismů, jejich absence či nedostatečná manifestace nebo jen simplexní neschopnost obrany, fixují v agresorovi nebo agresorech asociální až antisociální postoje. Ty se nejen fixují, ale mnohdy profilují a graduují.

Mnoho osob se sluchovým postižením vyrůstalo v kolektivních zařízeních již od útlého věku, tedy v prostředí, které zcela přesně neodráží problémy běžného života, ale působí poněkud protektivně. Při kontaktu se sluchově postiženými lze pozorovat jistou bezelstnost, otevřenost a důvěřivost vůči sociálnímu okolí. O to větší zklamání a bezradnost, pokud je pak osoba se sluchovým postižením vystavena antisociálnímu chování ze strany pachatele, mnohdy anetika, který využije hendikepu druhého ve svůj prospěch. Specificky utvářený pohled na intaktní společnost pak u osob se sluchovým postižením vyvolává klamný dojem, že vnější okolí je nepřátelské, nelze mu důvěřovat. Vznikají pocity podezřívavosti, rodí se předsudky, vzniká nedůvěra a sklon k obranným postavením. Výsledkem bývá nezřídka

vyladění takto zasažené osoby do stavu zvýšené bdělosti a vztahovačnosti vůči jakýmkoliv projevům ze strany intaktní majority. Takto mylně zpracovaný signál z okolí může být nesprávně asociován a může se podílet na budování neadekvátního vztahu a postoje k okolí. Tak se mohou snadno smísit vážné vnější negativní faktory s banálními sociálními neobratnostmi a mohou ovlivnit celý proces utváření osobnosti jedince se sluchovým postižením.

Cílem práce je identifikovat tyto zátěžové faktory, jasně je pojmenovat a definovat ty, které se nejvíce negativně odrážejí na utváření komplexní osobnosti jedince se sluchovým postižením. Pokud se nám podaří nalézt klíčové vnější negativní faktory kriminálního charakteru, tak existuje velká šance na snížení viktimnosti skupiny spoluobčanů se sluchovým postižením – disponovanosti člověka stát se obětí trestného činu pro svůj osobnostní soubor předpokladů a vnějších okolností ohrožujících osobu, která se pak snadno stává obětí trestných činů. Proces viktimizace, ve kterém se člověk stává obětí trestného činu, spočívá především v tom, že oběť neumí charakterizovat a pojmenovat negativní události, které se jí přihodily, neumí je zpracovat, poučit se z nich a vytvořit si určitou obrannou strategii. Sekundárním cílem práce je potvrzení nebo vyvrácení premisy, že obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením jsou utvářeny dle podobných schémat, která by charakterizovala tuto minoritu.

Získané a potvrzené informace a údaje z výzkumné části naší práce mohou po vhodném zpracování a vyhodnocení sloužit jako podklad pro možné vypracování metodiky prevence a osvětových materiálů ve školách pro sluchově postižené.

Teoretická část

1 Problematika sluchového postižení

Co rozumíme souslovím problematika sluchového postižení? Použijeme-li termín problematika, vyvstává ihned prvotní myšlenka, že se jedná o nějaký problém. Ke sluchovému postižení můžeme přistupovat hned z několika možných úhlů pohledu, a to subjektivního a objektivního. Subjektivní pohled na sluchové postižení chápeme jako problém, který je osobou dlouhodobě vnitřně prožíván jako nějaký hendikep, jenž omezuje nebo brání osobě se sluchovým postižením naplno emocionálně kladně prožívat svou vlastní existenci a pozitivně vnímat i své okolí.

Objektivní pohled na sluchové postižení nám říká, že došlo k funkčnímu poškození sluchového ústrojí, že v rámci systému není vše plně funkční nebo anatomicky v normě. Přesto ne každá nedokonalá funkčnost způsobuje postižení – to je až sociálním důsledkem nějaké zdravotní poruchy nebo vady. Obecně dochází k postižení tehdy, když je zdravotní porucha nebo vada takového charakteru nebo stupně, že ji není možné plně kompenzovat, a tím je snížena kvalita života daného jedince ve většinové společnosti. Objektivní úhel pohledu na sluchové postižení však naštěstí nezakládá axiomatický normativ subjektivního introspekčního negativismu. I s objektivně detekovaným sluchovým postižením se dá prožívat plnohodnotný život bez jakéhokoliv resentimentu nebo redukce vitálních incentív. Oba výše uvedené úhly pohledu jsou prezentovány z pohledu osoby se sluchovým postižením, který není, v akademické rovině „zatížen“, pohledem okolní společnosti v určité historické etapě nebo stavu poznání a vědeckotechnického rozvoje. Interpersonálně se pohled na sluchové postižení může orientovat dle jiného úhlu pohledu. Společensky nastavené normy mohou pohlížet na sluchové postižení jako na problém medicínský (Vágnerová, 1998), tedy hledí na sluchové postižení jako na těžkosti vycházející z biologicko-organických nebo funkčních příčin, což vede k lékařsky orientované péči, jejímž cílem je překonání a léčba postižení.

Určitá část osob se sluchovým postižením, hlavně těch, jejichž porucha či vada vznikla na podkladě hereditárním, bývá vnímána a také vnímá sama sebe, jako etnickou menšinu se všemi atributy (Šedivá, 2006), to znamená s vlastním jazykem, společnou kulturou, historií a tradicí. Tento přístup k osobám se sluchovým postižením nazýváme etnický přístup. Minorita takto percipovaných osob se pak označuje termínem Neslyšící¹. Tento pohled na faktum sluchového postižení nemá v naší zemi dlouhodobou tradici, ale svou sociálně-kulturní axiologickou podstatou se jeví pluralitní, etický a funkčně logický.

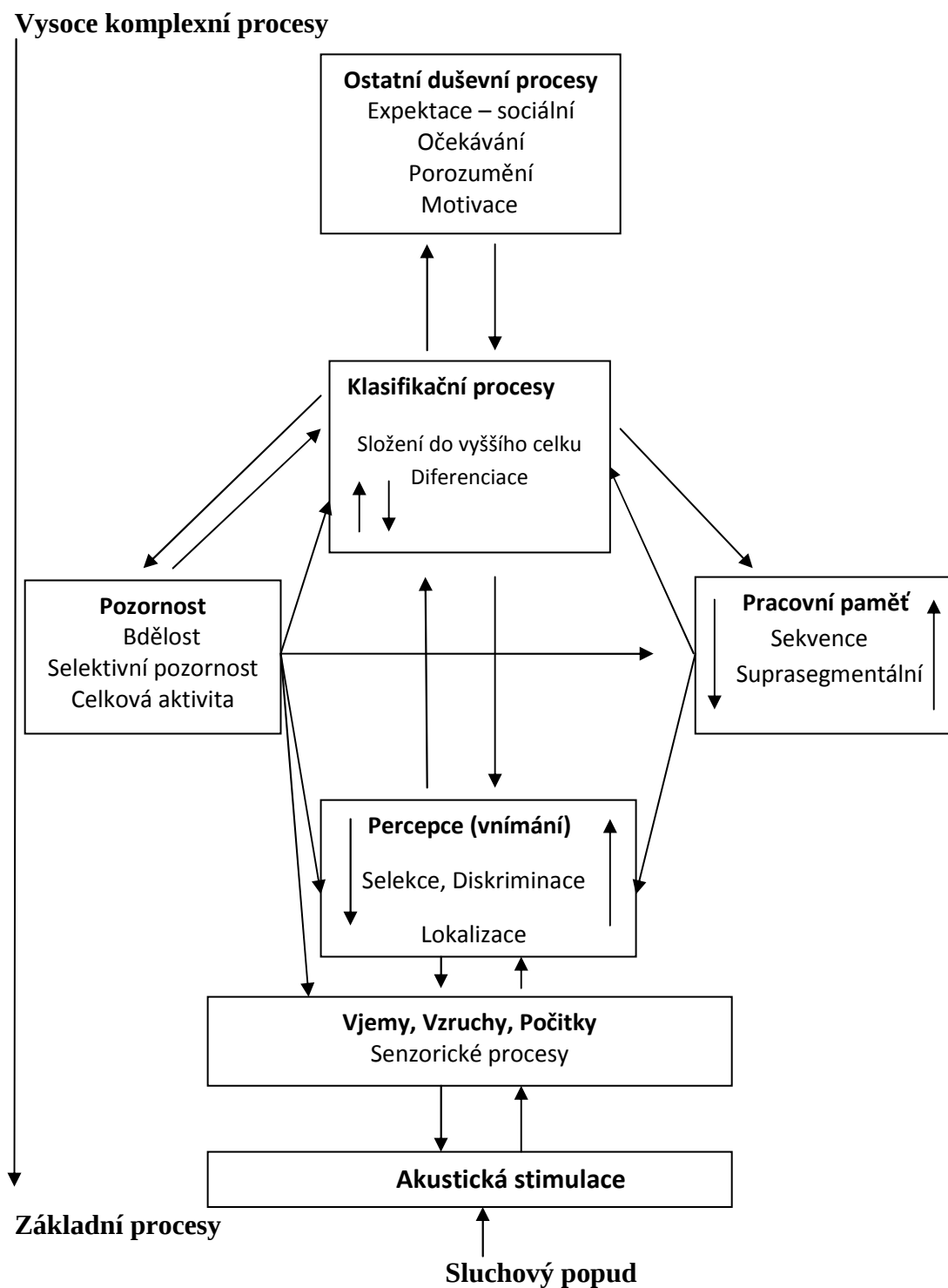
Význam sluchu

Sluch patří do skupiny tzv. distančních smyslů, které mají primárně fylogenetický predestinovaný reflexně-poplachový význam. Teprve s rozvojem druhosignální soustavy nabývá také svůj význam při rozvoji funkcí sociálně-komunikativních. Z hlediska psychologického znamená porucha nebo vada sluchu senzorickou deprivaci (Šedivá, 2006). Lidský jedinec se rodí se smyslovou výbavou, kterou se učí vnímat vnitřní i vnější podněty svého mikrosvěta a postupně si osvojuje a chápe jejich význam. Omezení nebo úplná ztráta

¹ Neslyšící s počátečním písmenem N chápeme jako jazykovou a kulturní minoritu.

zvukových podnětů vede ke snížení variability zkušeností, respektive narušení rozvoje některých kompetencí (Vágnerová, 2008).

Obr. č. 1 Model funkčních vzájemných vztahů vývoje sluchové funkce z angličtiny podle Laurea, 1999

Význam sluchu pro rozvoj řeči

Při narušení či absenci sluchu dochází ke ztížení podmínek pro osvojení si artikulované řeči a tím také schopnosti komunikovat orálním způsobem. Chybí totiž schopnost vnímání verbálního sdělení z okolí i akustické kontroly vlastní verbální exprese. Přitom míra odlišnosti osvojení si artikulované řeči, této jedinečné lidské schopnosti, je určena stupněm sluchového postižení, druhem sluchového postižení a dobou vzniku sluchového postižení. Dalším faktorem ovlivňujícím edukaci řeči je i stav a kvalita nervové soustavy v přímé souvislosti s funkční inteligencí jedince² (Gardner, 1999). Ve světě, kde jsou významy nesený zvukem, se komunikace vytváří na systému audio-orálním. Určitý zvuk je spojován s určitou složkou akusticko-významovou nebo lidskou řečí. Po mnoha opakováních je vybudován vztah denotace, jako souhrn předmětů nebo jevů označených pojmenovací jednotkou a vymezující její významový rozsah, tedy vztah výrazu k předmětu (Kraus, 2007), nebo jak se také uvádí (Černý, 1998), slova dostávají význam, který se skládá ze dvou neoddělitelných složek: **signifiant** – složka označující, forma, tvar, sled hlásek, např. český výraz „strom“ a **signifié** – složka označovaná, obsah či význam tohoto výrazu.

Potud co se týká gnostické stránky akusticky vnímaných zvuků, tedy celého významového spektra tónů a šumů³. Proces výstavby řeči je založen na učení, tj. klasickém způsobu podmiňování mezi vnímaným akustickým podnětem, účelovou prezentací věci, osoby nebo události, které je dále doprovázeno situačním emocionálním pozadím. Pro harmonický rozvoj orální komunikace jsou také podstatné okolní sluchové vjemy, které sice nejsou nositeli obsahově významových struktur, ale dokreslují akustický prostorový vjem.

Má-li být zvukům, které jsou percipovány, přiřazen význam, je nutné, aby klasifikační a diskriminační procesy probíhaly v intencích psychických procesů na operačních postupech analýzy, syntézy, dekodování a dalšího zpracování uvnitř centrální nervové soustavy. Takto je možno detekovat komplexní vzájemné vztahy na nejvyšší úrovni psychických procesů.

Vytvoření vlastní aktivní řeči je založeno na předpokladu, že se vyvine regulace mluvidel zúčastněných na artikulaci hlásek. K takové regulaci dochází za normálních

² Dle teorie mnohonásobné inteligence viz Gardner, existuje více druhů inteligence: *verbální inteligence, matematicko-logická inteligence, prostorová inteligence, tělesně-kinestetická inteligence, hudební inteligence, interpersonální a intrapersonální inteligence*.

³ Jako akustický projev periodických i neperiodických kmitů pružných těles, jejichž zvuková charakteristika může obsahovat a nabývat významově specifické hodnoty.

okolností na akustický podnět, na slovo, ale také na základě intuitivně vnímaných pohybů mluvidel mluvící osoby. Když chce dítě vyslovit slyšené slovo, nikdo mu neřekne, jak toho má dosáhnout. K porozumění jedince slovům pomáhá i jeho sociální prostředí, situační kontext, jako přirozené edukační prostředí, nejrozličnější posušky, celkové chování, prostě vše, co dané slovo doprovází (Krahulcová, 2001).

Význam sluchu pro prostorovou orientaci

K velkým analytickým přednostem lidského sluchu patří i schopnost recipace informací z okolního prostoru, a to především zdvojením sluchového orgánu, slyšením oběma ušima tzv. binaurálním slyšením. Stejně jako zdvojený zrakový vjem je využíván pro prostorové vnímání, tedy i pro prostorovou orientaci. Ve spojení se zrakem získává binaurální slyšení pro organismus velkou funkční hodnotu. Možnost binaurálního slyšení umožňuje další analytické možnosti. Jsou to především zvýšení sluchové ostroty, zvýšení hlasitosti zvuku, kvalitativní zlepšení výběru signálů ze šumu a z dozvuku, lateralizace sluchového vjemu, směrové a prostorové slyšení. Pro charakteristiku rozpoznávání zvuku přicházejícího ze směru ve střední rovině, tedy jestli zvuk přichází zepředu, zezadu nebo shora jsou časové diferenciaci nedostatečné. Lokalizaci zvuku ve střední rovině umožňuje také pohyb hlavy vykonávaný člověkem jako mimovolný pohyb. Každé takové pootočení hlavy je dalším zdrojem posloupností měnících se časových diferenciací mezi jednotlivými ušima, které vymezují přesně lokaci akustického zdroje (Čandík, Chudý, 2005).

Význam sluchu pro rozvoj abstraktního myšlení

Abstrakce je proces nebo výsledek procesu zevšeobecňování, který redukcí množství informací nebo pozorovatelných jevů, vyhodnotí prvky typické pro daný jev nebo skutečnost, aby selektoval takové informace, které jsou významné pro daný sledovaný účel. Abstrakce označuje na jedné straně důležitý moment poznání při transformaci od smyslového k racionálnímu poznání a na straně druhé označuje výsledek tohoto transformačního procesu poznání. Obecně princip procesu abstrakce spočívá v řadě analytických myšlenkových úkonů, které zpracovávají konkrétní smyslově získaný materiál. Při zpracování těchto smyslových vjemů dochází k eliminaci nepodstatných vlastností, znaků a vztahů u určitého konkrétního předmětu či jevu. Naopak některé ze sledovaných vlastností, znaků a vztahů jsou preferovány, vyhodnoceny jako podstatné a pro danou skutečnost charakteristické, tedy významné. Takto vzniklé charakteristiky nabývají variabilní charakter právě prostřednictvím znaků

nepodstatných (Gellner, 1999). Finálním produktem abstrakce, jenž je spjat se zobecněním, vznikají pojmy odrážející podstatné charakteristiky předmětů. Antonymem abstraktního je konkrétní. Z výše uvedeného vyplývá, že abstrakce je možná pouze prostřednictvím smyslových představ v našem vědomí. V průběhu této činnosti vznikají obecné ideje, pro jejichž označení slouží obecná slova, která vznikají oddělením podmínek, času a místa od ostatních idejí. Tím se stávají obecnými reprezentanty všech věcí toho samého druhu a věci pak lze zařazovat do různých kategorií (Locke, 1984).

Význam sluchu pro chápání slovně logických pojmů

Vlastní obsahové pochopení pojmu je základním instrumentem pro tvorbu slovně logických vztahů mezi jednotlivými pojmy. Spojování pojmů do souvislostí se děje podle obecných pravidel. Příkladem jsou např. podmět a přísudek. Z tohoto spojení vzniká základní tvrzení, dále se spojují jednotlivá tvrzení mezi sebou; podmětem pak je celé výchozí tvrzení. Takto vzniká prostor pro pojmová spojení v případech, kdy dítě vnímá konkrétní předmět vizuálně s akustickým doprovodem lidské řeči (Atkinsonová, 1995). Poznávací slyšení je možné jen prostřednictvím analýzy, syntézy a kódování sluchových percepčních systémů a diferenční systémy používají parametry jako výška, síla, trvání, melodie, rytmus, hluky, zvuky, formátové přechody a další suprasegmentální systémy. Tyto procesy jsou podporované a upevněné pomocí sluchové pozornosti a sluchové paměti (Diller, 2006). Toto umožňuje rozpoznávat komplexní vzájemné vztahy, které jsou ve vztahu k dalším duševním procesům na nejvyšší úrovni. Tento proces můžeme nazvat *učení se ze zkušenosti*. Dospělý nebo dítě se pomocí strategie s pomocí příkladů dozví, že daná věc náleží k danému pojmu, pak se setká s jiným objektem a na základě podobnosti s prvním ho přiřadí pod tentýž pojem.

Význam sluchu pro porozumění sociálních vztahů

Z obecně platného hlediska je potřebná pro porozumění sociálních vztahů existence určité úrovně sociální percepce. Sociální percepci chápeme jako způsob, jakým se lidé vzájemně vnímají a jaké dojmy si o sobě vytvářejí. Obecně platí, že pokud nedojde k vědomé intrapersonální korekci toho, jaký dojem si člověk o druhém člověku vytvoří, pak nedojde ani ke korekci chování vůči němu. Takto vnímaný obraz toho druhého lze označit termínem sociální percepce. V užším smyslu se termín sociální percepce týká vnímání a posuzování druhých osob a sebe sama. Tentýž sociální objekt (osoba nebo situace) je různými lidmi různě vnímán, posuzován a rozdílně akceptován. Tyto informace zpracovávají lidé ve

finální soudy a úsudky. Při zpracovávání sociální informace se uplatňuje nevědomá snaha člověka dospět k premisám, které mu vyhovují. Jinou podstatnou tendencí je „kauzální vysvětlování“ sociálních situací, kdy hovoříme o attributech. Touto subjektivní snahou z nedostatku informací může dojít k nesprávnému a zkreslenému obrazu o člověku. Pro veškeré vnímání je charakteristická kategorizace, tj. zařazování vnímaných objektů, ať to jsou věci, osoby nebo události, do určitých tříd podle shodnosti znaků, tzv. škatulkování (Novák, 2010). Nejlépe se orientujeme v té sociální skupině, které nejlépe rozumíme. Jsme obeznámeni s jejich zvyky, kulturou, vztahy mezi členy sociální skupiny a především s ustálenými sociálními normami.

Názor na postavení osob se sluchovým postižením ve společnosti může nabývat ambivalentních rozměrů. Příkladem je i historický pohled na tyto osoby. Jedním z pohledů nebo lépe přístupů, je přístup medicínský, klinický. Tyto osoby jsou chápány jako osoby s hendikepem, který je kompenzován sluchovou protetikou určenou pro rozvoj mluvené řeči. Takto kompenzovaná osoba se plně zapojuje do společnosti, kde může s určitými ohledy fungovat. Druhý přístup k osobám se sluchovým postižením je přístup etnický, kdy se tyto osoby a jim blízcí, vnímají jako etnická menšina se všemi atributy. Označují se jako Neslyšící (viz kapitola kultura neslyšících) bez ohledu na stupeň a druh sluchového postižení (Šedivá, 2006).

2 Charakteristika osob se sluchovým postižením

Hodnotit skupinu osob se sluchovým postižením jako celek je obtížné hned z několika důvodů. Nejedná se o homogenní skupinu ani z hlediska věku, sociální úrovně, dosaženého vzdělání, kulturní úrovně a dokonce ani ve vztahu ke svému sluchovému postižení. Diferencovat lze i mezi osobami, které se narodily a vyrůstaly jako N/neslyšící v neslyšící rodině a osobami neslyšícími vyrůstajícími ve slyšícím prostředí. Významným diferenciačním prvkem u osob se sluchovým postižením bývá míra a stupeň sluchové poruchy či vady a preferovaný způsob komunikace. U osob se sluchovým postižením hraje také významnou sociální roli využívání kompenzačních pomůcek. V neposlední řadě významným hodnotícím prvkem je individuální nahlížení osob se sluchovým postižením na svou poruchu.

Kultura Neslyšících

Jak jsme již uvedli, tak Neslyšící chápeme jako jazykovou a kulturní menšinu. Podobně jako každá sociální skupina, má i komunita N/neslyšících svou vnitřní architekturu. Na základě této vnitřní struktury se slyšící člověk nikdy nemůže stát středem této komunity (Ladd, 2003). Hovoří se také o částečném členství například slyšící děti – neslyšících rodičů, sňatek s neslyšícím partnerem, anebo ve výjimečných případech slyšící osoba, která pro komunitu N/neslyšících dlouhodobě pracuje (Ladd, 2003). Shoduje se také s dalšími autory, že slyšící člověk se nikdy nemůže stát plnohodnotným členem neslyšící komunity. Specifikum komunity neslyšících spočívá ve způsobu předávání kultury N/neslyšících na další generaci. Pouze v 5-10 % případů je kultura neslyšících předávána rodinou N/neslyšících. Ve zbývajících případech, tedy v 90-95 % je kultura neslyšících předávána a zprostředkována ve školách pro osoby se sluchovým postižením, v internátech těchto škol a organizacích pro N/neslyšící. Důvodem, proč rodiny nepředávají kulturu svým dětem, je to, že právě jen 5-10 % neslyšících dětí se rodí neslyšícím rodičům. Proto přirozený transfer kultury N/neslyšících není možný. Transmise kultury N/neslyšících je plně v referátu rodiny, ve které neslyšící dítě vyrůstá. Základním znakem kultury N/neslyšících je především komunikace, která se děje především znakovým jazykem (Macurová, 2001). Právě znakový jazyk a zaměřenost Neslyšících na vizuální část světa odlišuje uměleckou tvorbu Neslyšících. Neslyšícím může dát zážitek vše, co je možné vnímat očima a vibrací. Jde např. o pantomimu, divadlo, poezii ve znakovém jazyce, zpěv a hudbu ve znakovém jazyce, tanec, film. Kromě tlumočení televizních zpráv a některých pořadů, titulování filmů, uvádí Česká televize i pravidelný čtrnáctideník Televizní klub neslyšících, který přináší informace nejen Neslyšícím, ale i slyšícím ze světa sluchového postižení (Muhić, 2006).

Osobnost jedince se sluchovým postižením

Při nejlepší vůli o relevantní, validní a ucelené vytvoření definice osobnosti bude naše snaha narážet na zohlednění míry individuality každého jedince. Vždy budou diskutabilní možnosti vývoje, rozvoje a prosazení se vrozených dispozic na pozadí edukačních a sociálních příležitostí každého člověka. Stejně obtížné, ba nemožné je vytvořit uniformní definice osobnosti jedince se sluchovým postižením. Již samotný termín postižení evokuje zásah do integrity osobnosti, ale v praktickém životě to tak nemusí být. Nahradíme

li termín „postižení“ pojmem porucha, evokuje v nás konotativní⁴ význam něčeho pokaženého, nefunkčního. Každý jedinec je jedinečný, neopakovatelný. Je sociálně a společensky charakterizovaný svým vystupováním, způsoby a chováním, vědomostmi, schopnostmi a dovednostmi. Stejně tak každý jedinec⁵ se sluchovým postižením je jedinečné a neopakovatelné individuum. Sluchová porucha, stejně jako každý jiný smyslový nebo orgánový deficit, postihuje celou osobnost postiženého a vytváří specifickou sociální situaci (Vágnerová, 2008). Jakékoliv zdravotní postižení v sobě nese možné riziko vzniku nějaké psychické difcility⁶ nebo odchylky. Souvisí především s typem a závažností defektu. Například riziko u osoby nedoslýchavé je nižší než u osoby neslyšící, ohluchlé nebo s využitelnými zbytky sluchu. Osoby se sluchovým postižením nemůžeme řadit do jedné skupiny, naší snahou bude popsat jejich zvláštnosti a odlišnosti, které mohou mít vliv na každodenní zvládnání reality. Druhotně mohou psychickou oblast ovlivnit vlastnosti osobnosti postiženého jedince i různé faktory vnějšího prostředí. Některá osobnostní specifika a nápadnosti mohou být podmíněně ovlivněny postižením nebo na nich nemusí vůbec záviset. Psychické zvláštnosti postižených lidí mají celou řadu společných znaků, ale jsou vždy i individuálně variabilní (Vágnerová, 2008). Příčinami a důsledky nesprávné výchovy sluchově postižených dětí jsou nejčastěji poruchy v oblasti sociálně-kognitivní, z nichž se nejvíce opakují následující: „impulzivní chování, nedostatek sebeúcty, nedostatky ve vývoji empatie, neschopnost popsat momentální psychický stav, vysvětlit pocity, obtíže v morálním vývoji, zpoždění v chápání některých prosociálních pojmů, týkajících se sociálních vztahů (pomoc druhému, pomoc od druhého, atd.), zjednodušené až černobílé chápání povahových rysů a vlastností lidí, obtíže v koncepci interpersonálních vztahů.“ (Potměšil, 1999).

Novou kvalitou pro vývoj a utváření osobnosti jedince se sluchovým postižením se zdá být existence a používání kochleárního implantátu. Nová kvalita se utváří nejen z pohledu nositele CI, ale především z výstupů a reakcí jeho sociálního okolí. Tento fenomén není dosud seriózně vědecky a odborně zpracován. Jedná se o zcela novou kvalitu vztahu ke sluchovému

⁴ Konotativní význam slova se může lišit od lexikálně definovaného denotativního významu slova, předmětu nebo jevu, protože je dán subjektivním individuálním vnímáním, asociováním, chápáním a prožíváním verbální i nonverbální komunikace a informace.

⁵ Pro vymezení správné terminologie musíme upřesnit psychologické kategorie pro pojmenování hierarchie organismů: jedinec, subjekt, osobnost.

⁶ Závady v chování a prožívání nemající ještě ráz vážné, ani trvalé poruchy chování nebo osobnosti.

postižení. Některé signály z prostředí Neslyšících jsou ambivalentní. Velmi dobře je CI přijímán v rodinném prostředí, naproti tomu v rámci komunity Neslyšících se nositel CI ocitá v tzv. šedé zóně. Pro intaktní společnost je osobou se sluchovou vadou, pro minoritu Neslyšících (Liberdová, 2010)⁷ vzniká zcela nová sociální skupina.

3 Sociálně -patologické jevy mládeže

Mezi patologické jevy budeme řadit všechny průvodní jevy negativního chování. Na tyto negativní jevy (chování) můžeme nahlížet hned z několika úhlů pohledu. Jsou to ty, které jsou společností uznány za tolik závažné, že je kodifikovala de lege lata do obecně závazných pravidel chování a vyčlenila je jako protiprávní a pak na jevy a projevy chování, které lze označit za společensky a morálně odsouzeníhodné, eticky neslučitelné s dobrými mravy, ale jinak sankčně nepostižitelné. Dalším kritériem difference je dle objektu, který je postižen těmito patologickými jevy. Mládež, pro svůj věk a nedostatek životních zkušeností, přebytek energie a hormonální dysbalance, a proto, že chce poznávat krajní meze svých možností, bude vždy konfrontována se společenskými normami a zvyklostmi. Generační názorová disonance se profiluje především v době převratných vědeckotechnických a tím pádem i společenských změn v každé společnosti.

Obecná charakteristika, terminologický aparát

Z hlediska systematologie je nutné hned úvodu této kapitoly upřesnit a vymezit pojmovou základnu pro termíny mládež, dítě, nezletilý a mladistvý. Jiná je terminologická praxe v rámci trestněprávních předpisů, jiná ve školství a v psychologické oblasti. **Mládež** je demografická skupina obyvatelstva ve věku od 12 do 14 let. Jde přitom o mezidobí mezi dítětem a mladistvým. V tomto období se mladí lidé začleňují do světa práce, osvojují si společenské normy a požadavky, formují svůj světový názor (Smolík, 2010). Z hlediska trestně právního za mládež považujeme všechny osoby do 18 let života, kdy se tento termín dělí na nezletilé, tedy osoby do 15 let věku a mladistvé od 15 let do 18 let věku. Dle Čl. 1 č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte se **dítětem** rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.

⁷ Autorka se chce podělit o zkušenost, jak začíná člověk slyšet a rozumět s kochleárním implantátem. Publikace poslouží rodičům dětí, kteří se rozhodují pro implantaci svého dítěte, dospělým lidem.

Exogenním faktorem chápeme takový vnější vliv, který nevychází z jedince samotného (oběti), ale vzniká působením vnějších sil za minimální účasti nebo ovlivnění samotného jedince.⁸ **Kriminální charakter** je jediným objektivním kritériem pro evidenci, deskripci a následné vyhodnocení negativního jednání. Drobné přestupky dle školního řádu jsou sice evidovány v pedagogické dokumentaci, ale mají dost často subjektivní charakter a nejsou schopny výpovědní hodnoty o intenzitě útoku, míře zavinění, vymezení rolí a podobně. Pokud vezmeme v úvahu tento fakt, tak jediným signifikantním znakem bude naplnění skutkové podstaty některého trestného činu. **Šikana** – diskutovaný termín určený pro negativní chování a projevy chování s tím, že v obecné rovině společnost chápe její dopad, ale vymezení obsahové stránky je natolik variabilní, že je obtížné vybrat odpovídající definici. Nejlépe vyhovují definice, které obsahují diskriminační postavení jednotlivých aktérů a protiprávnost tohoto jednání. Šikanu lze definovat jako násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit (Vágnerová, 1999). Hayes pak považuje šikanu za patologickou formu agrese mezi lidmi v kolektivu, tedy mezi dětmi ve třídě, kdy agrese je zvláštním způsobem sociálního jednání, je jedním z konkrétních projevů kongenitální agresivity (Hayes, 1998). **Proces socializace** – je proces postupného vrůstání člověka do společnosti, ve kterém si osvojuje normy chování, strategie pro mezidruhové přežití a plnohodnotné uplatnění ve společnosti. V tomto procesu dochází k proměnám, jimiž je jedinec postupně formován na úroveň člověka jako kulturní bytosti schopné fungovat ve složitém systému lidské společnosti. Zajímavou definici aplikuje alosterická⁹ teorie, kdy podle autorů alosterického modelu by měla socializace, a tedy z toho plynoucí sociální učení, směřovat k intelektuální deformaci aktivních center myšlenkové struktury učícího se (Bertránd, 1998).

Rizikové chování

Rizikové chování je termín, který se často používá v oblasti prevence patologických jevů. Je obvykle spojován s chováním poškozeného nebo oběti s tím, že se našly společné rizikové faktory, které vedly útočníka k tomu, že si jedince zvolil jako cíl své agrese. Chování oběti může být:

⁸ Některá kriminalistická a sociologická literatura podporuje myšlenku, kdy oběť protiprávního jednání nese jistý podíl viny na tomto skutku.

⁹ Alosterický model je použit z medicíny. Zde je chápán jako proces, kdy vlivem sociálního působení zůstává subjekt beze změny, avšak objevují se nové intelektuální spoje mezi kognitivními řetězci; tyto spoje vedou k významné změně struktury, a tím i vlastností.

- **stimulační** – oběť může vyvolávat útok tím, že provokuje (verbálně i jinými podněty), stimuluje podcenění nebezpečí. Dále se projevuje jako nedostatečné zabezpečení majetku, vpuštění cizích osob do bytu, přijetí pozvání od cizích lidí, vychloubání a předvádění se, cestování autostopem v noci
- **tlumivé, brzdící** – útěk, volání o pomoc, lest, aktivní obrana, (nelze jednoznačně preferovat pasivitu)
- **vztah mezi obětí a pachatelem** - většinou se dobře znají (sousedé, kolegové, obchodní partneři, manželé, rodina, milenci – zavraždění se většinou s vrahem znali, často byl mezi nimi blízký vztah, nebo se alespoň krátkodobě setkali (u loupežných přepadení si pachatel tipuje „obranyschopnost“ potenciální oběti krátkým, letným seznámením). Sleduje se míra „zavinění“ u oběti – od jednání zcela nevinného po provokující, dokonce se může jednat i o pachatele, který se vydává za oběť (Novotný, 2008).

Exogenní faktory ovlivňující proces socializace osoby se sluchovým postižením

Socializací chápeme proces, při kterém dochází k osvojování si způsobů chování, seznamování se s kulturním prostředím, osvojením si společenských norem neboli plné přizpůsobení se společenskému životu. Výsledkem procesu socializace je získání specificky lidských způsobů psychického reagování, vnímání, myšlení, cítění a konání, které umožňují život ve společnosti (Výrost, Slaměník 2010). Mezi exogenní faktory ovlivňující proces socializace osoby se sluchovým postižením budeme řadit takové, které se z vnějšího okolí podílejí na vnímání, prožívání a hodnocení jeho okolí. Takové, které se podílejí pozitivně, ale i negativně formou sociálního učení nebo nápodobou na vytváření sociálních kompetencí jedince se sluchovým postižením. Za zvláštní skupinu těchto exogenních negativních faktorů budeme považovat takové faktory, jejichž popis je uveden jako skutková podstata trestných činů v trestním zákoníku. Pro školskou praxi budeme některé z vybraných trestných činů nazývat souhrnným názvem šikana.

Pozitivně formující faktory

Pozitivní vjemy z okolí jsou doprovázeny kladnými citovými prožitky a působí motivačně. Mezi tyto faktory patří pochvala, uznání, povzbuzení, pocit sounáležitosti, zážitek

z úspěchu a pocit být milován¹⁰. Dalšími formujícími vlivy jsou kladné pocity z uspokojující smysluplné činnosti. Kamarádství a přátelství rozvíjí sociální vztahy jako kooperaci, zdravou kompetici a komunikaci. Umožňuje intraspekci a korekční mechanismy. Těmito faktory roste u jedince pocit sebedůvěry, který ve složitých situacích zvyšuje jeho resilienci a coping¹¹ osobnosti v době zátěže. U osobnosti vznikají kladné povahové vlastnosti jako je pravdomluvnost, laskavost, poctivost, slušnost, ohleduplnost, skromnost, čestnost, ochota, svědomitost, pečlivost, odvaha, tolerance, dobrosrdečnost, houževnatost, statečnost, štedrost, pořádkumilovnost, odpovědnost, velkorysost, vlídnost, rozvážnost, vstřícnost, poctivost, upřímnost, smířlivost, pokora, citlivost, empat, družnost a důkladnost¹².

Negativně formující faktory

Pokud negativní vlivy okolí zatížíme nálepkou obecně odsuzovaného chování, můžeme hovořit o nemorálním, sociálně nepřijatelném, disociálním až asociálním chování. Toto chování je sice v různých historických etapách, společenských, kulturních a politických zřízeních tolerováno nebo odsuzováno jinou měrou, ale pořád stojí mimo společenskou akceptaci. Nedosahuje však takové míry, které by nutila společnost se proti němu bránit. Pokud je vnímavý jedinec vystaven těmto negativním vlivům po dostatečně dlouho dobu, mohou deformovat adjustaci jeho osobnosti do společnosti v té míře, že ovlivňují jeho charakter nežádoucím způsobem. U jedince se pak projevují tyto povahové vlastnosti: neslušnost, nepoctivost, nepřátelství, chamtivost, bezohlednost, sobeckost, bezcharakternost, nedbalost, zbabělost, nevlídnost, nestálost, lakota, nevěrnost, nejistota, nemilosrdnost, zloba, nezdvořilost, závist, vznětlivost, lehkomyšlnost, urážlivost, podlézavost, pomlouvačnost, pomstychtivost, zbabělost, necitelnost, nespolečenská, lajdáctví, ignorance, arogance a podobně. Důležité je, které vlivy okolí působí delší dobu a s větší intenzitou, že si je člověk zvnitřní jako normativní model chování.

Pro účel naší práce budeme předpokládat, že tyto negativně formující faktory se vyskytují také mezi osobami se sluchovým postižením. Mohou se vyskytovat jednak vnitroskupinově, v rámci samotné komunity sluchově postižených, a jednak meziskupinově – tedy mezi sluchově postiženými a většinovou společností.

¹⁰ Úmyslně uvádíme pouze vjemy kognitivně emocionální. Vynecháváme primární pocit bezpečí dítěte, dostatek živin a podnětné prostředí a uspokojování biologických potřeb.

¹¹ Samotný pojem „coping“ (zvládání) byl v Psychological Abstracts poprvé použit v roce 1967 (Snyder, Dinoff, 1999).

¹² Viz dimenze osobnosti tzv. Big Five (Hřebíčková, 1998)

Faktory kriminálního charakteru

Primární charakteristikou těchto faktorů je, že jejich obsahová stránka a vnější projevy jsou natolik závažné a nebezpečné, že společnost proti nim vytvořila sankční opatření v podobě právních norem, zákonů a nařízení. Cílem je ochrana práv, zdraví a života jedince i celé společnosti. Dostáváme se tak do kvalitativně vyšší skupiny projevů chování, jednání a činů, které jsou přesně popsány v podobě skutkových podstat trestných činů a přestupků. Pro charakter naší práce vybereme ty, které jsou přímo či nepřímo spojeny s fenoménem šikany. Jako jedno z hledisek zohledníme školské pokyny¹³, které se přímo problematikou negativních jevů a projevů šikany zabývají. Pokud podrobíme právní analýze negativní chování a jeho projevy (uvedených v těchto pokynech a doporučeních) budeme schopni u každého takového negativního chování stanovit skutkovou podstatu a trestněprávní kvalifikaci.

4 Právní analýza exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru

Vzhledem ke skutečnosti, že v českém právním systému není uveden trestný čin šikana, budeme se v kapitole zabývat právní analýzou exogenních negativních faktorů, které se nejčastěji na fenoménu šikana podílejí. Současně odhalují, v čem je spatřována jejich trestnost a společenská škodlivost. Pro vnitřní diferenciaci je nutné diskriminovat tenkou hranici mezi žertem, iniciačním rituálem ve skupině a trestným činem. Uvedená tabulka má jasnou výpovědní hodnotu. Hodnocení škádlení a šikanování nese extrapolární charakter jednání. Jak uvádí Říčan a Janošová (2010), mnohdy ani dospělý pedagog není schopný postřehnout tenkou, dělící čáru mezi žertem a šikanou, kdy se slovy - to si vyřídíte spolu – je chápáno jednání agresora jako posilování hardiness oběti.

Vyšší právní normy

Projevy šikany je takové spektrum, že se nám prolínají hned do několika skutkových podstat trestných činů. Nejlépe je charakterizováno jednání mající povahu šikany v trestných

¹³ Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních č. j. 21291/2010-28.
Metodický pokyn MŠMT č. j. 24 246/2008-6 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.

činech obsažených v HLAVA II. TZ - trestné činy proti svobodě a právům na ochranu osobnosti, soukromí a listovního tajemství.

Mezi nejdůležitější dokumenty v oblasti prevence vydané ministerstvem školství bývají považovány následující metodické pokyny:

Metodický pokyn MŠMT č.j. 24 246/2008-6 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. Metodický pokyn MŠMT č.j. 10 194/2002-14 k jednotnému uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví. Metodický pokyn MŠMT č.j. 20 006/2007-51 k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních.

Etopedický náhled

Exogenní negativní vlivy pochází ze sociálního prostředí, která mají v kontextu jakýkoliv druh agrese, můžeme nazvat šikanou, mobingem nebo bossingem. Cílem těchto negativních projevů je destabilizovat jednání, prožívání a vyvolat emocionální nerovnováhu u napadeného jedince. Prostě ublížit mu. Obecně můžeme šikanu definovat jako ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit. Podmínkou však je, že se tak děje mezi těmi, kteří jsou ve stejném postavení -mezi žáky, studenty, členy oddílů, ve vězení, na pracovišti mezi spolupracovníky (Říčan, Janošová 2010). Šikanujícího jedince budeme nazývat agresorem¹⁴, šikanovaného obětí. Pro šikanu je typickým znakem asymetrický vztah mezi agresorem a obětí. Ubližování oběti se realizuje buď nepřímou šikanou, která spočívá v sociální izolaci jedince (spolužáka), ostrakismu. S takto izolovaným jedincem se nekomunikuje, neprojevuje se mu žádný zájem, kromě pomluv. Tuto formu preferují především dívky. Druhý typ – přímá šikana se projevuje celým spektrem otevřeného násilí všeho druhu – bití, kopání, působením bolesti, ponižováním, tělesnou manipulací, obnažováním, nucením ke konzumaci rozličných věcí, poškozováním a krádežemi osobních věcí, peněz, jídla, zotročováním a sexuálním obtěžováním (Říčan, Janošová 2010).

Metody agresora při šikanování vedou ke zvrácení skupinové dynamiky ve svůj prospěch kombinací metod vymývání mozku a psychické manipulace, která nabývá až charakteru hypnózy. Kolář (1997) uvádí teorii kognitivní disonance, kterou lze chápat jako řízené chování, řízené myšlení a řízené emoce. Každá složka ovlivňuje silně druhé dvě.

¹⁴ Termín agresor je sice některými autory odmítán jako nejednoznačný, protože ne každý agresor je ten, kdo šikanuje, ale našemu pojetí tento termín vyhovuje nejlépe. V anglosaské literatuře se objevuje termín bully – surovec, násilník, tyran.

Změní-li agresor jednu z nich, ostatní mají snahu se změnit v souladu s ní. Zdaří – li se agresorovi narušit všechny tři, individualita a osobnost vezmou za své. Šikanující agresori formou vymývání mozku a psychické manipulace řídí chování, myšlení a emoce oběti. V případě, že agresor ovlivní jednu složku, zbývající dvě složky se deformují.

Každý jedinec, každá osobnost se narušení vlastní integrity brání celou škálou obranných mechanismů. Jejich výběr a preference má značnou výpovědní hodnotu o jejich nositeli. Obranné mechanismy jsou zjevné, ale nevědomé způsoby chování, myšlení a prožívání, které odstraňují úzkost, napětí a pocit ohrožení. Jejich smyslem je zachovat celistvost a neporušenost psychiky v situacích zvýšené psychické zátěže (konfliktu, frustrace, stresu, traumatu, pocitu viny, výčitek svědomí, studu a strachu).

Praktická část

5 Výzkumná část

Cíl výzkumného šetření

Empirická část práce je zaměřena na zjištění výskytu fenoménu šikany jako negativního exogenního vlivu v prostředí škol a školských zařízení pro žáky a studenty se sluchovým postižením. Naším cílem je zmapovat, zda se s projevy negativního chování setkávají žáci škol pro sluchově postižené i v rámci interpersonálních kontaktů s intaktním prostředím. Hlavní snahou bude postřehnout a zaznamenat, jak tyto negativní endogenní faktory zpracovávají osoby se sluchovým postižením a jakou informační hodnotu tím získávají pro sebe.

Aktuální stav zkoumané problematiky:

O existenci exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru působících na minoritu osob se sluchovým postižením nelze pochybovat. O stavu této problematiky se dozvídáme i zprostředkovaně viz Televizní klub neslyšících, v němž byly prezentovány názory týkající se šikany v minoritě neslyšících nebo zpověď Evy Michálkové. Tímto tématem se zabývají i další autoři např. (Vysuček, 2002). Stejskal (2009, str. 37)) uvádí, že: „*průzkum uskutečněný Světovou zdravotnickou organizací ve 41 zemích, a to tak, že ve všech zemích byly dětem téhož věku položeny tytéž otázky, prokázal, že naše republika spolu se Švédskem má nejméně šikanovaných žáků (6 % chlapců a 4 % děvčat). Jde o první průzkum, v*

němž šlo v těchto zemích o totéž zadání, a proto výsledky průzkumu poskytují určitá srovnání. Naše republika v něm vyšla značně lépe než západní země, v některých případech několikanásobně“. Tyto údaje jsou platné pro celou populaci, ale neberou ohled na skupinu sluchově postižených.

Charakteristika výzkumu

Prvotním úkolem bylo vymezení pojmové základny, se kterou budeme v rámci výzkumu pracovat. Je nezbytné, aby bylo zachováno pojmoslovné paradigma a zároveň, vzhledem k jazykové kompetenci respondentů, aby užívané pojmy byly pro respondenty srozumitelné a především, aby byly nositeli sémanticko – lexikální a informační hodnoty pro respondenty. Na kvalitě performance této část záviselo, zda respondenti pochopí obsahovou stránku jednotlivých termínů.

Stanovení problému, formulace výzkumných otázek a hypotéz

Po získání uchopitelné pojmové základny jsme stanovili výzkumný problém. Použity byly kvantitativní metody výzkumu. Pomocí strukturovaného dotazníku jsme se pokusili analyzovat základní výzkumný problém: ***Jsou osoby se sluchovým postižením vystaveny fenoménu šikany? Pokud ano, do jaké míry tento fenomén narušuje jejich socializační proces, popřípadě jak deformuje jejich percepci mezilidských vztahů?***

V návaznosti na provedenou analýzu odborné literatury byly stanoveny výzkumné otázky:

- a) Existují exogenní negativní vlivy kriminálního charakteru (šikana) i v minoritní společnosti osob se sluchovým postižením s přihlédnutím na dispoziční terén internátních zařízení?
- b) Který z negativních faktorů je determinantní agens pro narušení vztahu osoby s okolím?
- c) Projevují se obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením nějakou vnitřní či vnější podobností?

Hypotéza pro uvědomění si šikany:

1H0 Žáci se sluchovým postižením rozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

Hypotéza pro zjištění výskytu šikany:

2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně jako u jejich slyšících vrstevníků.

2HA U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana více než u jejich slyšících vrstevníků.

Hypotéza pro zjištění schopnosti obrany proti šikaně

3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících.

3HA Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením nižší než u žáků slyšících.

Hypotéza o vlivu rodičů se sluchovým postižením na své, stejně postižené děti, a jejich schopnost lépe odolávat šikaně

4H0 Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně.

4HA Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů hůře odolávají šikaně.

Kromě ověřování výše uvedených hypotéz se stala naší snahou analýza všech významných dat a informací, které jsme získali v rámci výzkumu, přestože nebyla zahrnuta do zformulovaných hypotéz.

Použité metody a formy výzkumu

V práci byly použity kvantitativní výzkumné metody. Přes všechny jejich relativní nedostatky, které se projevují nedostatkem v idiografickém přístupu, kdy zobrazení sociální reality je statické a mimo zkoumanou osobu, se zdají pro naši výzkumnou práci validnější. Pole zjištění zůstává nomotetické a eliminuje exploraci různých interpretací. Dalším významným důvodem pro volbu kvantitativního výzkumu byl jistý druh komunikační insuficience mezi výzkumníkem a respondenty. Použití kvalitativních metod se neomezilo pouze na vyhodnocování a interpretaci odpovědí, ale i na implikace širších možností výkladu.

Pro získávání dat jsme použili strukturovaný dotazník. Formální stránka dotazníku se skládala z části textové a z části obrazové. V praktické rovině to znamenalo, že otázky v dotazníku byly nahrány na CD jako texty a každá z otázek byla přeložena rodilým mluvčím do českého znakového jazyka.

Během úpravy termínů a formulací v dotazníku bylo zjištěno, že původní záměr použít k vyhodnocení dat metodu **PCA** (Analýzy hlavních komponent) není možný, neboť zkoumané jevy a skupiny jevů mezi sebou nekorelují a mají vzestupnou gradaci. Z tohoto důvodu byl zvolen pro vyhodnocení počítačový program SPSS - Statistical Package for the

Social Sciences (dříve PASW) verze 19. V rámci softwaru SPSS se jednalo o T – test, Mann-Whitney U-test¹⁵, Kolmogorov – Smirnov test¹⁶ a ANOVA – Analysis of Variance (pro analýzu rozptylu), která do jisté míry supluje odmítnutou PCA. ANOVA slouží ke zjištění vlivu kategoriálních proměnných na kvantitativní proměnnou z každého výběru (skupiny) získává výběrový průměr, který porovnává s variací výběrových průměrů (vlivu sledovaného faktoru) a variancí uvnitř výběru (residuální vlivy).

Výběr účastníků výzkumu, charakteristika souboru

Výběr výzkumného souboru také patřil mezi náročné úkoly výzkumné části, především proto, že počet školských zařízení pro osoby se sluchovým postižením je poměrně malý (13 základních škol, součástí některých jsou i SŠ) a ne všechny z těchto škol byly ochotny vystavit své svěřence testování a výzkumné činnosti na jakékoliv úrovni. Pro srovnání jsme použili kontrolní skupinu složenou z osob slyšících žáků ZŠ tak, aby co nejvěrněji kopírovala věkovou podobnost. Pro kategorii respondentů kontrolní skupiny ze středního školství jsme zvolili typově odpovídající střední školy nebo učňovské obory.

Proces tvorby dat, fáze, struktura a průběh výzkumu, zpracování výzkumného materiálu

Realizace **pilotáže** proběhla v Klubu neslyšících Auris ve Znojmě. Pilotáže se zúčastnilo 13 dobrovolníků ve věkovém rozpětí 12-37 let. S jejich pomocí bylo natočeno i CD, na kterém byly dotazníkové otázky přeloženy do znakového jazyka. Sběr dat na jednotlivých školách a školských zařízeních probíhal od října do prosince roku 2011. Celkem bylo distribuováno 360 dotazníků, 180 dotazníků pro zkoumanou skupinu a 180 dotazníků pro skupinu kontrolní. Návratnost činila 339 dotazníků.

¹⁵Mann – Whitney U test je neparametrický test na zhodnocování, zda dva nezávislé vzorky pozorování pochází ze stejné distribuce. Je to jeden z nejvíce známých neparametrických testů významnosti. Byl navržen zpočátku Wilcoxonem pro rovné rozsahy výběru a rozšířil se do libovolných rozsahů výběru v modifikaci Mann a Whitney.

¹⁶ Kolmogorovův - Smirnovův test je metoda matematické statistiky, která umožňuje testovat, zda dvě jednorozměrné náhodné proměnné pocházejí ze stejného rozdělení pravděpodobnosti, případně zda jedna jednorozměrná náhodná proměnná má předpokládané (teoretické) rozdělení. Autory metody jsou Andrej Nikolajevič Kolmogorov a Vladimir Ivanovič Smirnov. Existují dvě verze tohoto testu: jednovýběrový a dvouvýběrový.

Výsledky, analýza a interpretace

Cílem výzkumu disertační práce bylo zmapování situace týkající se exogenních negativních vlivů kriminálního charakteru a jejich podíl na utváření jedince v socializačním procesu. Naší snahou bylo zjistit, zda jsou sluchově postižení jedinci vystaveni takovým faktorům, jak je zvládají a jak je případně vnímají a prožívají. Pro explanaci získaných výsledků jsme použili postupy kreativní abdukce, která dle našeho názoru nejlépe vystihuje vysvětlení takových jevů, které se odehrávají v suverénním prostředí myšlenkových pochodů a emočních stavů zkoumaných jedinců. Disertační práce řešila základní výzkumný problém: ***Jsou osoby se sluchovým postižením vystaveny fenoménu šikany? Pokud ano, do jaké míry tento fenomén narušuje jejich socializační proces, popřípadě jak deformuje jejich percepci mezilidských vztahů?***

V návaznosti na uvedený problém byly stanoveny výzkumné otázky:

- a) Existují exogenní negativní vlivy kriminálního charakteru (šikana) i v minoritní společnosti osob se sluchovým postižením s přihlédnutím na dispoziční terén internátních zařízení?
- b) Který z negativních faktorů je determinantní agens pro narušení vztahu osoby s okolím?
- c) Projevují se obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením nějakou vnitřní či vnější podobností?

Odpovědi na tyto výzkumné otázky jsme se rozhodli najít v sestavení čtyř hypotéz a jejich verifikaci jsme provedli metodou falzifikace, tedy hledáním empirických faktů, které by hovořily proti ověřované hypotéze.

Hypotéza pro uvědomění si šikany:

1H0 Žáci se sluchovým postižením rozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci.

Hypotéza pro zjištění výskytu šikany:

2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně jako u jejich slyšících vrstevníků.

2HA U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana více než u jejich slyšících vrstevníků.

Hypotéza pro zjištění schopnosti obrany proti šikaně

3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících.

3HA Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením nižší než u žáků slyšících.

Hypotéza o vlivu rodičů se sluchovým postižením na své, stejně postižené děti, a jejich schopnost lépe odolávat šikaně

4H0 Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně.

4HA Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů hůře odolávají šikaně.

Kromě ověřování výše uvedených hypotéz se stala naší snahou analýza všech dílčích významných dat a informací, které jsme získali v rámci výzkumu, přestože nebyla zahrnuta do zformulovaných hypotéz. Pro sběr dat byl použit nestandardizovaný dotazník, jehož finální verze byla konzultována se sluchově postiženými členy Klubu neslyšících Auris.

Při ověřování první hypotézy se potvrdilo, že slyšící děti rozumí pojmu šikana lépe než neslyšící. V průběhu zkoumání jsme však zjistili, že je nezbytné přihlížet také k faktoru pohlaví. U žen i u mužů je znalost pojmu šikana u slyšících vyšší než u neslyšících, nicméně ve znalosti jednoznačně dominují slyšící dívky, naopak slyšící muži jsou s pojmem šikana obeznámeni stejně dobře jako neslyšící ženy. Proto jsme přijali **1HA Žáci se sluchovým postižením nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci**. Slyšící respondenti dosáhli statisticky významně lepších výsledků v oblasti teoretické znalosti pojmu šikana. Výsledek ověřování této hypotézy nám přinesl fakta o tom, že slyšící ženy znaly pojem šikana nejlépe ze všech respondentů. Z devíti možných správných odpovědí volily v průměru sedm správných odpovědí. Slyšící muži se umístili na druhém místě s přibližně šesti správnými odpověďmi. K nim se přiblížily neslyšící ženy s nepatrně nižším skóre. Na posledním místě se umístili neslyšící muži. V rámci inference se domníváme, že tyto výsledky jsou ovlivněny diferencí v oblasti komunikačních kompetencí u sluchově postižených. Vzhledem k výsledkům druhé hypotézy jsme přesvědčeni, že hlavním důvodem daného výsledku byly nižší kompetence v oblasti pojmové sítě a sémantických polí, které mají sluchově postižení respondenti osvojeny a aktivně je využívat. Vágnerová (2008, str. 228) uvádí, že *„Sluchové postižení má na lidskou psychiku značný dopad, především z důvodu eliminace standardních možností komunikace, a do určité míry i ve vztahu k rozvoji kognitivních kompetencí“*.

Ověřování druhé hypotézy, která zkoumala míru expozice sluchově postižených chování mající charakter šikany, přineslo zjištění, že obě skupiny, výběrová i kontrolní, jsou tomuto fenoménu negativního chování vystaveny statisticky stejně. Testování hypotézy

nepřineslo statisticky významné rozdíly mezi jednotlivými skupinami. Proto byla přijata nulová hypotéza **2H0 U žáků se sluchovým postižením se vyskytuje šikana stejně jako u jejich slyšících vrstevníků.** Z explorační analýzy jsme zjistili důležité informace o věku, ve kterém respondenti šikanu zažili. Bylo to převážně v době povinné školní docházky. Dále skoro třetina všech respondentů se se šikanou setkala. Původní presumpce vycházela z toho, že sluchově postižení jedinci, vzhledem k organizaci školství pro sluchově postižené, budou tomuto fenoménu negativního chování vystaveni více a častěji. Vzhledem ke svému hendikepu budou vyhledávanými oběťmi násilného chování. Skutečnost, že jsou napadání šikanou stejně často jako jejich slyšící vrstevníci, pramení zřejmě i z faktu, že pojmu šikana nerozumí stejně dobře jako slyšící vrstevníci. Jestliže neví, co to šikana je a jak se projevuje, pak nemohou rozpoznat, zda se jim takové negativní chování děje. Svou roli také hraje věk respondenta. Čím je starší, tak se zvyšuje pravděpodobnost, že se s negativním chováním setkal. Během výzkumu jsme narazili na zajímavý fakt, který nebyl, v rámci našeho výzkumu, řešen. Jedná se o to, zda jsou sluchově postižení napadání agresory v rámci své skupiny hendikepovaných, nebo agresori nepocházejí z referenční skupiny. Společně s tím, zda používají tito agresori stejné metody a formy napadání, by se mohlo jednat o námět pro další výzkumníky v této oblasti.

Třetí hypotéza se věnovala schopnosti odolávat negativnímu jednání majícího charakter šikany, volbě strategií, jejich preferenci a kreativitě, s jakou jsou schopni respondenti jednat. Při testování této hypotézy jsme nenalezli žádné vnitřní ani vnější podobnosti, o kterých bychom mohli říci, že jsou typické pro skupinu sluchově postižených. Bylo zjištěno, že slyšící jsou v kreativitě strategií zhruba na stejné úrovni a že neslyšící jsou v případě obou pohlaví kreativnější. Tedy mají vybudované schopnosti a strategie jak účinně odolávat šikaně. Nej kreativnější ve strategiích jsou pak neslyšící dívky. Hypotéza 3H0 byla tedy potvrzena. **Z tohoto důvodu přijímáme 3H0 Schopnost odolávat šikaně je u žáků se sluchovým postižením vyšší než u žáků slyšících.** Kreativita – tvořivost se projevuje jako vynalézavost a tvůrčí řešení problému. Během výzkumu bylo zjištěno, že ženy obou skupin volí jako obrannou strategii především případné vyhledání cizí pomoci. Rády se svěřují svým kamarádkám a rodičům. Muži obou skupin preferují ofenzivní, tedy silové řešení konfliktní situace. Jako třetí v pořadí by si muži vybrali ve výběrové skupině defenzivní druh obranné strategie. Volba strategie má i svou skrytou výpovědní hodnotu. Pokud bychom hodnotili pouze jednotlivce, prozrazuje nám jeho volba charakterové rysy i jeho aktuální stav duševních funkcí. Také se může jednat o naučené chování, které se stalo funkčním a efektivním. Volba obranné strategie má zkušenostní charakter.

Čtvrtá hypotéza předpokládala, že existuje rozdíl v odolávání šikaně u skupiny neslyšících jedinců, kteří mají neslyšící rodiče a zněla: Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů lépe odolávají šikaně. Premisa této myšlenky vycházela z faktu, že v rodinách této skupiny respondentů bude převládat jako dorozumívací mód český znakový jazyk jako jazyk mateřský. Jeho bezpečné zvládnutí s sebou přináší jinou kvalitu kognitivních zkušeností pro tyto respondenty.

Pokud bychom takto uvažovali, vyplývá z této úvahy předpoklad, že bude sníženo ohrožení vzniku kognitivní disonance při vnímání negativního chování. Respondenti vychovávání pomocí českého znakového jazyka se tak budou lépe orientovat v interpersonálních vztazích, protože budou vybaveni relevantní disonancí k projevům šikany. Při testování hypotézy H4 nebyly tedy prokázány rozdíly v odolávání šikaně mezi neslyšícími dětmi, které mají slyšící rodiče, a těmi, které mají neslyšící rodiče. Hypotézu přesto nepovažujeme za potvrzenou kvůli nereprezentativnímu vzorku neslyšících dětí, které mají jak oba rodiče slyšící, tak jednoho rodiče slyšícího a jednoho neslyšícího. Hypotéza tak zůstává jako návrh pro budoucí výzkumníky. **4H0: Děti se sluchovým postižením stejně postižených rodičů, lépe odolávají šikaně, tedy nepřijímáme.** V rámci dotazu na to, zda má respondent jednoho neslyšícího nebo oba neslyšící rodiče nebylo specifikováno, kdy toto postižení vzniklo. Také u respondentů s jedním slyšícím rodičem lze předpokládat, že mohl informace získávat v obou komunikačních módech.

Pro zjištění, jak prožívání zátěžových situací formuje sociální proces jedince, bylo nutné získat informace o tom, co cítí, jaké pocity prožívá jedinec atakovaný šikanou. Jedinec, který prožívá permanentní negativní pocity, je jinak vybaven pro život ve společnosti než ten, který zažívá úspěch, toleranci a porozumění. Jsme přesvědčeni, že způsob a kvalita prožitku, jeho kontextuální rovina, frekvence a intenzita jsou formujícími faktory při utváření vztahu jedince ke společnosti. Testování prožitků u respondentů v zátěžových situacích neprobíhalo experimentálně, ale pouze hypoteticky s ohledem na jejich minulou, prožitou zkušenost. Z tohoto důvodu odpovědi respondentů nejsou emočně zatíženy a jsou ovlivněny vyhasínáním paměťové stopy. Pro ilustraci uvádíme nejčastěji zažívané pocity při prožívání zátěžových situací u jednotlivých respondentských skupin i pohlaví. Uvedené pocity jsou seřazeny dle preference od nejvíce frekventovaného až po nejméně volený pocit. Pro prezentaci jsme zvolili pouze první tři místa. Slyšící ženy v zátěžových situacích nejčastěji volily smutek a bolest; zlost a strach z opakování; nedůvěra (pokud jsou pocity uváděny ve dvojicích, měly u daných respondentů stejnou uváděnou frekvenci). Slyšící muži zažívali nejvíce zlost; strach

z opakování; smutek, nedůvěra a bolest se umístily stejně. Neslyšící ženy cítily nejčastěji bolest, smutek; strach z opakování; nedůvěru. Neslyšící muži pociťovali nejčastěji zlost; bolest; smutek. Srovnáním těchto prožívaných pocitů zjišťujeme, že v prožitcích žen kontrolní a výběrové skupiny není rozdíl. U mužů jsou pocity také stejné, jen v odlišném pořadí. Z tohoto důvodu považujeme prožívání v obou skupinách za totožné a neshledáváme mezi prožíváním slyšících a neslyšících respondentů rozdíly. Hudlička (2003) uvádí, že cesta naplněna emocemi může být sama o sobě naplněním a není jen cesta k nějakému cíli. Sama cesta je cílem, bez ohledu jaký byl původní cíl a jak byla cesta obtížná. Například pro ženy sama existence prožívaných emocí může být naplněním jejich tužeb a očekávání. To, že něco zažívají je důležitější než to, „co“ zažívají¹⁷.

V rámci šetření vnějších negativních faktorů kriminálního charakteru jsme sestavili systém panelů, které v sobě zahrnovaly negativní faktory s různou intenzitou škodlivého dopadu a vzrůstající gradací. Část bychom mohli nazvat jako personifikovanou, část jako exogenní faktory bez jednoznačného původce. Slyšící ženy projevují větší citlivost vůči vážnému narušování integrity jedince. Citlivě reagují také na vnitřní pocity z prožívaného neúspěchu nebo strachu. Jejich kritické vnímání exogenních negativních vlivů, v podobě negativního chování, se jeví jako komplexnější než u slyšících mužů. Slyšící muž spíše negativně hodnotí vnější projevy cizího chování. Pro neslyšící muže je nejvíce obtěžující fyzický kontakt druhé osoby. Odsuzují záměrně motivované činy páchané za účelem ublížit druhému člověku. Neslyšící ženy považují narušení tělesné integrity formou tělesných kontaktů za významně obtěžující. Omezení vůle a prostorové orientace prožívají více negativně, než vlastní obavy a strachy. Stejně kriticky vnímavé jsou i k takovým vlastnostem jako přetvářka, lakomost a falešné chování. Respondenti výběrové skupiny chápou stejně dobře, jako jejich slyšící protějšky, rozdíly v negativních faktorech. Diskriminují je podle škodlivosti a zátěže na jedince. S narůstající gradací těchto projevů až do trestně právní oblasti, narůstá přímo úměrně i frekvence odpovědí. Lze říci, že se dobře orientují dané v problematice, umí rozlišit mezi osobním diskomfortem a úmyslně páchaným negativním jednáním.

Poslední testovanou skutečností byla míra sebereflexe za účelem zjištění, zda jsou respondenti schopni percipovat své vlastní negativní chování a umí vyhodnotit jeho intenzitu, s jakou ho prezentují v sociálním prostředí. Nejkritičtější ke svému chování byli slyšící muži. Za nimi následují neslyšící muži, slyšící ženy a nakonec neslyšící ženy. Nejčastější odpovědi

¹⁷ To platí i se zážitky v substituci, např. při sledování telenovely.

všech skupin a pohlaví bylo, že jako zlý člověk se chovají jen občas. Neslyšící respondenti jsou schopni vlastního náhledu na své chování a jsou schopni toto chování zhodnotit. Praktickým výstupem je návrh zásad při tvorbě preventivního programu. Vzhledem ke specifickým každého školského zařízení, frekvence a druhu páchané šikany, bude možno každý takový program sestavit s ohledem na aktuální potřeby a věkové kategorie.

Závěr

Disertační práce pod názvem „Vliv exogenních negativních faktorů kriminálního charakteru při realizaci socializačních procesů u jedince se sluchovým postižením“, se zabývá vnějšími negativními činiteli, které jsou již tak závažné, že dokážou narušit osobní integritu sluchově postiženého jedince do té míry, že mohou ovlivnit i jeho vrůstání do společnosti a evokovat kognitivní disonanci.

Cílem práce bylo detekovat ty vnější negativní činitele, které nejvíce působí na proces prožívání u jedince se sluchovým postižením, provést jejich srovnání s daty získanými u kontrolní skupiny intaktních jedinců. Výzkumným záměrem práce bylo zjistit, zda existují významné rozdíly v oblasti vnímání vnějších negativních vlivů a jejich možné aberantní dekódování mezi majoritní intaktní populací a minoritou sluchově postižených.

Teoretické aspekty a východiska prosociálního vnímání jsme shrnuli již v teoretické části. V úvodní kapitole jsme se především zabývali problematikou sluchového postižení ve vztahu k významu sluchu v oblasti vývoje řeči, prostorové orientace, abstraktního myšlení, chápání slovně logických pojmů a porozumění sociálních vztahů. V následujících kapitolách teoretické části je prezentována charakteristika osob se sluchovým postižením, sociálně patologické jevy mládeže se zaměřením na rizikové chování a pozitivně a negativně působící faktory. Zvláštní podkapitola je věnována faktorům kriminálního charakteru. V závěrečných kapitolách teoretické části jsme se věnovali i právní analýze negativního chování a etopedickému náhledu na toto chování.

Zpracování teoretické části a realizace pilotáže poskytlo teoretickou platformu pro realizaci výzkumného šetření disertační práce. Empirická část disertační práce byla zaměřena na získání dat a informací, které by se týkaly vnímání vnějších vlivů, jejich diskriminaci na pozitivní a negativní. Význam byl přitom kladen na zachycení vnitřního prožívání každého jedince a jeho pocity při zažívání zátěžové situace. Tyto zátěžové situace

vyplývaly z charakteru negativního chování, které lze jednoduše nazvat jako šikana. Z jednotlivých problémových oblastí empirické části byly formulovány dílčí cíle.

První problémový okruh byl zaměřen na to, zda existují exogenní negativní vlivy kriminálního charakteru (šikana) i v minoritní společnosti osob se sluchovým postižením s přihlédnutím na dispoziční terén internátních zařízení. Na základě šetření bylo zjištěno, že mezi sluchově postiženými se vyskytuje šikana. Dále, že rozumění pojmu šikana je na nižší úrovni než u kontrolní skupiny.

Druhý problémový okruh se zabýval tím, který z negativních faktorů je determinantní agens pro narušení vztahu osoby s okolím. Bylo zjištěno, že sluchově postižení jedinci zcela správně chápou jevy, které narušují integritu jedince a jsou uskutečňovány především druhými lidmi. Lze je charakterizovat jako postižitelné našim právním systémem.

Třetí problémový okruh řešil skutečnost, zda se projevují obranné mechanismy u osob se sluchovým postižením nějakou vnitřní či vnější podobností. Žádnou vnitřní ani vnější podobnost jsme nezaznamenali. V rámci výzkumu sluchově postižených zaznamenali vyšší kreativitu při řešení konfliktních situací, která se projevila vyšší frekvencí zvolených obranných technik a strategií.

Správné pochopení a orientace v oblasti působení vnějších negativních vlivů může ovlivnit jednak utváření zralých obranných mechanismů, samotný socializační proces a v neposlední řadě prožívání každého jednotlivce. Negativně zpracované podněty mohou v jedinci zanechávat disonantní rezidua a narušit tak jeho vztah k okolním societám. Význam práce spočívá ve snaze usnadnit sluchově postiženým jedincům rozpoznávání vnějších negativních vlivů, a tím ovlivnit jejich sociální učení.

Závěry zjištěné zpracováním disertační práce a její praktický výstup mohou přispět k obohacení přípravy a vzdělávání budoucích stávajících učitelů, speciálních pedagogů na základních školách pro sluchově postižené. Pochopením toho, jak zvnitřňují jejich žáci své vnímání okolí, co cítí a prožívají, umožní zlepšení interpersonální a sociální percepce.

POUŽITÁ LITERATURA

1. ASSMANN, J. 2001. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-051-6.
2. ATKINSONOVÁ, R. L. a kol. 1995. *Psychologie. část 2/2* Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-35-x.
3. BADDELEY, A. 1999. *Vaše paměť [orig. Your Memory]*. Překlad Renata Kamenická. Vydání první. Brno: Books. (298 str.). ISBN 80-7242-046.
4. BERGSON, H. 2003. *Myšlení a pohyb*. Praha: Mladá fronta. ISBN 8020410082.
5. BERNSTEIN, B. 2003. *Class, Codes and Control: Theoretical studies towards a sociology of language*. Routledge. ISBN 0415302862.
6. BERTRAND, Y. 1998. *Soudobé teorie vzdělávání*. 1. vyd. Oldřich Selucký. Praha: Portál. ISBN 80-7178-216-5.
7. BIRDWHISTELL, R. L. 1970. *Kinesics and Context: Essays in Body Motion Communication*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
8. BLATNÝ, M. a kolektiv. 2010. *Psychologie osobnosti*. Havlíčkův Brod: Grada. ISBN 978-80-247-3434-7.
9. BRATSKÁ, M. 2001. *Zisky a straty v zaťažových situáciach alebo priprava na život*. Bratislava: Práca. ISBN 80 – 7094 – 292 – 4.
10. BURIÁNEK, J. a kol. 2002. *Interkulturní vzdělávání: příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. Praha: Člověk v tísni. ISBN 80-7106-614-1.
11. CAPPONI, V; NOVÁK, T. 2000. *Sám sobě psychologem*. Praha: Grada. ISBN 80-7169-362-6.
12. ČAČKA, O. 1998. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. 2. dopl.vyd., (384 str.). Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-010-4.
13. ČANDÍK, M.; CHUDÝ, Š. 2005. *Niektoré fyzikálne aspekty sluchového vnímania a ich využitie pre multimediálne aplikacie*. In e-PEDAGOGIUM II/2005 Olomouc, ISSN 1213-7758.
14. ČÁP, J., MAREŠ, J. 2001. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál. ISBN: 80-7178-463-X.
15. ČEDÍK, V. a kol. 1953. *Psychiatrie a psychologie*. Pomocná kniha pro zdravotnické školy. Praha: SZN 1953.
16. ČERNÝ, J. 1998. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico. ISBN: 80-85839-24-5.

17. DILLER, G. QESWHIC. 2006. *Sluchové postižení – Možnosti edukace, Neurofyziologické aspekty*. Project - Kapitola 1.
18. DRÁPAL, M. 2006. *Model prostorového slyšení*. Praha: České vysoké učení technické. Fakulta elektro-technická, katedra kybernetiky. Vedoucí diplomové práce Doc. MUDr. RNDr. Petr Maršálek, Ph.D. (str. 15). Elektronické studijní opory ke zkoušce (texty k distančnímu vzdělávání v systému LMS UNIFOR).
19. DVOŘÁČEK, Z. 2007. *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální policie a vyšetřování na úseku mládeže*. Sborník příspěvků. Praha: Policejní akademie. ISBN 978-80-7251-248-5.
20. ECO, U. 1976. *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press.
21. FENGLER, J., JANSEN, G. 1999. *Handbuch der Heilpädagogischen Psychologie*. Stuttgart: Kohlhammer. ISBN 3-17-014568-1.
22. FIELD, E. 2007. *Bullyblocking. Six secrets to help children deal with teasing and bullying*. Australia and New Zealand: Finch Publishing. ISBN 9781876451776.
23. FISKE, S. T. 2009. *Social Beings: Core Motives in Social Psychology*. 2. vydání John Wiley & Sons Inc. ISBN-10: 0470129115.
24. FREEMAN R, D. CARBIN, C. F. BOESE, R. J. 1992. *Tvé dítě neslyší? Průvodce pro všechny, kteří pečují o neslyšící děti*. Praha: FRPSP.
25. FREEMAN, R. D, 1991. *Tvé dítě neslyší?* Industriál Oaks Blvd, Austin, Texas, 78735, 1981. Překlad Jaroslav Hrubý, Jaroslava Selicharová 1991.
26. FÜRST, M.: 1997. *Psychologie. Včetně vývojové psychologie a teorie výchovy*. Praha: Votobia. ISBN 80-7198-199-0.
27. GARDNER. H, 1999. *Dimenze myšlení*. Praha: Paidio, ISBN: 80-7178-279-3.
28. GAVORA, P. 2000. *Úvod do pedagogického výzkumu.*, Brno: Paido. ISBN: 80-85931-79-6 3.
29. GELLNER, E. 1999. *Rozum a kultura: historická úloha racionality a racionalismu*. Brno: CDK. ISBN 80-85959-44-5.
30. GOLEMAN,D. 2001. *Emoční inteligence*. Praha: Metafora. ISBN: 978-80-7359-334-6
31. GREGORY, S. 1996. *Bilingualism and the Education of Deaf Children*. University of Birmingham. ISBN 0900960868.
32. JOUTSEN, N. 1995. *Criminal Justice System of Finland: A General Introduction*. Hakapaino Oy. ISBN 951-53-0219-6.
33. HALL, E. 1990. *The Silent Language*. Anchor Books . ISBN 9780385055499.

34. HANUŠOVÁ, M. 2006. *Základy psychologie*. Praha: Galén, Karolinum. ISBN 80-7262-377-X.
35. HARRIS, J. R. 1995. *Where is the child's environment? A group socialization theory of development*. Psychological Review. ISBN 0-599-59577-9.
36. HARTL, P. 1993. *Psychologický slovník*. Praha: Budka. ISBN 80-901549-0.
37. HARTMANN, N. 1964. *Der Aufbau der realen Welt, Grundriss der allgemeinen Kategorienlehre*. Publisher: Gruyter; 3rd edition. ISBN-13: 978-3110001471.
38. HAYES, N. 1998. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál SPN.
39. HELUS, Z. 2004. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál. ISBN 80-7178- 888-0.
40. HENTIG, H. 1979. *The Criminal and His Victim*, Schocken Book, New York.
41. HOFSTÄTTER, R. 1957. *Gruppendynamik*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
42. HOLYS, B. 1994. *Kriminologia*, Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. ISBN 80-7097-561-X.
43. HOMOLÁČ, J. 1998. *Komunikace neslyšících. Sociolingvistika (antologie textů)*. Praha: FF UK. ISBN 80-85899-40-X.
44. HRUBÝ, J. 1998. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*. 2. díl. Praha: FRPSP. ISBN 80-7216-075-3.
45. HŘEBÍČKOVÁ, M., ČERMÁK, I. 1998. *Srovnání pěti dimenzí osobnosti (Big Five) v sedmi jazycích*. In *Sociální procesy a osobnost (Sborník příspěvků)*. Brno: Masarykova Universita. ISBN 80-210-2005-9, s. 55-59.
46. HUDLIČKA, P. 2003. *Prožívání – Zkušenost – Životní svět aneb O cestách do světa na zkušenou*. Praha: Fokus. ISBN 80- 7254 -323 -7.
47. HUME, D. 1996. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda. ISBN 80-205-0521-0.
48. HUTYROVÁ, M. 2006. *Etopedie pro výchovné pracovníky*. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1190-3.
49. CHLEBUS, P. 2003 1. neurologická klinika LF MU, Brno: FN u sv. Anny v Brně. ISBN 9788024613000.
50. JACOBI, J. 1992. *Psychologie C. G. Junga*. Přel. L. Menšíková a J. Kocourek. Praha: Edice 1. vyd. Psychoterapie sv. 2. Praha: Psychoanalytické nakladatelství. ISBN 80-900802-9-4.
51. JEDLIČKA, I. 2007. *Vady a poruchy sluchu z hlediska otorinolaryngologie a foniatrie*. In ŠKODOVÁ, E., JEDLIČKA I. a kol. *Klinická logopedie*. Praha: Portál. 2. vyd. ISBN 978-80-7367-340-6.

52. JÍLEK, L. 1979. *Biologie člověka*. Praha: SPN, č. publikace 64-03-04-4.
53. JÍLEK, V. 2005. *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalist*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1246-2.
54. KASSIN, S. 2007. *Psychologie*. Praha: Computer Press. ISBN - 978-80-251-1716-3.
55. KATZ, J. et al. 1994. *Handbook of Clinical Audiology*. Baltimore: Williams & Wilkins. ISBN 0-683-04548-2.
56. KEUDEL, H. CAPELLE, B. 2007. *Domácí lékař dětských nemocí. Příznaky, léčba, prevence*. Brno: Computerpress. ISBN 978-80-251-1468-1.
57. KOHOUTEK, R. 2008. Výbor z přednášky: *Vnímání a jeho závady a poruchy a diagnostika*. Konané dne 6. prosince 2008.
58. KOHOUTEK, R.: 2007. *Patopsychologie a psychopatologie pro pedagogy*. Brno: Pdf, MU. ISBN 978-80-210-4434-0.
59. KOHUTOVÁ, J. a kol. 2005. *Jazyk Neslyšících. Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyku*. Výzkumný záměr 0021620825. Praha: UK FF Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
60. KOLÁŘ, M. 2001. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-513-X. S. 27–47.
61. KOLÁŘ, M. 2011. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-871-5.
62. KOLÁŘ, M. 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-123-1.
63. KOMÁRKOVÁ, R.; SLAMĚNÍK, I.; VÝROST, J. 2001. *Aplikovaná sociální psychologie III-Sociálněpsychologický výcvik*. 1st ed. ISBN 80-247-0180-4.
64. KOSINOVÁ, B. 2008. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. Praha: ČKTZJ o. s. ISBN 978 – 80 – 87153 – 94 – 9.
65. KOSTŘICA, R. 2001. *Vyšetřovací metody a základní diagnostika v otorinolaryngologii*. Praha: Triton. ISBN: 80-7254-190-0.
66. KOUKOLÍK, F. 2002. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. 2. Aktualizované a rozšířené vydání. Portál, Praha. IBSN 80-7178-632-2.
67. KRAHULCOVÁ, B. 2003. *Filozofické, etické a psychosociální aspekty sluchového postižení*. Education and Culture. Socrates. QESWHIC Project.
68. KRAHULCOVÁ, B. 2001 *Komunikace sluchově postižených*. Praha: Karolinum ISBN 80-243-0329-2.
69. KRAUS, J. a kolektiv. 2007. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Akademia. ISBN: 978-80-200-1351-4.

70. KŘIVOHLAVÝ, J. 2002. *Konflikty mezi lidmi*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-642-X.
71. KUBÁTOVÁ, Helena. 2009. *Sociologie*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého. ISBN 978-80-244-2314-9.
72. KULIŠŤÁK, P., LEHEČKOVÁ, H., MIMROVÁ, M., NEBUDOVÁ, J. 1997. *Afázie*. Praha: Triton. ISBN 80-85875-38-1.
73. LADD, P. 2003. *Understanding Deaf Culture. In Search of Deafhood*. Clevendon; Buffalo; Toronto; Sydney: Multilingual Matters. ISBN 1-85359-545-4.
74. LANE, H., HOFFMISTER, R., BAHAN, B. 1996. *Journey into the deaf world*. San Diego, CA: DawnSign Press. ISBN 1-56368-309-1.
75. LANGER, J. 2008. *Specifika komunikace osob se zdravotním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-1977-0.
76. LAUER, N. 1999. *Zentral Verarbeitungsstörungen im Kindesalter*. Fórum Logopadie. Thieme. ISBN 1884822630.
77. LAVASOVÁ, L. 2006. *Šikana*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí. ISSN 1213-7499
78. LEWIN, K. 1951. *Field theory in social science: selected theoretical papers* Edited by Dorwin Cartwright.
79. LIBERDOVÁ, E. 2010. *Slyšet život*. Praha: Vydejteknihu.cz. ISBN: 9788025130513
80. LOCKE, J. 1984. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda.
81. LONNER, W. J. 1993, *Psychology and Culture*. Western Washington University. ISBN-13: 9780205148998.
82. LOVE, R.; WEBB, W. G. 2009. *Mozek a řeč. Neurologie nejen pro logopedy*. Praha: Portál. ISBN 978 - 80 - 7367 - 464 - 9.
83. LUDÍKOVÁ, L, SOURALOVÁ E. 1995. *Úvod do výchovy hluchoslepých*. Olomouc: U. ISBN 80-238-8729-7 24.
84. LUDÍKOVÁ, L. 2001. *Edukace hluchoslepečho dítěte raného věku*. 1. vyd. Olomouc: UP. ISBN 80-244-0250-5.
85. LUDÍKOVÁ, L., STOKLASOVÁ, V. 2006. *Tyflopedie pro výchovné pracovníky. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1189-X.
86. LULOFS, R. S., ROXANE, S., CAHN, DUDLEY D. 1999. *Conflict: From Theory to Action (2nd Edition)*. Boston: Allyn & Bacon. ISBN 13: 9780205290307.
87. MACUROVÁ, A. 2001 *Jazyk a hluchota. In Slovo a slovesnost, roč. 62, č. 2*. ISSN 1387-9316.

88. MARTINKOVÁ, M. 1997 *Špatné zacházení s dětmi a mladistvými v rodině*. Praha: IKSP, 1997, výzkumný úkol.
89. MERZENICH a BRUGGE, 1973 in *Representation of the cochlea in primary auditory cortex of the ferret (Mustela putorius)*.
90. MORELAND, R. L., LEVINE, J. M. 2003. *Group composition: Explaining similarities and differences among group members*. In M. A. Hoog, J. Cooper (Eds.). London: Sage handbook of social psychology. ISSN: 1046-4964; Online ISSN: 1552-8278.
91. MUHIČ, J. a kolektiv 2006. *Interkulturní kompetence a diversity management*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. ISBN 978-80-214-3511-7.
92. NAKONEČNÝ, M. 2009. *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia. ISBN - 978-80-200-1680-5.
93. NAKONEČNÝ, M. 2004. *Psychologie téměř pro každého*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1198-6.
94. NEBESKÁ, I. 1992. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H. ISBN 80 - 85467 -75-5.
95. NETTER, F. H. 2003. *Anatomický atlas člověka*, 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 80-247-0517-6.
96. NOVÁK, A. 1994. *Foniatric a pedaudiologie, poruchy komunikačního procesu způsobené sluchovými vadami*. Praha: Unitisk.
97. NOVÁK, V. 2010 Chyby při vnímání jiných. Přednáška na VPŠ MV, Brno.
98. NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. a kol. 2008 *Kriminologie*. Praha: ASPI a.s. ISBN 978-80-7357-376-8
99. NÝVLTOVÁ, V. 2008. *Psychopatologie pro speciální pedagogy*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-8672-348-8.
100. PETRUSEK, M. ET. AL. 1996. *Velký sociologický slovník*. 1. Díl. Praha, Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
101. POLLAK, O. 1950. *The Criminality of Women*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
102. POLIŠENSKÁ, V. A. 2008. *Profilování pachatelů trestných činů*. Zkušenost pachatelů trestných činů a její vliv na chování a prevenci. Psychologický ústav AV ČR výzkumný záměr GAČR 406/07/0261.
103. POTMĚŠIL, M. a kolektiv. 2010. *Psychosociální aspekty sluchového postižení*. 1. vydání Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5184-3.
104. POTMĚŠIL, M. 1999. *Některé příčiny a důsledky nesprávné výchovy sluchově postižených dětí*. In Speciální pedagogika: Praha: UK. č. 5. ISSN 1211-2720.

105. POTMĚŠIL, M. 1999. *Úvodní stati k výchově a vzdělávání sluchově postižených*. Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-744-8.
106. POTMĚŠIL, M., 2003. *Čtení k surdopedii*. Olomouc, UPOL. ISBN 80-244-0766-3.
107. POTMĚŠIL, M. 2007. *Sluchové postižení a sebereflexe*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1300-0.
108. POŽÁR, L. 1999. *K osobnosti dětí a mládeže s těžkým sluchovým postihnutím*. In Speciální pedagogika. Praha: UK. č. 5. ISSN 1211-2720.
109. PROCHÁZKOVÁ, V., VYSUČEK, P. 2007. *Jak komunikovat s neslyšícím klientem*. Praha: Vzdělávací institut ochrany. ISBN 978-80-86991-18-4.
110. PRŮCHA, J. 2001. *Multikulturní výchova. Teorie – praxe – výzkum*. 1. vyd. Praha: ISV. ISBN 80-85866-72-2.
111. PRUITT, D. G. 1998. *Social conflict. Handbook of social psychology*. 4th ed. New York: McGraw-Hill. ISBN-13: 978-0-470-13747-5
112. PTÁČEK, R. 2006. *Poruchy chování v dětském věku*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí o.p.s. ISBN 80-86991-81-4.
113. RENOTIEROVÁ, M. 2005. *Základy speciální pedagogiky I. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1083-4.
114. RENOTIEROVÁ, M. 2005. *Základy speciální pedagogiky II. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1099-0.
115. REYSSET, P., WIDEMANN, T. 1997. *La pensée stratégique*. Presses universitaires de France. ISBN 9782130484127.
116. ROTTENBERG, J. *Architektonika descendentního systému sluchové dráhy a její možný význam v patologii tinnitu*. Brno: Masarykova univerzita. Lékařská fakulta, 2006. Vedoucí disertační práce Prof. MUDr. Miroslav Novotný, CSc.
117. ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. 2010. *Jak na šikanu*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.
118. SACKS, O. 1989. *Seeing Voices. A Journey Into the World of the Deaf*. Los Angeles: University of California Press. 1989. ISBN 0-375-70407-8.
119. SKŘIVAN, J. 2002. *Záněty středního ucha. Sluch a jeho poruchy*. Praha: Triton. V edici: Ostatní patientské publikace. ISBN: 80-7254-128-5.
120. SMOLÍK, J. 2010. *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*, Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2907-7.
121. SOURALOVÁ, E. 2002. *Čtení neslyšících*. Olomouc: PdF UP. ISBN 80-244-0433-8.

122. SOURALOVÁ, E. 2005. *Gesta v komunikaci hluchoslepých*. In ŠTĚRBOVÁ, D. Hluchoslepota, lidé s ní a kolem ní. Olomouc: FTK UP, ISBN 80-244-1244-6.
123. SOURALOVÁ, E. 2000. Některé jazykové aspekty přepisu literárních textů pro sluchově postižené. In Gong č. 2. Praha: FRPSP. ISSN 0323-0732.
124. SOURALOVÁ, E. 2005. *Surdopedie I. Studijní opora pro kombinované studium*. Olomouc: UP v Olomouci, ISBN 80-244-1007-9.
125. SOURALOVÁ, E. 2005. *Surdopedie II. Studijní opora pro kombinované studium*. Olomouc: UP v Olomouci, ISBN 80-244-1008-7.
126. SOURALOVÁ, E., LANGER, J. 2005. *Surdopedie*. Studijní opora pro kombinované studium. Olomouc: UP v Olomouci. ISBN 80-244-1084-2.
127. SOVÁK, M. 1978. *Logopedie*. Praha SPN.
128. STANTON, R.; STANTON, R. 2001. *The psychology of gender and sexualit., An introduction*. University Press Celtic Court 22 Ballmoor Buckingham MK18 1XW. ISBN 0 – 335 – 20225 X (hb).
129. STEJSKAL, B. 2009. *Šikana jako pedagogický a celospolečenský problém*. In Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém. Sborník příspěvků z konference. Praha: Tribun EU. ISBN 978-80-7399-857-8.
130. STRAUSS, A. CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert. ISBN 80-85834-60-X.
131. ŠEDIVÁ, Z. 2006. *Psychologie sluchově postižených ve školní praxi*. Praha: Septima, spol. s.r.o. IBSN 80-7216-232-2.
132. ŠLAPÁK, I.; FLORIÁNOVÁ, P. 1998. *Kapitoly z otorhinolaryngologie a foniatrie*. Brno: Paido. ISBN 80-85931-67-2.
133. TAKALA, M. 1995. „*They say I’m stupid, but I just don’t HEAR*“. Helsinky: University of Helsinki. ISBN 9514570049.
134. TARCSIOVÁ, D. 2005. *Komunikačný systém sluchovo postihnutých a spôsoby prekonavania ich komunikačnej bariery*. Bratislava: Sapienta 2005. ISBN 80-969112-7-9.
135. TARCSIOVÁ, D. 2002. *Prstová abeceda*. Bratislava: Effeta – stredisko sv. F. Saleského v Nitre. ISBN 80-968584-4-0.
136. TARCSIOVÁ, D.; KOŠÚTOVÁ, M.; KOŠÚT, J. 2001. *Rukoväť tlmočníkov posunkovej reči 1*. Nitra: EFFETA. ISBN 80-968584-3-2.
137. THAGARD, P. 2001. *Úvod do kognitivní vědy: mysl a myšlení*. Praha: Portál. ISBN 807178-445-1.
138. TROJAN, S. a kol. 2003. *Lékařská fyziologie*. 4. vyd. Praha: Nakladatelství Grada Publishing, a. s. ISBN 80-247-0512-5.

139. VÁGNEROVÁ, M. 2008. *Patopsychologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.
140. VÁGNEROVÁ, M. 1999. *Psychologie pro pomáhající profese: Variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-214-9.
141. VALENTA, M., KOZÁKOVÁ, Z. 2006. *Psychopedie 1 pro výchovné pracovníky*. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1187-3.
142. Velký sociologický slovník. I. A-O. 1996. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-311-3.
143. VEČEŘA, M; URBANOVÁ, M. 2003. *Ženská kriminalita – hodnotové orientace a postoje k právu delikventních žen*. Časopis pro právní vědu a praxi. Brno: Masarykova univerzita. Právnická fakulta. vol. Roč. 11, no. 3. ISSN 1210 - 9126
144. VÍTKOVÁ, M. 1998. *Integrativní speciální pedagogika*, Praha: Paidio, ISBN 80-85931-51-6.
145. VÍTKOVÁ, M. 2004. *Integrativní speciální pedagogika*. Integrace školní a speciální. Brno: Paido. ISBN 80-7315-071-9.
146. VOLEK, J.; JIRÁK, J.; KÖPPLOVÁ, B. 2006. *Mediální studia: východiska a výzvy*. vol. I., no. 1. Praha: Syndikát novinářů ČR. ISSN 1801-9978.
147. VOŇKOVÁ, J. 2004. *Domácí násilí v českém právu z pohledu žen*. Praha: proFem, o.p.s. ISBN 80-239-2106-1.
148. VÝROST, J., SLAMÉNÍK, I. 2008. *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, a.s., II. přepracované vydání. ISBN 978-80-247-1428-8.
149. WARD, C.; BOCHNER, S.; FURNHAM, A. 2001. *The psychology of Culture Shock*. Routledge, Philadelphia, PA 19106 ISBN 0 – 415 – 16234 – 1.
150. WILSON, E. O. 1993 *O lidské přirozenosti*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-076-3.

Zákony a právní normy

1. Zákon č. 273, ze dne 10. července 2001, O právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů.
2. Metodický pokyn MŠMT č.j. 24 246/2008-6 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.
3. Metodický pokyn MŠMT č.j. 10 194/2002-14 k jednotnému uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví.
4. Metodický pokyn MŠMT č.j. 20 006/2007-51 k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních.
5. Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.
6. Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných.
7. Vyhláška 458/2005 Sb., kterou se upravují podrobnosti o organizaci výchovně vzdělávací péči ve střediscích výchovné péče.
8. Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (Školský zákon).
9. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.
10. Zákon č. 384/2008 Sb. ze dne 23. září 2008, kterým se mění zákon č. 155/1998 Sb., o znakové řeči a o změně dalších zákonů a další související zákony.
11. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.
12. Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).
13. Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů, Zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb.
14. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Internetové zdroje:

1. [anatomie.lf2.cuni.cz/soubory/ Transverzalni rez michou.doc](http://anatomie.lf2.cuni.cz/soubory/Transverzalni%20rez%20michou.doc)
2. AWADOVÁ, L., převzato z: phil.muni.cz, Jazyky neslyšících 20/10/2006
3. COMENIUS 2.1 ACTION. Qualification of educational staff. working with hearing impaired children. (QESWHIC). Kapitola 1. Gottfried Diller, Martin Kinkel, www.lehn-acad.net/downloads/letter01cz.pdf

4. FAJSTAVR, J. *Funkce vestibulárního ústrojí*. <http://mefanet-motol.cuni.cz/clanky.php?aid=15>
5. GORDON, N.: *The neurology of sign language*. Review. Brain & Development, 26, 2004, s. 146-150. <http://ureca.recherche.univ>
6. <http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/pedf/js09/orl/web/doc/zaklady-orl-a-foniatrie.pd>
7. http://kdf.mff.cuni.cz/~kekule/LS06/nejen_fyzika/prostor.ppt.
8. http://ruce.cz/clanky/_403.pdf VYSUČEK, P. Čeština v komunikaci neslyšících, FF UK 2002
9. <http://ruce.cz/clanky/94-seznam-organizaci>
10. <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1096066178-televizni-klubneslysicich/204562221800002/>
11. <http://www.novinky.cz/zena/styl/214477-miss-neslysicich-eva-michalkova-diky-sve-vade-jsem-vnitřně-vyrovnaná.html>
12. MUHIĆ, J. a kolektiv *Interkulturní kompetence a diversity management*. Vydalo: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha, 2006. Staroměstské náměstí 6, 110 15 Praha 1, www.mmr.cz
13. SCHUKNECHT, H.F. and GACEK, M.R. (1993) *Cochlear pathology in presbycusis* <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8420477>.
14. www.lf2.cuni.cz/info2lf/ustavy/orl/sar.doc As. MUDr. D. Groh, Text rozšiřující znalosti ORL (2010)
15. www.qeswhic.eu/downloads/letter01cz.pdf

Resumé

Disertační práce se zabývá vnějšími negativními činiteli, které jsou již tak závažné, že dokážou vyvolat nejen osobní nepohodlí, ale ovlivní osobnost sluchově postiženého jedince do té míry, že naruší jeho vrůstání do společnosti a ovlivní jeho sociální učení.

Cílem práce bylo zjistit, zda sluchově postižení jsou vystaveni negativnímu chování, které lze nazvat šikana, zda tomuto termínu rozumí a jakým způsobem jsou schopni bránit se těmto vlivům. Všechny získané výsledky získané od sluchově postižených respondentů byly srovnávány s výsledky kontrolní skupiny intaktních jedinců.

Teoretická část práce se zabývá terminologickým aparátem, otázkami významu sluchu pro získávání představ o okolním světě, prostorové představivosti, chápání slovně

logických pojmů a sociálních vztahů. Také se věnuje popisu a motivům chování, které lze nazvat závadové. Extrémní formy tohoto chování nazýváme souhrnným názvem šikana. Mnohé z těchto projevů jsou natolik asociální, že jsou protiprávní a lze je postihnout trestním zákoníkem. Patří mezi ně trestné činy a přestupky. Jednotlivé kapitoly teoretické části se podrobně věnují dané problematice a obsahují informace z řady odborných studií a výzkumů.

V kapitolách praktické části jsou podrobně popsány výsledky analýz a rozborů dat, které se týkaly vnímání vnějších vlivů, jejich třídění na pozitivní a negativní. Důraz byl přitom kladen na zachycení vnitřního prožívání každého jedince a jeho pocity při zažívání zátěžové situace.

Ze získaných výsledků analýz vyplývá, že volba obranných strategií na zátěžovou situaci je podmíněna pohlavím. Dále bylo zjištěno, že sluchově postižení žáci nerozumí pojmu šikana stejně jako jejich slyšící vrstevníci. Přesto se u žáků sluchovým postižením vyskytuje šikana stejně často jako u jejich slyšících vrstevníků. Neslyšící žáci preferují branné mechanismy a strategie defenzivního charakteru a častěji vyhledávají cizí pomoc. Praktickým výstupem práce je vytvoření návrhu zásad pro tvorbu preventivního programu v zařízeních pro sluchově postižené.

Klíčová slova: sluchově postižený jedinec, exogenní negativní vlivy, kriminální charakter jednání, negativní činitelé, obranné mechanismy, minorita, socializační proces.

Das Resümee

Meine Disertationsarbeit beschäftigt sich mit den äußeren negativen Faktoren, die so schwerwiegend sind, dass sie imstande sind, nicht nur eine persönliche Unbequemlichkeit auszulösen, sondern sie können die Persönlichkeit eines Gehörbehinderten in dem Maße beeinflussen, dass es sowohl sein Hineinwachsen in die Gesellschaft als auch sein soziales Lernen beeinflusst bzw. stört.

Das Ziel meiner Arbeit war festzustellen, ob die Gehörbehinderten dem negativen Benehmen ausgesetzt sind, das als Schikane bekannt ist, ob sie den Begriff verstehen können, und auf welche Art und Weise sie fähig sind, sich gegen diese Einflüsse zur Wehr setzen zu können.

Alle von den gehörbehinderten Teilnehmern gewonnenen Ergebnisse wurden mit denjenigen von der Kontrollgruppe der intakten Einzelpersonen verglichen.

Der theoretische Teil meiner Arbeit beschäftigt sich mit den Fachbegriffen, mit Fragen der Bedeutung des Gehörapparates beim Gewinnen von Vorstellungen über das Umfeld, der Raumvorstellung, des Verstehens der wortlogischen Begriffe und der sozialen Beziehungen. Sie widmet sich genauso dem Beschreiben und den Gründen des Verhaltens, das als fehlerhaft bezeichnet werden kann. Extreme Formen solches Verhaltens sind unter der gesamten Bezeichnung *Schikane* bekannt. Viele von solchen Äußerungen werden in dem Maße asozial, dass sie rechtswidrig werden und strafrechtlich beurteilt werden können. Es geht um Verstöße und Straftaten.

Einzelne Kapitel des theoretischen Teils beschäftigen sich ausführlich mit der oben erwähnten Thematik und beinhalten die Informationen der zahlreichen Fachstudien und Forschungen.

In den Kapiteln des praktischen Teils sind ausführlich die Ergebnisse der Analysen von Daten beschrieben, die die Wahrnehmung der äußeren Einflüsse und deren Gliederung in positive und negative betreffen. Der Wert wurde dabei auf das Festhalten des inneren Erlebnisses der Einzelperson und auf ihre Gefühle bei der Durchmachung einer Belastungssituation. Die von den Analysen gewonnenen Ergebnisse weisen darauf hin, dass die Auswahl der Abwehrstrategien gegen eine Belastungssituation durch das Geschlecht bedingt ist. Es wurde festgestellt, dass die Gehörbehinderten den Begriff *Schikane* ebenso gut verstehen wie ihre hörenden Zeitgenossen. Die *Schikane* kommt bei den gehörbehinderten Schülern genauso häufig vor wie bei ihren gesunden Zeitgenossen. Die Gehörbehinderten bevorzugen allerdingst die Abwehrmechanismen und – strategien des defensiven Charakters und sie suchen häufiger eine fremde Hilfe auf.

Das praktische Ergebnis meiner Arbeit sollte bei der Entstehung der Grundsätze eines Vorschlages dienen, der im Rahmen eines Vorbeugungsmaßnahmenprogramms in Anstalten für Gehörbehinderten ausgearbeitet werden soll.

Schlüsselwörter: Hörgeschädigte einzelnen, negativen exogenen Faktoren, die Natur des kriminellen Verhalten, negative Faktoren, Abwehrmechanismen, Minderheit, Sozialisationsprozesse.

Summary

This thesis deals with external negative factors which are so serious that they can cause not only personal discomfort, but also affect hearing impaired individual so much that they impair their ingrowths to society and social learning.

The aim of this work was to discover whether people with hearing disabilities are exposed to a negative behaviour that can be called chicane, if they understand this term and how they are able to defend against it.

The theoretical part engages in terminology, questions of importance of hearing for receiving information about the world, spatial imagination, comprehension of words and social relationships. This part deals also with descriptions and motives of wrongful act. The extreme forms of those acts we call as an umbrella title chicane. Many of them are so asocial that are illegal and can be judged by the Criminal code as crimes and offences. The individual chapters of theoretical part of thesis give in detail the issue and contain information from number of studies and researches.

In the chapters of practical part are in some length depicted the results of analyzes of the data related to perception of external influences and sorting them. Emphasis was placed on capturing the inner experience of each individual and their feelings when experiencing stressful situations.

Obtained results imply that choice of the defence strategies in stressful situations is conditioned by gender. Furthermore, it was found that hearing-impaired pupils don't understand term chicane the same way as their hearing coevals. Nevertheless, students with hearing impairment deals with chicane same often as their hearing peers. Deaf students prefer defensive mechanisms and strategies and more frequently seek help from outside. The practical outcome of this study is proposal of principles for prevention program in the facilities for the hearing impaired.

Keywords: hearing impaired individual, negative exogenous factors, character criminal act, negative factors, defense mechanisms, minority, socialization process.

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl
026	1	2	1	2	1	23	2	0	2	1	2	2	1	0	3	3	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	1	0	3	
027	1	1	2	1	1	19	1	2	2	1	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	2	0	
028	1	1	1	2	1	22	2	0	2	1	1	2	8	0	3	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	1	3	0	4	5	4	4	3	
029	1	2	1	0	1	19	1	2	2	1	1	1	1	1	2	2	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	
030	1	2	1	2	1	20	1	0	2	1	3	1	4	0	2	2	1	0	1	0	4	1	0	0	0	0	0	1	0	1	2	0	1	0	1	0	1	0	
031	1	1	2	2	1	18	1	1	2	2	3	1	6	0	3	2	0	0	1	1	4	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	0	0	1	2	
032	1	2	2	2	1	18	2	2	2	2	1	2	6	0	1	2	0	1	3	0	2,3,4	0	1	0	1	1	1	1	0	1	1	0	3	1	2	2	3	2	
033	1	2	2	2	1	17	1	3	2	2	2	1	6	0	2	2	2	1	2	0	1,2	0	1	0	1	0	1	0	0	1	1	2	2	1	3	1	2	2	
034	1	2	1	2	2	13	2	3	1	1	1	2	7	0	1	2	4	1	4	0	1,2,3,4	0	0	0	1	0	1	1	0	1	4	2	3	3	5	4	3	4	1
035	1	2	1	2	1	14	1	2	1	1	1	1	5	0	1	2	2	2	4	0	1,2,3,4	0	0	0	1	0	0	1	0	0	4	3	4	1	4	4	5	5	2
036	1	2	1	2	1	16	1	2	1	1	1	1	4	0	1	2	2	2	4	1	1,2,3,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	4	3	4	3	4	4	5	5	1
037	1	2	1	2	2	14	2	3	1	1	1	2	8	0	1	2	4	1	4	0	1,2,3,4	0	0	0	1	0	1	1	0	1	4	3	0	1	3	4	5	5	2
038	1	1	2	2	2	15	1	3	1	1	1	1	8	2	0	0	0	0	3	0	2,3,4	0	0	0	1	1	0	1	0	0	4	3	1	3	1	1	3	5	1
039	1	1	1	2	1	14	2	2	1	1	1	2	6	0	2	2	0	2	1	0	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	3	3	2	2	4	3	3	2	2
040	1	1	1	2	2	16	2	2	1	1	1	2	6	0	2	2	0	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	5	5	1	
041	1	1	2	2	2	15	1	3	1	1	1	1	3	0	2	2	0	0	4	0	1,2,3,4	0	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	3	2	5	5	2	2
042	1	1	1	2	2	14	1	3	1	1	1	1	2	0	1	1	0	1	3	0	2,3,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2
043	1	2	1	2	1	15	1	0	1	3	2	2	9	0	1	2	2	0	4	1	1,2,3,4	0	1	0	0	1	1	1	1	1	2	3	1	5	4	5	4	5	2
044	1	1	1	2	1	16	1	3	1	1	1	2	8	0	2	0	0	1	1	0	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	3	3	2	2	4	3	3	2	2
045	1	2	1	2	2	15	1	2	1	1	1	1	9	0	2	2	0	1	3	0	1,2,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	1	0	1	4	4	4	4	1
046	1	1	1	2	2	15	2	3	1	1	2	2	7	0	2	2	1	1	4	1	1,2,3,4	0	0	0	1	1	0	0	0	0	2	1	3	2	2	1	3	2	1
047	1	1	2	2	2	15	1	3	1	1	1	1	1	0	2	2	0	0	3	0	2,3,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1	2	0	2	1	1	2
048	1	1	2	2	1	14	2	2	1	1	1	2	4	0	1	2	0	2	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	2	3	2	4	2	3
049	1	1	2	2	2	13	2	3	1	1	1	2	0	2	3	2	3	3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	0	1	2	1	1	1	1
050	1	1	1	2	2	12	1	1	1	1	1	1	5	1	3	2	2	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	2	3	3	2	2	2	2	2	2	

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
051	1	2	2	2	2	12	1	2	1	1	3	1	8	0	1	2	0	0	3	0	1,2,4	0	1	0	1	0	0	1	0	1	3	2	2	1	3	3	5	4	1
052	1	1	1	2	1	13	1	3	1	2	2	1	5	1	3	2	2	1	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	2	3	3	2	2	2	2	3	
053	1	1	2	2	2	12	1	3	1	1	1	1	0	1	3	0	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	1	0	1	1	2	
054	1	1	1	1	2	13	1	3	1	3	3	2	0	2	3	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	
055	1	1	2	1	2	14	1	2	1	1	3	1	6	0	2	0	2	0	3	0	2,3,4	0	1	0	1	0	0	1	1	3	2	2	1	5	2	4	3	1	
056	1	2	1	2	2	14	1	2	1	1	1	1	7	0	1	2	2	0	3	1	1,2,4	1	1	0	0	1	1	0	1	4	3	4	4	5	4	5	2	2	
057	1	1	2	2	2	11	1	3	1	1	2	1	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	1	2	0	3	0	4	2	1	
058	1	1	1	1	1	13	1	0	1	2	2	2	0	0	1	2	0	0	1	0	4	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	3	
059	1	2	1	2	2	12	2	2	1	1	3	2	8	0	2	1	3	0	1	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0	2	1	3	4	3	3	4	4	1	
060	1	1	1	2	2	13	2	2	1	1	1	2	9	0	2	0	0	1	3	0	1,2,4	0	0	1	1	0	1	0	0	5	1	5	4	5	4	5	5	3	
061	1	2	0	1	2	15	1	2	1	1	1	1	0	4	1	2	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	1	1	1	1	1	1	1	3	
062	1	2	1	2	2	13	1	3	1	1	3	1	8	0	3	2	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	1	4	3	3	2	2	4	4	1	2	
063	1	2	0	1	2	14	1	2	1	0	1	2	3	0	1	2	1	0	1	4	1	1	0	0	0	0	1	0	0	3	1	2	3	3	2	4	3	2	
064	1	2	2	1	2	14	1	3	1	1	3	1	7	0	2	0	3	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	1	1	4	2	2	3	5	3	4	5	2	
065	1	2	2	2	2	14	1	1	1	1	1	1	9	0	2	0	1	0	3	0	1,2,4	0	1	0	0	1	1	0	0	1	3	1	2	1	4	4	5	3	1
066	1	2	1	3	2	16	1	2	1	1	1	1	6	1	1	2	2	0	4	1	1,2,3,4	1	1	0	0	0	1	1	1	3	4	5	4	3	4	3	5	3	
067	1	1	1	1	1	14	1	3	1	1	1	1	0	2	1	2	2	1	1	0	4	1	0	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
068	1	1	1	2	2	16	1	2	1	1	1	1	9	0	2	2	2	1	4	1	1,2,3,4	1	0	0	1	0	1	1	1	3	5	4	4	5	5	5	5	3	
069	1	2	2	2	2	14	2	0	1	1	1	1	6	0	2	0	3	0	2	0	1,4	0	1	0	1	0	0	1	0	1	2	2	1	4	3	4	5	3	
070	1	1	1	2	2	14	1	3	1	1	1	1	4	0	2	0	0	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	0	0	1	0	1	2	0	2	2	3	2	5	5	2	
071	1	2	1	2	1	12	1	1	1	1	1	2	4	0	1	2	0	0	4	0	1,2,3,4	0	1	1	1	0	1	0	1	2	0	1	1	3	1	4	3	1	
072	1	2	1	2	1	16	1	2	1	1	2	1	5	0	1	2	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2	2	3	1	5	2	2	
073	1	2	2	2	2	14	1	3	1	1	1	1	5	0	2	0	0	0	4	1	1,2,3,4	1	1	0	0	1	1	1	0	1	3	2	3	4	4	4	4	2	2
074	1	1	1	2	2	15	1	3	1	1	1	1	5	2	2	3	1	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	0	1	0	3	1	1	1	1	4	2	5	
075	1	1	1	2	1	13	1	1	1	1	1	2	0	3	2	2	1	0	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	3	3	1	2	4	3

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl
076	1	1	2	2	1	16	1	3	1	3	1	2	5	0	3	3	2	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	4	2	1	2	2	2	2	2	2
077	1	1	2	2	2	14	1	3	1	1	1	1	7	0	1	2	0	0	3	0	1,2,4	1	1	0	0	0	0	1	1	1	5	4	3	5	4	5	5	5	2
078	1	1	2	2	1	16	1	3	1	1	1	1	7	0	1	2	2	2	1	3	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	2	4	2	4	2	3	2	2
079	1	2	2	2	2	12	1	2	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
080	1	2	1	2	1	12	2	2	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
081	1	2	1	2	1	13	2	3	1	3	1	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
082	1	1	2	2	2	12	1	3	1	1	1	1	3	0	1	2	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
083	1	1	1	2	2	14	1	1	1	1	1	1	0	1	1	2	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2
084	1	1	1	2	1	14	2	2	1	1	2	2	1	0	0	0	0	0	2	0	3,4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
085	1	2	1	2	1	13	2	2	1	1	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
086	1	2	2	1	1	19	1	1	2	1	1	2	9	0	1	2	3	0	3	0	1,2,4	0	1	0	1	1	1	1	1	0	3	2	3	4	5	5	5	5	2
087	1	2	2	2	1	17	1	1	2	1	2	1	1	0	1	2	2	0	2	0	2,4	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	2	3	3	3	5	5	5	2
088	1	2	1	2	1	17	2	1	2	2	1	2	8	0	2	2	3	2	4	0	1,2,3,4	0	1	0	1	0	1	0	1	1	4	0	3	2	5	5	4	5	0
089	1	2	2	2	1	17	1	1	2	1	2	2	8	0	3	2	5	0	1	0	1	0	1	0	0	1	1	1	0	3	1	4	2	4	5	4	5	2	
090	1	1	1	2	2	17	1	3	2	1	1	2	4	0	3	2	0	1	2	0	2,3	1	0	0	1	0	0	0	0	3	0	2	1	1	2	3	3	3	
091	1	2	1	2	1	20	2	1	2	1	1	2	7	0	2	2	2	0	3	0	2,3,4	0	0	0	0	0	0	1	0	2	3	3	0	3	2	4	4	1	
092	1	1	1	2	2	19	2	3	2	1	1	2	5	0	2	2	0	1	3	0	2,3,4	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	2	1	3	3	2	2	2	2
093	1	2	2	1	2	18	2	3	2	1	1	2	8	0	2	2	3	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	3	3	2	3	4	5	3	4	2	
094	1	1	2	2	1	19	1	1	2	1	2	1	7	0	1	2	4	1	3	0	2,3,4	1	1	0	1	0	1	0	0	4	3	5	2	5	5	5	5	2	
095	1	2	1	2	2	19	2	3	2	1	3	2	9	0	2	0	1	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	0	1	1	1	1	2	3	2	1	5	5	5	5	2	
096	1	1	1	2	2	19	2	3	2	1	1	2	7	0	1	2	0	0	3	0	2,3,4	1	0	0	0	0	0	0	1	5	4	4	2	2	5	5	5	2	
097	1	2	2	2	1	23	1	1	2	1	2	1	2	0	2	2	1	1	4	0	1,2,3,4	1	1	0	1	1	1	1	1	4	3	3	0	1	2	4	2	2	2
098	1	2	1	2	1	19	1	1	2	1	1	2	6	0	2	2	3	2	3	1	2,3,4	1	1	0	0	1	1	1	1	4	4	4	5	4	5	5	5	2	
099	1	1	2	2	1	22	1	1	2	1	1	2	9	0	1	2	2	0	3	0	2,3,4	1	1	0	0	1	1	1	1	0	3	1	2	1	2	2	3	3	2
100	1	2	1	2	1	23	1	2	2	1	1	1	9	0	1	2	3	0	1	0	4	1	1	0	0	1	1	1	0	1	4	0	4	0	5	4	4	3	2

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
101	1	1	1	2	1	19	1	2	2	1	1	1	2	5	3	1	2	3	2	3	4	0	1	1	0	1	0	0	0	3	1	1	3	1	4	1	4	2	
102	1	2	1	2	1	18	1	3	2	1	1	2	1	2	3	2	1	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	2		
103	1	1	2	2	1	19	1	3	2	1	0	1	5	1	1	2	1	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	2	0	3	1	4	4	2		
104	1	1	1	2	1	20	1	1	2	1	1	1	9	0	1	2	3	1	3	1	2,3,4	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	0	4	2	2	
105	1	1	1	2	1	19	1	2	2	3	1	1	1	0	1	2	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	3		
106	1	1	2	2	1	20	1	2	2	3	1	1	2	0	3	2	1	1	2	0	3,4	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1		
107	1	1	1	2	2	20	1	3	2	1	2	1	7	0	2	0	1	2	3	0	2,3,4	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	1	
108	1	1	1	2	1	22	1	2	2	1	3	1	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1		
109	1	1	1	2	2	24	2	2	2	1	1	0	8	1	1	3	2	4	4	0	1,2,3,4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	5	5	5	5	5	1	1	
110	1	1	2	2	1	20	1	2	2	1	3	1	5	0	1	2	0	0	2	0	2,4	0	0	0	1	0	1	0	0	2	1	3	2	3	2	3	2	1	
111	1	2	1	2	1	20	1	2	2	1	1	1	4	0	1	2	2	0	2	0	2,4	1	1	0	1	0	1	0	0	2	2	2	2	1	2	1	3	2	2
112	1	1	1	2	1	19	1	1	2	1	3	1	8	0	2	2	2	0	3	0	2,3,4	0	1	0	1	0	1	0	1	3	2	3	0	4	1	4	5	1	
113	1	2	2	2	1	21	1	1	2	1	1	2	0	4	3	3	0	0	3	0	1,2,4	1	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2	
114	1	1	1	2	1	19	1	1	2	1	2	1	1	2	3	2	1	1	1	3	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
115	1	2	1	2	1	20	1	1	2	1	3	1	6	0	2	0	2	0	3	0	1,2,4	0	1	0	0	0	1	1	0	2	3	5	4	5	4	2	5	1	
116	1	2	2	2	1	18	1	1	2	1	2	1	6	0	3	2	1	2	2	0	1,4	0	0	1	1	0	1	0	2	0	1	3	2	2	3	2	3	3	
117	1	1	2	0	1	22	1	1	2	1	1	1	2	3	1	3	2	0	3	0	1,2,4	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	2	2	3	2	3	
118	1	2	1	2	2	18	1	0	2	1	3	1	3	0	2	0	1	0	2	0	1,4	0	0	0	1	0	1	0	1	2	1	3	0	3	1	3	4	1	
119	1	1	2	2	1	21	1	1	2	1	2	1	8	0	3	2	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	1	0	4	1	3	4	2		
120	1	1	2	1	1	19	1	2	2	1	2	1	9	0	1	2	0	3	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2	1	2	1	2	1	5	2	3		
121	1	2	1	2	1	14	2	2	1	1	1	2	7	0	2	0	2	0	1	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	2	1	3	2	1	
122	1	1	1	2	1	17	2	3	2	1	1	2	7	0	2	0	0	0	3	0	2,3,4	0	1	0	0	1	0	0	0	1	3	4	3	2	4	5	5	1	
123	1	1	2	2	1	18	2	3	2	1	1	2	7	3	1	2	5	4	4	3	1,2,3,4	1	1	1	1	1	1	1	1	2	3	2	3	5	5	5	3	2	2
124	1	1	2	2	2	18	2	3	2	1	1	2	9	0	2	2	1	2	3	0	1,2,3	0	0	0	1	0	0	0	0	1	2	2	1	3	3	5	4	2	
125	1	1	1	2	2	16	0	2	2	1	2	1	9	1	2	0	1	3	1	1	4	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	3	2	2	3	4	2	2	

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
126	1	1	1	2	2	15	1	3	1	3	2	1	8	0	1	2	1	0	3	0	2,3,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	2	3	4	3	3	3	2	5
127	1	2	1	2	2	14	2	3	1	1	2	2	8	0	0	2	2	1	4	0	1,2,3,4	0	1	0	0	0	1	0	0	0	3	0	2	3	2	2	2	2	
128	1	2	2	2	1	14	2	3	1	1	1	2	8	3	3	2	4	0	3	0	2,3,4	1	1	1	0	1	0	1	0	1	4	3	4	3	4	3	2	1	
129	1	2	1	2	1	15	2	0	1	3	2	2	8	0	2	2	1	0	3	0	2,3,4	0	1	0	0	0	1	0	1	1	1	2	2	0	2	2	4	3	1
130	1	2	1	2	1	15	2	2	1	1	1	2	9	0	2	2	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	1	2	1	3	2	4	3	1	
131	1	1	2	1	2	15	1	2	1	1	1	1	8	0	2	0	0	0	1	1	4	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	2	2	1	
132	1	2	2	1	2	15	1	2	1	1	2	1	8	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2	1	2	2	5	2	1		
133	1	2	1	2	2	14	2	3	1	3	1	2	9	0	1	2	3	0	2	0	1,4	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	2	2	4	5	5	5	1	
134	1	2	2	1	2	15	1	2	1	1	3	1	9	0	1	2	4	0	3	0	1,2,4	1	1	0	0	1	1	1	1	1	5	4	4	4	5	3	5	5	1
135	1	2	1	2	2	15	1	2	1	1	3	1	6	0	1	2	3	0	3	0	2,3,4	1	1	1	0	1	1	1	1	1	4	2	4	3	4	4	5	5	1
136	2	1	1	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	0	1	4	0	1,2,3,4	0	1	1	1	0	1	0	1	0	2	1	3	0	1	5	5	2	2
137	2	2	2	2	2	17	2	0	2	1	1	2	9	0	2	2	0	2	2	0	1,4	0	1	0	1	0	0	0	0	1	2	1	1	0	4	2	2	4	
138	2	2	2	2	2	16	2	0	2	3	1	2	9	0	1	2	3	1	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1	3	1	2	0	2	3	3	2	1	
139	2	1	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	0	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	4	2	1	1	3	4	4	1	2	
140	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	0	2	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	2	1	1	4	5	3	5	3	
141	2	2	2	2	2	19	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	1	0	0	2	2	1	3	1	3	5	2	1	
142	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	1	1	2	0	1,4	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	2	2	1	4	3	3	2	
143	2	1	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	3	4	5	3	1	2	
144	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	9	0	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	3	1	2	1	3	2	3	1	1	
145	2	2	2	2	2	19	1	0	2	1	1	1	9	0	1	2	0	0	2	0	1,4	1	1	0	0	1	1	1	1	2	0	0	4	4	4	5	5	2	
146	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	3	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	2	1	0	2	
147	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	7	0	2	0	2	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	1	0	0	1	1	1	3	1	1	2	2	1	2	2	1
148	2	2	2	2	2	16	2	0	2	1	1	1	7	0	2	2	0	1	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1	1	4	0	3	
149	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	9	0	1	2	1	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	1	2	1	5	3	2	5	2	3	
150	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	3	0	1,2,4	0	1	0	1	0	1	1	1	0	1	0	1	3	4	2	5	2	2

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	oFS	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
151	2	1	2	2	2	16	1	0	2	1	3	1	8	0	1	2	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2	2	0	1	2	2	4	3	1	
152	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	3	0	2	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	1	1	1	2	0	2	2	1	1	
153	2	2	2	2	2	19	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	2	3	1	4	2	4	3	2
154	2	2	2	2	2	20	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	2	0	2	0	1,4	0	1	0	1	0	1	0	1	1	3	1	4	4	3	5	4	2	
155	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	7	0	2	2	1	2	2	0	1,4	0	0	0	1	0	0	0	1	2	1	2	2	0	4	2	1		
156	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	8	0	3	0	0	1	1	0	1	0	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0	0	2	3	2	2		
157	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	3	0	0	2	1	0	1	0	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0	2	0	2	3	1	2	
158	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	2	3	2	4	5	5	5	2		
159	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	2	4	1	4	5	5	5	2		
160	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	2	0	1	2	0	2	3	1	2,3,4	0	0	0	1	0	1	1	1	0	1	3	2	2	3	4	5	4	1
161	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	9	0	1	2	1	0	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	1	0	1	0	1	1	2	2	4	3	4	2	1	
162	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	0	2	0	1	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	2	4	2	5	4	3	5	2	2	
163	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	5	0	1	2	0	1	2	0	1,4	0	0	0	0	1	1	0	1	1	1	1	3	3	2	4	5	2	
164	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	5	0	2	0	0	0	3	0	2,3,4	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	1	3	4	3	4	2	2
165	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	1	2	1	2	2	0	1,4	1	1	0	1	1	1	1	1	5	4	3	4	5	5	5	5	1	
166	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	2	2	2	1	1,4	0	1	1	0	1	1	0	0	1	4	2	2	3	2	5	4	1	
167	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	3	2	4	0	2	0	1,4	1	1	0	1	0	1	0	1	3	3	2	5	3	5	5	2	2	
168	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	7	0	2	2	0	1	2	0	1,4	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	1	1	3	2	4	3	2	
169	2	1	2	2	2	17	2	0	2	1	1	1	8	0	3	0	0	0	2	0	1,4	0	1	0	0	1	0	0	0	2	3	1	3	1	3	5	5	2	
170	2	2	2	2	2	21	2	0	2	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	4	
171	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	7	0	2	2	0	0	2	1	1,4	0	1	0	1	0	0	1	0	1	3	1	0	3	4	5	2	3	
172	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	7	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	1	3	3	0	0	0	0	
173	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	3	0	1	0	4	1	1	0	0	0	1	0	0	3	2	1	2	3	3	5	5	1	
174	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	9	0	2	0	1	1	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	1	1	1	1	1	2	0	2	2	4	2	5	5	2
175	2	1	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	0	2	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	2	2	4	2	2	

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
176	2	1	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	1	1	2	0	2	0	1,2	1	1	1	1	0	1	1	1	1	3	2	1	3	4	5	5	2	
177	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	2	2	2	0	1	1	4	0	0	0	1	0	1	0	1	1	3	1	3	4	5	3	1		
178	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	2	2	4	4	4	5	4	3		
179	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	1	0	2	0	1,4	1	1	1	1	0	1	1	0	1	2	2	3	4	5	5	2		
180	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	3	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	3	2	2	4	2	1		
181	2	1	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2	4	5	1	2		
182	2	1	2	2	2	19	1	0	2	1	1	1	9	0	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
183	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	1	2	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	2	0	2	2	3	3	2	2		
184	2	1	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	3	0	2	0	0	1	1	0	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	2	1	2	1	1		
185	2	1	2	2	2	18	2	0	2	1	1	2	4	0	1	2	0	1	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	2	3	0	5	2	2	
186	2	1	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	2	2	2	5	2	5	2	1	
187	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	0	5	3	5	3	2	
188	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	7	0	3	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	2	4	2	4	4	3	2	
189	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	0	1	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	2	1	4	1	4	2	1	
190	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	2	0	3	0	4	0	3	2	
191	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	5	1	2	2	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	1	2	1	5	3	2	
192	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	5	0	1	2	0	2	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	3	4	2	3	4	5	4	2	
193	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	2	0	1,4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	2	2	4	2	1	
194	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	7	0	2	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	1	2	1	2	5	3	1
195	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1	2	2	3	3	1	5	2	1	
196	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	2	1	8	0	2	2	0	2	4	0	1,2,3,4	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	0	4	3	3	4	4	1
197	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	9	0	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	2	2	5	3	2	
198	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2	1	2	2	3	4	3	2	
199	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	1	3	2	2	2	3	3	4	3	2
200	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	6	0	2	0	0	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	0	2	1	2	1	3	2	4	3	1

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
201	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	6	0	2	0	1	2	1	0	1	1	0	1	0	1	1	0	0	2	2	3	3	2	2	3	2	2	
202	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	7	0	2	0	0	1	2	0	2,4	0	1	0	1	0	0	0	0	2	0	3	0	4	3	2	2	2	
203	2	2	2	2	2	18	1	0	2	1	1	1	8	0	2	0	0	0	2	0	1,4	1	1	0	1	0	1	0	0	2	2	3	1	3	3	5	5	2	
204	2	1	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	4	5	2	2	2	
205	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	6	0	2	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	2	1	3	4	4	3	1	
206	2	2	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	5	0	2	0	1	0	1	0	1,2,4	0	1	0	0	0	1	0	1	1	2	0	1	1	1	2	2	2	
207	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	3	1	6	0	1	2	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	1	5	2	2	3	4	5	4	2	2	
208	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	2	2	3	0	1	1	1	1	0	1	0	1	1	0	1	5	2	2	2	3	4	5	4	2	
209	2	1	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	9	0	2	2	3	3	4	1	1,2,3,4	0	1	0	1	1	1	1	1	2	2	3	5	5	5	3	1	1	
210	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	3	0	3	2	2	2	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2	1	2	1	2	2	2	2	
211	2	1	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	5	0	2	0	0	2	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	1	2	0	2	2	4	
212	2	1	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	4	0	2	0	0	2	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	1	0	1	3	2	3	2	4	4	
213	2	1	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	8	0	1	2	0	2	2	0	1,4	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	0	2	3	4	4	1	2	2
214	2	1	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	6	0	3	0	1	2	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	2	2	2	2	2	3	3	2	1	1	
215	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	4	0	2	0	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	2	1	4	5	5	5	2	2	2	
216	2	1	2	2	2	16	1	0	2	1	1	1	3	0	2	2	0	2	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	2	2	1	2	3	5	5	4	3	
217	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	4	0	2	0	0	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	0	0	1	0	1	2	1	2	4	4	5	5	5	1	1
218	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	3	2	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	2	1	4	4	2	3	2	2	
219	2	2	2	2	2	17	2	0	2	1	1	1	4	0	2	0	0	0	3	0	2,3,4	0	1	0	0	0	1	0	0	2	1	2	3	3	3	5	5	1	1
220	2	2	2	2	2	17	1	0	2	1	1	1	6	0	2	0	0	0	3	0	1,3,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	4	0	2	4	2	1	1
221	1	1	2	2	1	16	1	1	2	2	2	1	6	0	1	2	1	0	4	0	1,2,3,4	1	1	1	0	0	1	0	0	2	0	1	1	2	0	1	2	1	2
222	1	1	2	2	1	21	2	2	2	1	1	2	5	0	3	2	1	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	4	5	5	4	5	2	2	2
223	1	1	1	2	1	20	2	2	2	1	1	2	6	0	3	2	1	0	1	1	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	5	5	5	5	5	5	2	2	2
224	1	2	2	2	1	19	1	2	2	2	3	2	1	3	3	2	2	1	1	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	2	1	2	2	3	2	2	4	1	1
225	1	1	2	2	1	20	2	2	2	1	1	2	0	4	1	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	1	1	1	1	1	2	2

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	oFS	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
226	1	1	2	2	2	1	20	2	2	2	1	1	2	1	4	1	2	0	1	2	1	3,4	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	2	
227	1	1	2	2	2	1	23	2	2	2	1	1	2	1	1	1	3	2	0	2	0	2,4	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	3		
228	1	1	2	2	2	2	20	1	2	2	1	1	7	0	2	0	0	0	4	0	1,2,3,4	0	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	1	0	1	2	5	4	1	
229	1	1	2	2	1	2	20	2	1	2	1	3	2	4	0	1	1	1	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2		
230	1	1	2	2	1	21	2	1	2	1	1	2	1	0	3	2	3	0	2	0	2,4	0	0	1	0	0	1	0	0	0	4	2	2	4	3	1	2	2		
231	1	1	1	2	2	20	1	2	2	1	1	1	9	0	2	3	2	1	2	0	3,4	0	1	0	1	0	1	1	0	1	2	3	2	3	1	4	2	1		
232	1	1	1	2	2	19	2	2	2	1	1	2	3	0	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	2	1	0	2		
233	1	1	1	2	1	21	2	1	2	1	1	2	2	1	2	2	2	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	2	0	2	2	0	1	2	
234	1	1	2	2	1	19	2	1	2	1	1	2	0	1	1	1	0	0	1	1	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2	2	1	3	3	1	
235	1	1	1	2	1	17	2	2	2	1	1	2	9	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	3	1	2	2	2	4	0	1	3	
236	1	2	1	2	1	18	2	2	2	1	3	2	9	0	1	2	3	0	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	2	0	1	1	1	2	2	2	
237	1	2	1	1	1	18	2	2	2	1	1	2	6	0	1	2	1	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	0	1	0	4	0	4	5	3	5	5	2	2	
238	1	1	2	2	1	18	2	2	2	3	2	2	6	0	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	3	0	3	2	3	2	4	5	3	
239	1	1	1	2	1	20	2	2	2	2	2	2	6	0	2	0	0	3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3	0	2	0	2	2	4	2	2	
240	1	2	1	2	1	19	1	2	2	1	1	1	8	0	2	0	2	1	2	0	1,4	0	1	0	1	0	1	0	0	0	3	0	4	0	3	3	4	2	2	
241	1	1	1	2	1	22	1	2	2	1	1	1	5	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	2	0	1	0	2	1	2	0	2	
242	1	1	1	2	1	17	2	1	2	1	1	2	6	0	3	2	0	2	1	0	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	3	1	3	3	1	4	4	1	
243	1	1	1	2	1	23	2	2	2	1	3	2	9	0	2	2	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2	1	0	2	
244	1	2	1	2	1	19	1	3	2	2	2	2	4	3	3	3	2	2	2	0	2,4	1	0	0	0	1	0	1	0	1	3	3	3	3	3	3	4	3	3	
245	1	2	1	2	1	20	2	1	2	1	3	2	7	0	3	2	1	1	3	0	1,2,4	1	1	0	1	0	1	0	0	0	2	1	2	3	3	3	4	3	2	2
246	1	2	1	2	1	19	2	1	2	3	1	2	6	0	1	2	3	0	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	2	1	3	3	3	3	1	1	
247	1	1	1	2	1	20	2	1	2	1	2	2	0	3	1	2	0	3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	2	1	5	5	4	5	2	1	5	
248	1	2	1	2	1	17	2	3	2	1	2	2	8	0	1	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	3	3	2	1	2	
249	1	2	1	2	1	16	1	3	2	1	1	1	5	0	1	1	1	0	4	0	1,2,3,4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	2
250	1	2	1	2	2	15	2	3	2	1	1	2	7	0	2	0	4	2	4	0	1,2,3,4	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	3	2	3	4	5	4	5	2	2

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
251	1	2	1	2	1	16	2	1	2	1	1	2	8	0	2	0	3	2	4	0	1,2,3,4	1	1	0	1	1	1	1	1	1	3	3	3	4	5	4	5	5	2	
252	1	1	1	2	1	16	2	2	2	1	1	2	9	0	2	2	1	0	4	0	1,2,3,4	0	1	1	0	0	1	0	1	1	2	0	2	3	3	2	3	1	1	
253	1	1	1	2	2	15	2	2	2	1	1	2	6	0	2	2	0	0	3	0	1,2,3	0	1	0	1	0	1	0	0	2	1	2	3	3	2	3	2	2		
254	1	1	1	2	2	17	2	2	2	1	1	2	9	0	2	2	1	0	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	1	0	1	0	1	3	1	2	5	3	4	5	2	2	
255	1	1	1	2	2	16	2	0	2	1	3	1	9	0	2	0	0	0	2	0	2,4	0	0	0	1	0	1	0	0	1	2	0	1	4	1	0	3	1	2	
256	1	1	1	2	2	16	2	0	2	1	1	2	1	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2		
257	1	1	1	2	2	22	2	0	2	1	1	2	9	0	1	2	3	0	2	0	2,3	1	0	0	0	1	0	1	1	1	5	1	4	2	4	5	5	3		
258	1	1	1	2	1	18	2	2	2	1	3	2	8	0	1	2	1	2	1	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	3	3	3	3	4	3	4	3	2	
259	1	1	2	2	2	18	2	1	2	1	3	1	9	0	1	2	0	2	1	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	3	0	2	1	1	2	5	2	1	
260	1	1	1	2	2	17	2	2	2	1	1	2	9	0	1	2	0	0	0	2	0	0	1	0	0	1	0	0	0	4	4	2	2	5	2	4	5	2		
261	1	1	1	2	1	18	2	1	2	1	1	2	9	0	1	2	1	2	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	1	2	3	2	3	4	2	3	2	2	
262	1	1	2	2	2	21	2	1	2	3	1	2	9	0	1	2	3	0	3	0	2,3,4	1	1	0	0	0	0	1	0	1	2	2	3	3	5	2	3	5	1	
263	2	1	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	8	0	1	2	2	0	4	0	1,2,3,4	0	1	1	1	0	1	0	1	0	1	3	1	2	5	5	4	5	4	2
264	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	9	0	2	2	0	0	3	0	1,2,4	0	1	0	0	0	0	0	1	0	4	2	2	0	2	4	2	5	2	
265	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	2	7	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	2	1	1	3	3	5	5	2		
266	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	8	0	2	2	1	1	4	1	1,2,3,4	0	0	0	1	0	1	0	0	0	4	0	2	1	4	4	5	5	1	
267	2	1	2	2	2	16	1	0	1	1	1	1	8	1	1	2	4	3	3	2	2,3,4	1	1	1	1	0	1	1	1	1	2	2	2	5	4	5	5	2		
268	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	5	0	2	2	0	2	1	0	1	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	2	3	2	4	2	2		
269	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	6	0	2	2	0	1	2	0	1,4	0	1	0	1	0	0	1	1	2	2	4	3	3	4	2	2	2		
270	2	2	2	2	2	14	1	1	1	1	1	1	8	0	2	2	0	0	2	0	1,4	0	0	0	0	0	1	0	1	1	2	2	0	3	1	3	4	2	1	
271	2	1	2	2	2	14	2	0	1	1	1	0	7	0	2	0	0	0	3	0	2,3,4	0	0	0	1	0	1	0	1	0	2	3	2	2	4	4	5	4	1	
272	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	9	0	1	2	2	2	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	3	2	2	5	2	2	3	2	1	
273	2	1	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	9	0	1	1	2	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	5	1	4	5	4	2	
274	2	1	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	9	0	1	2	1	0	3	0	1,3,4	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	1	1	5	2	1	5	5	2	
275	2	2	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	6	0	3	0	1	0	1	0	4	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	1	3	4	2	5	5	2		

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
276	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	9	0	3	2	0	0	1	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	2	0	5	3	5	5	2		
277	2	2	2	2	2	15	2	0	0	1	1	0	7	0	2	2	0	0	4	0	1,2,3,4	0	0	0	1	0	1	0	0	2	1	1	3	4	4	4	2		
278	2	2	2	2	2	14	2	0	1	1	1	1	8	0	2	2	2	0	2	0	1,4	0	1	0	1	0	1	0	1	2	1	3	2	3	3	2	2		
279	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	7	2	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	2	1	4	3	4	2		
280	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	7	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	5	2	2	5	4	1	
281	2	1	2	2	2	16	1	0	1	1	1	1	9	0	1	2	0	2	1	1	4	0	0	1	0	0	1	0	0	1	2	2	5	4	3	4	4	2	
282	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	9	0	3	0	3	0	1	0	4	1	1	0	0	1	1	0	1	2	0	1	3	4	2	3	3	3	
283	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	3	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2	0	0	2	
284	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	6	0	2	0	0	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	1	2	2	4	4	2	1	2
285	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	8	0	3	2	0	0	4	0	1,2,3,4	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	2	1	0	2	2	1	2	
286	2	1	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	2	0	2	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	2	0	3	2	2	0	2	2	
287	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	6	0	3	2	2	0	2	2	1,3	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	0	3	2	2	4	3	2	
288	2	1	2	2	1	15	1	0	1	1	1	1	8	0	1	2	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	4	1	2	2	3	5	5	5	1	
289	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	6	0	2	0	2	0	1	0	4	0	0	0	0	1	1	1	0	3	1	3	5	1	1	3	4	2	
290	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	3	0	2	0	0	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	1	0	3	3	4	5	3	2	2	
291	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	8	0	3	2	0	0	2	0	1,4	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	4	2	2	5	2	2	2
292	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	8	0	2	2	1	2	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	1	2	0	2	4	5	2	2	2	
293	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	9	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2	2	2	5	2	2	2
294	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	9	0	3	2	0	0	4	0	1,2,3,4	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	5	3	2	5	2	1
295	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	8	0	2	2	2	3	3	0	1,3,4	1	1	1	1	0	1	1	1	1	3	2	5	4	5	5	5	2	2
296	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	5	0	2	2	0	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	2	2	1	3	2	3	2	2	2	2
297	2	1	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	3	0	1	1
298	2	2	2	2	2	16	1	0	1	1	1	1	9	0	2	2	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1	4	2	1	3	3	3
299	2	1	2	2	2	13	1	0	1	1	1	1	8	0	1	2	1	0	2	0	1,2	1	0	1	0	0	1	0	1	3	1	3	0	3	4	4	2	1	2
300	2	2	2	2	2	14	2	0	1	1	1	0	7	0	3	0	2	0	1	1	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	0	1	2	2	5	2	1	2	2

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	of S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl
301	2	1	2	2	2	16	1	0	1	1	1	1	0	1	3	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	1	1	1	1	1	1	2	
302	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	3	0	2	0	1	0	1	0	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3	0	1	3	2	2	3	3	
303	2	1	2	2	2	15	2	0	1	1	1	1	8	1	1	2	3	0	3	0	2,3,4	1	1	0	1	0	1	0	0	1	3	1	3	0	3	3	4	5	4
304	2	2	2	2	2	15	2	0	1	1	1	0	9	0	2	0	1	1	2	1	2,3	0	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	1	3	5	4	1	2	
305	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	1	0	2	0	0	2	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	1	4	5	0	1	3	
306	2	1	2	2	2	14	2	0	1	1	1	0	4	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	1	2	1	4	2	2	3	
307	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	4	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	2	1	3	1	
308	2	1	2	2	2	14	2	0	1	1	1	0	8	0	2	0	2	0	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	2	1	2	5	2	1	1	3	3
309	2	2	2	2	2	14	2	0	1	1	3	0	6	0	2	2	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	2	3	1	2	1	2
310	2	2	2	2	2	13	1	0	1	1	1	1	8	0	1	2	3	0	1	0	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	2	2	1	1	2	2	3	2	2
311	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	8	0	1	2	4	0	3	0	3,4	1	0	0	0	0	1	1	1	1	2	0	1	0	2	2	3	2	2
312	2	1	2	2	2	13	2	0	1	1	1	1	0	1	3	2	10	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2
313	2	1	2	2	2	14	0	0	1	1	0	0	5	0	3	2	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	3	1	2	0	0	1
314	2	2	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	8	0	1	2	4	0	4	0	1,2,3,4	0	1	0	1	0	0	1	1	1	3	2	2	5	5	5	5	5	2
315	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	7	0	3	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	1	1	3	3	5	5	3	3
316	2	1	2	2	2	14	2	0	1	1	1	0	6	0	2	2	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	2	1	1	2	3	3	5	4	1	
317	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	9	0	2	1	2	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	2	2	0	1	2	0	2	
318	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	9	0	1	2	3	0	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	1	1	1	1	1	2	1	1	5	3	4	4	4	2
319	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	2	0	2	2	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	1	0	1	0	1	0	1	2	
320	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	0	1	2	3	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1	
321	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	1	0
322	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	3	1	7	0	3	2	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	0	0	3	0	2	3	5	0	3	5	1	1
323	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	0	5	0	0	0	0	0	2	0	1,4	0	1	0	0	0	1	0	1	1	3	1	0	2	1	3	5	0	3
324	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	4	0	2	0	2	0	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	0	1	0	1	1	2	2	2	3	4	4	5	1	1
325	2	2	2	2	2	13	1	0	1	1	1	1	9	0	0	0	2	0	4	0	1,2,3,4	1	1	0	0	0	1	0	1	1	3	2	3	3	4	4	4	4	1

dotazník č	SP/slyš	pohlaví	sluchadlo	CI	ZI/Mč	věk	dojždění	N/n/ne	Z/S	rodíče	sourozenci	internát	znalost	neznalost	zážitek	zážitek věk	def S	VPP	NOM	person	16a	16b	16c	16d	16e	16f	16g	16h	16i	17A	17B	18A	18B	19A	19B	20A	20B	seberefl	
326	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	8	6	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	2	
327	2	2	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	0	1	2	0	3	0	4	0	1,2,3,4	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	5	
328	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	5	1	3	2	3	1	3	1	1,2,4	1	1	1	1	0	1	1	1	3	0	1	5	5	2	2	2		
329	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	7	0	0	2	2	1	4	0	1,2,3,4	0	0	1	1	0	1	1	0	0	3	3	2	5	2	3	5	2	3
330	2	1	2	2	2	14	2	0	1	1	1	1	2	0	1	2	1	0	3	0	2,3,4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	4	2	0	2	0	4
331	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	6	0	1	2	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	4	0	1	1	3
332	2	1	2	2	2	13	1	0	1	1	1	1	0	0	2	2	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	3	1	4	1	2	
333	2	1	2	2	2	13	2	0	1	1	1	1	1	0	3	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	1	2	2	0	0	1	3	
334	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
335	2	1	2	2	2	14	1	0	1	1	1	1	7	0	2	2	2	0	3	0	1,2,4	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3
336	2	1	2	2	2	15	1	0	1	1	1	1	0	2	1	2	0	0	2	1	2,4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	1	
337	2	2	2	2	2	15	1	0	1	3	1	1	1	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	1	0	0	0	0	0	
338	2	1	2	2	2	14	1	0	1	0	0	1	3	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
339	2	2	2	2	2	14	1	1	3	1	7	0	1	2	2	0	3	1	1,2,4	0	1	0	1	1	0	1	1	0	0	3	1	2	3	2	3	5	5	3	